



## 100 SORUDA

**SANAYİLEŞME  
VE TÜRKİYE**  
ÖZLEM ÖZGÜR

GERÇEK  YAYINEVİ



**100 SORUDA SANAYİLEŞME VE TÜRKİYE**  
**Özlem Özgür**

**100 SORUDA DİZİSİ : 48**

**Birinci Baskı :**

**Mart 1978**

**Kapak: Sait Maden**

**Kapak baskısı : Reyo Ofset**

**Dizgi : Gül Matbaası**

**Baskı: Yelken Matbaası**

ÖZLEM ÖZGÜR

**100 SORUDA  
SANAYİLEŞME VE TÜRKİYE**

GERÇEK  YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4  
İstanbul

## I. BÖLÜM

### GİRİŞ VE KİMİ TEMEL KAVRAMLAR

**Soru 1 : Bu kitapta neler, nasıl bir yöntemle anlatılacak?**

Bu kitapta genel olarak sanayileşme ve bunun yanında da geri kalmış ülkelerin ve Türkiye'nin sanayileşme sorunları tartışılacak. Çalışmanın konusu sanayileşme olunca, besbelli ki ekonomi politiğin sınırları içindeyiz ve çalışmamızda da kuşkusuz ekonomi politiğin yöntemini uygulayacağız. Ama, hemen belirtmeliyim ki, bu, Ricardo ile tamamlanmış olan ve aynı zamanda da bugün kaçınılmaz parçalanışının eşğine gelen klasik ekonomi politiğin burjuva biçiminin yöntemi olmayacak.

Klasik ekonomi politiğin burjuva biçimi, üretim olayını insanla doğa arasındaki ilişkilere indirgemıştır. Üretim olayını gerçekleştiren bu kişi, toplumdaki ayrı ve yalnız başına bir adada yaşayan Robinson'dan başkası değildir: «Toplum olarak üretimde bulunan bireyler — bundan ötürü de sosyal bakımdan belirlenmiş bireylerin üretimi —, işte hareket noktamız. Smith ve Ricardo'nun incelemelerine başlangıç olarak kabul ettikleri bireysel ve tecrit edilmiş avcı ve balıkçı, 18. yüzyılın gerçeğe uymayan yavan hayalleri içinde yer alırlar. (...) Tarihte ne kadar gerilere gidersek birey, — üretici birey de —, o ölçüde, bir bağımlılık durumunda, daha büyük bir bütünün üyesi olarak görünmektedir. (...) Toplum dışında tecrit edilmiş birey tarafından gerçekleştirilen üretim, (...) birbirleriyle konuşan canlı bireylerin bulunmadığı yerde dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir. (...) Demek ki bizim üretim deyince, söz konusu ettiğimiz, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasındaki üretimdir, toplum içinde yaşayan bireylerin üretimidir.» (Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, s. 45 - 48).

Burjuva ekonomi politiğinin, üretimi insanla doğa arasındaki ilişkilere indirilmesi nasıl nedensiz değilse, Marx'ın da ekonomi politiğın eleştirisine aynı noktadan başlaması, kuşkusuz, rastlantıya bağlı bir durum değildir. Böyle bir varsayımınla yola çıkılınca besbelli ki ekonomi politiğın bir bütünün parçaları olan kavramları, birbirlerinden kopararak anlatılacak ve burjuva ilişkilerin, toplumun değişmez yasaları olduğu düşüncesi kolaylıkla ileri sürülebilecektir: «Söz konusu olan daha çok üretimi, dağıtım v.b'den farklı olarak tarihe bağlı bulunmayan doğa kanunları içinde hapsedilmiş olarak göstermek ve bu fırsattan yararlanarak burjuva ilişkilerinin, in abstracto (soyut olarak) kavranan toplumun değişmez tabii kanunları olduğu fikrini el altından ileri sürmektir. Bütün bu metodun bilinçli ya da bilinçsiz olarak güttüğü amaç işte budur.» (Marx, a.g.e., s. 50 - 51).

Bu düşünce yönteminin özünde, dünden bugüne ciddi bir değişiklik olmadı denilse sorun hiç de abartılmış olmaz. Yalnızca, günümüz burjuva iktisatçıları eskilerin söylediklerini biraz biçimsel olarak değiştirdiler ve biraz da matematikle süslediler, o kadar. Sözgelimi, ekonomi politiğın konusu olan ve içsel bağlarla bir bütünün parçalarını oluşturan üretim, bölüşüm, dolaşım ve tüketim ilişkileri; tüm bunlar, klasiklerce nasıl ekonominin ayrı departmanları olarak ele alındı iseler, bugün de, aynı düşünce biçimi burjuva ideologlarınca sürdürülmekte.

Kuşkusuz, üretim, bölüşüm, dolaşım ve tüketim ilişkileri aynı şeyler değil; ama bunlar, bir bütünün parçaları olarak bir birlerinden ayrı düşünülecek şeyler hiç de değil. Üretim daha başlangıçta, aynı zamanda bir bölüşümdür de, üretim araçlarının bölüşümü. Tarihsel gelişimin hangi aşamasına bakılırsa bakılınsın, bölüşümün biçimini belirleyen şey, üretim araçlarının bölüşüm biçimidir. Üretim araçlarının bölüşüm biçimi dediğimiz şey, yani onların mülkiyet biçimleri, aynı zamanda üretimin amacını belirleyen şeydir de. Üretimin amacının kâr olduğu kapitalist sistemde, üretim araçlarının hemen hemen tamamı, küçük bir azınlığın özel mülkiyetinde olduğundan, yaratılan toplumsal değerlerin büyük bir bölümüne de onlar sahip çıkarlar. Kapitalist sistemde, daha üretimin başlangıcında (üretim araçlarının özel mülkiyet koşulları altındaki bölüşümünden ötürü), üretilecek değerlerin ne kadarını işçilerin ve ne kadarını da burjuvaların alacağı bellidir.

Ekonomi politiğın burjuva biçiminin yönteminde söz eder-

ken, Keynesyen teoriden ve Keynes'den kısa da olsa söz etmemek gerçekten haksızlık olurdu. Burjuva iktisatçılarının en akıllılarından sayılan Keynes, kuramsal olarak kapitalizmi savunmak yerine, kapitalizmin bunalımlarının şiddetini hafifleterek, kapitalizmin ömrünü uzatmaya kendini adanmış bir kişidir. Bundan ötürü kendisine, kapitalizmin usta tamircisi denilmektedir. Keynes ve çıkarlarının tüm uğraşı, saf kuramsal sorunları ellerinin tersiyle iterek, yalnızca devletin ekonomik hayata müdahalesini örgütlemek yönünde olmuştur. Keynes'e göre, gelir azalması ve kitle halinde işsizlik başgösterince, özel sermaye darlığı, kamu harcamalarıyla giderilmelidir. Yani devlet, gerektiğinde çukur kazıp kapayacak, yolları ve köprüleri yıkıp yeniden yapacak, ama ne pahasına olursa olsun, kapitalizmin sıkıntılarını bir parça da olsa hafifletebilecektir. Onun akıllı oluşu da, aslında, kapitalizmin ölümünün kaçınılmaz olduğunu görebilmesinde.

Bir de kimi aydınlarla iktisatçıların, böyle bir çalışmada uygulanması gerekli yöntem ve araştırmacıya ilişkin olarak söyledikleri yavan bir sözcük de, tarafsızlık ilkesiyle ilgili. Tarafsızlık sözcüğü objektif olmakla bir tutulmakta ve çalışmanın bilimselliğinin ön koşulu sayılmaktadır. Besbelli ki, bunun anlamı, ekonomi politiğin ideolojik yanının olmadığını el altından ileri sürmektir. Nasıl ekonomi politik, burjuva biçimiyle, dün olduğu kadar bugün de, aşağılık bir biçimde kapitalizmin ideolojisini savunmaktaysa, bilimsel biçimiyle de, kuşkusuz, işçi sınıfının ideolojisini savunacaktır.

Özet olarak üretim, sosyal gelişimin hangi uğrağına bakılırsa bakılsın, bireysel değil, toplumsal bir nitelik taşır. Ve buna dayalı olarak da üretim, salt insanla doğa arasında değil, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkiler bütünüdür de. Bundan ötürü Lenin, «Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi» adlı kitabında, «ekonomi politik, asla üretimle uğraşmaz, üretim alanında, insanlar arasındaki sosyal ilişkilerle, üretimin toplumsal yapısıyla uğraşır» diye yazıyordu. Ve sonuç olarak üretim, tarihin her döneminde iki görüntü içerir; üretici güçler ve üretim ilişkileri; işte bizim çıkış noktamız budur.

Son olarak, bu çalışma boyunca ekonomi politiğin kavram ve kategorileri, üstesinden gelebildiğim kadarıyla, en kolay anlaşılır bir biçimde anlatılmaya çalışılacak. Bunun nedeni, Dimitrov'un şu ünlü sözüyle en iyi açıklanabilir sanıyorum: «Hepimiz şu cümleleri bir kanun, sosyalizmin temel kanunu, temel bir

kuralı bilelim: yazarken ya da konuşurken sizi anlaması, size inanması ve sizi izlemesi gereken işçi ve köylüleri düşünün. Kendisi için yazdığınız, kendisi için konuştuğunuz insanları unutmayın».

## Soru 2 : Ekonomi politiğın toplumsal kalkınma anlayışında dünden bugüne nasıl bir değışim olmuştur?

Ekonomik kalkınma konusundaki tartışmaların günümüzde bu denli yoğunluk kazanmış olması, sorunun ne yeni keşfedilmiş, ne de ekonomi politik alanına yeni girmiş bir konu olmasındandır. Kolayca anımsanacağı gibi, klasik ekonominin ana uğraşı da ekonomik büyüme idi. Gerek Adam Smith'in, gerekse öteki klasiklerin eserlerinin adları ne olursa olsun, bunların içeriği ekonomik gelişmeyi gerçekleştirecek güçlerin çözümüyle ilgiliydi. Eski yapının bağrında doğup gelişen kapitalist ilişkilerin topluma damgasını tam olarak vurabilmesi için klasikler, bir yandan üretici güçlerin gelişmesini destekleyen eski yapının kokuşmuş kurum ve ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını istiyorlar, öte yandan da yeni oluşup gelişmekte olan kapitalizmin olumlu bir çözümlemesini de oluşturmaya çalışıyorlardı.

Bu anlamda ve o günün koşullarında, burjuvazinin güdümlünde gelişen ekonomi bilimi, pek çok gerçek dışı çözümlemelere rağmen, ilerici bir nitelik taşımaktaydı. Çünkü, çağın gereği buydu; üçyüz yıl kadar önce, yani 17. ve 18. yüzyıllarda, toplumun ilerlemesi için savaşmak demek, feodal çağın gününü doldurmuş, köhne kurum ve ilişkilerini yıkmak için savaşmak demektir. İşte klasik ekonomi politik, böyle bir çatışmada toplumun ilerlemesinden yana savaştığı için, ilerici bir aydın çabasıydı.

Fakat kapitalizm bir kez kökleşip yerleşince ve burjuvazinin toplumsal ve ekonomik düzeni sağlam bir temele oturunca, kapitalizmin tarihin uğradığı son istasyon olduğu ve tüm toplumsal ve ekonomik devinimlerin artık durduğu kabul edilmeye başlandı. Neoklasik iktisatçılar, klasiklerin aksine değışim ve gelişim yasalarıyla ilgilenmek bir yana, kapitalizmin tarihsel kökenlerini bile özünden saptırdılar. Onların yaptıkları, sürekli olarak doğup büyüdüğü dünyayı her kez yeniden keşfetmek ve bu dünyalarını durmadan yeni eşyalarla süslemekten ibarettir. Anlaşılmaktadır ki, neoklasiklerde hiç bir devinim sözkonusu olmayıp, her şey âdeta donmuş, statik bir görünüm içinde-



dir. Bu bir anlamda, ekonomi biliminin kendi geçmişine sırt çevirmesi, kendi kendisini inkâr etmesi demektir. O artık, kurulu düzenin gerçek dışı açıklamasını ve savunmasını yapan bir uğraş ve girişim içine itilmişti. Yaptığı salt bu kadarla da kalmıyor, kurulu düzeni bilimin ve aklın ölçülerine vurarak yargılamaya kalkan, toplumda var olan ilişkileri nedenleriyle açıklamaya çalışan ve toplumdaki üretim güçlerini irdelemek isteyen, her türlü girişimi, kötülecek ve bastırıp ezmek için elinden geleni yapmaktan da geri kalmıyor.

Marx ve Engels, klasik iktisatçıların, ekonomik kalkınmaya kapitalizmin büyük bir katkıda bulunmuş olduğu biçimindeki görüşlerini özünde kabul ediyorlardı. Kabul ediyorlardı ama, çağdaş oldukları kapitalist sınıf için bu görüşü kabul etmiyorlardı artık. Bir kere, kapitalizmin toplumun doğal biçimi olduğu şeklindeki gerçek dışı görüşüne şiddetle karşı çıkıyorlar ve buna dayalı olarak da kapitalizmin insanlığın ulaşabileceği en son başarı aşaması olduğu düşüncesini reddediyorlardı. Ayrıca, daha bir asrı aşkın bir süre önceden bile, Marx da Engels de kapitalist sistemin yapısında var olan gelişmeyi sınırlayıcı ve engelleyici nitelikleri açık ve seçik ortaya koyabiliyorlar ve yakın bir gelecekte serbest rekabetin yerini tekellerin alacağını görebiliyorlardı.

Nitekim, Marx'ın daha 19. yüzyılın ortalarında söylediği, ekonomik durgunluk getirecek güçlü eğilimler, emperyalist savaşlar ve kökleri derinlere inen ekonomik ve toplumsal bunalımlar çok kısa bir süre sonra tüm dünyanın gözleri önünde sergilenmeye başladı. Serbest rekabet koşulları altında, insanlığın kalkınma çabasına önemli bir katkıda bulunan kapitalist ilişkiler, kendi yapısında da önemli değişimleri beraberinde getirmişti. Sermayenin yoğunlaşması ve belli ellerde toplanması, dev tekel-lerin oluşmasına neden oluyor, toplumsal üretime büyük işletmeler egemen olurken, küçüklerin artık tarih sahnesinden çekildiklerine tanık oluyorduk. Modern kapitalizmin ayırdedici özelliği olan tekelleşen kapitalizm, geri kalmış ülkelere kâr dürtüsü ile düzenli ve uyumlu olarak sermaye gönderiyor ve bu durum, yatırım alanları, pazarlar ve hammadde kaynakları için kıran kırana bir çatışmayı da birlikte getiriyordu.

Sonuçta beklenen oldu; kapitalist ülkeler arasındaki çelişmelerin ve toplumsal bunalımların yoğunluk kazanması işi çatışmaya kadar götürdü. Birinci Dünya Savaşı, bir yanıyla zengin ülkelerin çıkar çatışmalarının sonucu olarak ortaya çıkmış, öte-

ki yanıyla da sınıfsal çelişmelerin arka plana itilmesi amacıyla yürütölmek istenmişti. Ama bundan zararlı çıkan yine de kapitalizmin kendisi olmuş ve Birinci Büyük Savaştan dünya kapitalist sistemi önemli kalelerinden birini yitirerek çıkmıştı. Çarlık Rusyası, Büyük Ekim Devrimi ile kapitalist bloktan kopuyor ve dünyada ilk kez sosyalizmin uygulama örneğini veriyordu. Ve ardından da, gerek Sovyetler Birliği'ndeki sanayileşme atılımının başarılı sonuçları ve gerekse 1929'da kapitalist dünyada meydana gelen büyük ekonomik bunalım, halkların kapitalizme karşı güven duygusunu iyice sarstı. Sorun bununla da bitmedi; İkinci Büyük Savaş ve onu izleyen öteki önemli olaylar, kapitalist dünyanın yapısını kökünden sarsan büyük bir zelzele niteliği kazandılar. Birinci Büyük Savaşta Çarlık Rusya'sını kaybeden dünya kapitalist sistemi, İkinci Büyük Savaşla birlikte yalnız Çin, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerini kaybetmekle kalmıyor, dünyanın öteki sömürge ve yarıömürge halklarını da karşısında buluyordu.

Tüm bunların anlamı şudur: Nasıl üç asır kadar önce toplumun ilerlemesi için savaşmak demek, feodal düzeni yıkmak için savaşmak demek idiyse, bugün de hem ileri ve hem de geri kalmış ülkelerde ekonomik ve toplumsal devinimlerin gerçekleşmesi için mücadele etmek demek, kapitalizmin ve emperyalizmin ekonomik ve siyasal düzeniyle sürekli olarak çatışmaya girmek demektir. İşte bu çatışmada, ekonomi politiğın burjuva biçimi kapitalizmden ve emperyalizmden yana olduğu için, her türlü ekonomik ve toplumsal ilerlemeye ve buna dayalı olarak da halkların sosyal ilerlemesine ve özgürlüğüne karşı olan ve yalnızca kurulu düzeni savunan tutucu, çürümüş ve kokuşmuş bir nitelik taşır. Ama ekonomi politiğın bilimsel biçimi, günümüzde toplumsal ilerlemeden, yani halkların her türlü ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesinden yanadır ve dolayısıyla de, bu çatışmada onun yeri ilerici güçlerin yanında olmak durumundadır.

### Soru 3 : Sanayileşme ne demektir?

Sanayileşmenin kısa, kesin ve eksiksiz bir tanımını yapmanın ve onun özelliklerini birkaç satırla anlatabilmenin oldukça güç ve hatta olanaksız olduğu söylenebilir. Çünkü sanayileşme dediğimiz olay, çoğu kez söylenenin aksine salt bir ekonomik

olgu değil, bunun ötesinde çok çeşitli sosyal, kültürel ve siyasal nitelikler de taşıyan karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle, sanayileşmenin kısa ve kesin bir tanımını yapma yerine, sanayileşmeyi bu çok çeşitli ve karmaşık özellikleriyle birlikte anlamaya çalışacağız. O zaman söylenebilir ki, bu sorunun yanıtı kitabın ilk birkaç sayfasında değil, ama üstesinden gelebildiğim kadarıyla bu çalışmanın bitiminde alınabilir.

Sosyal, ekonomik ve kültürel açılarından bakıldığında, günümüzün toplumları, gelişmiş ve geri kalmış ülkeler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bir yanda ortalama gelir düzeyi 150-200 dolar civarında olan ve dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan toplumlar ve öte yanda da 3000 ve hatta 4000 dolarlık gelir düzeyine ulaşmış birkaç ülke: «1960'lı yılların uluslararası verilerine bakıldığında, sosyalist blok hariç, dünyada yaşayan nüfusun yüzde 29.7'sini oluşturan gelişmiş ülkeler, yaratılan maddî değerlerin yüzde 82.6'sına sahip olabilirlerken, toplam nüfusun yüzde 70.3'ünü meydana getiren geri kalmış halklara toplam gelirden düşen pay ise, ancak yüzde 17.4 gibi çok küçük bir bölümdür.» (The Growth of World Industry 1938-1961, United Nations New York, s. 234). Yine son yılların verilerinden yararlanılarak yapılan bir çalışmaya göre, Amerika Birleşik Devletlerinde kişi başına düşen sanayi üretimi, gelişmekte olan ülkelere 30 kez, Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinden 76 kez, Hindistan'dan 90 ve Pakistan'dan da 120 kez daha büyüktür. (Socialism and Capitalism Score and Prospects 1971, s. 212).

Genellikle «geri kalmış» ya da aynı anlama gelen «gelişmekte olan» ülkeler deyimi, sanayileşmiş toplumların karşısı olarak kullanılmakta ve sanayileşme sorunu gelişmemiş ülkeler için söz konusu edilmektedir. Bu anlamda sanayileşme, hem kalkınmayla özdeş sayılmakta, hem de kalkınmanın önemli bir göstergesi olarak kullanılmaktadır.

Sanayileşmenin (kalkınmanın) ölçütü olarak (birçok sakıncalar taşımasına rağmen), en yaygın biçimde kullanılan gösterge, kişi başına düşen gelir düzeyidir. Buna göre, kişi başına düşen gelir düzeyi belli bir büyüklüğün altında olan ülkelere geri kalmış - sanayileşmemiş ve bu belirli düzeyin üstünde bir düzeye ulaşmış ülkelere de sanayileşmiş ya da aynı anlama gelen gelişmiş ülkeler denilmektedir. Bu anlamda sanayileşme ya da kalkınma, kişi başına gelirden belli bir artış sağlanması olarak tanımlanmaktadır.

Kalkınmayı, kişi başına gelirden belli bir artış sağlanması olarak tanım-

lamak, olayı oldukça eksik ve yanlış anlamaya elverişli bir biçimde saptamak demektir. Şimdilik bir adım daha atarak, bu tanıma önemli bir unsuru eklemekle yetinelim; ama yeri geldiğinde bu olayın şu anda eksik bıraktığımız öteki niteliklerini de bunlara ekleyeceğiz. Bu da şudur: Kalkınma ya da sanayileşme kişi başına gelirden artış sağlanması olarak söyleniyorsa, gerçekleştirilen artışın, gelişmiş ülkelerle olan aradaki açıklığı kapatabilecek bir büyüklüğe ulaşması zorunludur.

Çünkü, sanayileşme ya da kalkınma göreceli (izafi) bir kavramdır. Bir yandan, sanayileşmemiş olmak sanayileşmiş ülkelere göre bir anlam taşımakta, öte yandan da, gelişmemiş ülkelerin sanayileşme çabalarının başarısı ya da başarısızlığı, belli bir sürenin sonunda, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki eşitsizlikte meydana gelen değişimin olumlu ya da olumsuz oluşuyla bir değer kazanmaktadır. Bunun anlamı ise, kalkınmanın salt bir gelir artışı olarak söylenemeyeceğidir. Kuşkusuz bir toplum, kişi başına gelirden sürekli bir artış gerçekleştirebiliyorsa, o ulusun belli bir büyümenin içinde olduğu söylenebilir. Ama, başka şeylere bakmaksızın ve yalnızca bu olguya dayanılarak o toplumun kalkındığı söylenemez. Madem ki, kimi ülkelere geri kalmış ya da sanayileşmemiş toplumlar denilmesi, öteki kimi ulusların sanayileşmiş ya da gelişmiş olmalarındandır, o halde, bir toplumun kalkınmakta olup olmadığına salt kendi geçmişine bakılarak değil, öteki gelişmiş ülkelerle de karşılaştırarak karar vermek gerekir.

Hem bu noktanın daha bir açıklık kazanması, hem de sanayileşme denilen olayın geri kalmış ülkeler için ne kadar hayati bir önem taşıdığını gösterebilmek için, hayattan bir örnek verilebilir: -1938-1961 döneminde, geri kalmış ülkelerde kişi başına gelirden gerçekleştirilen yıllık ortalama artış hızı yüzde 1.8 dolaylarında olmuş ve 1958 fiyatlarıyla, 1938 yılında 85 dolar olan kişi başına gelir düzeyi, 1961 yılına gelindiğinde 121 dolara ulaşmıştır. Eğer, kalkınmayı kişi başına gelirden artış sağlanması olarak tanımlayabilseydik, bu sözünü ettiğimiz dönemde, geri kalmış ülkelerin kalkınma çabalarının başarısından kolaylıkla söz edebilirdik. Ama, 1938-1961 dönemi sonunda geri kalmış uluslarla gelişmişler arasındaki eşitsizliğin değişme yönü saptandığında, geri kalmış ülkeler yararına bir gelişmeden söz edilemez. Nitekim, gelişmiş ülkeler 1938-1961 yılları arasında, kişi başına gelirden yılda ortalama yüzde 2.5 dolaylarında bir gelişme hızı gerçekleştirerek, 1938 yılında 765 dolar olan kişi

başına gelir düzeyini, 1961 yılına gelindiğinde 1337 dolara ulaştırabilmişlerdir. Bunun anlamı şudur: Kişi başına gelir açısından geri kalmışlarla gelişmişler arasındaki fark (eşitsizlik), 1938 yılında 684 dolar iken, 1961 yılında büyük bir artışla 1216 dolara yükselmiştir.» (The Growth of World Industry 1938 - 1961, United Nations, New York, 1965, s. 156 - 194).

**Soru 4 : Kalkınmanın ölçüsü nedir? Sanayileşme neden kalkınmayla özdeş sayılmaktadır?**

Kalkınma özünde insanın doğa karşısındaki egemenliğinin artması ya da toplumsal üretici güçlerde meydana gelen sürekli değişme ve gelişmelerdir. Bu ise, kısaca, insanların maddî üretim konusundaki kendi bilgi, görgü ve yetenekleriyle birlikte üretim araç ve gereçlerini ve buna dayalı olarak da maddî üretim ilişkilerini sürekli olarak değiştirmeleri ve geliştirmeleri demektir. Bundan ötürü insanlar, doğa üzerinde etkin olabilirler ve maddî üretimle birlikte öteki sosyal, siyasal ve kültürel gereksinimlerini en iyi bir biçimde giderebilirler. Başka bir deyişle, insanların sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeleri, esas olarak maddî üretimde gerçekleştirdikleri gelişmeye bağlı bir durum gösterir. Maddî servetlerin üretiminde, belli bir aşamaya ulaşmadan hiç bir toplum, öteki toplumsal alanlarda da istenilen düzeyde bir gelişmişlik aşamasına ulaşamaz.

Kalkınma insanın doğa üzerindeki etkinliğinin artması olarak tanımlandığına göre, kalkınmanın ölçüsü de, toplumun elindeki kontrol güçlerinin niteliksel ve niceliksel bütünlüğünden başka bir şey olamaz: «Bu bir toplumun kontrolündeki üretim güçlerinin toplamıdır. Üretici güçlerin bir bölümü, insan ve işgücüdür. Yalnız salt işgücü nüfusun büyüklüğü ile sınırlıdır. Bunun çok kolaylıkla değiştirilebilecek bir büyüklük olmadığı açıktır. Kaldı ki salt işgücünün üretici güç olması doğayı kontrol yeteneği bakımından yeterli bilgi vermez. Önemli olan burada, işgücünün verimlilik derecesidir (...) Üretim araçlarının, ya da birim iş tarafından kullanılan üretim araçlarının artması, (...) işin verimliliğinin ve dolayısıyla de kalkınmanın tanımlayıcısı olmaktadır. Başka bir deyişle, bir ülkenin kalkınma derecesi o ülkede kullanılabilir, kontrol edilebilir işgücü miktarı ile belirlenmektedir. Ve burada söz konusu olan salt canlı

işgücü değil, aynı zamanda ve daha önemli olarak, birikmiş işgücüdür.»

Marx, nüfus, canlı ve birikmiş işgücü arasındaki ilişkiyi bu biçimde koymuştur: «1770 yılında, Britanya Birleşik Krallığının nüfusu 15 milyon idi, nüfusun üretici bölümü ise 3 milyon teknolojik iyileştirmelerin üretici gücü ise 12 milyon insana tekabül ediyordu ki bu toplam üretici gücü 15 milyon yapmaktadır. Bu bakımdan üretici güç ile nüfus arasındaki ilişki bire bir, teknolojik iyileştirmelerin (toplam) verimliliği ile el emeğinin verimliliği arasındaki ilişki dörde bir olmaktadır.

1840 yılında nüfus 30 milyonu geçmekte idi ve bu nüfusun üretici bölümü 6 milyon idi. Halbuki teknolojik iyileştirmelerin verimliliği 650 milyona ulaşmıştı ki bunun bütün nüfusa oranı 21'e 1, el emeğinin verimliliğine ilişkisi ise 108'e 1 olmaktadır.

Bundan çıkmaktadır ki, İngiliz toplumunda, çalışma gücünün verimliliği, 70 yıl içinde yüzde 2700 artmıştır, yani 1840 yılında 1770 yılına göre günde 27 defa fazla üretilmektedir.» (Y. Küçük, 100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye, s. 28-29).

Bu anlamda kalkınma, toplumların tarihsel gelişme süreci içinde belli ve kesikli bir an değil, tam aksine, tüm üretim biçimleri için geçerli olan kesiksiz bir süreçtir. İnsan toplumları varolduklarından bu yana sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan sürekli bir değişim ve gelişim süreci içinde olmuşlardır. Tarihin geçmişteki bütün uğrakları için geçerli olan bu yargı, gelecekteki tüm uğrakları için de geçerlidir. İnsanlığın onbinlerce yılda üstesinden gelebildiği gelişmişlik düzeyinden yüzlerce kere fazlasını, insanoğlunun son birkaç asırda gerçekleştirebilmiş olması, böyle bir genelleme yapmamıza engel değildir.

Kalkınma, insan toplumlarının bütün aşamalarını içermekte iken, sanayileşme dediğimiz olay, insanlığın ancak son birkaç yüzyılı için söz konusudur. Başka bir deyişle, günümüzdeki anlamıyla sanayileşme, toplumların kapitalist üretime evrilmeleleriyle önemli bir içerik kazanmıştır. Kapitalizmin toplumsal ekonomik biçimlenmesinin dünyada ilk kez gerçekleştiği Batı Avrupa ülkelerinde ve özellikle İngiltere'de gözlenen bu olaya, büyük sanayi devrimi denilmesi bundandır. İşte üç asır kadar önce kimi toplumlar kapitalist üretime evrilerek sanayileşmelerini gerçekleştirebilmişler ve toplumsal üretici güçlerinde çok hızlı bir gelişmenin olanaklarını yaratabilmişlerdir. Ama ne

var ki, bundan nasibini alan ülkelerin sayısı hiç de fazla değildir. İçinde yaşadığımız çağda, dünyada yaşayan nüfusun yaklaşık üçte ikisini oluşturan halklar, bu dönüşümlerden uzak kalmışlar ya da bu değişim ve gelişimler onlardan esirgenmiştir.

Bundan ötürüdür ki, kalkınma ya da sanayileşme dediğimiz olay, günümüzde daha çok geri kalmış ülkeler için söz konusu edilmekte ve bu anlamda sanayileşme kalkınmayla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu yargı (burjuva ideologlarının kasıtlı olarak yaptıkları bir yanlışlıktan kurtarılırsa), kuşkusuz olanak kazanabileceği ise ve bu anlamda sanayileşme kalkınma çabalarının başarıya ulaşabilmesi, ancak sanayileşmeleriyle olanak kazanabileceği ise ve bu anlamda sanayileşme kalkınmayla özdeş sayılmaktaysa, bu yargıya katılmamak mümkün değildir. Ama, yapılmak istenen, dar burjuva anlamıyla kalkınma denilen olayı kapitalizmin boyutları içine sıkıştırmaya kalkmak ise, bu düşünce biçimine katılmaya imkân yoktur.

Burjuva sözcülerinin sanıyorum bu konuda kasıtlı olarak söyledikleri şudur: Denilmektedir ki, bir ekonomi belli bir gelişmişliğe ulaştıktan sonra, hızlı sayılabilecek bir büyümenin olanaklarını yitirir. Ve sözgelimi, bu hızın büyüklüğü yüzde 2 ya da yüzde 3'ü geçemez. Bundan ötürü de, gelişmiş ülkelerin büyümesinden söz edilirken geri kalmışlar için söz konusu edilen kalkınmadır. Bu yargının gerçeklerle yakından ve uzaktan hiç bir ilişkisi olmadığı söylenmelidir. Kalkınma ya da sanayileşmeyi burjuva düzeninin dar kalıpları içinde gören bu düşünce biçiminin güttüğü asıl amaç şudur: Gelişmiş kapitalist ülkelerde görülen ve tekelci kapitalizmin yapısında varolan maddi üretimi ve buna dayalı olarak da toplumsal gelişmeyi sınırlayıcı özellikler, gelişmiş bir ekonomi için kaçınılmaz ve üstesinden gelinemez bir doğa yasası gibi gösterilmek istenmektedir.

Bu düşünce biçiminin yanlışlığına en güzel örnek Sovyet ekonomisinden verilebilir sanıyorum. Sovyetler Birliği'ndeki sanayileşme atılımının çok hızlı bir tempoda yürütülebilmesi karşısında, burjuva iktisatçıları yıllarca önce iddia ediyorlardı ki, Sovyet ekonomisi de belli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra kalkınma hızı yavaşlayacaktır. Ama bu iddia hiç bir zaman gerçekleşemedi ve Sovyet ekonomisi çok büyük boyutlara ulaştığı halde, hâlâ çok hızlı bir tempoda büyümeye devam etmektedir. Sanayi üretimindeki artış temposuna ilişkin bir örnek vermek gerekirse, 1950-1972 döneminde Sovyetler Birliği'nde sanayi üretim artışı yüzde 691 gibi çok yüksek bir düzeye ulaşırken; aynı dö-

nemde Amerika'nın sanayi üretimindeki artış ancak yüzde 155 gibi küçük bir düzeyde kalmıştır. Bunun anlamı şudur: Sovyetler Birliği toplam sanayi üretimini, son yirmi iki yılda yaklaşık yedi kez büyütebilmiş iken; ilgili dönemde Amerikan sanayi üretimi ancak bir buçuk kez büyütebilmiştir. (World Marxist Review, May 1974, s. 5).

### **Soru 5 : İlk birikim ne demektir? Klasik sanayileşme nasıl olmuştur?**

Biliyoruz ki, insanlar varolduklarından bugüne üretici güçlerini ve dolayısıyla maddi üretim konusundaki bilgi ve görgülerini sürekli olarak geliştirmişlerdir. Ve biz buna kısaca kalkınma diyoruz. Ama ne var ki, bu değişme ve gelişmeler tekdüze bir toplumsal ekonomik biçimlenme koşulları altında olmamıştır. İlk toplumsal ekonomik biçimlenmeden itibaren, her değişik biçimlenmede belli bir noktadan sonra üretici güçlerdeki gelişmeler mevcut üretim ilişkileri tarafından kösteklenince, o eski yapı yerini bir yenisine bırakmıştır. Ancak bu dönüşümler dolayısıyla ki, toplumsal gelişmelerin sürekliliği gerçekleşebilmektedir. Sözgelimi, sanayileşme dediğimiz olayın ortaya çıkışı nasıl kapitalist üretimle mümkün olabilmişse, yine aynı biçimde insanın insanı istismar etmeden üretici güçlerini daha önceki üretim biçimleriyle karşılaştırılmayacak derecede hızla geliştirebildiği bir toplumsal ekonomik biçimlenmenin gerçekleştirilebilmesi de sosyalist üretimle mümkün olabilmiştir. Anlaşılmaktadır ki, sanayileşme ya da kalkınma, özünde (burjuva ekonomi politikasının tüm örtbas etme çabalarına rağmen), sınıfsal bir sorundur.

Sanayileşmenin sınıfsal bir sorun oluşu, ilk birikim dediğimiz olayın tarihsel özünü en iyi ortaya konabilir sanıyorum. Böylece, klasik sanayileşmenin temel niteliklerini de gerçek bir biçimde kavrayabileceğiz. Şundan ki, ilk birikim dediğimiz şey, aynı zamanda, klasik sanayileşme denilen olayın oluşumunun tarihidir de. Ayrıca, son otuz yıldır tartışılan ve yine de güncelliğini koruyan bir konu var ortada: Geri kalmış ülkelerin kalkınma ya da sanayileşme sorunlarını çözümlenebilmeleri için, uygulamaları gereken yöntem ne olmalıdır? Bu soruya, çağdaş burjuva iktisatçılarının çoğunluğu, klasik yol diye cevap vermektedirler. İktisatçıların bu önerilerinin, gerçek bir çözüm yolu



olup olmadığını anlayabilmek için de, klasik sanayileşmenin ne olduğunu bilmek zorunluğundayız.

Burjuva ideologları, pek çok şeyde olduğu gibi, ilk birikimin ve dolayısıyla de klasik sanayileşmenin tarihsel özünü bile bile tahrif ediyorlar. Bu, aynı zamanda, kapitalist ve işçi sınıflarının tarihi kökenlerini de açıktan inkâr etmek demektir. Onların konuya ilişkin olarak söyledikleri tatlı bir masaldır. Çok eski zamanlarda, diyorlar, dünyamız farklı nitelikte insanlar tarafından yurt edinilmişti. Bir yanda çalışkan, zeki, yetenekli ve tutumlu kişiler; öte yanda da tembel, yeteneksiz ve har vurup harman savuran serseriler güruhu. Böylece birinciler, çalıştılar, çabaladılar ve sonunda her türlü servetin ve zenginliğin sahibi oldular. Açıktır ki, bu açıklamanın kapitalizmin doğup gelişiminin tarihiyle yakından ve uzaktan hiç bir ilişkisi yoktur.

Bir kere, dünyanın hiç bir yerinde sosyal zenginliklerin belli bir azınlığın elinde toplanması, hiç bir zaman, bazı kimselerin yetenek ve çalışkanlıklarının sonucu olmamıştır. Ayrıca, dünyanın hiç bir yerinde sosyal servet, ticaretin genelleşmesi, ilk birikim ve gittikçe gelişen artı-değer üretimi, bazılarının kendi istekleriyle perhiz yaparak zenginleşmelerinin sonucu hiç de değildir. Burada bir perhiz söz konusu ise, bu, toplumun büyük bir bölümünün, yani üreticilerin zorla açlığa katlanarak üretime zorlanmaları ile bir ürün fazlasının ellerinden zorla alınmalarından başka bir şey değildir. Ne var ki, bu perhizden, açlığa katlananlar değil, ürün fazlasını ele geçirenler zenginleşerek çıkmışlardır.

Ashında, ilk birikim ve dolayısıyla klasik sanayileşme denilen süreç, bir yanıyla doğrudan üreticileri üretim araçlarından koparan ve öteki yanıyla da, üretim araçlarını belli bir azınlığın elinde toplayan süreçten başka bir şey değildir. Bunun anlamı şudur: Çoğu kez söylenildiği gibi ilk birikim yalnızca, üretim ve tüketim araçlarının bir bölümünün belli bir azınlığın elinde toplanması olayı değildir. Çünkü, üretim ve tüketim araçları ya da para kendi başlarına sermaye değildir. Bunların sermaye biçimine dönüştürülmeleri ise, doğrudan üretici dediğimiz köylülerin ve zanaatkarların mülksüzleştirilerek emekçiler biçimine getirilmeleriyle mümkün olabilir. Bu, aynı zamanda, bize, kapitalist sanayileşmenin oluşabilmesi için gerekli iki ön koşulun ne olduğunu açıkça göstermektedir: birincisi, bireysel özgürlükten yararlanablen ama üretim araçlarından yoksun ve işgüçlerini sat-

mak zorunluğunda bırakılan insanlığın varlığı; ikincisi ise önemli miktarda para ve üretim araçlarının bazı kimselerin elinde toplanmasıdır.

Kapitalizm öncesi toplumsal ekonomik biçimlenmelerde dolaşım ile ele geçirilen artığın iki yolundan birisi, ticaret, öteki ise tefecilikti. Bu iki kanaldan ele geçirilen sosyal fazla, özünde bir artı-değer üretme süreci değil; ancak maddi servetlerin bir el değiştirmesi olabilir. Marx bunun için, artı-değer üretimi hem dolaşımın içinde ve hem de dışındadır diyordu. Bu ise, artı-değer üretimi için dolaşımın gerekli ama yeterli bir koşul olmaması demektir. Çünkü dolaşım, bir değer yaratmaz, toplumsal ürünlerin değerlerinde bir artış sağlamaz, olsa olsa maddi servetlerin belli ellerde toplanmasını gerçekleştirebilir.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde sosyal artığın ele geçirilmesinin öteki yolu ise, üretim olayıyla mümkün olmaktadır. Gerek feodal düzende, gerekse köleci toplum düzeninde üretim süreci, aynı zamanda bir artık-ürün üretme süreciydi de. Ama ne var ki, artık ürün, aynı-rant biçiminde alındığından, bu ürünler kullanım değeri olarak kalmışlardır. Artık-ürün, aynı-rant biçimini koruduğu sürece, ticaret, para ve sermaye yalnızca doğal bir ekonominin kategorileri olarak kalmaya mahkumdurlar.

Görüldüğü gibi, insan toplumları bir sosyal üretim fazlasını gerçekleştirdikleri andan itibaren, toplumun bir bölümü bu artığa el koymaya başlamıştır. Ama ne var ki, üretim ve dolaşım yoluyla bu el koyma işlemi kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin hemen hemen tümünde söz konusu olmasına rağmen, ilk birikim denilen olayın gerçekleşmesi ya da bu birikimlerin sanayiye yatırılabilmesi için, toplumsal ekonomik biçimlenmenin kapitalist biçimini beklemek gerekmiştir.

Çünkü, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde bir sosyal ürün fazlasının çeşitli yöntemlerle ele geçirilmesi, kapitalist sanayileşme için gerekli ama yeterli olmamıştır. Ancak feodal düzen içinde aynı-rant yerini para-ranta bırakınca, sosyal yapı temellerinden sarsılmaya başladı. Feodal yapı içinde kapitalist ilişkilerin hızla gelişmesi, eski sosyal ve siyasal yapının dar ve tutucu sınırlarıyla artık uyumsuzdu. Hem üretim araçlarının belli ellerde hızla toplanmasını sağlayacak bir yapı gerekliydi, hem de hızla sanayileşmenin temel öğelerinden birisi olan emek gücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun gerçekleştirilebilmesi ise, köylülerin topraklarından sürülmeleriyle mümkün olabilmektedir. Böylece, şehirlerde ucuz ve yeterli sayıda iş-gücü toplanmış oluyordu.

Sonuç olarak, kapitalist sanayileşme için, yani tüccar ve tefeci sermayesinin sanayi sermayesine dönüşebilmesi için gerekli iki koşul da gerçekleşmiş oluyordu: Bir yandan toplumsal üretim ve tüketim araçları belli bir azınlığın elinde toplanmış, öte yandan da doğrudan üreticiler üretim araçlarından koparılarak ücretli işçiler haline gelmişlerdi.

### Soru 6 : Sanayileşme ve kalkınma sorunlarına çağımızda duyulan aşırı ilginin nedeni nedir?

Dünyada son yılların üzerinde en çok tartışılan konularından birisi de, hiç kuşkusuz, geri kalmış ülkelerin kalkınma ya da sanayileşme sorunlarıdır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve yaklaşık dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan halkların her geçen gün daha da belirginleşen sosyal, ekonomik ve kültürel gerilikleri, her halde içinde yaşadığımız çağın çözüm bekleyen en önemli sorunlarından birisidir.

Toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan gelişme hızları ve düzeyleri tarihin her aşamasında farklı olmuştur. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde de toplumların gelişmişlik durumu, birbirlerinden değişik düzeylerde bulunmaktaydı. Ama, kapitalist ilişkilerin son üç asırlık gelişimi, toplumlar arasındaki bu farklılığı inanılmaz bir biçimde artırdı: «Böylece, son yüzyıl boyunca, dünyanın sanayi üretiminde adam başına düşen miktar olarak ölçülen büyüme, insanlık tarihinin daha önceki döneminin tümünde ulaşılmış olandan kat kat yüksekti. Son yüzyıllık sürede, dünya nüfusu iki katından biraz fazla artarken, dünya sanayi üretimi 30 ile 40 katlık bir artış göstermiştir.(...) Buraya değin sözünü edegeldiğimiz eski ve gelişmiş sanayi ülkeleri yeryüzünün ve dünya nüfusunun küçük bir kısmıdır.(...) Buna karşılık, Güney Amerika, Afrika ve Asya'nın hemen hemen tümü, ister sanayi üretiminin salt büyüklüğüyle, ister (çalışan kimseler için adam başına) prodüktivite, ister genel nüfus için adam başına üretim ve yaşama düzeyiyle ölçülsün, çok daha aşağı bir iktisadi gelişme düzeyindedirler.» (M. Dobb, Kapitalizm, Sosyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma, s. 184-193).

Anlaşılmaktadır ki, daha önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz ve son birkaç asırda oluşan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerden nasibini alan ülkelerin ve kişilerin sayısı oldukça azdır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan halklar,

çeşitli nedenlerle bu dönüşümlerin dışında kalmışlardır. Bunun önemli nedenlerinden birisi, erken kapitalistleşen ülkelerin kalkınabilmelerinin, kendi iç dinamikleri yanında önemli oranda halkların sömürgeleştirilerek yağmalanması sayesinde mümkün olabilmesindedir. Birkaç yüzyıl dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan halkların sömürgeleştirilmesi, günümüzde yağmalayanları gelişmiş kapitalist ülkeler ve yağmalananları da geri kalmış toplumlar halinde bırakan önemli etkenlerden biri olmuştur. Tarihsel açıdan bakıldığında, açıkça görülmektedir ki, kapitalist gelişmenin tarihi, aynı zamanda, mazlum halkların soyulmasının tarihidir de.

Sanayileşme ve kalkınma konularının, özellikle İkinci Büyük Savaştan bu yana çok kullanılır olması, ülkeler arasındaki eşitsizliğin yeni farkedilmiş olmasından değildir. Olay çok öncelerden de, hem politikacılar, hem de iktisatçılar tarafından çok iyi bilinmekteydi. Ne var ki, o zamanlar burjuva iktisatçılarının ve politikacılarının bu konuyu bugünkü biçimi ile ortaya atmalarına hiç bir neden yoktu. Çünkü, içinde yaşadığımız çağın bu geri kalmış toplumları, çoğunlukla geleneksel sömürge ya da yarı-sömürge ülkeleriydi. Yakın geçmişe kadar bunların temel fonksiyonları, gelişmiş kapitalist ülkeler için, ucuz hammaddeler ve gıda maddeleri kaynağı ile elverişli yatırım alanları olmaları idi. Geri kalmış ülkelerin bu fonksiyonlarını sürekli olarak yerine getirebilmeleri için, siyasal ve ekonomik açıdan emperyalist etki ve denetim, bir yandan modası geçmiş toplumsal ve siyasal biçimleri destekleme ve sürdürme politikası izlemiş, öte yandan da geliştirdiği kapitalist ilişkilerin bile çarpık bir nitelik taşımaya özenle dikkat sarfetmiştir. Bu nedenle de, bu dönemde burjuva iktisatçıları ve politikacılarını ilgilendiren, yalnızca, sömürgelerden ana vatana doğal zenginliklerin aktarılması ve ana vatanda üretilen sınai ürünlerin de sömürgelerde satılmasından ibaretti.

Oysa günümüzde durum değişti; başta dünya sosyalist sisteminin kurulması, ardından uluslararası işçi sınıfının ekonomik ve politik mücadelesinin yoğunluk kazanması ve kurtuluş savaşı veren halkların anti-emperyalist mücadelesinin yüksek düzeylere ulaşması, eski dünya sömürge sistemini parçaladı. Dünün sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerinin çoğunluğu, özellikle İkinci Büyük Savaştan bu yana, eski sömürge zincirlerini birden ya da yavaş yavaş kırıp attılar. 1919 yılında sömürgeler, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 69.2'sini oluşturur-

ken, bu oran 1961'de yüzde 1.5 gibi oldukça küçük bir sayıya düştü. Bu yeni durum, utanç verici olan eski sömürge sisteminin parçalanışının en büyük kanıtıdır.

Ne var ki, siyasal bağımsızlığın kazanılması, anti-emperyalist mücadelenin başarılı ve gerekli bir sonucu olmakla beraber, bu mücadelenin yeterli bir sonucu değildir. Siyasal bağımsızlığın eksiksiz sağlanabilmesi ve korunabilmesi için, ekonomik bağımsızlığın da gerçekleştirilmesi gerekir. Başka bir deyişle, bir ülkenin tam bağımsızlığından söz edebilmek için, emperyalizmle mücadelenin salt siyasal alanda değil, ekonomik alanda da sürdürülmesi ve başarıyla sonuçlandırılması zorunludur.

Bu konuda Lenin, elli yıldan daha fazla bir süre önce ay-nen şöyle diyordu : «... ulusal kurtuluştan söz ediyorlar... ama ekonomik kurtuluşu bir yana bırakıyorlar. Oysa gerçekte asıl önemli olan ikincisidir.» Bunun anlamı şudur: Siyasal bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri ancak ve ancak ekonomik kalkınma çabalarını başarıya ulaştırabilmeleriyle mümkün olabilmektedir. Anlaşılmaktadır ki, toplum ekonomisinde topyekûn bir kalkınma olmadıkça, uluslararası sermaye egemenliğinin kaldırıcıları bertaraf edilmedikçe, yerli kaynaklardan öz çıkarlar gözetilerek geniş ölçüde yararlanmaya yol vermeyen ekonomik ve sosyal engeller ortadan kaldırılmadıkça, eski sömürge ve yarı-sömürgelerin ulusal özgürlükleri sınırlı kalmaktadır.

Geri kalmış ülkelerin kapitalist yoldan kalkınabilmeleri ise, çağımızda hemen hemen olanaksızdır. En azından son elli yılın tecrübeleri bu söylediklerimizi doğrulamaktadır. Nitekim, kapitalist olmayan kalkınma yöntemleriyle yola çıkan yakın geçmişin pek çok geri kalmış ülkesi sanayileşme ve dolayısıyla kalkınma yolunda büyük mesafeler alabilmişken, kapitalist yoldan kalkınma yolunu tercih eden öteki uluslar, geri kalmışlık çemberini kırmak bir yana, gelişmiş ülkelerle aralarındaki eşitsizlik daha da büyümüştür.

Tüm bunlardan sonra söylenebilecek olan şudur : Siyasal bağımsızlık kazanan geleneksel sömürge ya da yarı-sömürge ulusların, ekonomik kalkınma çabalarını kapitalist olmayan bir yöntemle yürütmeleri gerekmektedir. Bu ülkelerin böyle bir yola yönelme olanağının çağımızda güç kazanması, gelişmiş kapitalist ülkelerin huzurunu kaçırmaktadır. Onlar (tekelci kapitalizm) çok iyi bilmektedirler ki, ayakta kalabilmeleri ya da en azından varlıklarını bir süre daha sürdürebilmeleri, büyük

oranda sözünü ettiğimiz ülkelerin emperyalist etki ve denetim altında tutulabilmelerine bağlıdır. Emperyalizm artık günümüzde eski yöntemlerle geri kalmış ülkeleri baskı altında tutamamaktadır. Şimdi onlar, eski sömürgelerinden sağladıkları maddi çıkarları sürdürebilmek için kurnaz ve ince taktiklere başvuruyorlar. İkinci Büyük Savaşın sonra, geri kalmış ülkelere duyulan bu yeni ve değişik ilginin nedeni, yeni sömürgeciliğin bu sözünü ettiğimiz taktik ve yöntemleriyle ilgilidir.

### **Soru 7 : Sanayileşmede nasıl bir yöntem uygulanmalı?**

Sanayileşmenin sınıfsal özünü ve buna dayalı olarak da üretim biçimiyle olan sıkı ilişkisini iyi kavramak, kanımca, geri kalmış ülkeler halkı için hayati bir önem taşımaktadır. Günümüzde siyasal bağımsızlık kazanmış pekçok genç ulus, yanlış bir denemenin sonucu, yeniden bağımsızlığını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Çünkü, sözünü ettiğimiz ülkelerin bir bölümü, gelişmiş kapitalist ülkelerin etkisiyle, kapitalist yoldan sanayileşme yöntemini uygulamak istemektedir. Kapitalist dünya, geri kalmış ülkeleri bu yola itebilmek için tüm olanaklarını seferber etmektedir. Oysa yakın geçmişin pratiği açıkça göstermiştir ki, kapitalist yoldan kalkınmayı benimseyen genç uluslar, bu denemeden hüsrarla çıkmışlardır. Bir kere, bu ülkelerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerle aralarındaki eşitsizlik hem daha belirginleşmiş, hem de bunlar yeniden emperyalizmin güdümü altına girmişlerdir. Ayrıca, çoğu kez kan dökerek ulaşabildikleri siyasal bağımsızlıkları da günümüzde büyük oranda tehlikeye girmekte ve hatta bazı uluslar için büyük oranda yitirilmektedir.

İkinci Büyük Savaşın sonra batılılar, geri kalmış ülkelerin kalkınma yöntemleri üstüne ilginç bir kuram geliştirdiler. Özellikle Amerikan kaynaklı kitap ve makalelerde oluşturulan bu kuramsal modelin özünde söylediği şudur: Az gelişmiş bir ülkenin niteliği, sermayenin son derece kıt ve iş-gücü fazlasının büyük olmasıdır. Bu koşullarda, kıt sermayenin hiç ziyan edilmeden en yüksek istihdamı sağlayacak alanlara yatırılması gerekmektedir. Böyle yapıldığında, hem iş-gücü fazlası üretime en etkin bir biçimde katılmış olacak, hem de kıt sermaye ile üretim yüksek bir düzeye getirilmiş olacaktır. Bunun anlamı ise, gerek tarımda, gerekse sanayide ileri teknikleri kullanma-

nın geri kalmış ülkeler için rasyonel bir seçenek olmadığıdır. Sözelimi onlar, tarımda daha çok traktör, pahalı makineler ve öteki ileri girdiler yerine, bol ve ucuz olan iş-gücünü yoğun bir biçimde kullanmalıdırlar.

Geri kalmış ülkeler için, en akılcı yol olarak önerilen bu kuram, çok bilinen şöyle bir mantığa dayandırılmaktadır: Kıt üretim faktörlerinin fiyatları yükselme, bol olanlarının fiyatları ise düşme eğiliminde olurlar. Burada bol ve ucuz olan iş-gücü, kıt ve pahalı olan da sermayedir. Bundan ötürü de, geri kalmış ülkeler, emek-yoğun üretim alanlarına yönelmeleriyle ve öncelik vermeleriyle, en düşük masraflı ve dolayısıyla en rasyonel üretim yöntemlerini seçmiş olurlar. Hemen hatırlanacağı gibi, bu görüş, özünde aşamalı bir gelişme kuramından başka bir şey değildir. Bunun az gelişmiş ülkeler için anlamı ise, ilkelik ve adım adım ilerlemek, emperyalizmin güdümünde klasik kapitalist sanayileşmenin geleneksel yollarını aynen uygulamak ve buna dayalı olarak da çağımızda dev boyutlara ulaşan tekniklerden uzak durmaktır.

Bu düşünce biçiminin yanlışlığı, hem pratik olarak son otuz yılı aşkın bir süredir apaçık görüldü, hem de bu yolun kuramsal olarak ciddi bir eleştiriye hiç de tahammülü olmadığı kanıtlandı. İlk bakışta bu görüşün, sanayileşmenin can alıcı özelliklerini dikkate almayan statik bir görüş olduğu söylenebilir. Öncelikle karşı çıkılacak nokta şudur: Savunulduğu gibi, bu yöntem uygulandığı zaman, üretim ve istihdam düzeyinin en yüksek bir noktadan başlatılabilmiş olması, sanayileşme çabasının başarıya ulaştırılabilmesi için aranan en rasyonel nokta mıdır? Başka bir deyişle, sanayileşmede nasıl bir yöntem uygulanması gerektiği konusuna cevap arayan bir ülkenin, var olan olanaklarını kullanırken, yöneleceği esas seçenek noktası, ilk yıllarda istihdam ve üretimi en yüksek düzeyde tutacak yollar mı olmalı, yoksa ekonominin gelişme potansiyelini en yüksek düzeye ulaştıracak bir yöntemin seçimi mi olmalıdır? Açıktır ki istenen, sanayileşmenin başlangıcında, hem üretim ve istihdam en yüksek bir düzeyde tutulabilmiş olsun, hem de ekonominin gelişme potansiyeli hızlı bir büyümenin olanaklarını yaratacak bir niteliğe getirilebilmiş olsun. Ama ne var ki, çok kısa bir sürede ve özellikle kalkınmanın başlangıç yıllarında, bunların tamamını bir anda elde etmenin olanakları hemen hemen yok gibidir.

Klasik yolu savunanların altını çizdikleri birinci nokta, kal-

kınmaya başlangıçta üretim ve istihdam seviyesini yüksek bir düzeyde tutmanın önemli olduğudur. Emek-yoğun üretim alanlarına yönelmenin istihdam ve belki de üretimi (ki, üretimin yüksek bir düzeyden başlatılabileceği bana pek olanaklı görünmüyor.—Ö.Ö.) ilk yıllarda yüksek bir boyuttan başlatacağı doğrudur. Ama, sanayileşmenin çıkış noktasında bunları gerçekleştirebilmiş olmak, gerçek bir sanayileşmeyi sağlayacak olan doğru üretim yöntem ve tekniklerini bulmakla eş anlamlı değildir. Asıl önemli olan, istihdamı başlangıçta düşük bir düzeyde tutma pahasına da olsa, ekonominin hızlı ve sağlıklı büyümesini sağlayacak olan teknolojilerin ve üretim yöntemlerinin seçilmesidir. Bu yöntem ve teknikler ise, hiç kuşkusuz, emek-yoğun ve tüketim malları üreten sanayi kollarından daha çok, ileri tekniklere dayalı ve temel mallar üreten kesimlerin tercih edilmesi demektir.

Sanayileşmede uygulanması gerekli yöntem konusunda yapılan tartışmaların içeriğinde saklı olan şey, teknikler ve sanayi kesimlerinin tercihinden öteye, bir sistem ve buna bağlı olarak da uygulanacak ekonomik politikanın seçimidir. Başka bir deyişle, bir toplumun var olan üretim faktörlerinin niceliğinden çok, bunların nasıl bir ekonomik politikayla üretime dönüştürülmesi gerektiği noktasını tartışmak kuşkusuz çok daha önemlidir. Bir geri kalmış ülkenin elindeki yatırım olanaklarının kimler tarafından yatırılacağı mı, yoksa yatırımların hangi alanlara yöneleceği sorusu mu öncelik taşır? Açıktır ki, birinci sorunun yanıtını almadan, ikinci soruyu yanıtlamanın hiç bir anlamı yoktur. Başka türlü söylenirse, geri kalmış bir ülkede yatırımların kimler tarafından yapılacağı belirginleşmiş ise, bu, aynı zamanda sanayileşmede uygulanacak ekonomik politikanın ve buna dayalı olarak da üretim yöntemlerinin belirli olduğu anlamınadır. Sözgelimi, bu ülkenin sanayileşmesi özel kesim eliyle yürütülecek ise, hem uygulanacak politikanın nitelikleri, hem de seçilecek üretim yöntemleri apaçık belli demektir ve bunun da adı kapitalist yoldan sanayileşmedir.

**Soru 8 : Sanayileşmede yatırımların nitelik ve nicelik olarak önem ve içeriği nedir?**

Toplumun belli bir üretim döneminde gerçekleştirdiği üretim ya da gelirin toplamı ile, aynı dönemde bu toplamın tüke-



tilen bölümünden arda kalan büyüklüğe ekonomik artık, birikim ya da tasarruf denilmektedir. Buna, belli bir dönemde, toplumun servetine yapılan değişik biçimlerdeki katkıların toplamı da diyebiliriz. Kuramsal olarak, bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için temel koşul, belli bir üretim dönemi sonunda gerçekleştirilen bu ekonomik fazlanın en azından üretim süreci içinde tüketilen üretim araç ve gereçlerinin yenilenebilmesini sağlayacak bir büyüklükten daha aşağı bir düzeyde olmamasıdır.

Açıktır ki bu, ancak toplumların yaşamlarını sürdürebilmeleri için zorunlu ve istisnai bir durumdur; yoksa, ne sürekli olarak arzulanan bir şeydir, ne de toplumsal hayatın çeşitli aşamalarında sık sık rastlanan bir olgudur. Çünkü, bir toplumun gerçekleştirdiği tasarruf ve buna dayalı olarak da yatırım hacminin yalnızca üretim araçlarının aşınma payını karşılayabilecek bir büyüklükle sınırlı kalması, o toplumun belli bir durgunluğun içine girmiş olması demektir. Demek ki, bir toplumun belli bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmesi için temel koşul, gerçekleştirilen ekonomik fazlanın üretim araçlarının aşınma payından daha yüksek bir büyüklüğe ulaştırılmış olması ve oluşturulan bu birikimin de toplumsal üretim araç ve gereçlerine katılmasıdır.

İşte benim bu noktada anlatmak istediğim, gerçekleştirilen ekonomik fazlanın, yani yatırımlara yönlenebilecek olanakların nicelik ve nitelik olarak ekonomik kalkınmayı ya da sanayileşmeyi nasıl etkileyeceğidir. İddia edilmektedir ki, geri kalmış ülkelerde gelir ve tasarruf düzeyi ve buna dayalı olarak da yatırım hacminin çok düşük bir düzeyde bulunması bu ülkeleri bir gerilik ve fakirlik kısır döngüsü içinde bırakmaktadır. Geri kalmış ülkelerin kendi olanaklarıyla bu geriliğin üstesinden gelemeyeceklerini savunan bu karamsar görüşün sahipleri, bazı önerileri de beraberinde getirmektedirler. Bunların en çok duyulmuş olanlarından biri şudur: «Bu ülkeler gerilik ve fakirlik kısır döngüsünü ancak yabancı sermaye çekmek ve dış yardım almak ve bunun için de (özel girişimin hevesini vergi politikası, sosyalistçe tedbirler ve benzeri gibi şeylerle kırmayacak cinsten) gerekli siyasi koşulları hazırlamakla kırabilirler.» İkinci olarak söylenen ise, toplumun tasarruf hacmini yükseltebilmek için, tüketim seviyesinin daha aşağı bir düzeye indirilmesi gerektiğidir.

Dikkatli bir kimsenin hemen anlayabileceği gibi, tekelci

sermaye çevrelerinin sözcüleri tarafından ileri sürülen bu yargıların, gerçekleri yansıtmadığı hem kuramsal, hem de pratik olarak rahatlıkla kanıtlanabilmektedir. Bu görüşün gerçek dışı yanından söz ederken, sanayileşmede dış finansman kaynaklarından yararlanmanın olumsuz etkilerinden bu çalışmanın başka bir yerinde söz edeceğimizden bu noktayı şimdilik burada bırakıyorum. Önce, geri kalmış ülkelerde gelir ve tasarruf düzeyinin düşük olduğu iddiasını ele alalım. Eğer bu savla, çalışan kitlelerin gelir ve tasarruf düzeyinin düşüklüğünden söz ediliyorsa, bu doğrudur. Gerçekten de bu toplumlarda, halkın büyük bir bölümünün yaşama düzeyi, tam deyişle «bir lokma ve bir hırka için» olandan daha da aşağı bir seviyeye indirilmiştir. Durum bu olunca, yani halkın minimum bir yaşama düzeyinde bulunduğu bir toplumda, tüketim seviyesi daha aşağı bir düzeye nasıl indirilebilir?

Toplumun tasarruf düzeyi yükseltilebilir, ama çalışanların yaşama standartlarını daha da düşürerek değil; üst gelir dilimlerindeki egemen sınıfların lüks tüketim harcamalarının ve devlet kurumlarındaki israfın önüne geçilebilirse, ancak bu sorunun üstesinden gelinebilir. Bu konuda iktisatçı P. Baran'ın söyledikleri oldukça ilginç ve öğreticidir: «Geri kalmış ülkelerde hızlı bir ekonomik gelişmenin baş engeli buralarda potansiyel ekonomik fazladan yararlanma biçim ve yoludur. Bu fazla, üst sınıfın çeşitli biçimlerdeki aşırı tüketimi, içerde ve dışardaki iddiharların artırılması, verimsiz, geniş bir bürokrasinin ve bundan da masraflı ve bunun kadar gereksiz askerî kuruluşların ayakta tutulup devam ettirilmesi sonucu yutulup yok edilir.» (Political Economy of Growth, New York, 1957, s. 228'den aktaran M. Dobb.)

Benim burada asıl söylemek istediğim, yatırımlara yöneltilen maddi olanakların niceliğinden çok niteliğinden söz etmenin daha anlamlı ve gerçekçi olduğudur. Bunun anlamı şudur: Sanayileşmeye yatırılacak parasal kaynakların ilk yıllardaki büyüklüğünden çok, asıl önemli olan bu olanakların nasıl ve kimler tarafından kullanılacağıdır: «.....ulusal üründeki artışla ne yapıldığı, bu artış başlangıçta ne kadar küçük olursa olsun, kalkınma için başlangıç yatırım-hızının (ve dolayısıyla büyüme hızının) büyük ya da küçük oluşu kadar (hatta uzun dönemde çok daha fazla) önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, asıl önemli olan artışın artış hızı, büyüme hızının kendisini büyütme kapasitesidir. Gerçekten önemli olan nokta, elde edi-

len yatırılabilir fazlanın nasıl kullanıldığı, bundan nasıl yararlandırıldığıdır. Yoksa birinci yıldaki başlangıç büyüklüğü değil.» (M. Dobb, Kapitalizm, Sosyalizm, Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma, s. 222).

Sonuç olarak söylenebileceklerin başında, geri kalmış ülkelerde gerçekleştirilen yatırılabilir ekonomik fazlanın küçük oluştundan şikâyet etmenin fazla anlamlı olmadığıdır. Ciddi tedbirler alınır, hem bu ekonomik fazlayı büyütülebilmek fazla güç bir iş değildir, hem de sanayileşmeye başlangıç yıllarında yatırımların büyüklük düzeyi sorunun can alıcı noktası değildir. Asıl can alıcı olan nokta, eldeki olanakların, kimler tarafından ve hangi alanlara yöneltileceğidir. Eğer eldeki sınırlı olanaklar, akılcı bir politika ile ekonominin gelişme potansiyelini en yüksek düzeye ulaştırarak alanlara yatırılabilirse, başlangıçta küçük bir düzeyde olan, yatırım ve buna bağlı olarak da üretim düzeyi, toplum hayatı için çok kısa sayılabilecek bir dönemde bile oldukça yüksek bir düzeye ulaştırılabilir: «Büyüme hızım yüzde 5'e çıkarabilirsek, 10 yıl içinde kendisinin (milli gelirin) yarısı kadar, yirmi yıllık bir dönemin bitiminde iki buçuk katından daha fazla büyür, yüz yıllık dönemin sonunda ise 130 katına çıkmış olur. Büyüme hızı, bir de, yüzde 10'a yükseltilebilirse, başlangıçtaki miktarımız (milli gelir ya da yatırılabilir fazla) 10 yılda iki buçuk katından fazla, yirmi yılda 6 ile 7 kadar ve yüzyıllık bir sürede birkaç bin kat büyür.» (M. Dobb, a.g.e., s. 223 - 224).

**Soru 9 : Gerçek bir sanayileşme neden temel mallar üreten kesimleri zorunlu kılar?**

Bir toplumun benimsediği sanayileşme yönteminin niteliği, aynı zamanda, o ülkede hem yatırımların hangi alanlara yöneleceği, hem de hangi üretim teknik ve yöntemlerinin tercih edileceği sorularına bir açıklık getirir. Eğer bir toplum, klasik yoldan sanayileşme yöntemini benimsemiş ise, bir kere burada sanayileşme çabası özel girişimciler eliyle yürütülecek demektir. Özel kesimin geri kalmış ülkelerde yöneleceği yatırım alanları ise, genellikle ileri tekniklerin kullanılmadığı dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üreten kesimler olacaktır. Böylece, gelişmiş kapitalist ülkelerin de isteğine uygun olarak, sanayileşme için emeğe oranla daha az sermaye gerektiren, yani dü-

şük bir sermaye-emek oranı, ya da Marx'ın deyimiyle düşük bir organik sermaye bileşimi gerektiren alanlar seçilmiş olacaktır.

Burada bir soru akla gelebilir; bir kere, acaba neden özel girişimciler ellerindeki paraları bu kesimlere yatırmayı tercih ederler; ve ayrıca, gelişmiş kapitalist ülkelerin böyle bir üretim yönteminin seçilmesinde ne yararları olabilir? Bu sorunun özel girişimcileri ilgilendiren yanı oldukça açıktır; bir kere, geri kalmış ülkelerde, sanayileşmenin başlangıç yıllarında özel girişimcilerin ellerinde büyük yatırımları finanse edebilecek kaynaklar henüz mevcut değildir. Oysa, ileri tekniklerin kullanıldığı üretim araçları ve ara malları üreten kesimlere yatırım yapmak oldukça büyük paraların varlığını gerektirir. Halbuki, tüketim malları üreten kesimler, hem küçük paralarla önemli kârları gerçekleştirebilecek bir niteliktedir, hem de ilgili kesimlere yapılan bu yatırımlar çok kısa bir sürede finanse edilebileceğinden büyük bir risk taşımazlar.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin, geri kalmış ülkeler üzerinde uyguladığı ekonomik politikanın niteliği de, ilk yıllarda hem yerli özel girişimcilerin (iş-birlikçi burjuvazi) ve hem de tekellerin yararına uygun düşmektedir. Özel girişimcilik, yatırımlarını emek-yoğun alanlara yöneltince ve tüketim malları üreten kesimlerde ihtisaslaşınca, hem kendisi büyük kâr oranlarıyla üretimde bulunabilecek, hem de uluslararası tekellerle ciddi bir rekabete girişemeyecektir. Büyük tekellere iki biçimde de rakip olamayacaktır; hem iç pazarlarda, hem de uluslararası pazarlarda. Geri kalmış ülkelerde yabancı özel girişimciliğin uyguladığı ekonomik politika da aynen bu doğrultudadır: «..... En başta gelen kapitalist ülkelerde, büyük kapitalist tekellerin gelişmesiyle, buralardaki kapitalistler daha az gelişmiş ülkelerdeki gelişme sağlayıcı yatırımlara ilgi duymaz oldular; çünkü bu tür yatırımlar, bunların sağlam tekelci durumlarını tehdit edebilecek bir rekabetin doğmasına yol açabilirdi. Bunun sonucu olarak, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerdeki yatırımları özel bir nitelik kazanmıştı. Bu yatırımların başlıca amacı, tekellerin hammadde olarak kullandığı doğal kaynakların sömürülmesi ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusu beslemek için, az gelişmiş ülkelerdeki besin maddeleri üretimini geliştirmektir. (...) Bu ülkelerde yabancı özel girişimcilerin ele geçirdiği kârlar, tekrar bu ülkelerde yatırımlar için kullanılmamış, ana sermaye geldiği ülkelere geri dönmüştür. Bu kâr-

lar, ekonomik gelişmenin gerçek dinamik etkeni olduğunu bildiğimiz herhangi büyük çaplı bir sanayi yatırımı için kullanılmamıştır.» (O. Lange, «Economic Development, Planning and International Co-operation, 1961» adlı konferans metninden. Altlarını ben çizdim. — Ö. Ö.).

Özel girişimcilik geri kalmış bölgelerde, böylesine geri ve ilkel üretim teknik ve yöntemlerine yönelince, tekellerle birlikte belki kısa bir süre içerisinde önemli çıkarlar elde edebilir; ve fakat, buralarda ne hızlı ve sağlıklı bir kalkınmanın üstesinden gelinebilir, ne de toplum hayatında uzun sayılamayacak sürelerle tekrarlanan ekonomik ve toplumsal bunalımların önüne geçilebilir. Ekonomide hızlı ve sağlıklı bir büyümenin gerçekleştirilebilmesi, aşamalı bir üretim yönteminin seçimiyle değil, ileri teknolojilerin kullanıldığı, çağın gereklerine uygun büyüklükte bir kapasite ile çalışan sanayi kuruluşlarına öncelik ve ağırlık vermekle mümkün olabilir. Çünkü, ileri tekniklerin kullanılması demek, üretim araçlarının ürüne dönüşen bölümünün emek-gücüne oranla hızla büyümesi demektir. Bu göreceli ilişki, iş-gücü başına üretim düzeyinin de hızlı bir tempoda artması anlamındadır ve aynı zamanda bu, emeğin prodüktivite düzeyinin ve buna dayalı olarak da kalkınma hızındaki artış hızının da belirleyicisidir. Marx'ın bu konuda Kapital'de yazdıklarını anımsamakta yarar var: «... Emeğin toplumsal prodüktivite derecesi ifadesini, bir işçinin belli bir zaman aralığında, aynı kalan bir iş-gücü gerilimi ile, ürüne dönüştürdüğü üretim araçlarının nisbi büyüklüğünde bulur. İşçinin faaliyeti sırasında kullandığı üretim araçlarının kitlesi emeğin prodüktivitesi ile birlikte büyür. (...) Emek prodüktivitesindeki artış, kendini, emek kitlesinin, bu emek kitlesi tarafından harekete getirilen, üretim araçları kitlesine oranla azalması, ya da iş-sürecine katılan öznel faktörün aynı süreçte yer alan nesnel faktörlere oranla büyüklük olarak azalması ile belli eder.»

Demek ki, emeğin üretkenliğinin artması hem kalkınmanın kendisidir, hem de emeğin prodüktivitesinde gerçekleştirilen artış hızının büyüklüğü, önemli oranda kalkınma hızının büyüklüğünü de belirler. Önemli oranda diyorum, çünkü, kapitalist bir ekonomide üretimin düzeyi, çoğu kez, hem iş-gücündeki verimliliğin, hem de buna bağlı olarak üretim tekniklerinin gelişmişlik düzeyiyle bir uyum göstermez. İşte emeğin toplumsal prodüktivitesinde hızlı tempoda bir artış, hafif endüstri kesimlerinde değil, ancak ileri tekniklerin kullanıldığı ağır en-

düstri kollarında gerçekleştirilebilir. 1955-1969 yılları arasındaki son onbeş yıllık dönemde, sanayi çeşitli kesimlerinde izlenen iş-gücünde verimliliğin artış yüzdeleri, Latin Amerika, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde aşağıdaki gibi olmuştur: İlgili dönemde, Latin Amerika ülkelerinde iş-gücünde verimliliğin artış yüzdesi, hafif endüstri kollarında yüzde 24 ve gıda endüstrisinde yüzde 7 gibi çok düşük bir düzeyde kalırken, ağır sanayi kesimlerinde yüzde 103 gibi oldukça yüksek sayılabilecek bir düzeye ulaştırılabilmektedir. Aynı doğrultudaki bir gelişimi, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde de izlemek mümkündür. Bu ülkelerde 1955-1969 döneminde iş-gücünde prodüktivite artış hızı, hafif endüstri kollarında yüzde 60 ve gıda endüstrisinde yüzde 53 iken, ağır endüstri kesimlerinde yüzde 221 gibi oldukça yüksek bir gelişme hızı gerçekleştirilebilmiştir. (Industrialisation of Developing Countries, Progress Publishers 1973, s. 49).

Bir yanlış anlamaya neden olmamak için, bir iki noktanın burada açıklanmasında yarar görüyorum. Bir kere, bu söylediklerimizden, yatırımların tamamının ya da buna yakın bir bölümünün, yatırım malları üreten kesimlere yapılması gerektiği anlamını çıkarmamak gerekir. Ayrıca da, yatırımlar maliyetlerine bakılmaksızın, her zaman ve her kesim için, bilim ve teknolojinin bulup geliştirdiği en yeni ve ileri tekniklerin benimsenmesi gerektiğini de söylemek istemiyorum. Söylediğim şudur: Dengeli ve hızlı bir sanayileşmenin gerekleri, yatırım, iş-gücü ve üretim düzeyinin başlangıçtaki büyüklüğünden çok, bunların nasıl kullanıldığına bağlıdır. Bunun anlamı ise, yatırım potansiyeli ne olursa olsun, asıl önemli olan nokta, bu yatırım potansiyelini daha da büyütecek olan üretim teknik ve yöntemlerinin aranıp bulunmasıdır.

**Soru 10 : Sanayileşmede denge kavramı ne anlama gelmektedir?**

Sanayileşme ya da kalkınma çabasının başarıya ulaştırılabilmesi, önemli oranda kalkınmanın dengeli bir biçimde yürütülmesine bağlıdır. Dengeli bir sanayileşme, hem kalkınmayı hızlı bir tempoda yürütebilmenin ön koşuludur, hem de böyle bir sanayileşme yöntemi uygulandığında, çağdaş batı ekonomilerinde sık sık rastladığımız ekonomik bunalımlar ya hiç gö-

rülmez ya da en düşük seviyede tutulabilir. Konuya ilişkin olarak yapılan bazı yanıltıcı yargılardan söz etmeden önce, gelişme süreci içinde «denge» sözcüğünün ne anlama geldiğini açıklamak istiyorum.

Bir kere, sanayileşme ya da kalkınmanın dengeli olması, hem yapım sanayiinin değişik kesimleri arasında uyumlu bir büyümeyi, hem de yapım sanayiinin öteki sanayi kollarıyla (elektrik, gaz ve istihraç sanayi kolları) bir denge içinde gelişmesini zorunlu kılar. Bunun anlamı şudur: Eldeki yatırılabilir ekonomik fazla sanayiın değişik kesimlerine uygun bir biçimde dağıtılabilmelidir ki bunlar hızlı ve sağlıklı bir büyümenin itici gücü olabilsinler. Bu yapılamaz ise, bazı kesimler sanayileşmede sınırlayıcı bir etken ve, ondan da öteye, sanayileşmenin en güçlü engeli haline gelebilirler. Sözelimi sanayileşme atılımına girmiş bir toplumda çimento, demir-çelik ve öteki yapı malzemeleriyle elektrik ve enerji üreten sanayi kesimleri ihmal edilirse, o toplumda kalkınma çabasının başarıyla yürütülebilmesi hemen hemen olanaksızdır. Hep bilinir ki, hafif endüstri kollarındaki gelişmeler bile, sermaye malları üreten endüstrilerin üretim kapasitelerinde bir tıkanıklık olduğu sürece, sınırlı kalmaya mahkûmdur.

İkinci olarak, sanayiın çeşitli kesim ve sektörleri arasında bir uyumun gerçekleştirilebilmiş olması, dengeli bir kalkınma için gerekli ve fakat yeterli bir koşul değildir; aynı uyumun ekonominin öteki sektörleri arasında da sağlanması gerekir. Bu, aynı zamanda, kalkınma çabasının yürütülmesinde, ekonominin hiç bir sektörünün ihmal edilemeyeceği anlamındadır. Oysa, günümüzde bile çokça rastlamaktayız ki, kalkınmanın hangi sektöre ağırlık vererek yürütülebileceği noktası tartışılabilmekte ve sözelimi, önceliğin tarım ya da sanayi ikilisinden hangisine verilmesi gerektiği konusunda, gerek iktisatçılar ve gerekse politikacılar arasında değişik görüşlere raslamak mümkün olabilmektedir. Ekonominin değişik kesimleri arasında uyumlu bir büyümenin, hem toplumsal kalkınma açısından önemini, hem de yukarıdaki tartışmaların anlamsızlığını ortaya koyabilmek için, iki sektörden söz etmek istiyorum. Bunlardan birincisi tarım ve öteki de dış ticarettir.

Geri kalmış ülkelerin sanayileşebilmeleri için gerekli makine ve teçhizatı, dışarıdan satın almaları gerekmektedir. Biliyoruz ki, satın alabilmek için dışarıya bir şeyler satmak zorunludur. Oysa, geri kalmış ülkelerin dışarıya satabilecekleri malların sayısı hem

sınırlıdır, hem de genellikle tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Bir kere, ihracatı artırabilmek için tarımsal ürünleri hem nitelik, hem de nicelik olarak geliştirmek zorunlu olmaktadır. Bu zorunluk, yalnızca dış ticaret için değil, aynı zamanda, sanayi için de gerekli bir durumdur. İstenir ki tarım, bir yandan nüfusun ve özellikle kentsel nüfusun artan gereksinimlerini, öte yandan da sanayiin hammadde ihtiyaçlarını karşılayabilsin. Hem dış ticaretin, hem de sanayiin gerek duyduğu tarımsal ürünlerin sağlanabilmesi için de, tarımda köklü yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerekir. Sanayiden beklenenler de aşağı yukarı aynı doğrultuda; beklenir ki sanayi, bir yandan tarımda çağın gereklerine uygun bir üretim yönteminin uygulanmasına olanak sağlayacak ileri tarımsal girdileri üretebilsin; öte yandan da istenir ki sanayi, endüstri mallarına uluslararası pazarlarda satılabilecek bir nitelik kazandırabilsin. Sonuç olarak söylenebilecek olan şudur: Hızlı ve uyumlu bir kalkınma, sektörler arasında belli alternatifler aramakla değil, ekonominin bütün sektörleri birlikte harekete geçirilerek yürütülebilir ve ancak böyle bir uygulamayla, toplumsal ve ekonomik geriliğin üstesinden gelinebilir.

Konuyu bitirmeden önce, denge sözcüğü üstüne yapılan bazı yanıltıcı iddialardan söz etmek istiyorum. Sanıyorum ki, bu çarpıtmaların en güzel örneklerine Amerika'nın Nobel ödüllü iktisatçısı Samuelson'da raslamak mümkündür: «Gelişme literatüründe dengeli gelişmeye karşı bir hayranlık vardır. Buna göre kafatasının, onu kaplayan deriden daha hızlı gelişmesi istenmemektedir. Aynı biçimde insanlar daha yüksek bir yaşama düzeyinde ayakkabı, çorap ve bira istiyorlarsa, ayakkabı fabrikasındaki gelişmeyi, çorap ve bira fabrikasındaki gelişme izlemelidir. (...) Dengeli gelişmeye verilen öneme rağmen Colin Clark ve öteki bazı yazarlar gelişmenin üç aşamada tamamlanma eğilimi gösterdiğini görmüşlerdir: Tarımın egemenliği, imalât sanayiinin egemenliği ve nihayet herkes zenginleştikçe hizmetlere doğru bir kayma.(...) Gelişme halinde bulunan bir bölge için dengeli gelişme kaçınılmaz ve arzu edilen bir şey midir? Tarihi örnek'ler, bu soruya olumsuz cevap verilmesini gerektirmektedir. Amerika ilk gelişmesinde tarımsal mallar üretiminde ihtisaslaşmıştı. Belçika önce cam ve yünlü istihsalinde ihtisaslaşarak gelişti.(...) Mukayeseli üstünlük teorisi, bir bölge dahilinde gelişmenin en iyi şeklinin dengeli gelişme olmadığını göstermiştir.» (Paul A. Samuelson, İktisat, 3. baskı, s. 848).

Bir ekonomide dengeli bir kalkınmanın, çok kısa bir deyim-



le, ekonominin bütün sektörlerinin birlikte ve bir uyum içinde harekete geçirilerek geliştirilmesi olduğu düşünülürse, konunun tanımına ilişkin olarak bira, çorap ve ayakkabı fabrikalarının örnek olarak seçilmesi hem konuyu hafife almak, hem de özünden saptırmaktır. Samuelson bunu yapmakla, dünyada hiç kimsenin savunmadığı bir iddiayı, el altından, dengeli kalkınmadan yana olanlara yüklemek istemektedir. Oysa dengeli kalkınma hiç bir zaman ne toplumsal gereksinimlerin tamamına yakınının ya da tamamının yurt içinde üretilmesini zorunlu kılar, ne de her toplum bira ya da ayakkabı üretmek zorunluğundadır. Bir konunun kolay anlaşılabilmesi için açık örnekler vermek çoğu kez yararlıdır ama, verilen örneğin o sorunu özünden saptırmaması koşuluyla. Sözelimi, verilen örnek bira, ayakkabı ve çorap fabrikalarındaki gelişmeyi, enerji ve yapı malzemeleri üreten fabrikalardaki gelişme izlemelidir biçiminde olsaydı, kuşkusuz bu sektörler arasındaki dengeli bir gelişmeye iyi bir örnek olabilirdi. Çünkü, ikincilerin üretiminde bir sınırlılık olduğu sürece, birincilerin gelişme tempoları da sınırlı kalmaya mahkumdur.

Yazarın asıl üzerinde durduğu, toplumsal kalkınmayı dengeli bir biçimde yürütebilmenin hemen hemen olanaksız olduğu noktasıdır. Böyle olunca da besbelli ki, geri kalmış ulusların kalkınmayı, ekonominin bütün sektörlerini birlikte harekete geçirecek yürütebilmeleri olanaklı görülmez ve sözelimi onlardan tarıma ağırlık ve öncelik vermeleri istenir. Samuelson ve öteki burjuva iktisatçıları bu iddialarını kanıtlayabilmek için, kapitalist gelişmenin tarihsel örneklerine dayanmak istemektedirler. Eğer bizim üzerinde durduğumuz ya da tartıştığımız konu, kapitalizmin tarihsel gelişimi olsaydı, hiç kuşkusuz biz de bu yazarlar gibi düşünebilir ve bu noktada onlara katılabilirdik. Çünkü söylenen, kapitalist gelişmenin bütün aşamalarında dengesizliğin söz konusu olduğudur ve buna katılmamak da elden gelmez.

Ama buradan giderek, kapitalizmin değişmez bir niteliği olan dengesiz gelişmeyi, çağdaş ekonomik ilişkiler sistemi içinde de geçerli bir toplum yasası gibi göstermek; işte burjuva iktisatçılarının el altından ileri sürdükleri fikir budur. Klasik sanayileşme yönteminin bir doğa yasası gibi gösterilmesinden güdülen asıl amaç ise, geri kalmış uluslar üzerindeki emperyalist çıkarların devamını sağlamak ve bu duruma bir süreklilik kazandırmak isteğidir. Ama bu, kolaylıkla üstesinden gelinebilecek bir şey değildir. Çünkü, çağımızın insanı, artık, bu düşünce biçimini savunanların aksine, sanayileşme kavramını salt klasik biçimiyle

değil, ondan daha da fazla çağdaş biçimiyle anlamak durumundadır. Bunun nedeni açık; bir kere, sanayileşme denilen olgu çağımızda en çok geri kalmış ulusları ilgilendiren bir sorundur. Ayrıca, yine biliyoruz ki, geri kalmışlığın esas nedenlerinden biri de bu ülkeler üstüne uygulanan emperyalist etki ve denetim olmuştur. Böyle olunca da belidir ki, bu ülkelerin kalkınma biçim ve yöntemlerini seçmede klasik yola yönelmeleri, hem bunların yeniden emperyalist etki ve denetim altına girmeleri, hem de içinde buldukları gerilik çemberini kolaylıkla kıramayacakları anlamınadır. Bundan da öteye günümüzde, geri kalmış ulusların halkları, böyle çarpıtılmış kuramların inanılacak şeyler olmadığını anlayabilmekte ve sanayileşme denilen olgunun çağımızda, kapitalist olmayan gelişme yöntemleriyle halk yararına çözümlenebileceğini çok iyi bilmektedirler.

**Soru 11 : Toplumsal değerlerin bölüşüm biçimi sanayileşmeyi nasıl etkiler?**

Kalkınmanın dengeli bir gelir dağılımı ya da sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yürütülmesi gereğinden söz edenlerin savısı, her geçen gün biraz daha artmakta ve sözgelimi burjuva politikacıları bile bu kavramları kullanmak zorunluğunu duymaktadırlar. Değişik dünya görüşüne sahip olan kimseler, konuyla ilgili olarak aynı kavramları kullanmış olsalar bile, bir sosyal adalet ya da adil bir gelir dağılımı gibi deyimlerin içeriği, farklı ideolojileri savunanların anlayışına göre değişik olmaktadır.

Ama, kalkınma süreci içinde, sosyal adalet sözcüğünün çağdaş bir anlamı vardır ve bu da toplumsal ve ekonomik kalkınmanın nimet ve külfetlerinin toplumu oluşturan bireyler arasında adil bir biçimde dağılacağı anlamınadır. Başka bir deyişle kalkınmanın sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yürütülebilmesi için, toplumun üretime katılan tüm bireylerinin kalkınmanın gereklerine olanakları ölçüsünde katılmaları ve fakat aynı biçimde, üretilen toplumsal değerlerden de paylarını almaları beklenir.

Tam bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: Toplumsal ekonomik biçimlenmenin niteliği ne olursa olsun, acaba her değişik biçimlenme koşulunda, sosyal adalet ilkesi ya da dengeli bir gelir dağılımı gerçekleştirilebilir mi? Bu soruya verilecek cevap olumsuzdur. Çünkü, bir toplumda kalkınmanın sosyal adalet

ilkelerine uygun olarak yürütülüp yürütülemeyeceği toplumdaki üretim ve bölüşüm örgütlenmesinin biçimine bağlıdır. Şundan ki, toplumsal gelişme süreci içinde bireylerin hem üretime, hem de bölüşüme katılma biçimleri, üretim ilişkilerinin niteliğine bağlı bir durum gösterir.

Kapitalist bir toplumda üretim örgütlenmesinin esas niteliğini, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet koşulları oluşturur. Bu üretim biçiminin geçerli olduğu bir toplumsal ekonomik biçimlenmede, toplumsal üretim araç ve gereçleri toplumun küçük bir bölümünün, «burjuvazinin», elinde toplanmıştır. Üretim araçlarının bölüşüm biçimi, hem üretimin ve hem de yaratılan toplumsal değerlerin bölüşüm biçimini belirlediğinden, salt üretimin değil aynı zamanda bölüşümün de nitelik ve niceliğine üretim araçlarının sahibi olan kapitalistler karar verir. Kapitalist ilişkiler geliştikçe, üretim araçlarının daha büyük bir bölümü, küçük bir azınlığın elinde toplandığından, yaratılan değerlerin bölüşümünden emekçilerin aldıkları pay da sürekli olarak azalır. Marx'ın deyimiyle; emek evrime uğrayarak sosyal emek biçimine geldiği ve böylelikle zenginliğin ve kültürün kaynağı olduğu ölçüde, emekçide yoksulluk ve bağımlılık, çalışmayanda servet ve kültür gelişir. Bütün bunların anlamı ise kapitalist ilişkilerin geçerli olduğu bir toplum düzeyinde âdil bir gelir dağılımından söz edilemeyeceğidir.

Benim burada asıl üzerinde durmak istediğim nokta; âdil olmayan bir bölüşüm biçiminin sanayileşme ya da kalkınmaya olan olumsuz etkisini göstermektir. Hep bilinir ki, kapitalist koşullar altında üretilen mallar, değer olarak üç bölümden oluşur. Birincisi değişmeyen sermaye dediğimiz girdilerle (hammadde, yardımcı madde, enerji v.b.) üretim araçlarının aşınma payından; ikincisi, emek-gücünün değerini alan ve değişen sermaye olarak tanımladığımız ücretler ve sonuncusu da, burjuvazinin bölüşümden aldığı pay olan artı-değerdir.

Yine biliyoruz ki, kapitalist üretimin asıl amacı kârdır ve bir kapitalist üretimin amacı açısından ilgilendiren yalnızca ve yalnızca sürekli olarak büyüyen bir artı-değer kitlesini ele geçirebilmektir. Kapitalistler, üretim olayı gerçekleşince bu amaçlarına ulaşırlar ve istedikleri büyüklükte artı-değer kitlesini ellerine geçirmiş olurlar. Ne var ki, bu sürecin devam edebilmesi için, istenilen miktardaki artı-değer üretilmesi yetmez; üretilen bu artı-değer kitlesi aynı zamanda gerçekleştirilebil-

meli, yani üretilen bu mallar yığını pazarlarda satılabilmelidir de.

Bu da kapitalist üretimde kolaylıkla üstesinden gelinebilecek bir şey değildir. Bu yanıyla değer olarak, değişen sermaye, değişmeyen sermaye ve artı-değer'den ve öteki yamyla da biçim olarak, sermaye malları ile tüketim malları'ndan oluşan ve büyüklüğü sürekli olarak artan metalar yığını, belli bir noktadan sonra pazarlarda alıcı bulamaz olur. Şundan ki, kapitalist üretimde, üretimin örgütlenme biçiminin yarattığı satınalma gücü, üretilmiş malların tamamının satın alınmasını gerçekleştirecek bir biçimde oluşturulamaz. Şöyle de söylenebilir: Kapitalist bir toplumda, tüketim ve sermaye malları olarak pazara çıkan metalar yığınının alıcılarını emekçilerle kapitalistler oluşturur. Burjuvalar sayısal olarak toplumun küçük bir bölümünü oluşturduğundan bunların tüketim mallarına duyacakları gereksinimlerin niceliği de hayli küçük olmak zorunludur. Başka türlü söylenirse, tüketim mallarının hemen hemen tamamının emekçiler ve sermaye mallarının tümünün de kapitalistler tarafından satın alınması gerekir. Kapitalist ilişkiler geliştikçe, emekçilerin gelirleri görece olarak azalacağından, belli bir süre sonra, tüketim malları üretiminde bir sınırlılık olacağı açıktır. Çünkü, bu kesimde üretilen malların niceliğini, büyük oranda emekçilerin gelir düzeyi belirleyecektir.

Öte yandan, gittikçe artan artı-değer kitlesi yeniden üretilmek, yani tekrar yatırımlara yöneltmek durumundadır. Bu durum ise, sanayi sermaye malları üreten kesimini, tüketim malları üreten kesiminden çok daha hızlı bir büyümenin içine sokar. Tüketim malları üretiminde bir sınırlılık olduğu sürece sermaye malları üreten kesimlerde de bir sınırlılığın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çünkü, sermaye mallarının bir bölümünün alıcısı da, kolayca anımsanabileceği gibi, tüketim malları üreten burjuvalardır. Sonuç olarak, kapitalist üretim örgütlenmesinin antagonistik karakteri, işçi ve köylülerin yoğun bir biçimde sömürülmesi esasına dayandığından, kapitalist gelişimin belli bir aşamasından sonra, üretilen mallar yığını satılamaz ve buna bağlı olarak da sistem, toplumda oluşan sosyal ve ekonomik bunalımların üstesinden gelemeyebilir olur. Marx'ın konuyla ilgili olarak, Kapital'in ikinci ve üçüncü ciltlerinde söyledikleri anılmaya değerdir sanıyorum: «Kapitalist üretim biçimindeki zıtlık: İşçiler ticaret eşyası alıcısı olarak, pazar için önemlidirler. Ama, kapitalist toplum, kendi ticaret eşyaları olan emek gücünün sa-

tıcıları olarak işçilere en az fiyatı vermeye çalışmaktadır.(...) Elde etme koşulları(...) değişik üretim kesimleri arasındaki oranla ve toplumun tüketim gücü ile sınırlıdır.(...) Üretim gücü geliştikçe, bu güç tüketim ilişkilerinin dar temelleriyle anlaşmazlığa düşer.(...) Sermayenin değerini koruması ve büyüebilmesi, üreticiler kitlesinin yoksul ve mallarından yoksun kılınması esasına dayandığından; sermayenin değerini koruyabilmek ve onun niceliğini artırabilmek için gerekli koşullar, sermayenin amacına ulaşmakta kullanacağı üretim yöntemleriyle sürekli zıtlık halindedir. (...) Tüm gerçek buhranların son nedeni, her zaman kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir; kitlelerin bu yoksulluğu ve sınırlı tüketimi, kapitalist üretimin üretici güçlerini geliştirmeye (şanki bu güçlerin mutlak tüketim kabiliyetlerinden başka sınırları varmış gibi) olan eğilimine karşı çıkarlar.» (Altlarını ben çizdim. — Ö.Ö.).

## II. BÖLÜM

### GERİ KALMIŞ ÜLKELER, SANAYİLEŞME VE YENİ-SÖMÜRGEÇİLİK

**Soru 12 : Geri kalmışlık neden çağımızın en güncel sorunlarından biridir?**

Geride kalmış halkların ulusal bağımsızlık, ekonomik kalkınma, buna dayalı olarak da sosyal ilerleme mücadeleleri, çağımızın en güncel sorunlarından birisi olmakta devam etmektedir. Çağımız insanının yaklaşık üçte ikisini oluşturan halklar, henüz içinde buldukları sosyal, ekonomik ve kültürel geriliğin üstesinden gelebilmiş değillerdir. İkinci Büyük Savaşla birlikte siyasal bağımsızlık kazanan bu genç ulusların, aynı başarıyı ekonomik alanda da sürdürmeleri beklenirdi. Ne var ki, kimi uluslar akılcı yöntemlerle kalkınma yolunda azımsanamayacak mesafeler alabilmişken, öteki pek çok geride kalmış ülke için, kalkınma çabalarında başarılı olduklarını söylemek pek olanaklı gözükmemektedir.

**TABLO 1 : TOPLAM GELİR VE SANAYİ ÜRETİMİNİN ÜLKELER ARASINDAKİ DAĞILIMI (Sosyalist blok hariç)**

<u>Yıl ve ülkeler</u>	<u>Nüfus</u>	<u>Toplam gelir</u>	<u>Sanayi üretimi</u>
1938	100	100	100
Gelişmiş ülkeler	32.7	82.4	90.7
Geride kalmış ülkeler	67.3	17.6	9.3
1961	100	100	100
Gelişmiş ülkeler	29.7	82.4	90.7
Geride kalmış ülkeler	70.3	17.4	9.3

**Kaynak:** The Growth of World Industry 1938 - 1961, United Nations, New York, 1965, s. 234.

Nitekim, gelir ve sanayi üretimi açısından 1938-1961 dönemindeki gelişmelere baktığımızda, geri kalmış ülkelerin durumlarında ciddi bir iyileşmeden söz etmek bir yana, bunların ekonomik açıdan daha da geri bir düzeye düştükleri kolaylıkla söylenebilir. Açıkça görülmektedir ki, 1938 yılında toplam nüfusun yüzde 67.3'ünü oluşturan geri kalmış ülkeler, toplam gelirin yüzde 17.6'sına ve sanayi üretiminin de ancak yüzde 9.3'üne sahip olabiliyorlardı. 1961 yılına gelindiğinde durum daha da kötüleşmiş, geri kalmış ülkelerin toplam nüfus içindeki payları yüzde 67.3'den yüzde 70.3'e yükselirken, toplam sanayi üretimine katkıları aynı kalmış ve toplam gelir içindeki payları da bir miktar azalmıştır.

Yukarıda andığım geri kalmış ülkelerin temel özelliklerine ve geri kalmışlığın tarihsel kökenlerine geçmeden önce, bunlara ilişkin kimi ön bilgiler edinmekte yarar vardır. Dünya nüfusunun yarısından daha çoğunu oluşturan bu ulusların hemen hemen tamamını Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın halkları oluşturmaktadır. 1967 yılı verilerine göre, bunların yüzde 16'sı Latin Amerika'da, yüzde 20'si Afrika'da, yüzde 2'si Orta Doğuda ve arta kalan yüzde 62'si de Güney ve Güneydoğu Asya'da yerleşik bulunmaktadır.

**TABLO 2 : TOPLAM GELİR VE NÜFUSUN GERİ KALMIŞ BÖLGELER ARASINDAKİ DAĞILIMI**

Geri kalmış bölgeler	Toplam gelirin bölgeler arasındaki dağılımı %		Nüfusun bölgeler arasındaki dağılımı %		Kişi başına gelir (dolar olarak)	
	1950	1967	1950	1967	1950	1967
Toplam	100	100	100	100	106	157
Latin Amerika	36	38	15	16	256	362
Afrika	15	14	20	20	78	114
Güney ve Güneydoğu Asya	47	44	63	62	78	102
Orta Doğu	2	4	2	2	134	342

Kaynak: Vasily Vakhrushev, Neocolonialism: Methods and Ma-euvres, 1973, s. 33, Tablo I.

Yukarıdaki tablodan bazı önemli sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bir kere, yukarıda da belirttiğim gibi, geri kalmış ülkelerin gelişme tempoları yüksek bir düzeye ulaşamamaktadır. Nitekim, 1950-1967 döneminde kişi başına ortalama gelir, küçük bir artışla, 106 dolardan 157 dolara yükselebilmiştir. Bunun anlamı ise, kişi başına gelirden gerçekleştirilebilen yıllık ortalama artış hızının yüzde 2.5 gibi küçük bir düzeyde olmasıdır.

İkinci olarak, bu ülkeler arasında da gelir dağılımı açısından belirgin farklılıklar olduğu açıktır ve son 17 yılda, Orta Doğu ülkeleri bir yana bırakılırsa, ötekilerin durumunda önemli değişiklikler gerçekleştirilememiştir. Nitekim, 1950 yılında toplam nüfusun yüzde 15'ini oluşturan Latin Amerika ülkeleri gelirin yüzde 36'sına sahip çıkarken, 1967'de nüfus yüzde 16 ve toplam gelir içindeki payları da yüzde 38 olmuştur. Dünyada gelir dağılımı açısından en düşük düzeyde bulunan Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya'nın halkları, 1967 yılında toplam nüfusun yüzde 82'sini oluştururken, toplam gelirden aldıkları pay ise, yüzde 58 civarında idi. 1950 yılında da durum bugünkünden çok farklı değildi; toplam nüfus içindeki payları yüzde 82 ve toplam gelire katkıları ise yüzde 62 civarında bulunmaktaydı.

Bu kısa açıklamaların ışığında söylenebilir ki; geri kalmışlık, çağımız insanının ivedilikle çözmek zorunluğunda olduğu ve yıllardır gündemde bekleyen en önemli sorunlardan biri olsa gerektir. Ancak bu sorunun çözülmesiyle, yüz milyonlarca insan açlık, sefalet ve her türlü ekonomik ve kültürel gerilikten kurtulabilecektir. Bunun da yolu sanayileşmeden, çağdaş teknik ve yöntemleri kullanma olanağı veren üretim uygulamalarından geçmektedir. Bu ise, kapitalist üretim örgütlenmesiyle üstesinden gelinebilecek bir durum değildir. Yakın geçmişin pratiği apaçık gösterdi ki, geri kalmışlık bir alın yazısı değil, tekelci kapitalizmin insanlığa kötü bir armağanıdır. Eğer geri kalmış uluslar, sanayileşme çabalarını anti-tekelci ve kapitalist olmayan bir yöntemle yürütmenin yolunu tutabilirlerse, insanlık tarihi için çok kısa sayılabilecek bir sürede, bu geriliğin üstesinden kolaylıkla gelebileceklerdir. Bu yargının doğruluğunu, son on yılların pek çok örneği, üzerinde tartışılmayacak açıklıkla kanıtlamıştır.



### Soru 13 : Geri kalmışlığın kökenleri nasıl özetlenebilir?

Geri kalmışlığın üstesinden gelebilmek, büyük oranda onun tarihsel nedenlerini iyi kavrayabilmekte yatar. Pék çok şeyde olduğu gibi, burjuva ideologları geri kalmışlığın tarihsel kökenlerini de açıktan saptırmışlar, geri kalmış halklara bu olgu bir **alın yazısı** gibi gösterilmek istenmiştir. Burjuvazinin sözcüleri kalkınmanın, büyük ölçüde coğrafi çevreye (iklim, toprak, yeraltı kaynakları v.b), yani doğal koşullara ve ayrıca nüfusa bağlı olduğunu ileri sürerler. Kuşkusuz, «toplumun maddi hayat koşulları» kavramı coğrafi çevreyi, nüfus artışını, şu ya da bu kadar olan nüfus yoğunluğunu da kapsar. Bütün bu unsurlar, toplumun değişmez ve vazgeçilmez koşullarındandır; ve ayrıca hem doğal koşullar, hem de nüfus toplum gelişmesini etkiler, bu gelişmeyi hızlandırır ya da geciktirir. Ama bu etkenler, tarihin hiç bir döneminde, toplum gelişmesinin esas belirleyici gücü olmamıştır, olmayacaktır da. Bir kere, toplumdaki değişme ve gelişmeler, doğal koşullardaki değişme ve gelişmelerden karşılaştırılamayacak kadar hızlı olmuştur. Ayrıca, nüfus artışı toplumsal gelişmenin belirleyici gücü olsaydı, daha fazla nüfus yoğunluğu, zorunlu olarak, buna bağlı daha yüksek bir biçimde bir sosyal sistem doğururdu.

Birtakım yan etkenler, toplum kalkınmasının belirleyici güçleri olarak ileri sürülünce, rahatlıkla söylenebilecektir ki, geri kalmış bölgelerdeki coğrafi koşullar ve insan ırklarının niteliği kalkınmayı sınırlayan en önemli etkenler olmuştur. Anımsanacağı gibi, kapitalizmin savunucuları, burjuva ve işçi sınıflarının tarihsel kökenlerini de aynı mantıkla açıklıyorlar; ve birincileri yetenekli, tutumlu ve çalışkan, ikincileri de yeteneksiz, tembel ve har vurup harman savuran serseriler güruhu olarak niteliyorlardı. Şimdi, aynı mantık geri kalmış halklarla gelişmiş ülkelerin halkları karşılaştırılarak yürütölmekte; yeteneksizlik, tembellik ve savruluk geri bölgelerin halklarına yakıştırılmakta ve her türlü yetenek, teşebbüs kabiliyeti ve tutumluluk burjuvaziye özgü bir nitelik olarak ileri sürölmektedir.

Kuşkusuz bu söylenenlerin gerçeklerle yakından ve uzaktan hiç bir ilişkisi yoktur. Bilimsel araştırmalar, geri kalmışlığın tarihsel kökenlerini gerçek ve üzerinde tartışılmayacak bir açıklıkla ortaya koymuş bulunmaktadır. Bunları açıklamaya girmeden önce, birtakım yinelemeler yapma tehlikesini de göze alarak, kimi noktalara değinmekte yarar görüyorum. Bunlardan birin-

cisi, toplumların siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan gelişme tempo ve düzeylerinin tarihin her döneminde farklı olduğudur. Ayrıca, kapitalist üretime gelinceye kadar, insanların toplumsal üretici güçlerde gerçekleştirebildiği gelişme düzeyi, kapitalist ve sosyalist üretim koşulları altında gerçekleştirilenle karşılaştırılınca çok önemsiz kalmaktadır. Başka türlü söylenirse, insanlığın on binlerce yılda üstesinden gelebildiği gelişmişlik düzeyinden yüzlerce kat daha büyüğünü, çağımızın insanı son üç asırda gerçekleştirebilmiştir.

O zaman, söylenebilir ki, kapitalizm öncesi toplumsal ekonomik biçimlenmelerde, toplumlar arasındaki eşitsizlik çok büyük değildi. Hatta, kapitalizm öncesi biçimlenme koşullarında, bugünün geri kalmış uluslarının bir bölümünde, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi, Batı Avrupa ülkelerinkinden çok daha ileri bir düzeydeydi. Ama ne var ki, kimi ulusların kapitalist üretime erken evrilmesi ve kapitalist üretim ilişkileri altında hızlı bir tempo ile gelişmesi ülkeler arasında büyük bir eşitsizlik doğurdu.

Bizi burada asıl ilgilendiren nokta şudur: Geri kalmış ülkelerde, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihinde gördüğümüz türden bir ilerleme neden olmamış ya da bu ülkelerin kapitalist gelişme doğrultusundaki girişimleri neden sınırlı kalmış ve neden çarpık bir nitelik almıştır? Bu sorunun gerçek bir yanıtını verebilmek ya da geri kalmışlığın önemli nedenlerinden birisini saptayabilmek için, gerilere, kapitalizmin çocukluk çağında uygulanan sömürgeci politikanın kökenlerine bir göz atmak gerekli olmaktadır. Gerçekten de ilkel birikim çağındaki sömürgeciliğin tarihsel kökenleri, aynı zamanda geri kalmışlığın tarihsel nedenleri'nden birisine ve belki de birincisine ait ipuçlarını içinde taşımaktadır. Hemen belirtmeliyim ki, öteki önemli bir nedeni olarak, üzerinde yoğun bir biçimde tartışılan iç koşullardan; bu çalışmanın başka bir yerinde söz edeceğimizden, bu noktaya şimdilik burada değinmeyi gereksiz buluyorum.

Sömürgeciliğin tarihi üç aşamaya ayrılır: Birincisi, sermayenin ilkel birikim dönemine; ikincisi, tekeller öncesi çağına; ve sonuncusu ise, emperyalist dönemine rastlar. Sermayenin ilkel birikim çağında, Avrupalı büyük devletlerin sömürge politikası, birçok ülkenin fethi ve yağmalanmasıyla, bu ülkeler halklarının insanlıktan uzak bir biçimde sömürülmesiyle anlatılabilir. Bunun sonucu olarak, akıl almaz zenginlikler, altın, gümüş, değerli eşya biçiminde Avrupa'ya aktı. Bu durum, para-meta ilişkilerinin

gelişmesini, önemli maddi değerlerin özel kişiler elinde birikmesini kolaylaştırdı.

Sömürgelerden anavatana yapılan bu aktarmalar ve bunun gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemler, bir yanıyla alan ülkelerde kapitalist ilişkilerin hızlı bir tempoda gelişmesini kolaylaştırırken, öte yandan bu durumun, aktarılan ülkelerdeki yıkıcı etkisi bundan da büyük olmuştur. Sömürülen ülkelerin tüm kalkınma süreci sarsılıp alt üst olmuş ve bundan böyle izleyecekleri yol da büyük ölçüde özünden saptırılmıştır. Batı emperyalizmi, günümüzün az gelişmiş ülkelerinin, öteki alanlardaki gelişim ve olgunlaşmalarını da aynı gücünü kullanarak engellemiştir. Boyunduruk altına giren halkların eskiden biriktirmiş oldukları ve yeni yarattıkları ekonomik artığın büyük bir bölümünü alıp götürmüşler ve böylece bu ülkelerin ilk sermaye birikimlerini gerçekleştirmeleri engellenmiştir.

Sonuç olarak, bizi ilgilendiren dönem içerisinde, sömürge fetihleri, ilkel birikim sürecinin önemli bir anı oldular. Bununla birlikte, sömürgelerdeki ilkel birikim süreci Avrupa'daki aynı süreçten temelden ayrılıyordu.

İlk önce, işgal edilen ülkelerdeki her türlü maddi zenginlikler, anavatana ihraç ediliyor ve ancak orada sermayeye çevriliyordu. Böylece, sömürge imparatorluklarının kuruluşu, esas olarak, genellikle sanayi üretimine yatırım yapan, büyük ticaret şirketlerinin ellerinde toplanan büyük sermayelerin Avrupa'ya akışını kolaylaştırıyordu.

Ayrıca, Hindistan topraklarının İngilizler, Endonezya topraklarının Hollandalılar, Güney Amerika topraklarının ise İspanyollar tarafından zor alımı, bağımlı ülkelerde kapitalist ilişkilerin oluşumunu ve gelişimini güçleştiriyordu. Sömürgeciler, kabileye kadar, tüm kapitalizm öncesi sömürü yöntemlerini sürdürdüler ve hatta pek çok yörede bunları ağırlaştırdılar, bu da milyonlarca insanın hayatına mal oldu. Bengal'de 1770 kıtlığı nüfusun üçte birini götürdü. İspanyol keşiflerinin ve Las Casas'ın tanıklığına göre, İspanyolların gelişi sırasında Jamayka ve Porto-Rico adalarında, yaklaşık olarak 600 bin Hintli vardı; 33 yıl sonra bunlardan arda kalanların sayısı, ancak 400 kişi kadardı.

**Soru 14 : Geri kalmış ülkelerin temel özellikleri nasıl özelleşebilir?**

Dikkatli bir okuyucu, buraya kadar söylediklerimden geri

kalmış ülkelerin temel niteliklerine ilişkin, kimi önemli ipuçlarını yakalamış olmalıdır. Ama yine de, bu özellikleri değişik sosyal, ekonomik ve kültürel göstergelere dayalı olarak, belli bir sistematik ve bütün içerisinde görmekte hem yarar, hem de gerek vardır.

Çünkü bu çalışmanın amacı, yalnızca geri kalmış ulusların ve Türkiye'nin değişik alanlarını kapsayan geri kalmışlığı sergilemek değil, belki de bundan çok daha önemli olarak, geri kalmışlığın nedenlerine ve buna dayalı olarak da sorunun çözüm yollarına gerçekçi bir yaklaşım yapabilmektir.

Geri kalmışlığın nedenleri ve çözüm yollarına ilişkin olarak yürütülen tartışmaları, ciddi verilere dayandırarak yürütebilmek ise, büyük oranda geri kalmış ülkelerin temel niteliklerini gerçek bir biçimde saptamaya bağlı bulunmakta ve bu nedenle de çıkış noktası bu olmaktadır.

Geri kalmış ulusların birinci ve en belirgin özelliği, gelişmiş ülkelere oranla üretim ve gelir açısından çok düşük bir düzeyde bulunmalarıdır. İster kişi başına düşen gelir ve üretim büyüklüğü açısından alınsın, ister kişi başına sanayi üretimiyle ya da iş-gücünde üretkenliğin ulaştığı büyüklükle ölçülsün, geri kalmış ülkelerle gelişmişler arasındaki eşitsizlik günümüzde akıl almaz boyutlara ulaşmıştır. Eldeki veriler açıkça göstermektedir ki, bu ülkelerin üretim ve gelir düzeylerindeki yetersizlik, salt mutlak büyüklük anlamında değil, gelişme tempolarındaki yetersizlik açısından da önem kazanmaktadır.

**TABLO 3 : KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİR DÜZEYİ (Kişi başına dolar olarak, 1958 fiyatlarıyla)**

Yıllar	Ulusal gelir		Sanayi katma değeri	
	Gelişmiş ülkeler	Geri kalmış ülkeler	Gelişmiş ülkeler	Geri kalmış ülkeler
1938	769	85	304	16
1948	958	94	404	19
1953	1127	107	526	23
1958	1212	116	570	30
1961	1337	121	660	36

**Kaynak: The Growth of World Industry 1938-1961, United Nations, New York 1965, s. 194.**

1938 yılında gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir düzeyi 769 ve geri kalmışlarda ise 85 dolar civarında bulunmaktaydı. Başka bir deyişle, bunlar arasındaki eşitsizlik, kişi başına gelir açısından yaklaşık 684 dolar idi. 1961 yılına gelindiğinde kişi başına gelir, gelişmiş ülkelerde 1337 dolara yükselirken, geri kalmışlarda ancak 121 dolara ulaşabilmiş ve buna dayalı olarak da 1938 yılında 684 dolar olan aradaki eşitsizlik 1961 yılında büyük bir artışla 1216 dolara yükselmiştir.

Soruna sanayi üretimindeki artış açısından bakılırsa, aynı yönde bir gelişmeyi bu alanda da gözlemek mümkündür. Nitekim, 1938 yılında gelişmiş ülkelerde 304 dolar olan kişi başına düşen sanayi katma değeri, 1961 yılında 660 dolara ulaşırken; aynı dönemde geri kalmış ülkelerde 16 dolardan 36 dolara yükselbilmiştir. Başka bir deyişle, son yirmi dört yılda, kişi başına düşen sanayi katma değeri açısından, gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki eşitsizlik 288 dolardan büyük bir artışla 630 dolara ulaşmıştır.

Geri kalmış ülkelerde bir yanıyla üretim ve gelir yetersizliğinin nedeni olan ve öteki yanıyla da ekonominin temel niteliğini belirleyen bir özellik olarak, ulusal gelir ve nüfusun yapısı, ilgi çekici bir gösterge olmaktadır. Bu ülkelerde yaşayan halkın en az yarısı ve kimi yörelerde yüzde 90'ına yaklaşan bölümü kırlarda oturmakta ve ana uğraşlarını ilkel ve ataerkil bir üretim yönteminin yürürlükte olduğu tarımsal üretim oluşturmaktadır. İster kırlarda, ister kentlerde yerleşik bulunsun halkın hemen hemen tamamına yakını, toplumun üretim ve bölüşüm kararlarına etkin bir biçimde katılamamakta ve bunların yaşama standartları, 20. yüzyılın son çeyreğine girdiğimiz şu günlerde, çağımız insanlığı için utanç verecek bir düzeyde bulunmaktadır.

**TABLO 4 : ULUSAL GELİR VE ÇALIŞAN NÜFUSUN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (% olarak)**

Ülkeler	Ulusal Gelir			Çalışan Nüfus		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Endonezya	52	10	38	67	6	27
Hindistan	45	15	40	73	10	17
Nepal	66	11	23	94	2	6
Türkiye	28	17	55	72	8	20

Japonya	9	36	55	19	28	53
A.B.D.	3	30	67	4	26	70
F. Almanya	3	47	50	8	42	50
İngiltere	3	34	63	3	39	58

Kaknak: International Labour Office, Year Book of Labour Statistics 1972, s. 64-149; U.N. Statistical Year Book, s. 576-584.

Ulusal gelir ve nüfusun ekonominin değişik kesimleri arasındaki dağılımına baktığımızda, örnek olarak aldığımız ülkelerden geri kalmış olanlarda, tarımın ulusal gelire katkısı yüzde 28-52 oranında değişirken; gelişmişlerde bu oran yüzde 3-9 gibi düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Çalışan nüfus açısından olaya baktığımızda, durumun daha da kötü bir görünüm içinde bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Nitekim, tarım kesiminde çalışan nüfusun ağırlığı, geri kalmış ülkelerde yüzde 67-94 gibi yüksek bir düzeyde bulunurken; gelişmişlerde bu oran yüzde 3-19 gibi oldukça düşük bir noktada bulunmaktadır. Çalışan aktif nüfusa oranla, sanayi kesiminde çalışanların yüzde olarak kıtalar arasındaki dağılımı da şöyledir: «Toplam çalışan nüfus içinde, sanayi kesiminde çalışanların ağırlığı yüzde olarak; Afrika'da 11, Asya'da 10, Güney Amerika'da 17, Kuzey Amerika'da 37 ve Batı Avrupa'da da 42'dir» (Yüksel Ülken, 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, s. 288).

Geri kalmış halkların, çağımızın maddi ve manevî olanaklarından yararlanma düzeyiyle ilgili olarak, sağlık ve kültür hizmetleri bir ölçü olarak alınırca, aşağıdaki veriler, gelişmiş ülkelerle geri kalmışlar arasındaki eşitsizliğin ve buna dayalı olarak da geri kalmış halkların yaşama düzeyleri hakkında bir fikir verecek kadar açıktır sanıyorum.

TABLO 5: DEĞİŞİK ÜLKELERDE 10.000 KİŞİYE DÜŞEN DOKTOR VE ÖĞRENCİ SAYISI

<u>Ülkeler</u>	<u>Doktor sayısı</u>	<u>Öğrenci sayısı</u>
Sovyetler Birliği	25.9	187
İngiltere	15.2	63
A.B.D.	19.2	226
Fransa	16.0	88

İtalya	17.0	65
Hindistan	2.2	—
İran	3.5	14
Pakistan	1.6	26
Türkiye	4.0	30

Kaynak: Socialism and Capitalism, Score and Prospects, 1971, s. 62-64.

Gelişmiş ülkelerde 10.000 kişiye düşen doktor sayısı 15.2-25.9 kişi olarak belirlenirken, geri kalmış ülkelerde bu sayı 1.6-4.0 gibi oldukça düşük bir noktada bulunmaktadır. 10.000 kişiye düşen öğrenci sayısı açısından da durum çok değişik değil; gelişmişlerde 10.000 kişiye düşen öğrenci sayısı 62-226 kişi arasında değişirken, geri kalmışlarda bu sayı 14-30 gibi oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Nitekim, «gelişmiş ülkelerde on yaşından yukarıda olanlarda okuma yazma bilmeyenlerin ağırlığı yüzde 3-4 oranında bir büyüklükte iken; aynı oran yüzde olarak, Arjantin'de 17, İspanya'da 23, Yunanistan'da 41, Portekiz'de 49, Brezilya'da 57, Türkiyede 60, Mısırdaki 86, Hindistan ve Afrikada 90'dır.» (Y. Ülken, a.g.e. s. 289).

Bu istatistikler, hiç kuşku yok, geri kalmış ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında varolan sosyal, ekonomik ve kültürel eşitsizliğin boyutları hakkında önemli bilgileri bize ulaştırmaktadır. Ama ne var ki, bu çarpıcı rakamlar bile, ortalama değerlendirmelere ait yanılgıları içinde taşıdığından, geri kalmış ülkelerde yaşayan halk yığınlarının yaşama düzeylerini yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Konuyla ilgili olarak, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Cenevre'deki Kalkınma ve Ticaret Konferansında (1964), Kenya temsilcisi çok haklı olarak şunları söylemişti: «.....Akademik eserlerde ve ekonomi el kitaplarında, çoğu zaman, kişi başına düşen milli gelirden 30; 60; hatta 100 diye söz edildiğine sık sık tanık oluruz. Oysa bu istatistikler, milyonlarca insanın içinde yaşadığı koşulların gerçek bir tablosunu vermekten uzaktırlar. Genellikle birçoğunun hiç bir geliri yoktur. Yarın ne yiyeceklerini, gece nerede yatacaklarını bile bilmezler. Kitapların söz ettiği milli gelirden tek metelik görmeyenler vardır.» (E. Jukov - A. İskenderov, Ulusal Kurtuluş Savaşları ve Üçüncü Dünya, Konuk Yayınları 1975, s. 119).

## Soru 15 : Geri kalmış ülkelerin sanayileşmelerini sınırlayan dış etkenler nelerdir?

Geri kalmışlığın nedenleri üstünde dururken görmüştük ki, geri kalmış ulusların hemen hemen tamamı, geçmişin geleneksel sömürge ya da yarı sömürge ülkeleriydi. Uygulanan sömürgecilik yöntemiyle, dünyanın yaklaşık üçte ikisini oluşturan halklar yağmalanmış ve bu durum bir yanıyla yağmalayan ülkelerde kapitalizmin hızlı bir tempoda gelişmesini kolaylaştırırken; öte yandan da, bu yöntemin yağmalanan ülkelerdeki yıkıcı etkisi bundan da büyük olmuştur. Bu ulusların tüm kalkınma süreci sarsılıp alt üst olmuş ve bundan böyle izleyecekleri yol da büyük ölçüde saptırılmıştır. Açıkçası, günümüz toplumlarından küçük bir bölümünün gelişmiş-sanayileşmiş ve arda kalan büyük çoğunluğun da geri kalmış-sanayileşmemiş olmasının en önemli nedenlerinden biri de, hiç kuşku duyulmasın ki, kapitalizmin çocukluk çağında uygulanmış olan sömürgecilik politikasıdır.

Bu emperyalist etki ve denetimin, geri kalmış ülkelerin toplumsal değişme ve gelişme süreçleri üstündeki olumsuz etkisi, günümüzde de sürüp gitmektedir. Yalnız içinde bulunduğumuz çağda, tekelci-kapitalizm, eski «klasik» sömürge yöntemlerini sürdürme gücüne artık sahip olamamaktadır. Bundan ötürü de onlar, yeni duruma uymaya çalışmakta ve buna dayalı olarak sömürgeci politikalarında biçimsel değişiklikler yapmak zorunluğunu duymaktadırlar. Bu durum, emperyalist sömürgeciliğin özünde ve amacında bir değişiklik değil, yalnızca eski yöntemlerin yerine yeni aletlerin, yeni taktik ve stratejilerin geliştirilmesiyle ilgilidir.

Dünya sosyalist sisteminin kurulması ve eski sömürge sisteminin çökmesi, bir seri yeni sömürge taktik ve yöntemlerinin doğmasına neden oldu; bu ince ve kurnaz taktik ve yöntemler, İkinci Büyük Savaşın ardından emperyalist güçlerce, eski ve mevcut sömürgelere hızla uygulamaya konuldu. Böylece onlar, kapitalizmin genel bunalımının yoğunlaştığı ve kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde bulunduğumuz bir çağda, bir yandan kapitalizmi yaymayı ve sağlamlaştırmayı, öte yandan da ulusal kurtuluş hareketlerinin gelişmesini engellemeyi amaçlamaktadırlar.

Yeni sömürgeciliğin önemli ve tipik örneklerinden biri, yeni biçimiyle endüstri ve finans kapitalin geri kalmış ülkelere ihracıdır. Yeni biçimiyle diyorum, çünkü, geri kalmış ülkelerin halk-



larından saklayabilmek amacıyla günümüzde, gerek mali sermayenin, gerekse sanayi sermayesinin geri kalmış ülkelere ihracı, çok karmaşık yöntemlerle yapılmaktadır. Uluslararası özel sermaye birlikleri ve konsorsiyumlar adı altında örgütlenen tekeller, bu karmaşık yöntemlerle yalnızca sermayeyi yabancı sermayeye karşı güçlerden gizlemekle kalmamakta, aynı zamanda devlet güçleriyle sermaye ve onun çıkarları garanti altına alınabilmektedir.

Geri kalmış ülkeler üstüne yürütülen yeni sömürgeciliğin ilginç yöntemlerinden biri de, dış ticarete ilişkin uygulamalar olmaktadır. Bu alanda yürütülen taktik ve yöntemlerle, geri kalmış ülkelerin dışarıya sattıkları malların fiyatları düşük tutulmakta ve buna karşılık da, bunların gelişmiş ülkelere satın aldıkları malların fiyatları sürekli artırılmaktadır. Bu yolla, bir yandan gelişmiş ülkeler aradaki fiyat farkından doğan ve milyarlarla belirtilen bir ekonomik fazlayı her yıl sürekli ülkelerine aktarabilmekte ve öte yandan da, bu durum, geri kalmış ülkelerin hem dış ticaretini ve hem de ulusal gelirini olumsuz yönde etkilediğinden, bunların gelişme tempoları ciddi bir boyuta ulaşmamaktadır.

Yeni sömürgeciliğin kurnaz, ince ve bir o kadar dünya halkları için tehlikeli aletlerinden biri de, geri kalmış ülkelerin, emperyalizmin güdümünde olan uluslararası askeri ve ekonomik örgütlerin içine sokulmasıdır. Tekelci güçler, bu uygulama ile hem ekonomik, sosyal, ideolojik ve stratejik çıkarlarını sürdürebilmekte ve hem de geri kalmış halklara büyük askeri harcamalar yaptırılarak, bunların sanayileşmeye ayırmaları gereken ekonomik fazla oldukça küçük bir düzeye indirilmiş olmaktadır. Kuşkusuz hepsi bu kadar değil; bunun yanında da, sözünü ettiğim askeri güçler, hem geri kalmış ülkelerde emperyalizmin isteği doğrultusunda işleyen mevcut sistemi kontrol altında tutma ödeviyle yükümlü kılınmakta, hem de bunlar, bugün dünyanın pek çok yerinde dünya sosyalist sistemine ve ulusal kurtuluş mücadelesi veren halklara karşı, emperyalizmin önemli bir askeri gücü olarak kullanılmaktadır.

Geri kalmış ulusların kendi ulusal sanayilerini kurabilmeleri ve buna bağlı olarak da, hızlı tempoda bir ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme sürecinin içine girebilmeleri için, emperyalist etki ve denetimden kurtulmaları gerekmektedir. Bu mücadelede başarılı olabilmek ise, büyük oranda yeni sömürgeciliğin yukarıda çok kısa olarak sözünü ettiğim yeni taktik ve yöntem-

lerinin, geri kalmış ulusların halklarınca çok iyi kavranmasında yatmaktadır. Bu nedenle, bu taktik ve yöntemlerin tek tek ele alınıp sergilenmesi gerekli olmaktadır. Böylece, hem bu yeni aletlerin işleyişi daha açık görebileceğiz, hem de bu uygulamaların geri kalmış ülkelerin sanayileşmelerine olan olumsuz etkilerini açıkça ortaya koyabileceğiz.

**Soru 16** Yabancı sermaye geri kalmış ülkelere ne getirmekte ve oralardan neleri alıp götürmektedir?

İkinci Büyük Savaşın hemen ardından, burjuva iktisatçıları yabancı sermayenin geri kalmış ülkelere akışını kolaylaştırmak için ilginç bir kuram geliştirdiler. Bu kuramın özünde söylediği şu idi: Geri kalmış ülkelerde sanayileşme ya da kalkınmayı sınırlayan esas etken, bu ülkelerde gelir ve buna dayalı olarak da tasarruf düzeyinin çok küçük bir noktada bulunmasıdır. Böyle olunca, besbelli ki, geri kalmış ulusların kalkınmaları için ayıracakları ekonomik fazla da çok küçük olmakta ve dolayısıyla bunların ciddi bir büyüme temposuna ulaşmaları olanaksız olmaktadır. Tüm bunların anlamı şudur: Geri kalmış ülkelerin kendi öz kaynaklarıyla, kalkınmaları için gerekli maddi olanakları yaratamayacakları savunulmakta ve giderek bu uluslara dış finans kaynaklarından yararlanmanın kaçınılmaz olduğu söylenilmektedir.

Geri kalmış uluslara kalkınmaları için, yabancı sermayenin yararları hem uzun boylu propaganda edilmiş, hem de gelişmiş kapitalist ülkelerin bu girişimlerinin, salt insancıl amaçlarla yürütüldüğü bile ileri sürülebilmiştir. Oysa hayatın pratiği, bu söylenenlerin gerçeklerle yakından ve uzaktan hiç bir ilişkisi olmadığını göstermiştir.

Aslında gerçek olan, yeni biçimiyle sermaye ihracı, emperyalistlerin geri kalmış halkları sürekli baskı altında tutmak ve sistemli olarak sömürmek için uyguladıkları yeni sömürgeciliğin yöntemlerinden biridir. Emperyalist tekeller, İkinci Büyük Savaşla birlikte değişik biçimlerde bu yola başvurmuşlar, çıkarları için geri kalmış ulusların insan-gücü olanaklarını ve doğal kaynaklarını sürekli olarak sömürmüşlerdir.

Nitekim, Amerikan dünyasının geri kalmış yörelere yaptığı özel sermaye yatırımları, İkinci Büyük Savaşın sonra hızla artmış ve ortalama yılda 2.5-3 milyar dolara ulaşmıştır. Bunların

yıllık geliri ise, direkt yatırımlardan birkaç kez daha büyük olmuştur. Sözcüğü, 1957-1960 yılları arasında Amerika'dan geri kalmış ülkelere yapılan direkt sermaye yatırımlarının tutarı 1.83 milyar dolar iken, aynı dönemde kârları yaklaşık 6 milyar dolara ulaşmıştır. Tekellerin 1951-1954 yılları arasında Latin Amerika ülkelerine yaptıkları yatırımların toplamı yalnızca 662 milyon dolar iken, aynı yıllarda gerçekleştirdikleri kârların büyüklüğü 3.3 milyar dolar gibi çok yüksek bir düzeye ulaşabilmiştir. (Buradaki bilgiler, Wall Street Journal'ın October 28, 1969 sayısından alınmıştır).

Bu örnekleri kimi geri kalmış ülkeler düzeyine indirgersek, görünüm şöyle olmaktadır: 1957-1965 yılları arasında Morocco'ya yapılan yabancı sermaye yatırımlarının toplam değeri 235 milyon dolar iken, aynı süre içerisinde tekellerin ülkelere aktardıkları kârların toplamı 770 milyon dolar olmuştur. Bir Peru iktisatçısı olan Carlos Malpica'nın hesaplamasına göre, 1950-1968 yılları arasında Amerikan tekellerinin Peru'ya yaptıkları 341 milyon dolarlık yatırıma karşılık, aynı yıllarda bunların gerçekleştirdikleri kârların toplamı 1.5 milyar dolara ulaşmıştır. Filipinler'de ise, 1960-1969 döneminde yabancı tekeller 154 milyon dolarlık yatırımda bulunmuşlar ve fakat buna karşılık 386 milyon dolarlık bir kâr elde etmişlerdir. (V. Vakhrushev, Neocolonialism: Methods and Manoeuvres, 1973, s. 50).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün; ama sanıyorum ki, yukarıdaki veriler yabancı sermayenin geri kalmış ülkelere ne getirdiği ve oralardan da neleri alıp götürdüğü noktalarında yeterli bilgiyi verecek kadar açıktır. Aşağıdaki bilgileri de, kimin kime yardım ettiği konusu açıkça sergilenebilsin diye veriyorum.

**TABLO 6 : AMERİKAN TEKELLERİNİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE YATIRIMLARI VE KÂR TRANSFERLERİ (Milyon dolar olarak)**

Yıllar	Yatırım	Transfer edilen kârlar
1957	800	915
1958	317	653
1959	347	600
1960	267	641
1961	500	771
<b>Toplam</b>	<b>2.233</b>	<b>3.579</b>

Yukarıdaki tabloda, Amerikan tekellerinin 1957-1961 yılları arasında Latin Amerika ülkelerine yaptıkları yatırımlarla, bu yatırımlar sonucu ülkelere transfer ettikleri paralar görülmektedir. Dikkat edilmelidir ki, bu veriler andığımız tekellerin 1957-1961 döneminde elde ettikleri toplam kârları değil, yalnızca ilgili dönemde ülkelere transfer ettikleri değerleri göstermektedir. Sonuç kısaca şudur: Sözünü ettiğim dönemde Amerikan tekelleri, Latin Amerika ülkelere 2 milyar 233 milyon dolarlık yatırım yapmışlar ve fakat buna karşılık aynı sürede yatırım tutarlarından 1 milyar 346 milyon dolar daha büyük bir parayı, yani 3 milyar 579 milyon doları ülkelere aktarmışlardır.

İsterseniz konuyla ilgili olarak son sözü, Amerikalı bir politikacı söylesin. Bu gerçek karşısında Amerikalı Senatör Charles Mathias'ın şu sözleri oldukça ilgi çekici ve düşündürücü olsa gerektir: «Latin Amerika ülkelerinden Birleşik Devletlere gelen para akımı, Amerika'dan gidenden dört kez daha büyüktür. Latin Amerika ülkelerinin bu yoldan verdiklerine bakarak, gerçekten söylenebilir ki, esas olan geri kalmış ülkelerin Amerika ve öteki zengin devletlere yardım ettiği'dir.» (G. Myrdal, *The Challenge of World Poverty. A World Anti-Poverty Program in Outline*, Washington 1970, s. 323).

### **Soru 17 : Yabancı sermaye yatırımları genellikle hangi alanlara yönelmektedir?**

Sermaye göçüne artan tepkiler karşısında, batılı kaynaklar, emperyalist etki ve denetimi gözlerden saklamak için, son yıllarda yeni bir yöntem geliştirdiler. Söylenen şudur: Gelişmiş kapitalist ülkelerin dış ekonomik ilişkileri, geri kalmış ülkeleri bir istismar yöntemi olarak kullanmamaktadır. Aslında dış ekonomik ilişkilerin parasal değerleri, iç ekonomik ilişkilere oranla, çok küçük bir düzeyde bulunduğundan, bu yol, gelişmiş ülkeler için bir çıkar kapısı olmaktan çok uzaktır. Bu yanlışlık, özünde, kullanılan istatistik yöntemlerin niteliğinden ileri gelmektedir. Özellikle, yabancı sermayenin önemini azımsamak için, ihraç edilen sermayenin hem ihraç edilen mallara ve hem de gayri safi ulusal hâsılaya bakarak düşük bir düzeyde bulunduğu öne

sürülür. Ne var ki, parasal değer olarak sermaye göçünün mal ihracatından küçük ve bunun (yabancı sermayenin) gayri safi hâsıla içindeki payının önemsiz olduğunu söylemiş olmak; yabancı sermayenin, ne geri kalmış ülkeler üstüne olumsuz etki yapmadığını, ne de bu yolla gelişmiş kapitalist ülkelerin önemli çıkarları elde etmediklerini kanıtlamış olmakla özdeş değildir.

Bir kere doğrudan yatırımlar biçiminde madenlere, petrol kuyularına, yapım sanayii kollarına yapılan sermaye ihracının, belirli bir senede yapılan mal ihracatından çok daha az olmasına rağmen, bu yatırımların geri kalmış ülkelerin ekonomilerini bağımlı kılma açısından, her sene giderek artan etkileri, mal ihracatından doğan etkiden çok daha önemli olduğu gerçeği gözlerden irak tutulmamalıdır.

Bu yöntemle, geri kalmış ülkelerin hem hammadde kaynakları kontrol altında tutulabilmekte, hem de bunların sanayileşme teknik ve yöntemleri emperyalistlerin çıkarları doğrultusunda yönlendirilebilmektedir. Ayrıca, tek amaç hiç kuşku yok, hammadde kaynaklarını kullanmakla elde edilen dolaysız çıkarlar değildir; belki de asıl önemli olan, gelişmiş kapitalist ülkelerin, sınai mallar üretimi için gerekli hammadde ve öteki kritik madde kaynaklarını kontrol altında tutabilmesidir. Aşağıda çok özet iki tablo biçiminde sunduğum veriler, bu gerçeğe ışık tutacak açıklıktadır sanıyorum.

**TABLO 7 : AMERİKAN TEKELLERİNİN AFRİKA'DAKİ YATIRIMLARI (Milyon dolar olarak)**

Yatırım alanları	1961 yılında	1969 yılında
Petrol	498	1.756
Madencilik	283	427
İmalât sanayii	122	454
Ticaret	57	183
Ötekiler	106	151
<b>Toplam</b>	<b>1.064</b>	<b>2.971</b>

Kaynak: V. Vakhrushev, Neocolonialism: Methods and Manoeuvres, 1973, s. 75

Yukarıdaki veriler açıkça göstermektedir ki, Amerikan dünyasından Afrika ülkelerine giden yabancı sermaye yatırımlarının

yöneldiği alanlar, büyük bir ağırlıkla, hammadde kaynakları olmaktadır. Nitekim, 1969 yılında Afrika ülkelerine yapılan yaklaşık 3 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımlarının yüzde 73.2'si, yani 2.2 milyar dolarlık bölümü, bu ulusların hammadde kaynaklarına yönelmiştir. Aynı yılda, yapım sanayiine yapılan 454 milyon dolarlık yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir bölümü de, o ülkelerdeki hammaddelerin işlenmesiyle ilgili endüstri kuruluşlarına yapılmıştır.

Yalnız bu kadarla da kalmıyor; Amerika Savunma Bakanlığı, stok programına yol göstermek amacıyla bir stratejik ve kritik maddeler listesi hazırlamıştır. Bunlar Amerika Birleşik Devletlerinin savaş potansiyeli için kritik varsayılan ve ikmal edilmesinde güçlükler çıkabileceği düşünülen maddelerdir. Ancak bu maddeler, salt savaş malzemeleri üretimi için stratejik bir önem taşımakla kalmıyor; bunun ötesinde, günümüz teknik ortamında pek çok sivil ürünün üretimi de bu maddelere dayalı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu maddelerin büyükçe bir bölümü yabancı ülkelere ve özellikle geri kalmış ülkelere elde edilmektedir. Aşağıdaki veriler, Amerikan ekonomisi için gerekli olan 62 kritik ve stratejik maddenin yabancı ülkelere elde edilme oranlarını vermektedir.

**TABLO 8 : AMERİKAN EKONOMİSİNDEKİ KRİTİK VE STRATEJİK MADDELERİN DIŞARIDAN ELDE EDİLMİŞ ORANLARI**

Madde sayıları	Yabancı ülkelere elde edilme oranları %
38	80-100
6	60-79
8	40- 59
3	20-39
7	20'den az

Kaynak: Percy W. Bidwell, *Rare Materials*, New York, Harper and Bros, s. 12'den aktaran Harry Madgoff.

Sonuç kısaca şudur: Amerika'nın silâh ve öteki yapım sanayii kolları için gerekli kritik ve stratejik 62 maddenin yarısından fazlası, yani 38 maddenin yüzde 80-100'ü yabancı kaynak-

lardan elde edilmektedir. Arda kalan 24 maddenin de yaklaşık yarısından daha büyük bir bölümü yine dış kaynaklardan gerçekleştirilebilmektedir. Uluslararası Kalkınma Danışma Kurulunun görevlendirdiği bir komisyon tarafından hazırlanan bir rapora göre, bu maddelerin hemen hemen tamamına yakınının geri kalmış ülkelerden geldiği belirtildikten sonra şöyle denilmektedir: «... bu maddelerin ikmallerinin artırılması için gözlerimizi bu ülkelere çevirmeliyiz. Saldırı neticesi bu maddelerden herhangi birinin kaybedilmesi, korkunç bir askeri yenilgiye denk olacaktır.» (H. Magdoff, Emperyalizm Çağı, Odak Yayınları, Ankara 1974, s. 67).

**Soru 18 : Yabancı sermaye yatırımlarının geri kalmış halkların kalkınma girişimlerine olan olumsuz etkisi nasıl özetlenebilir?**

Bu açıklamalardan sonra, şimdi de, yabancı sermaye yatırımlarının, geri kalmış halkların ekonomik kalkınma girişimlerine olan olumsuz etkilerinden söz açmak istiyorum. Kuşkusuz, yabancı sermaye göçünün bu ülkeler üstündeki olumsuz etkisi, yalnızca ekonomik açıdan değil, siyasal, stratejik ve ideolojik açılardan da büyük önem taşımaktadır. Konuya girerken şu sorular sorulmaya değerdir: Acaba neden geri kalmış ülkelerin kalkınma sorunlarına duyulan ilgi, İkinci Büyük Savaşın ardından birdenbire yoğunlaştı? Ve yine neden acaba, aynı dönemde burjuva iktisatçıları dünyanın gelişmemiş bölgeleri için, yabancı sermayenin gereğinden çokça söz etmeye başladılar? Açıkçası, bir anlamda, hem geri kalmışlık, hem de sermaye ihracının nedenleri yeniden keşfedilmiş ve bunlar yeni biçimleriyle ekonomi politik alanına bir kez daha sokulmuştu; ama, amaçları ve özü değiştirilmeden. Değişen, yalnızca yöntemler, taktikler ve aletler olmuştu.

Bunun nedeni açık: İkinci Büyük Savaşın sonucunda meydana gelen olaylar, içinde yaşadığımız çağın güçler dengesini kökünden değiştirmişti. 1917 Ekiminde Çarlık Rusyasını kaybeden kapitalist blok, İkinci Büyük Savaşla birlikte yalnızca Çin'i, Güneydoğu ve Doğu Avrupa ülkelerini kaybetmekle kalmıyor, dünyanın tüm ezilen halklarını da karşısında buluyordu. Böylece, bir yandan temellerinden sarsılmaya başlayan dünya kapitalist sisteminin ekonomik, siyasal ve ideolojik gücü karşısında

mücadele eden bir sistem olarak dünya sosyalist sistemi yer alıyor; öte yandan da, emperyalizme karşı gelişen ve yoğunlaşan bir kurtuluş mücadelesinin sonucunda, dünya sömürge sisteminin yıkılmasıyla, pek çok genç ulus siyasal bağımsızlık kazanıyordu. Bu kadarla da kalmadı; kapitalizmin kendi halkları üzerinde uyguladığı gittikçe ağırlaşan sömürü yöntemleri ve onun İkinci Büyük Savaş süresince uyguladığı faşizan yöntemler iç çelişkileri de keskinleştirmiş, işçi sınıfı dünyanın dört bucağında ekonomik ve siyasal örgüt biçimleriyle kapitalist sisteme karşı gittikçe yoğunlaşan bir mücadelenin içine girmişti.

Bütün bunların dünya emperyalist güçleri için anlamı, eğer yeni yöntemler bulunmaz ise, büyük çıkar kapılarının elden uçup gitmesi demektir. Kuşkusuz bu durum, tekelci emperyalizmin eski yöntemleri uygulamak istemeyişinden çok, dünyada oluşan yeni dengenin etkisiyle artık o olanakları kullanma gücüne sahip olamamasından ileri gelmektedir. Biliyoruz ki, bu güçler aynı yöntemleri Kore'de, Vietnam'da, Kamboçya'da ve daha pek çok yerde uygulamaya koymuş, ama işlerin eskisi kadar kolay olmadığını görmüşlerdir. İşte bu gerçeklerdir ki tekelci kapitalistleri ister sermaye ihracı açısından, isterse öteki alanlarda olsun, yeni yöntemler ve taktikler uygulamaya zorlamıştır. Yeni sömürgeciliğin bu yeni yöntem ve taktiklerinden biri de özel sermaye göçüne ilişkin kuramlar geliştirmek ve bunları uygulamaya koymak olmaktadır.

Bir kere, savunulmaktaydı ki, yabancı sermaye yatırımları geri kalmış ülkelerin çok düşük düzeyde olan yatırım ve buna dayalı olarak da sanayileşme potansiyelini yüksek bir boyuta ulaştırabilecektir. Bu ne anlama gelmekte ya da bu sav nasıl bir gerekçeye dayandırılmak istenmektedir. Söylenen şudur: Geri kalmış ülkelerde gelir ve buna dayalı olarak da sermaye birikimi oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Bunun anlamı ise, bu ülkelerin yatırımlara yöneltecekleri parasal olanakların da, yüksek bir boyuta ulaşamayacağıdır. Bu iddialar bu kadarla kalmış olsa ve sözgelimi bu saptama geri kalmış ülkelerin büyük bir bölümünde görülen temel bir özelliği belirtmek ve gerçekten bu soruna bir çözüm yolu bulmak amacıyla yapılmış olsaydı, herhalde tüm bunlara katılma olanağını bulabilirdik.

Ama ne var ki, bu sav şöyle bir yargıyla sürdürülmekte ve denilmektedir ki geri kalmış ülkelerin kendi iç dinamikleriyle kalkınma girişimlerini yüksek bir boyuta ulaştırmaları olanaksız olmaktadır. Başka bir deyişle, bu ülkeler sanayileşmeleri için



gerekli ekonomik fazlayı kendi olanaklarıyla gerçekleştiremeyeceklerinden, dış finansman kaynaklarına yönelmeleri kaçınılmaz olmakta ve böylece dış kaynaklardan elde edilen olanaklar, geri kalmış ülkelerin sanayileşme çabalarına önemli katkılarda bulunabilmektedir.

Bu yargının gerçeklere ne denli ters düştüğünü gösterebilmek için, konuya iddiaların çıkış noktasından başlamak gerekmektedir. Birinci olarak, geri kalmış ülkelerde gelir ve buna dayalı olarak da sermaye birikiminin küçük bir düzeyde oluşu doğrudur. Aslında böyle olduğu içindir ki, bu uluslara geri kalmış ülkeler denilmektedir. Adı geçen ülkelerin hem kendi öz kaynaklarıyla geri kalmışlığın üstesinden gelemeyecekleri, hem de yabancı sermaye yatırımlarının bu ülkelerin sanayileşme girişimlerini olumlu yönde etkileyeceğine ilişkin görüşler kesinlikle gerçek dışıdır.

Şundan ki, geri kalmış ülkelerde, özellikle sanayileşmenin ilk yıllarında yatırımların niceliği kadar ve hatta ondan daha da fazla bunların niteliği önem taşır. Bu ülkelerde yaratılan ekonomik artığın kimler tarafından, ne amaçla ve hangi alanlara yönleneceği konusu, bu sorunun en can alıcı noktası olmaktadır. Şunu söylüyorum: Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme atılımlarının hızlı bir tempoya ulaşamamasının esas nedeni, başlangıçta yatırım kapasitesinin küçüklüğünden çok, yatırımların ekonominin büyüme potansiyelini yüksek bir boyuta ulaştıracak alanlara yönlentilememesinden ileri gelmektedir.

Geri kalmış ülkelerde yatırımların, ekonomik kalkınmayı hızlı bir tempoya ulaştıracak kesimlere yönlentilemeyişi, bu ülkelerde uygulanan ekonomik politikanın niteliğiyle yakından ilgilidir. Şundan ki, bir toplumun benimsediği kalkınma yönteminin niteliği, o ülkede aynı zamanda, hem yatırımların hangi alanlara yöneleceği, hem de hangi üretim teknik ve yöntemlerinin seçileceği sorularına açıklık getirir. Eğer klasik yoldan sanayileşme yöntemi benimsenmiş ise, burada sanayileşme politikası özel girişimciler eliyle yürütülecek demektir. Bunun anlamı ise, yatırımların yöneleceği alanların büyük bir ağırlıkla ileri tekniklerin kullanılmadığı, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üreten kesimler olacağıdır. Böylece, emperyalist tekellerin de isteğine uygun olarak, sanayileşme için emeğe oranla daha az sermaye gerektiren, yani düşük bir sermaye-emek oranı, ya da düşük bir organik sermaye bileşimi gerektiren alanlar seçilmiş olacaktır.

Bunun nedeni oldukça açık: Anımsayalım ki, bir kere, geri kalmış ülkelerde sanayileşmenin başlangıç yıllarında, özel girişimcilerin ellerinde büyük yatırımları finanse edebilecek kaynaklar, hem henüz mevcut değildir, hem de bu alanlara yatırım yapabilmek için, özel kişiler önemli riskleri göze almak zorunluğundadırlar. Oysa, emek-yoğun ve tüketim malları üreten kesimler, hem küçük paralarla önemli çıkarları gerçekleştirebilecek bir niteliktedir, hem de bu kesimlere yapılan yatırımlar çok kısa bir sürede finanse edilebildiğinden büyük bir risk taşımazlar.

Yabancı sermaye yatırımlarının geri kalmış ülkelerin çok düşük düzeyde olan yatırım ve buna dayalı olarak da sanayileşme potansiyelini yüksek bir boyuta ulaştıracağı savına gelince; bir kere, eski sömürge ve yarı-sömürge ülkelere ihraç edilen yabancı sermayenin büyüklüğü, bu yatırımlar sonucu elde edilen doğrudan kârlardan daha mı fazladır? Başka bir deyişle, yabancı sermaye geri kalmış ülkelere ne getirmekte ve buna karşılık oralardan neleri alıp götürmektedir? Acaba tekeller, geri kalmış ülkelerde ele geçirdikleri önemli parasal olanakları tekrar o ülkelere yatırmakta mıdırlar? Resmî istatistiklere bakarak söylemiştik ki, yabancı tekeller geri kalmış ülkelere getirdiklerinden birkaç kez daha çoğunu, her yıl sürekli olarak ülkelere aktarmaktadırlar. Aşağıdaki veriler, 1959-1966 yılları arasında Amerikan tekellerinin geri kalmış ülkelere yaptıkları yatırımlarla, bu yatırımlar sonucu gerçekleştirdikleri kârların büyüklüğünü göstermektedir.

**TABLO 9: AMERİKAN TEKELLERİNİN GERİ KALMIŞ ÜLKELERE YAPTIĞI YATIRIMLAR (Milyon dolar olarak)**

Yıllar	Yatırım	Elde edilen kârlar
1959	525	1.410
1960	229	1.469
1961	419	1.616
1962	203	1.882
1963	451	1.969
1964	523	2.289
1965	807	2.252
1966	519	2.344
<b>Toplam</b>	<b>3.676</b>	<b>15.231</b>

Kaynak : E. Jukov, A. İskenderov, Ulusal Kurtuluş Savaşları ve Üçüncü Dünya, Konuk Yayınları 1975, İstanbul, s. 138.

Emperyalizmin ideologlarınca ileri sürülen savların ne denli gerçeklere ters düştüğünü göstermesi bakımından, yukarıdaki veriler oldukça ilgi çekicidir. Son sekiz yıllık dönemde, Amerikan tekellerinin eski sömürge ve yarı-sömürge ülkelere yaptığı yatırımların toplamı 3 milyar 676 milyon dolar olmasına karşılık, aynı dönemde bunların kârları 15 milyar 231 milyon dolar gibi akıl almaz bir büyüklüğe ulaşabilmiştir. Başka bir deyişle, Amerikan tekelleri 1959-1966 yılları arasında geri kalmış ülkelere elde ettikleri 15 milyar dolardan daha büyük bir paranın, ancak 3 milyar 676 milyon dolarlık bölümünü yatırım olarak kullanmışlar ve arda kalan 11.5 milyar doları ülkelerine transfer etmişlerdir.

Tüm bunların anlamı şudur: Bu uygulama ile geri kalmış ülkelerin sermaye birikimlerine herhangi bir katkıdan söz etmek bir yana, tam aksine bunların kalkınmaları için gerekli ekonomik artışın önemli bir bölümü, gelişmiş kapitalist ülkelere aktarılmış olmaktadır. Şöyle de söylenebilir: Yabancı sermaye yatırımlarının işleyişine bakarak bir yardımdan söz etmek gerekirse, bu yolla geri kalmış ülkeler emperyalist ülkelere sürekli bir biçimde parasal yardımlarda bulunmakta, bu yardımın boyutları her geçen gün daha da genişlemektedir.

Yabancı sermaye yatırımlarıyla tekellerin gerçekleştirdikleri yararları ya da geri kalmış ülkelerin zararlarını yalnızca yatırımların büyüklüğü ile tekellerin elde ettikleri doğrudan kârlar arasındaki farkla sınırlı saymamak gerekir. Bu uygulama ile emperyalist tekeller, oldukça önemli olan öteki ekonomik çıkarlar yanında, siyasal ve ideolojik amaçlarına da ulaşabilmekte, bu yöntemle geri kalmış ülkeleri sürekli olarak emperyalist etki ve denetim altında tutabilmektedirler.

Yabancı özel sermaye yatırımlarının asıl yöneldiği alanlar, geri kalmış ülkelerin stratejik ve hammadde kaynakları olduğundan, bu uygulama ile bir yandan doğal zenginliklerin ulusal çıkarlar doğrultusunda kullanılması engellenmekte, öte yandan da tekellerin gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sanayi kuruluşları için gerekli hammaddeler istenilen miktar ve elverişli fiyatlarla gerçekleştirilebilmektedir. Yani yabancı sermaye geri kalmış ülkelerin hammadde ve öteki stratejik madde kaynaklarına yönelince, hem bu maddelerin üretim, dağıtım ve fiyat

düzei kontrol edilebilmekte, hem de geri kalmış ülkelerin sosyo-ekonomik ve hatta sosyo-politik kararları büyük oranda etki ve denetim altında tutulabilmektedir.

Şundan ki, eğer bu doğal zenginlikler geri kalmış halkların ulusal çıkarları doğrultusunda kullanılabilse ve gerçek bir sanayileşmenin teknik ve yöntemleri uygulanabilse, büyük bir olasılıkla bu ülkeler, çok uzun sayılamayacak bir dönem içerisinde geri kalmışlığın üstesinden gelebileceklerdir. Bu durum, yalnızca geri kalmışlığın sorunlarını çözmekle kalmayacak, aynı zamanda emperyalist güçlerin çıkarlarına ters düştüğünden, dünya kapitalist sisteminin çöküşüne de büyük bir hız kazandırabilecektir. Emperyalist güçler, bu gerçeği çok iyi bildiklerinden geri kalmış ülkelerin iç ekonomik ilişkilerini ve siyasal yapılarını sürekli olarak kendi istekleri doğrultusunda oluşturmak istemekte, bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için de geri kalmış ülkelerin egemen sınıfları ve yönetici kadrolarıyla çıkarlarını paylaşmak zorunluğunu duymaktadırlar.

Sonuç olarak söylenebilecek olan şudur: Yabancı özel sermaye yatırımlarının geri kalmış ülkelerin kalkınma çabalarına ulusal planda herhangi bir katkıda bulunduğunu söylemek gerçeklere ters düşmektedir. Gerçekte, bu yöntemle geri kalmış ulusların kalkınma yöntem ve stratejileri özünden saptırılmakta ve yine bu yoldan dünya kapitalist sisteminin çıkarlarını ve varlığını koruyabilmek için, yüz milyonlarca insan sosyal, ekonomik ve kültürel geriliğin dar boğazları içinde tutulmak istenmektedir.

**Soru 19 : Dış ticaretten gelişmiş ve geri kalmış ülkelerin beklediği amaçlar nelerdir?**

Kuramsal olarak sürekli savunulmuştur ki dış ticaret tüm ülkeler için, hem kaçınılmaz, hem de yararlıdır. Dış ticaretin tüm uluslar için kaçınılmaz olduğuna hiç kuşku yok; böyle bir kuşkuyu taşıyana da günümüze değin pek rastlanılmadı. Ama, dış ticaretin tüm ülkelerin yararına olduğu görüşünü hayatın pratiği doğrulamadı, kapitalist ilişkiler içinde doğrulayamazdı da. Kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanunu, yalnızca dış ticareti değil, tüm uluslararası ekonomik ilişkileri, birkaç asırdır sürekli zengin ulusların yararına, geri kalmışların da zararına geliştirdi.

Dış ticaret gerçekten önemli; hem gelişmiş kapitalistler, hem de geçmişin sömürge ve yarı-sömürgeleri olan geri kalmışlar için. Bundan ötürü de, dış ticaret günümüz sömürgeciliğinin en etkin yöntemlerinden biri; belki de birincisi. Ama, yeni sömürgeciliğin yeni yöntemlerinden herhangi birini ötekinden ayrı düşünmek olanaksız. Sermaye ihracı, yardım programları, konsorsiyumlar, emperyalist güçlerin denetimindeki askerî bloklar, Dünya Bankası, dış ticaret; tüm bunlar bir bütün. Biri ötekinden ayrı düşünülmez, düşünülemez; çünkü, biri olmadan öteki olamaz.

Bu ilişkilerin, ülkelerden bir bölüğünün yararına ve ötekilerin zararına gelişmesi, dış ticaretten umulan çıkarlarla yakından ilgili; çünkü çıkarlar çelişik. Çelişik olduğu için de, dış ticaretten bir taraf kazanmakta ve öteki taraf sürekli kaybetmekte. Kuşkusuz, şimdilik sürekli kaybeden geri kalmışlar, kazanan da emperyalist tekeller. Şimdilik diyorum çünkü, bu işlemler tekelci kapitalizmin yasalarına göre yürütülmekte; ne var ki kapitalizm kalıcı değil, sömürü yöntemleri de.

Dış ticaret yeni sömürgeciliğin önemli aletlerinden biri; bu yöntemin önem ve içeriğini daha sona ayrıntılarıyla göreceğiz. Önce, dış ticaretten beklenen amaçların neler olduğunu görmekte yarar var; hem emperyalistler, hem de geri kalmışlar için. Gelişmiş kapitalist ülkelerin dış ticaretten bekledikleri açık; bir kere, dünyanın geri kalmış bölgeleri sanayi ürünleri için elverişli bir pazardır; bu pazar korunmalı ve de geliştirilmeli. Böylece, kapitalizmin satma sorununun bir dereceye kadar çözümlenebileceği düşünülür. Bundan ötürü de, geri kalmış ülkelerin dünya pazarlarına sanayi mallarıyla çıkması uygun görülmez. Onlara olsa olsa dokuma sanayii kolları bırakılabilir, ya da montaja dayalı dayanıklı tüketim malları üreten kesimler.

İstenir ki, bu ilişkiler sürekli olarak, geleneksel maddelerle sanayi ürünlerinin alış verişini olarak yürütülsün; hem de adalatsız bir biçimde, hep geri kalmışların kaybına. Gerçekten bu uygulama, iki nedenle böyle yürütülür; bir kere, geri kalmış ülkelerde işin verimliliği gelişmişlere oranla çok düşük bir düzeyde bulunduğundan. İkinci olarak da, geri kalmış ülkelerin sattığı ürün fiyatlarının görece olarak düşürülmesinden. Açıkçası dış ticaret, emperyalistlerin kafasında ve umudunda, sürekli bir çıkar yöntemi, bu amacı gerçekleştiren bir araçtır.

Geri kalmışlar için, bu araçtan beklenen amaçlar çok değişik. Şundan ki, gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmeleri için

gerekli makine ve teçhizatı dışarıdan satın almak zorunluğunda. Bu amaca ulaşabilmek için de, satın almak zorunluğunda oldukları araç ve gerece eş-değerde olan ürünleri dış ülkelere satmaları gerekmektedir. Açıkçası, dışarıdan bir şeyler satın alabilmenin yolu, dışarıya bir şeyler satmaktan geçmektedir.

Bilindiği gibi, geri kalmış ulusların günümüzdeki temel sorunu kalkınma. Bu, bir anlamda, gelişmişlerle aralarındaki eşitsizliğin, uzun olmayan bir dönemde ortadan kaldırılması demek. Bu umudun gerçekleşmesi için de, kalkınma hızını yüksek bir düzeye ulaştırmak gerek. Yüksek bir kalkınma hızı, hızlı ve gerçek bir sanayileşme ile mümkün. O zaman söylenebilir ki, geri kalmış ülkelerin, özellikle sanayileşmenin ilk yıllarında dışarıdan satın almak isteyecekleri makine ve teçhizatın, oldukça büyük boyutlara ulaşması doğaldır.

Bütün bunların anlamı şudur: Geri kalmış ülkelerin, dış ticareti hızlı bir sanayileşmenin gereklerine cevap verebilecek bir niteliğe ulaştırmak için, öncelikle birkaç noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir. Birinci olarak, bunların yurt dışına sattıkları ürünlerle (ihracat), yurt dışından satın aldıkları ürünlerin (ithalât) değeri arasında bir yakınlık, bir denge olmalıdır. Başka bir deyişle, bu ülkeler yıllık ihracatlarından elde ettikleri toplam büyüklüğe eş değerde olan malları dışardan satın almalı ya da, ekonomi biliminin deyimiyle, ciddi bir dış ticaret açığıyla karşı karşıya bulunmamalıdır.

İkinci olarak bu denge, yurt dışına satılan ürünlerle satın alınan ürünlerin toplam yıllık değerleri arasındaki denklik, yüksek bir düzeyde kurulmalıdır. Yüksek bir düzeyde oluşturulabilmelidir ki hızlı bir sanayileşme için gerek duyulan yatırım malları dışardan satın alınabilsin. Başka bir deyişle, geri kalmış ülkeler sanayileşme girişimlerini hızlı bir tempoda yürütebilmek için, yurt dışına sattıkları malları hem nitelik, hem de nicelik olarak yüksek bir boyuta ulaştırmak zorunluğundadırlar.

Üçüncü olarak, yukarıda sözünü ettiğim iki noktanın gerçekleştirilebilmesi için, geri kalmış ülkelerin hem yurt dışına sattıkları, hem de dışarıdan satın aldıkları ürünlerin kompozisyonlarını değiştirmeleri gerekmektedir. Bir kere, geri kalmış ülkelerin dünya pazarlarına sürdükleri mallar, genellikle birkaç geleneksel üründen ve özellikle tarımsal ürünlerle öteki hammaddelerden oluşmaktadır. Ayrıca, geri kalmış ülkelerin hemen hemen tamamının ithalât kalemleri içinde, varlıklı sınıf-

ların gerek duyduğu lüks mallar satın alımı önemli bir ağırlık taşımaktadır. Ulusal kalkınmaları için gerekli malların satın alınmasındaki önceliğin önem kazanabilmesi için, bu ülkeler, bir yandan ihraç ettikleri malların türlerini ve dış ticaret sonucu elde ettikleri parasal değerleri, ulusal kalkınmaları için gerekli malların satın alınmasına öncelik vererek kullanmalıdırlar.

**Soru 20 : Sanayileşme girişimlerine dış ticaretin yapısından gelebilecek olumsuz etkiler nelerdir?**

Geri kalmış ülkelerin kalkınma çabalarına, dış ticaretin yapısından gelebilecek olumsuz etkilerin kimilerine değindim. Bunlardan birincisi, dış ticaret açığı, ikincisi de dış ticaret dengesinin yüksek bir noktada oluşturulamamasıyla ilgiliydi. Sorunun daha iyi kavranabilmesi için, önemli olan bu iki noktayı, daha ayrıntılı bir biçimde ortaya koymakta hem yarar, hem de gerek vardır. Öncelikle, dış ticaret açığı bu ülkelerin kalkınma girişimlerini acaba neden ve nasıl olumsuz bir yönde etkileyebilmektedir?

Daha önce söylemiştim; hiç bir ülke birbiriyle yakından ilintili iki girişimden kendisini alıkoyamaz. Birincisi, her toplumun kimi mal ve hizmetleri dış ülkelere satın alma zorunluğuyla ilgili. Bu iki nedenle böyledir; ilk olarak, her ulus toplumun gerek duyduğu tüm mal ve hizmetleri üretme olanağına sahip değildir. Ayrıca, kimi mal ve hizmetleri üretmek yerine, bunları dışardan satın almak daha elverişli, daha akılcı olabilmektedir. Kimi mal ve hizmetlerin dışarıdan satın alınması kaçınılmaz olunca, bunların satın alınabilmesi için, kimi mal ve hizmetlerin de dışarıya satılması kaçınılmaz olur.

Şundan ki, gerek duyulan mal ve hizmetlerin dışarıdan satın alınabilmesi için, o ülkelerin isteyeceği türden yabancı paraya sahip olmak gerekmektedir. Yabancı paralara sahip olabilmek için de, yabancı ülkelere bir şeyler satmak zorunlu olmaktadır. Kuşkusuz bir ülke, pek çok yabancı ulusla ekonomik ilişkilerde bulunacağından, ilişkide bulunacağı her ülkenin parasına sahip olma durumunda değildir. Kimi türler, tüm ülkeler tarafından aranan paralar olduğundan, yalnızca onları bulundurmak yeterli olmaktadır.

İşte bu mal ve hizmet alışverişlerinin kimi ülkelere zarar

vermemsi için, kuramsal olarak (pratikte bu işlemler her ülkenin yararına olmuyor, olamıyor), her ülkenin satın aldığı mal ve hizmetlere ödediği parayı, sattığı mal ve hizmetlerle karşılayabilmesi gerekir. Ne var ki, birçok ülke ve özellikle geri kalmış ülkeler, dışarıdan satın aldıkları mal ve hizmetlere ödedikleri büyüklüğü, sattıkları mal ve hizmetlerden ele geçirdikleri parasal olanaklarla karşılayamamaktadırlar. Geri kalmış ülkelerin yine kuramsal olarak denk görünen dış ödemeler bilançosu, gerçekte açık vermekte ve bu açık sürekli olarak her geçen yıl daha da büyümektedir. Dış ticaret kalemlerinin, dış ödemeler bilançosu içinde büyük bir ağırlığa sahip olduğu anımsanırsa, bu durumu doğuran en önemli nedenin, dış ticaretin yapısından geldiği kesinlikle söylenebilir. Şundan ki, geri kalmış ülkeler dışarıdan satın aldıkları mallara ödedikleri yabancı paraları, ihracat olanaklarıyla karşılayamamakta ve dış ticaret açığı (kimi ülkeler ve kimi yıllar ayrı tutulursa) sürekli olarak büyümektedir.

Örneğin, geri kalmış ülkelerin yurt dışına sattığı malların toplam değeri, 1960 yılında 29 milyar dolar iken, 1967 yılına gelindiğinde 43.8 milyar dolara ulaşmıştır. Oysa aynı dönemde, yurt dışından satın aldıkları ürünlerin toplam değeri, 32.9 milyar dolardan 49.8 milyar dolara yükselmiştir. Bunun anlamı şudur; geri kalmış ülkelerin 1960 yılında 3.9 milyar dolar olan dış ticaret açıkları, 1967 yılına gelindiğinde büyük bir artışla 6 milyar dolara ulaşmıştır. (World Bank, IDA. Annual Report 1968, Annex table 5).

Bu yöndeki gelişmeler, petrol satıcısı olan Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğunun kimi ülkeleri ayrı tutulursa, öteki pek çok geri kalmış ülke için, oldukça tehlikeli bir biçim almıştır. 1969 yılı verilerine göre, dış ticaret açığı, Uzakdoğu ülkelerinde 1.7, Güneydoğu Asya ülkelerinde 2.2 ve Güney Asya ülkelerinde de 0.6 milyar dolara ulaşmıştır. Bunların toplam değeri, 4.5 milyar dolar etmektedir. Öte yandan, petrol üreticisi olmayan Ortadoğu ülkelerinde dış ticaret açığı 1.5 milyar dolar olmasına karşılık, yine petrol üreticisi olmayan Orta ve Latin Amerika ülkelerinde bu açık 1.8 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaşabilmiştir. (V. Vakhrushev, a.g.e., s. 94-95).

Gelişmelerin bu yönde olacağını, 1964 yılında Cenevre'de toplanan Kalkınma ve Ticaret Konferansında pek çok kimse söylemişti: «1970 yılına ilişkin ileri sürülen görüşlere göre, geri kalmış ülkeler, dış ticaret açıklarını kapatabilmek için, ihracat ge-



lirlerine ek olarak, 9 ile 13 milyar dolarlık bir paraya gerek duyacaklardı. Ayrıca, borçlardan kurtulmak; yabancı şirketlere olan istikraz faizlerini, yardımları ve alacaklı paylarını ödeyebilmek için, bu ülkelerin fazladan 8 milyar dolara daha gereksinimleri olacaktır.»

Aynı doğrultuda bir tahmini, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarıyla ilgilenen Amerikalı Paul Hoffman yapmıştı; gelişmekte olan ülkeler, 1960-1970 yılları arasında temel ithalât mallarına 440 milyar dolar ödeyeceklerdir. Buna karşılık da, ihracatlarından yalnızca 378 milyar elde edeceklerdir. Hoffman bu hesaplamayı yaparken, bu ülkelerde kişi başına ulusal gelirin iki kez büyüyeceğini varsaymıştı. Sonuç olarak, Hoffman'a göre, ilgili dönemde bu ülkelerin dış ticaret açığı 62 milyar dolar dolaylarında olacaktır. Öte yandan, yardımların karşılığını, deplasman masraflarını ve öteki döviz türünden ödemeleri karşılamak için, bu ülkelere yılda 8 milyar dolar daha gerekecektir. (P. Hoffman, One Hundred Countries, One and One Quarter Billion People. Washington 1960).

Hayatın pratiği, bu olasılıkları doğrulamakla kalmadı, geri kalmış ülkelerin dış açıkları daha da büyük boyutlara ulaştı; bunlar gerçek, ama bu tahminlerin gerçek çıkmayan yanları da var. Bu hesaplamaları yapan beyler, ummaktaydılar ki, bu açıklar düzenli bir özel sermaye ihracı ve yabancı devletlerin yatırımlarıyla karşılanabilecektir. Bu açıklar, hiç kuşkusuz, görünürde bir yerlerden karşılandı (ne pahasına olduğunun hesabı ayrı) ama bu açıklar hiç bir zaman beklenildiği gibi ne yabancı özel sermaye ve ne de yabancı devlet yatırımlarıyla giderilemedi.

**Soru 21 : Dış ticaret açığı karşısında geri kalmış ülkelerin aldıkları tedbirler yeterli olmakta mıdır?**

Dış ticaret bilançolarının sürekli açık vermesi karşısında, geri kalmış ülkelerin aldıkları tedbirler çoğunlukla yeterli olmamaktadır. Bu ülkeler, dış ticaret açıklarını denkleştirmek için başlıca iki yola yönelmektedirler. Bunlardan birincisi, dış finansman kaynaklarına başvurmaktır. Bu girişime örnek olarak, kalkınma yolundaki ülkelere yapılan sermaye ihracı, yabancı devlet yatırımları, krediler ve bu arada karşılıksız devlet yardımları gösterilebilir. Batılı kaynaklardan ihraç edilen bir görüşe göre, geri kalmış ülkelerin dış ticaret alanında uğradıkları ka-

yıplar, bu araçlarla giderilebilecektir. Nitekim, bu düşünce yöntemine, batının konuyla ilgili tüm kuramsal yapıtlarında ve de batılı uzmanların tüm pratik öğütlerinde rastlamak mümkündür.

Bir kere gördük ki, yabancı sermaye göçü, geri kalmış ülkelerin döviz gereksinimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Şundan ki, yabancı tekeller bu ülkelere getirdikleri yabancı paranın birkaç kez daha fazlasını, her yıl sürekli olarak kendi ülkelerine aktarmaktadırlar. Bu durum, yabancı sermayenin geri kalmış ülkelerin kalkınma girişimlerine, yalnızca döviz açısından olan sınırlayıcı etkisini göstermektedir. Anımsayalım ki, yabancı sermaye yatırımları yeni biçimiyle yeni sömürgeciliğin bir yöntemi olarak uygulanmakta, asıl amaç bu ülkelerin insan-gücü olanaklarıyla doğal zenginliklerini sömürmek olmaktadır. Başka bir deyişle, yabancı sermaye hareketlerinin esas fonksiyonu, dünyanın geri kalmış bölgelerini emperyalist etki ve denetim altında tutmak, bu etki ve denetimi sürekli kılmak ve yaygınlaştırmaktır. Öteki yöntemlerin de (yabancı devlet yardımları, yabancı kaynaklı krediler ve bu arada karşılıksız devlet yardımlarının da) aynı uygulamanın birer parçası olduğunu daha sonra göreceğiz. Şimdilik kesinlikle söylenebilecek olan şudur: Geri kalmış ülkeler, gelişmiş kapitalist ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini varolan koşulların sınırları dışına çıkaramadıkları sürece, bu ilişkilerden herhangi bir yarar sağlamaları olanaksızdır.

Dış ticaret açığını gidermek için uygulanan öteki bir yöntem de, geri kalmış ülkelerin ithalâtlarını sınırlamak ya da ihracatlarını yapay tedbirlerle artırmaya yönelik davranışlar olmaktadır. Bu tedbirler, gerçekte bu ülkelerin oldukça sınırlı olan dış ticaret ilişkilerini daha da küçük bir boyuta düşürmeleri anlamındadır. Kalkınma yolundaki ülkelerin ithalâtlarını kısımları, kalkınmaları için gerekli yatırım mallarından daha azını satın almaya ve buna dayalı olarak da daha düşük bir kalkınma hızına razı olmaları demektir. İhracatlarını yapay tedbirlerle artırmaya yönelik davranışlar, gerçekte yurt dışına satılan ürünlerin fiyatlarını düşürmek olduğundan, bu durum yalnızca böyle bir uygulamaya yönelen ülkeye zarar vermekle kalmayacak, ve fakat öteki geri kalmış ülkeler de bu uygulamadan olumsuz yönde etkilenecektir. Açıkçası, tüm bu tedbirler, dış ticaretin yapısında geri kalmış ülkelerin yararına olabilecek ciddi bir değişikliği gerçekleştirmeye yetmeyecektir.

Geçmişin gelişmeleri söylediklerimizi kanıtlayacak yönde olmuş, bu ülkelerin dünya ticareti içindeki önemleri ve özellikle

ihraç ettikleri ürünlerin toplam değeri görece olarak sürekli azalmıştır. Az gelişmiş ülkeler 1962 yılında, dünya ticaretinin yüzde 24.1'i demek olan 33.4 milyar dolarlık ticaret hacmini gerçekleştirmişlerdir. Aynı yılda, gelişmiş kapitalist ülkelerin dünya ticaretine katkıları yüzde 63.6 ve sosyalist ülkelerin de yüzde 12.3 idi. Bu yüzdelerin nereden gelip nereye gittiğini görmek için biraz gerilere gitmek gerek. Geri kalmış ülkelerin dünya ticaretine katkıları, 1955'de yüzde 31.3. 1956'da yüzde 28.2, 1959'da yüzde 26.2 idi. Az gelişmiş ülkelerin ticaret hacmi, 1950'den 1960'a kadar yılda ortalama yüzde 4.6 arttı; oysa gelişmiş kapitalist ülkelerdeki artış yüzde 6.9 ve sosyalist ülkelerde de yüzde 11.1'dir.

Gelişmiş ülkelerle geri kalmışların 1950-1969 yılları arasında ihracatlarındaki gelişmelere bakıldığında görülmektedir ki son yirmi yıldır geri kalmış ülkelerin toplam ihracata olan katkıları sürekli bir biçimde azalma eğilimi göstermektedir.

**TABLO 10 : GELİŞMİŞ ÜLKELERLE GERİ KALMIŞ ÜLKELERİN İHRACATLARINDAKİ GELİŞMELER (Milyon dolar olarak)**

	1950	1960	1969
Gelişmiş ülkeler...	35.9	85.0	193.0
Geri kalmış ülkeler	17.6	27.4	48.2
Toplam	53.5	112.4	241.2

**Kaynak:** H. B. Lary, Imports of Manufactures from Less Developed Countries, New York 1968, s. 2 ve World Bank IDA - Annual Report 1970 s. 44

Sonuç kısaca şudur: 1950-1969 yılları arasında gelişmiş ülkelerin ihracatı 35.9 milyardan 193 milyar dolara ulaşırken, bu ülkelerin ihracatında yüzde 438'lik bir gelişme gerçekleştirilebilmiştir. Oysa aynı dönemde, geri kalmış ülkelerin ihracatı 17.6 milyardan 48.2 milyar dolara yükselirken bunların gerçekleştirebildikleri artış hızı yalnızca yüzde 174 olabilmıştır. Başka bir deyişle, geri kalmış ülkelerin 1950 yılında toplam ihracat içindeki payları yaklaşık yüzde 33 dolaylarında iken, bu oran 1960'da yüzde 24'e ve 1969 yılına gelindiğinde de yüzde 20'ye düşmüştür.

**Soru 22 : Geri kalmış ülkelerde emeğin üretkenliğinin düşük olması, dış ticaret ilişkilerini nasıl etkiler?**

Var olan koşullar değiştirilmediği sürece, uluslararası ticaret birkaç nedenle sürekli olarak geri kalmışların kaybına gelişir. Öncelikle bu nedenlerden önemli olan ikisine değinmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, emeğin üretkenlik düzeyi ile ilgilidir. Bilindiği gibi, emeğin üretkenlik düzeyi, kalkınma yolunda olan ülkelerde gelişmişlere oranla çok düşük bir noktada bulunmaktadır. İkinci olarak, geri kalmış ülkelerin dışarıya sattığı ürünlerin fiyatları görece olarak (gelişmiş ülkelerin sattıkları ürünlerin fiyatlarına bakarak) sürekli düşürülür.

İlk olarak, emeğin üretkenliğindeki eşitsizlik ne demektir ve bu durum dış ticaret ilişkilerini nasıl etkiler, onu görelim. Bir A ülkesi ile öteki B ülkesinde emeğin üretkenliğinin gelişmişlik düzeyini bir ürünün en iyi simgelediğini varsayalım; bu ürün her iki ülke için de binek arabası olsun. Bir an için, her iki ülkede üretilen arabalar arasında nitelik açısından herhangi bir farklılığın olmadığını düşünelim.

A ve B ülkelerinde emeğin üretkenlik derecesinin eşit olabilmesi için, her iki ülkede üretilen arabalarda somutlaşan emek miktarlarında herhangi bir eşitsizlik olmaması gerekir. Örneğin, A ülkesinde üretilen binek arabasında kristalize olan emek miktarı 200 işçi-saat ise, B ülkesinde üretilen arabada somutlaşan emek miktarı da 200 işçi-saate eşit olmalıdır.

Eğer bu veriler, A ülkesi için 100 işçi-saat ve B ülkesi için de 200 işçi-saat olsa, A ülkesinde emeğin üretkenlik derecesinin B ülkesine oranla 2 kez daha verimli olduğu söylenir. Şundan ki, B ülkesi A ülkesinde üretilen aynı ürünü 2 kez daha pahalıya üretebilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta: malların değeri fiyatlarla değil, o ürünlerde somutlaşan emek miktarları ile ölçülmektedir.

Şimdi, Türkiye ile Amerika'yı örnek olarak alalım; Türkiye Birleşik Devletlere tütün satıcısı ve oradan da traktör satın alıcısı olsun. 1950 yılında bir traktör satın alabilmek için, Türkiye'nin Birleşik Devletlere 10 ton tütün sattığını varsayalım. 1950 yılı için, 10 ton tütünde 1000 ve bir traktörde de 200 işçi-saat emeğin somutlaştığını kabul edelim. Bunu anlamı, 1950 yılında Birleşik Devletlerde emeğin üretkenliğinin Türkiye'ye oranla 5 kez daha verimli olduğudur.

Varsayalım ki, 1975 yılına gelindiğinde tütün ve traktör fiyat-

larında hiç bir değişme olmamış ve fakat emeğin üretkenlik derecesi hem Amerika'da, hem de Türkiye'de bir miktar gelişmiştir. Şöyle ki, 1975 yılında bir traktörde somutlaşan emek miktarı 150 işçi-saat ve 10 ton tütünde somutlaşan emek miktarı da 975 işçi saat olsun.

Bu örnekten çıkan sonuç şudur; 1950 yılında Türkiye, Birleşik Devletlerle olan dış ticaretinde, emeğin üretkenliğinin Amerika'ya oranla 5 kez daha düşük olmasından ötürü, 200 işçi-saat değerindeki bir ürüne karşılık 1000 işçi-saate eşdeğerde olan bir ürünü vermek zorunluğunda kalıyordu. Emeğin üretkenliğindeki eşitsizlik, Türkiye'nin kaybına olarak geliştiğinden, bu iki ülke arasında yapılan ticaretteki eşitsizlik de 1950-1975 döneminde 800'den 825 işçi-saate yükselmiştir.

Şimdi önemli bir noktayı altını çizerek anımsayalım: Geri kalmış ülkelerde emeğin üretkenliği gelişmişlere oranla genel ekonomi için 10-12 kez, yapım sanayii için de yaklaşık 30 kez daha düşüktür. Bu eşitsizlik kimi ülkelerle kimi bölgeler için, akıl almaz büyüklüklere ulaşmıştır; örneğin, Birleşik Devletlerde kişi başına düşen sınaî üretim, geri kalmış ülkelere 30 kez, Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinden 76 kez, Hindistan'dan 90 ve Pakistan'dan da 120 kez daha büyüktür. Tarım kesiminde 1960 yılı verilerine göre, Japonya'da bir hektarlık alandan 961 dolarlık bir gelir elde edilebilirken, aynı büyüklükteki tarım toprağından sağlanabilen gelir, Filipinler'de 139, Pakistan'da 133, Tayland'da 108 ve Hindistan'da yalnızca 91 dolar civarında idi. (Asia and Africa: Fundamental Changes, 1972, s. 120).

Tüm bunların anlamı şudur; kalkınma yolundaki ülkelere uygulanan üretim teknik ve yöntemlerinin ilkel bir düzeyde bulunması, dış ticaret ilişkilerinin sürekli bir biçimde bu ülkelerin kaybına gelişmesine neden olmaktadır. Bir kere bu durum, geri kalmış ülkelerin ekonomilerini gelişmiş ülkelerin ekonomilerine bağımlı kılmakta ve buna dayalı olarak da, bu ülkeler ulusal kaynaklarını (işgücü, doğal kaynaklar, sermaye, ulaşım olanakları v.b) bağımsız olarak kullanamamaktadırlar. Bu noktada, gelişmişler karşısında geri kalmışların içinde bulunduğu koşullar, aynen meta üretiminin geçerli olduğu bir toplumda hiç bir şey yapamayan küçük üreticilerin içinde bulunduğu koşullarla özdeş olmaktadır.

**Soru 23 : Emeğin üretkenliğinin düşük olması, geri kalmış ülkelerin ihracat olanaklarını neden sınırlı kılar?**

Emeğin üretkenliğinin düşük bir düzeyde bulunması, kalkınma yolundaki ülkelerin, dış pazarlara satabilecekleri malların sayısını da sınırlı tutmaktadır. Bu durumda, bu ülkelerin ekonomileri sanayileşmiş ülkelerin daha üretken olan ekonomileri karşısında gerilemekte ve buna dayalı olarak da kalkınma girişimleri ciddi bir boyuta ulaşmamaktadır. Nitekim, günümüzde kalkınma yolundaki pek çok ülkenin ihracatının büyük bir bölümünü, geleneksel birkaç ürün oluşturmaktadır.

**TABLO 11 : BAZI ÜRÜNLERİN ULUSAL GELİR VE İHRACAT İÇİNDEKİ İNEMLERİ**

Ülkeler	Ürün türleri	Ulusal gelir içindeki önemi %	İhracat içindeki önemi %
Burma	Pirinç	10—13	65—70
Bolivya	Kalay	15—20	55—65
Brezilya	Kahve	6— 8	58—63
Gambiya	Yer fıstığı	20—30	85—90
Gana	Kakao	20—30	60—65
Guatemala	Kahve	12—15	70—75
Mısır	Pamuk	11—14	70—75
İran	Petrol	18—22	80—85
Kolombiya	Kahve	15—20	75—80
Kuveyt	Petrol	85—98	98—100
Liberya	Kauçuk	—	62—67
Nijer	Yer fıstığı	—	82—87
El Salvador	Kahve	17—21	72—77
Suudi Arabistan	Petrol	70—75	85—90
Senegal	Yer fıstığı	—	87—92
Sri Lanka	Çay	18—30	60—65
Ethopya	Kahve	6— 8	50—55

Kaynak: Industrialisation of Developing Countries 1973, s. 184.

Bu veriler göstermektedir ki, günümüzün kalkınma yolunda olan 17 ülkesinde bir tek ürün, yalnızca ihracat açısından değil, aynı zamanda ulusal ekonomi açısından da büyük bir ağırlık ta-

şımaktadır. Bu ülkeler, ekonomileri ve ihracatları belli ürünlere dayalı kaldığı sürece, ne kalkınma girişimlerini olumlu yönde geliştirebilirler, ne de ekonomik bağımlılıktan kurtulabilirler.

Şundan ki, gelişmiş ülkeler geri kalmışlardan ancak, genel ekonomiye oranla üretkenlik düzeyi hayli yüksek olan birkaç ürün türünü satın almaktadırlar. Başka bir deyişle, kalkınma yolunda olan ülkelerin belli bir ürünü yurt dışına satabilmeleri için, o ürünün üretkenlik düzeyini genel ekonominin üretkenlik düzeyinden oldukça yüksek bir noktaya ulaştırmaları gerekmektedir.

**TABLO 12 : GELİŞMİŞ VE GERİ KALMIŞ ÜLKELERDE  
EMEĞİN ÜRETKENLİK DÜZEYİ**

Ülkeler	Emeğin ulusal üretkenliği (kişi başına gelir)	İhraç edilen ürünlerde emeğin üretkenliği (işi başına katma değer)	Emek ile ihrac mallarının üretkenliği arasındaki oran
Gelişmiş kapitalist ülkeler	1250	4432	1:3.5
Geri kalmış ülkeler	123	3350	1:27

Kaynak: E. Jukov, A. İskenderov, a.g.e., s. 178.

Yukarıdaki tabloda birinci hanedeki veriler, dolar türünden kişi başına gelir olarak, emeğin ulusal üretkenliğini göstermektedir. Bu sayı gelişmiş kapitalist ülkeler için 1250 ve kalkınma yolundaki ülkeler için de 123 dolar civarındadır. Başka bir deyişle, emeğin ulusal üretkenliği gelişmiş kapitalist ülkelerde geri kalmışlara oranla yaklaşık 10 kez daha yüksek bir noktada bulunmaktadır.

İkinci hanedeki veriler, ihraç edilen ürünlerde emeğin üretkenlik düzeyini göstermektedir. Görüldüğü gibi, her iki grup ülkenin ihraç ettikleri ürünlerdeki emeğin üretkenlik düzeyi arasında çok büyük bir eşitsizlik yoktur. Emeğin üretkenlik düzeyi, bu ürünlerin üretimi sonucu gerçekleştirilen katma değer toplamı, bu kesimlerde çalışan işçi sayısına bölünerek bulunmuştur. Bu tablodan çıkarılması gereken ilk sonuç: Geri kalmış ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelere bir şeyler satabilmek için, emeğin üretkenlik düzeyini, gelişmiş ülkelerdeki emeğin üret-

kenlik düzeyine yakın bir noktaya getirmeleri gerekmektedir.

Üçüncü bölümdeki veriler, her iki gruptaki ülke için, emeğin ulusal üretkenliği ile ihraç mallarındaki üretkenlik arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu oran, gelişmiş kapitalist ülkeler için 1/3.5 ve geri kalmış ülkeler için de 1/27'dir. Bunun anlamı şudur: Bu oran ne kadar büyük olursa, kabul edilmektedir ki, o ülkede ekonominin değişik kesimlerinde emeğin üretkenlik düzeyi açısından büyük farklılıklar yoktur. Bundan ötürü de, bu tür ekonomilerde üretilen ürün türlerinin büyük bir bölümünü yurt dışına satma olanağı vardır. Tam tersi bir deyişle, bu oran ne kadar küçük olursa, bu ülkelerin (geri kalmış ülkelerde böyledir) yurt dışına satabilecekleri ürün türlerinin sayısı oldukça sınırlıdır.

Burada bir yanlış anlamaya neden olmamak için bir noktayı açıklamakta yarar vardır. Geri kalmış ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerde emeğin üretkenliğinin ulusal üretkenlikten hayli yüksek oluşu, genellikle bu kesimlerde uygulanan üretim teknik ve yöntemlerinin ileri bir düzeyde olmasıyla ilgili değildir. Başka bir deyişle, emeğin üretkenliğinin bu ürün türlerinde yüksek gözükmesi, büyük bir olasılıkla bu ürünlerin üretim özelliğinden ileri gelmektedir. Anımsayalım ki, ihraç edilen ürünlerde emeğin üretkenlik düzeyini, gelişmiş ülkelerde yapım sanayii malları; geri kalmışlarda ise, genellikle hammadde ve tarımsal ürünler simgeler. Hem üretim olayını gerçekleştirmek için yapılan harcamalar (Input), hem de çalıştırılan işçi sayısı büyük bir ağırlık taşımadığından, bu kesimlerde elde edilen kişi başına katma değer büyük olmakta ve bu durum, gerçek olmayan bir biçimde, emeğin üretkenlik düzeyini yüksek göstermektedir.

**Soru 24 : Gelişmiş kapitalist ülkelerin dış ticarete uyguladıkları fiyat politikasının, geri kalmış ülkeler üstünde etkisi nasıl olmaktadır?**

Geri kalmış ülkelerin dışarıya sattığı ürünlerin fiyatları görelili olarak (gelişmiş ülkelerin sattıkları ürünlerin fiyatlarına bakarak) sürekli düşürülür ve bu nedenle de uluslararası ticaret yine sürekli bir biçimde geri kalmışların kaybına gelişir, demiştik. Gerçekten de, birçok istatistik yayınların gösterdiğine bakılırsa, ithalat ve ihracat fiyatları arasındaki oran, 1913'ten ve özellikle İkinci Büyük Savaştan bu yana (iki olay ayrı tutulursa)



hep gelişmiş ülkelerin yararına değişmiş ve bunlar bu yoldan milyarlarla ifade edilen paraları ülkelere aktarabilmişlerdir. Bu onyıllar süresince, dış ticaret hadleri, yalnızca iki kez geri kalmış ülkeler yararına değişiklik göstermiştir; birincisi, İkinci ci Büyük Savaş yıllarında, ikincisi de 1950-1954 yılları arasında.

**TABLO 13 : GELİŞMİŞ VE GERİ KALMIŞ ÜLKELERİN İHRACAT FİYATLARIYLA DIŞ TİCARET HADLERİNDEKİ GELİŞMELER (1958 : 100)**

Yıllar	İhracat Fiyatları		Dış Ticaret Hadleri	
	Gelişmiş ülkeler	Geri kalmış ülkeler	Gelişmiş ülkeler	Geri kalmış ülkeler
1954	97	105	96	109
1955	97	105	96	108
1956	100	104	97	104
1957	103	104	96	100
1958	100	100	100	100
1959	99	97	102	99
1960	100	98	103	99
1961	101	95	104	97
1962	101	93	105	96

**Kaynak:** A. Frumkin, Modern Theories of International Economic Relations, 1969, s. 134.

1955-1962 yılları arasında gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri malların fiyatları 97'den 101 birime yükselirken yaklaşık yüzde 4 civarında bir artış gözlenmesine karşılık, geri kalmış ülkelerin ihraç ettiği malların fiyatları 105'den 93 birime inerken yaklaşık yüzde 13 dolayında bir düşme meydana gelmiştir. Başka bir deyişle, ilgili dönemde gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinde yaklaşık yüzde 9'luk bir iyileşme olurken, geri kalmışların dış ticaret hadlerinde yüzde 14 dolayında bir kötüleşme meydana gelmiştir.

Sovyet iktisatçıları, 1958 yılı için kimi gelişmiş kapitalist ülkelerin bu yolla gerçekleştirdikleri çıkarları hesaplamışlardır; bu yıl içerisinde fiyat farklılaşmasından ötürü, Birleşik Devletler 736 milyon dolar; İngiltere 816 milyon; Federal Almanya 796 mil-

yon ve Japonya 502 milyon dolarlık ek gelir elde etmişlerdir. İtalya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Avusturya ve Belçika'nın bu yolla ele geçirdikleri paraları da dikkate aldığımızda, geri kalmış ülkelerden bu kanalla aktardıkları para 3 milyar 975 milyon dolar gibi akıl almaz bir büyüklüğe ulaşmaktadır. (Economic Position of Capitalist Countries, No. 8, Supplement, 1959, s. 94)

Bir başka iktisatçının hesaplamasına göre, geri kalmış ülkelerin ihraç ettikleri malların fiyatlarının düşürülmesi sonucu, 1952-1960 yılları arasındaki kayıpları 55 milyar 800 milyon dolardır. 1953-1954 dönemindeki fiyat düzeyine oranla 1955-1961 yılları arasında yalnızca dört ürünün fiyatlarının düşürülmesinden ötürü (kahve, kakao, pamuk ve pirinç) geri kalmış ülkelerin uğradıkları kaybın büyüklüğü 10 milyar 400 milyon dolar dolaylarındadır. (A. Frumkin, a.g.e., s. 136)

1964'de Birleşmiş Milletler Örgütünün konuyla ilgili olarak Cenevre Kalkınma ve Ticaret Konferansında yapılmış olan bir hesaplama, sorunu çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır: «Bu hesaplamada aşağıda söz konusu olan her ülkenin 30-35 beygir gücünde bir traktörün satın alıcısı olduğu varsayılmıştır. Gana hükümeti 1955 yılında böyle bir traktörü satın alabilmek için, 3.06 ton kakao satmak durumundaydı. Aynı traktörü satın alabilmesi için Gana'nın 1962 yılında 7.14 ton kakao satması gerekmiştir. Brezilya'ya gelince, o da böyle bir traktöre sahip olabilmek için 1955'de 2.38 ton kahve vermesi gerekirken, bu sayı 1962 yılında 4.79 ton kahve olarak gerçekleşmiştir. Böyle bir traktörün Türkiye için maliyeti 1955 yılında 1.77 ton tütün iken, 1962 yılına gelindiğinde 2.9 ton tütüne yükseldiği bu hesaplamanın sonucunda anlaşılmıştır. Başka bir deyişle, aynı dönemde traktör fiyatının Filipinler için yüzde 21, Zambiya için yüzde 28, Birleşik Arap Cumhuriyeti için yüzde 61, Malezya için yüzde 70, Seylan için yüzde 55 ve Uruguay için de yüzde 20 artmış olduğu görülmektedir.» (E. Jukov - A. İskenderov, a.g.e., s. 136)

Tüm bu işlemlerden çıkan tek sonuç şudur: Uluslararası dış ticaret ilişkilerinden gelişmiş ülkeler her yıl milyarlarca dolarlık kârlar elde ederken geri kalmış ülkeler büyük zararlara uğramaktadırlar. Bu, bir anlamda, sömürge vergilerinin tahsildarlık görevinin, dünya kapitalist piyasa mekanizması tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Böylece, emperyalist devletler hiç bir karşılık vermeden, bir yandan geri kalmış ülkelerin ulusal değerlerinin önemli bir bölümüne sahip çıkabilmekte, öte yandan da

bu genç ulusların ekonomileri bağımlı kılınarak kalkınma girişimleri büyük oranda engellenmektedir.

**Soru 25 : Dış yardım ne demektir? Yabancı sermaye hareketleri dış yardımın kapsamı içinde düşünülebilir mi?**

Yeni sömürgeciliğin ince, kurnaz ve o derece karmaşık yöntemlerinden biri de, geri kalmış ülkelere «yardım» uygulaması olmaktadır. Karmaşıklık yöntemin işleyişi kadar, yardım sözcüğü, konuyla ilgili istatistik sayılar ve hatta temel verilerin düzenlenme biçimini de içine alacak kadar ileri gitmiştir.

Esas karışıklık, yardımın amacına ilişkin olarak yapılan iddialarla başlamakta ve bu uygulamanın tüm sonuçlarına kadar sürüp gitmektedir. Söylenmektedir ki, gelişmiş kapitalist ülkelerden yardım adı altında yapılan aktarmalar, iki nedenle geri kalmış ülkelerin kalkınma girişimlerine önemli katkılarda bulunmaktadır. Birinci olarak, bu uygulama ile Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinde düşük bir noktada bulunan sermaye birikimi yüksek bir düzeye ulaştırılmış olmaktadır. Bu, aynı zamanda, yatırım ve buna dayalı olarak da kalkınma hızını yüksek bir boyuta ulaştırmak demektir. Ayrıca, geri kalmış ülkelerin ithalâtları ile ihracatları arasındaki olumsuz farkın (dış ticaret açığı) ortaya çıkardığı döviz açığı bu yolla karşılanabilmekte, böylece dış ticaretin yapısından gelen kalkınmayı sınırlayıcı sakıncalar etkisiz bir duruma getirilebilmektedir.

Bu iddiaların anlamsızlığını ortaya koyabilmek ve bu uygulama ile güdülen esas amacın ne olduğunu kavrayabilmek için, öncelikle yardım adı altında geri kalmış ülkelere aktarılan fonların hangi kalemlerden oluştuğunu görmekte yarar vardır. Kimi önemsiz kalemler bir yana bırakılırsa, gelişmiş kapitalist ülkelerden geri kalmış ülkelere yapılan yardımlar genellikle dört bölüme ayrılarak incelenebilir: 1) Özel sermaye yatırımları; 2) İki taraflı devlet yardımları; 3) Çok taraflı devlet yardımları; 4) Borç vermeler.

Hemen belirtmeliyim ki, yabancı sermaye yatırımlarının yardım kavramıyla yakından ve uzaktan hiç bir ilişkisi yoktur. Bir kere, uzun dönemde yabancı sermaye yatırımları, geri kalmış ülkelerin hem sermaye birikimlerini, hem de döviz varlıklarını olumlu değil, olumsuz yönde etkilemektedir. Şundan ki, yabancı özel sermaye hemen hemen her yıl, getirdiğinden 3-4 kez daha

büyükteki parasal olanakları kendi ülkesine aktarmaktadır. Bu gerçeği anlayan geri kalmış ülkelerin halkları, yabancı sermayeye karşı sert tepkiler göstermeye başlayınca, emperyalistler yeni sömürgeciliğin bu yeni aletini yeterince kullanamamaktan yakınmakta, işi Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın genç uluslarını bilgisizlikle suçlamaya kadar götürmektedirler.

Bu yakınmanın ve geri kalmış ülkeleri ulusal çıkarlarına aşırı düşkünlükle suçlamanın güzel bir örneğine, Amerikalı iktisatçı Samuelson'da tanık olmaktadır: «Yurt içinden finanse edilen sermaye birikimi konusunda bu kadar engeller olduğuna göre, dış kaynaklardan daha fazla yararlanmak uygun olmaz mı? 19. yüzyılda İngiltere; ABD, Kanada, Avustralya ve Latin Amerika'da geniş çapta yatırımlarda bulunmadı mı? Yüksek faiz getiren yatırım projelerini tüketmiş olan zengin bir memleket, yatırımlarını dışarda... yüksek faiz getiren projelere kaydırmakla hem kendisi yararlanacak, hem de fakir ülkelerin istifadesini sağlayacaktır. İktisat teorisi böyle olduğunu göstermiyor mu?

«Pek çok nedenlerden ötürü bugün yabancı sermayeden buna yakın neticeler bekleyemeyiz... Savaştan önceki dünya kozmopolit bir dünya idi, istediğiniz yere pasaportsuz gidebilir veya göç edebilirdiniz, uluslararasıdaki gümrük tarifeleri çok düşüktü, ticaret kotaları ise henüz mevcut değildi. Altın standardı sayesinde arzu ettiğiniz anda sermayenizi bir yerden başka bir yere transfer edebilirdiniz. Dışarıda malınız ve mülkünüzün devlet tarafından müsadere edilmeyeceğinden emindiniz. O günlerde özel mülkiyetin kutsallığını inkâr edecek kimse yoktu.

«Bugün tüm bunlar tarih olmuştur. Savaştan önceki bu dünya kaybolmuştur. Ulusalcılık hiç bir zaman bugünkü kadar güçlü olmamıştır..... Az gelişmiş ülkeler, fiyat ne kadar elverişli olursa olsun yabancılara uzun dönemli haklar satmamaya kararlıdır; bu sözler yabancı sermaye programlarının hesaba katılmaması gerektiği anlamına gelmez, fakat gerçekçi olmak için bunları yeni yöntemlerle yürütmemiz gerekir.» (Paul A. Samuelson, a.g.e., 855-856. Altlarını ben çizdim. — Ö. Ö.)

**Soru 26 : Dış yardım programlarıyla gelişmiş kapitalist ülkelerin güttüğü asıl amaçlar ne olmaktadır?**

Dış yardım başlığı altında, borç ve devlet yardımı olarak gelişmiş kapitalist ülkelere geri kalmış ülkelere yapılan aktar-

malar, esas olarak dünya kapitalist sisteminin çok çeşitli ekonomik, siyasal, askeri, ideolojik ve stratejik amaçlarına ulaşmak için yürüttüğü bir uygulamalar bütünü olmaktadır. Birinci olarak, bu uygulama ile emperyalist sistem, dünya çapında askeri ve siyasal politikasını yürütmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası Kalkınma Örgütü'nün (AID) önemli bir yetkilisi, dış yardımın askeri ve siyasal hedeflerini açık bir biçimde özetlemekten çekinmemiştir: «Kimi belirli azgelişmiş ülkelerde bulunan askeri üslerin ve öteki stratejik kolaylıkların sürekli olarak geliştirilmesi; resmî müttefiklerle bağların güçlendirilmesi ve bu müttefiklerin savunma kapasitelerinin artırılması, Komünist Çin'in tanınması ve Birleşmiş Milletlere alınmasının geciktirilmesi, Komünist Çin, Küba ve Kuzey Vietnam ile ticaret, özellikle stratejik mal ticareti yapılmasının önlenmesi, ve daha genel alanda, geri kalmış ülkelerin yansız ya da batı yanlısı bir politika izlemesinin gerçekleştirilmesi...» (J. M. Nelson Aid, Influence, and Foreign Policy, New York 1968, s. 11. Altlarını ben çizdim. — Ö. Ö.)

İkinci Büyük Savaştan bu yana ABD'nin dış yardım için harcadığı paraların, yaklaşık dörtte üçünü, emperyalizmin ileri savunma karakolları olarak adlandırılan ülkeler için (Sovyetler Birliği ve Çin'e komşu olan ülkeler) harcamış olması, her halde raslantıya bağlı bir durum değildir. Pakistan ve Türkiye'nin bu uygulamanın başarılı örneğini oluşturan iki ülke olduklarını ABD'nin resmi ağızları açık bir biçimde söylemektedirler: «ABD'nin askeri yardımı, siyasal açıdan ülkenin en büyük istikrar gücü olan Pakistan silâhlı kuvvetlerini güçlendirmiş ve Pakistan'ı kolektif savunma anlaşmalarına katılmaya teşvik etmiştir.... Örneğin ABD, 30 milyondan fazla nüfusu olan Türkiye'ye esas olarak askeri bir dayanak gözüyle bakmıştır. Bu ülke askeri alanda cesaret sahibi olduğunu birçok kereler ispatlamıştır. Coğrafi durumu, NATO ve CENTO gibi savunma paktlarına katılma hususunda gösterdiği arzu, ve hatta, sahip olduğu fevkalâde maden kaynakları Türkiye'yi her türlü dış yardımın yapılmasına lâyık bir duruma getirmiştir.» (H. Magdoff, a.g.e., s. 150)

Dış yardım programlarıyla güdülen temel amaçlardan biri de, tekelci sermayeye kısa ve uzun dönemli çıkarlar sağlamak, bu çıkarları devlet garantisi altına almak (yardımı alan devletin, yabancı sermayeye, değişik alanlarda garanti vermesi), tekelci sermayenin hammaddelere, ticarete ve öteki yatırım alanlarına kolaylıkla el atabilmesini gerçekleştirmek olmaktadır. ABD'nin 1956 yılında Filipinler Cumhuriyeti ile yaptığı bir ticaret antlaş-

masında (Laurel-Longley) aynen şöyle denmektedir: «Filipinler Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri, kendi iş faaliyetleri ile ilişkin olarak, yekdiğerinin vatandaşlarına ya da yekdiğeri nin vatandaşları tarafından sahip olunan ya da kontrol edilen herhangi bir iş girişimine karşı hiç bir farklı muamelede bulunmamayı kabul ederler.(...) Kamu mülkiyetinde bulunan tarım, orman ve maden arazilerinin ve tarafların kişisel mülkiyetlerinde bulundukları suların, madenlerin, kömürün, petrol ve öteki madeni yağların, bütün potansiyel enerji güçleri ve kaynakların ve öteki sosyal kaynakların ve kamu hizmetlerinin idaresi, işletilmesi ve kullanılması hakkı şayet herhangi bir tarafın yurttaşına tanınıyorsa, bu haklardan öteki tarafın vatandaşları da yararlanabileceklerdir.» Bu antlaşma, ilk bakışta eşitlik ilkelerine bağlılığın en gerçekçi örneklerinden birisi olarak kabul edilebilir. Şundan ki, bir Amerikan tekeli ya da yurttaşı Filipinler Cumhuriyetinde hangi hakka sahip olabilmekteyse, ABD sınırları içinde aynı haklara bir Filipin yurttaşı ya da tekeli sahip olabilmektedir. Ne var ki, gerçekte, bir Amerikalı yurttaş ya da tekelin Filipinler'de kullanacağı olanakları, bir Filipinli yurttaş ya da tekelin Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanma olanağı bulunmamaktadır. Nitekim, bu ve buna benzer öteki antlaşmalar sonucunda Birleşik Devletler, bir yandan tekeller aracılığıyla Filipinler'de ekonomik hayatı kontrol altına almış, öte yandan da, önemli askeri üsler ele geçirilerek bu ülke emperyalizmin ileri karakollarından biri olarak kullanılabilmiştir.

Yardım ve borç vermeler, yalnızca bu tür antlaşmaların yapılmasında bir silah olarak kullanılmakla kalmıyor; aynı zamanda bu araç, hem bu antlaşmaların uygulanması sırasında, hem de günlük politikaların takibinde etkin bir faktör olarak, geri kalmış ülkelere karşı kullanılabiliyor. ABD'nin o günkü dışişleri bakanı Dean Rusk'un konuyla ilgili olarak söylediği şu sözler oldukça ilgi çekici olsa gerektir: «Biz, egemen bir hükümetin egemen olduğu topraklar üstündeki mülkleri ve insanları kendi tasarrufu altında bulundurma hakkına tam manasıyla el atmaya kalkışmıyoruz.(...) Sadece, uluslararası özel yatırımcı için cazip şartlar yaratılmasının, onlar hesabına, akıllı ve basiretli bir politika olacağını düşünüyoruz. Dolayısıyla, yardım görüşmelerimizde ve doğrudan yardım müzakerelerimizde, özel yatırımın önemini belirtmesi için, her zaman ve mümkün olan her yerde elçiliklerimiz aracılığı ile yetkilileri etkilemeye çalışıyoruz.» (H. Magdoff, a.g.e., s. 164-165. Aitlarını ben çizdim.— Ö.Ö.)

Sonuç olarak, yeni sömürgeciliğin en iyi kamufle edilebilen bir yöntemiyle, dış yardım programlarıyla, emperyalistler aşağıdaki hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadırlar: 1) Dünya kapitalist sisteminin dünya çapındaki askeri ve siyasi politikasını yürütmek, yaygınlaştırmak ve sürekli kılmak; 2) Tekelci sermayenin hammaddelere, ticarete, sanayie ve öteki yatırım alanlarına kolaylıkla el atabilmesini sağlamak; 3) Geri kalmış ülkelerdeki ekonomik kalkınma girişimlerini, kesin olarak kapitalist yöntem ve uygulamalarla yürütmeyi garanti altına almak; 4) Yardım alan ülkeleri (geri kalmış ülkeleri), emperyalist devletlere ve emperyalist tekellere daha bağımlı bir biçime sokmanın olanaklarını yaratmak.

**Soru 27: İki ve çok taraflı devlet yardımları ne demektir?**

Devlet yardımlarına gelince, bunlar verme biçimi olarak iki bölümden oluşmaktadır: İki taraflı yardımlar ve çok taraflı yardımlar. Belirli bir kapitalist ülke tarafından ve yine belirli bir geri kalmış ülkeye yapılan aktarmalar, genellikle iki taraflı yardımlar olarak anılmaktadır. Kolayca umulacağı gibi, yeni sömürgecilik döneminde önde gelen emperyalist devletler, yardım konusunda kendi uyduları olan ülkeleri tercih etmektedirler. Sözgelimi, İngiltere eski sömürgelerinden oluşan Common Wealth (İngiliz Uluslar Topluluğu) ülkelerine; Birleşik Amerika, Latin Amerika ülkeleriyle emperyalizmin ileri savunma karakolları göreviyle yükümlü ülkelere ve Fransa da, Fronkofen denilen Afrika ülkelerine öncelik tanımaktadır. Hiç kuşkusuz, bu seçeneklerin ne çok kesin ve tek oldukları, ve ne de değişmez bir özellik taşıdıkları söylenebilir.

OECD'nin kalkınmaya yardım 1971 araştırmasına göre, iki taraflı yardımlar, iki büyük başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi, hibe ve hibeye benzer katkılar; ikincisi de, kalkınma kredileridir. 1960 yılında 4 milyar 131 milyon dolar olan iki taraflı yardımlar toplamı, 1970 yılına gelindiğinde 5 milyar 684 milyon dolara ulaşmıştır. 1960 yılında 3 milyar 692 milyon dolar olan hibe ve hibeye benzer katkılar; 1970 yılında 3 milyar 298 milyon dolara düşerken; aynı dönem başında 439 milyon dolar olan kalkınma kredileri önemli bir artışla 2 milyar 386 milyon dolara yükselmiştir.

Açıkça görüldüğü gibi, iki taraflı yardımlar, bir yandan hi-

belir, öte yandan da taksit ve faiz ödemeleri gerektiren borç vermelerden oluşmaktadır. 1960-1970 yılları arasında, hibelerde hem mutlak, hem de görece olarak azımsanamayacak düşmeler olurken, borç vermeler önemli oranda yükselme göstermiştir. Buna rağmen, hibelerin toplam ödemeler içindeki payı yine de büyük bir ağırlık taşımaktadır. Ne var ki, hibe biçiminde yardım diye anılan bölümlerin içinde öyle kalemler yer almaktadır ki bunların herhangi bir ödeme biçimi ve bağışla uzaktan ve yakından en küçük bir ilintisi olmaması gerekir. Bunlardan oldukça ilginç olan bir tanesini örnek olarak vermek istiyorum: Uluslararası örgütlerin tanımlarına göre, 15 yılda ödenecek yüzde 3 faizli ve 5 yıl ödemesiz bir borçta, yüzde 42 oranında bir bağış unsuru olduğu varsayılmaktadır. Bunun anlamı şudur: bu uygulamaya göre, bir A ülkesi, öteki bir B ülkesine aynı ödeme yöntemi, aynı faiz ve yıl ödemeli yüz liralık bir kredi vermiş olsa; A ülkesi B ülkesine 100 lira kalkınma kredisi ve 42 lira da bağışta bulunmuş olmaktadır.

Çok taraflı yardımlar, esas olarak **Dünya Bankası** denilen kuruluş ve onun yan örgütleri tarafından yapılmakta ve yönetilmektedir. Yan kuruluşlardan ve kimi öteki uluslararası örgütlerden önce, bizi burada asıl ilgilendiren Dünya Bankası olacaktır. Şundan ki, hem yardım fonlarının en büyük bölümü bu kuruluş tarafından verilmekte, hem de bu kuruluş yardımların yönetimi ve politikaların saptanmasında her geçen gün daha da önemli bir rol oynamaktadır.

Bu örgüt, her şeyden önce, dünya emperyalist sisteminin bankası ve yeni sömürgeciliğin etkin yöntemlerinden birinin başarılı bir uygulayıcısı durumundadır. Sosyalist ülkelerden hiç birinin bu bankada hiç bir ortaklığı mevcut değildir. Uluslararası Para Fonu'na üye olmayan ülkeler, bu örgüte katılamazlar. Ve bu iki kuruluş arasında yakın bir işbirliği ve sıkı bir bağlantı vardır.

Dünya Bankası'nın kuruluşunda, ortakların katılma payı olarak üstlendiği büyüklüğün toplamı 9 milyar 100 milyon dolar olarak ilân edilmiştir. Bu toplam büyüklüğün 3 milyar 175 milyon dolarını Birleşik Amerika, 1 milyar 300 milyon dolarını İngiltere, 450 milyon dolarını Fransa, 325 milyon dolarını Kanada, 225 milyon dolarını Belçika, 275 milyon dolarını Hollanda ve 200 milyon dolarını da Avustralya üstlenmiştir. (V. Vakhruşev, a.g. e., s. 141-142) 30 Haziran 1971'de Dünya Bankası'nın üye sayısı 116'yı bulmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerin tamamı, geri kalmış ülkelerin de büyük bir bölümü bu örgütün üyesidirler. Geri



kalmış ülkeler, sayısal açıdan bu kuruluş içinde ezici bir çoğunluğa sahiptirler. Ne var ki, ana sermayeye katılış, sahip olunan oylar ve bunlara dayalı olarak da uygulanan politika açısından bu örgütü, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, İngiltere, Batı Almanya, Fransa, Japonya, Kanada ve İtalya ellerinde tutmaktadırlar.

Dünya Bankası tarafından geri kalmış ülkelere ödenen kredi ve borç vermelerin sektörler itibariyle dağılımına gelince; yardım programlarına bu açıdan bakış, ilgili uygulamaların geri kalmış ülkelerin kalkınma ya da endüstrileşme girişimlerini ne yönde etkilediği hakkında bir fikir sahibi olabilmek için gereklidir. Dünya Bankası'nın 1971 yılı içinde ödediği 2 milyar 473 milyon dolarlık kredinin; 651 milyon doları ulaştırma sektörüne, 501 milyon doları enerji sektörüne, 419 milyon dolarlık bölümü tarım kesimine, 253 milyon doları bankacılık sektörüne, 189 milyon doları su ve kanalizasyon tesislerine, 196 milyon doları haberleşme hizmetlerine, 114 milyon doları teknik hizmetlere ve 108 milyon dolarlık bir bölüm de eğitim hizmetleri için ayrılmış iken, yapım sanayii için ödenen miktar yalnızca 32 milyon dolar gibi komik bir büyüklüktür. (V. Vakhrushev, a.g.e., s. 169). Açıkça görüldüğü gibi, bu kredilerin tamamına yakını, başta bayındırlık işleri, limanlar, taşıma tesisleri ve barajlar olmak üzere, hammaddelerin yağmalanabilmesi, emperyalist tekellerin pazarlarını genişletebilmesi ve yabancı özel sermayenin geri kalmış ülkelere kolaylıkla girebilmesi için gerekli alanlara yatırılmış bulunmaktadır.

**Soru 28 : Dış yardımın bedelini kimler ödemekte ve bunun nimetlerinden kimler yararlanmaktadır?**

Tam bu noktada bir soru sorulmalıdır: Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkeleri acaba neden bu yardım programlarını kabullenmektedirler? Ya da gelişmiş kapitalist ülkeler, yardım uygulamalarından esas olarak ne gibi amaçlar gütmektedirler? Anımsayalım ki gelişmişlerle geri kalmışlar arasında süregelen ticaret iki nedenle sürekli bir biçimde geri kalmışların kaybına olarak gelişmekte ve bu durum, eşit olmayan mübadele olarak anılmaktadır. Bu eşitsizliği doğuran birinci neden, geri kalmış ülkelerdeki üretkenlik düzeyinin genel ekonomi için 10 - 12 kez ve sanayi kesimi için de 30 - 40 kez daha dü-

şük olması; ikinci neden de dış ticaret hadlerinin kesintisiz geri kalmışların kaybına olarak gelişmesidir.

Gerek dış ticaret işlemleri, gerekse yabancı sermayenin getirdiğinden birkaç kez daha büyüklükteki döviz varlığını kendi ülkesine transfer etmesi, geri kalmış ülkelerde dış açığı sürekli artırmaktadır. Başka bir deyişle, geri kalmış ülkeler, dış ekonomik ilişkilerin önemli iki kalemi olan dış ticaret ve yabancı sermayeye ilişkin işlemlerde, ele geçirdikleri dövizden daha çoğunu gelişmiş ülkelere ödemek zorunluğunda kalmakta ve bu eşitsizlik her geçen gün daha da belirginleşmektedir. Uygulanan ekonomik politikalar veri iken, geri kalmış ülkelerin yapabileceği çok fazla bir şey yoktur; ya ithalâtlarını önemli oranda kısma yoluna gidecekler, ya da dış finansman kaynaklarına başvuracaklardır. İthalâtı kısmak, ne gelişmişlerin işine gelmekte, ne de geri kalmışların. Şundan ki, geri kalmış ülkelerin ithalât hacmini önemli oranda sınırlamaları, gelişmiş ülkelerin pazarlama olanaklarını daraltacağından, aslında sürekli bir satma sorunuyla karşı karşıya bulunan kapitalizmin bu bunalımını daha da körükleyebilecektir. Geri kalmış ülkelerin böyle bir yola başvurusu, bu ülkelerin gerçekte küçük olan ithalât büyüklüklerini daha da küçültmeleri ve buna dayalı olarak da daha küçük bir yatırım ve büyüme hızına razı olmaları demektir.

Geri kalmış ülkeler, eğer uyguladıkları ekonomik politika'da ciddi ve köklü değişiklikler yapmayı düşünmüyorsa, kendilerini sürekli yağmalayan dünya emperyalist güçlerine karşı anti-emperyalist bir politika uygulamayı benimsemiyorlarsa, o zaman geriye tek çıkar yol kalmaktadır: dış yardım denilen finansman kaynaklarına başvurmak. Bütün bunların anlamı ise, dünya emperyalist sistemine daha da artan bir biçimde bağımlı olmayı, toplum hayatının her alanını kapsayan sosyal, ekonomik ve kültürel geriliğin daha da pekişmesini kabullenmek demektir.

İster dış ticaret uygulamaları biçiminde olsun, ister özel sermaye yatırımları biçiminde ve isterse hammadde ve doğal zenginliklerin kontrol ve yağmalanması biçiminde olsun; geri kalmış ülkelerin yağmalanması, dünya emperyalist sisteminin ayakta kalmasının önemli koşullarından biri ise, ki bu böyledir, gelişmiş kapitalist ülkeler için yapılması gereken seçenek oldukça açıktır. Var olan statünün işlerliğini kesintisiz sürdürebilmek için, geri kalmış ülkelere birkaç milyar dolar mı gerekirken, kolaylıkla bu para hemen bulunur ve ödenir. Onlar çok

iyi bilmektedirler ki, dış yardım, emperyalist ülkelerin yağmalarının meyvelerini aldıkları mekanizmanın işlemlerini gerçekleştirmek için, sinsice kullanılan bir itici güç, bu mekanizmayı çalıştıran akıllı bir araçtır. Açıkçası bu yardımlar, bir cömertlik, şu ya da bu biçimde karar altına alınmış bir seçenek değil, fakat yağma düzeninin kesintisiz ve sarsıntısız bir biçimde işlemesi yolunda yapılmış bir saptamadır.

Tam bu noktada bir soru sorulmalıdır: Gelişmiş kapitalist ülkelerde bu yardımların bedelini kim öder ve bunun nimetlerinden kimler yararlanır? Girişte belirtildiği gibi, bu paraların hemen hemen tamamı kapitalist devletler tarafından ödenmekte ve bu ödemelerin kaynağı da devlet gelirlerinden oluşmaktadır. Anımsayalım ki, gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet gelirlerinin yaklaşık üçte ikisinden daha fazlası dolaylı ve dolaysız bir biçimde, çalışan kesimlerden alınan vergilerle gerçekleşmektedir. Devlet bütçesinden transit olarak geri kalmış ülkelere gönderilen yardım fonları, bir yandan tekellerin sürdürdüğü yağmanın sınırlı bir karşılığı, öte yandan da bu yağmanın kesintisiz devamına olanak tanıyan bir araç olmaktadır. Bu noktadan bakınca yardımdan, veren ülkedeki halkın hemen hemen tamamına yakınının (burjuvazi ayrı tutulursa) hiçbir yararı yoktur; ve çalışan sınıflardan tekellere yapılmış bir transfer niteliği taşımaktadır. Ayrıca, geri kalmış ülkeler halklarının, aynı tekeller tarafından yoğun bir biçimde sömürüye kurban edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Öteki bir bakış açısından da, bu yardım için bir grup devlet ile öteki bir grup devlet anlaşmışlardır. Gelişmiş kapitalist ülkeler için bu yardım, burjuva sınıfının, özellikle tekelci kapitalizmin artan baskı ve sömürüsünün bir ifadesi, geri kalmışlar için de, bu ülkelerdeki egemen sınıf ve tabakaların, çıkarlarının bir göstergesi olmaktadır. Bu ülkelerin önemli bir bölümünde, yöneticiler ve egemen çevreler, her yönden kendilerini emperyalizme adanmışlar ve bunun karşılığı olarak da emperyalist güçlerden gösterişli ve ayrıcalıklı bir yaşamın garantisini almaktadırlar. Bu biçimiyle dış yardım, esas olarak zengin ülkelerin çalışan kesimlerinin gelirlerinden oluşmakla birlikte, devletler tarafından emperyalist sistemin yararları doğrultusunda kullanılmakta, yardım veren ülke ile alan ülkedeki egemen sınıfların işbirliği ve dayanışmasının önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

**Soru 29 : Dünya kapitalist sisteminin ekonomileri askerileştirmesi ve askeri harcamalara ayrılan paraların bu kadar yüksek boyutlara ulaşması nasıl bir gerekeceye dayandırılabilir?**

Gelişmiş kapitalist ülkeler, 1930'lardan ve özellikle İkinci Büyük Savaşın ardından ekonomilerini hızla askerileştirmeye başlamışlardır. Günümüzde bu ülkelerin savaş sanayiine verdikleri önem, bu malların üretimine gerek ulusal gelir ve yapım sanayii, gerekse toplam harcamalar içinde büyük bir ağırlık kazandırdı. Üretim açısından, yalnızca gelişmiş ülkelerde gözlenen savaş araç ve gereçlerine verilen ağırlık, satın alma açısından salt gelişmiş ülkeleri değil, aynı zamanda geri kalmış ülkeleri de büyük oranda etkilemekte, dünyamız akıl almaz bir hızla korkunç bir silâhlanma yarışının içine itilmektedir.

Bu gelişimi somutlaştırmak için, NATO ülkelerinin 1949 - 1973 yılları arasında yaptıkları askeri harcamalara ilişkin istatistikî verileri buraya aktarmak istiyorum. Son 25 yıllık dönemde, NATO'yu oluşturan 14 ülkede askeri harcamaların büyüklüğü, en küçük olanda 4 ve en büyük olanda da 22 kez artmıştır. Örneğin, 1949'dan 1973 yılına gelindiğinde askeri harcamalar; İngiltere'de 4, Belçika, Kanada ve Amerika'da 6; Fransa'da 8; Portekiz'de 11; Yunanistan'da 13 ve Türkiye'de 22 kez daha büyük bir boyuta ulaşmış ve NATO içerisinde askeri harcamaları en hızlı gelişen ülke Türkiye olmuştur. İşin ilginç olan yanı, geri kalmış birkaç ülkenin bu harcamalara ayırdıkları parasal olanaklardaki artışların, sanayileşmiş NATO ülkelerinden çok daha hızlı bir tempoda gelişmiş olmasıdır.

**TABLO 14 : NATO ÜYESİ ÜLKELERİN ASKERİ HARCAMALARI (1973 fiyatlarıyla)**

Ülkeler	1949	1967	1973
Belçika (mil. Fr.)	8.273	30.396	49.075
Kanada (mil. dol.)	372	1.965	2.391
Danimarka (mil. kron)	360	2.249	3.711
Fransa (mil. fr.)	4.787	28.912	41.460
Batı Almanya (mil. mark)	—	21.408	31.597
Yunanistan (mil. drahmi)	1.630	9.390	19.478
İtalya (1000 mil. lired)	301	1.359	2.385

Lüksemburg (mil. frank)	112	413	575
Hollanda (mil. golden)	680	3.200	5.651
Norveç (mil. krone)	370	2.097	3.621
Portekiz (mil. esc.)	1.419	9.575	—
Türkiye (mil. lira)	556	4.596	12.483
İngiltere (mil. sterlin)	779	2.276	3.481
Amerika (mil. dolar)	13.503	75.448	78.462

Kaynak : NATO Review, no. 6, 1973.

Toplam olarak NATO ülkelerinin yaptığı askeri harcamaların tutarı, 1973 fiyatlarıyla, 1949 yılında 18.7 milyar dolar iken, 1973 yılına gelindiğinde akıl almaz bir artışla 128 milyar dolara ulaşmıştır. Bu sayı, Türk parası olarak yaklaşık 1.8 trilyon lirasına eş değerde olan bir büyüklüğü karşılamaktadır.

Bu büyüklüğün önemini kavrayabilmek için, bir iki küçük karşılaştırma yapmak yeter. Düşündürücüdür ki, yalnız 14 NATO ülkesinin bir yılda askeri harcamalara ayırdığı para, 40 milyon nüfuslu Türkiye'nin toplam yatırım harcamalarından yaklaşık 50 kez daha büyüktür. Ve yine çok ilgi çekicidir ki, bu ülkelerin bir yılda yaptıkları askeri harcamaların toplamı, dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan geri bırakılmış halkların sosyal, ekonomik ve kültürel gerilikten kurtulabilmek için yaptıkları yatırımların tümünden daha büyük bir boyuta ulaşmıştır.

Silâhlanma yarışının dünyada başını çeken Amerika Birleşik Devletleri'nin bu gayretkeşliği resmî istatistiklerde açıkça görülmektedir: «Önümüzdeki yıl, yeryüzünün askeri açıdan en güçlü ülkesi, ABD, iki yüzüncü yılına basacak, 94 milyar dolarlık savunma bütçesi, resmî ağızlara bakılırsa, 1951 Kore Savaşından bu yana en düşük bütçe: Yüzde 16 ve Ağustos 1975 rakamlarına göre, çalışan nüfusun yüzde 8.4'ü yani 7.8 milyonu işsiz olan bir ülke. Oysa, İkinci Dünya Savaşından beri, 200 milyar dolar parayı ABD araştırma ve geliştirme hizmetlerine ayırdı. Ama hangi alanda? Savunma, uzay çalışmaları ve atom enerjisi alanlarında 200 milyarın yüzde 80'i bu bölümlere gitti. 1967'den 1969'a kadar süren üç yıl içinde, silâhlanma ile makine donatım ve inşaat yatırımlarına ayrılan para şaşkırtıcı ve düşündürücüdür. (...) Görüldüğü gibi, silâhlanma alanında her 52 sentlik yatırıma karşılık, makine-donatım ve inşaatla bu rakamın iki katı bile yatırım yapılamamaktadır: 1 dolar!

«Ne var ki, 1970 yılında bile durum, askerlik masraflarından kısıntı yapmak açısından çok değişmedi: 554 milyar dolarlık imalât yatırımları 214 milyar dolarlık ise silâhlanma yatırımları. Üstelik her yıl, ABD şirketleri 30 milyar doları (Türkiye'nin toplam bütçesi: 7 milyar dolar) aşan askeri sipariş almaktadır.

«70 yılları, Birleşmiş Milletler Örgütü'nce, silâhsızlanma yılı ilân edildiğine göre, Üçüncü Dünya Ülkeleri için silâhlanma yarışının durdurulması bu memleketlerin sosyal, ekonomik ve politik kalkınması açısından bir ölüm kalım sorunu olmaktadır. Böyle bir amaca kendi aralarında ve daha önce yönelen blok-suzlar, 1973 Cezayir Zirvesinde, nükleer silâhların üretim ve uygulanmasının yasaklanması, varolan stokların ortadan kaldırılması, nükleer denemelerin dünyanın her yerinde yasaklanması, benzer şekilde tüm kimyasal ve bakteriyolojik silâhların yok edilmesi konusunda bir karar almışlardı. Sonra, Cezayir'i B.M. Genel sekreterliğinin kalkınma ve silâhlanma üstüne yayınladığı rapor izledi. 1970 yılı verilerine dayanılarak hazırlanan B.M. raporuna göre, uluslararası topluluk askeri harcamalarda yalnız yüzde 20'lik bir indirim gerçekleştirebilse, bu, hem kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin en önemli ekonomik sorunlarını çözümler, hem de ülkeler arasında var olan kalkınma farklılığını azaltır.

«Zaten, 1970'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin Kopenhag toplantısında Dünya Bankası Başkanı Mc Namara da parlak ve etkileyici sözcüklerle bu konuya değinmişti. Egemen Batı ekonomilerinin o tarihte her yıl 180 milyar doları silâhlanmaya ayırmalarını eleştirmiş, aynı ulusların yoksul toplumlara borç olarak vermek için ancak 7 milyar dolar ayırabildiklerini söylemiştir. ABD'nin Vietnam Savaşı döneminde Savunma Bakanlığı görevini yapan Mc Namara'ya göre, yaratıcı gelişme için kullanılacak kaynakların 20 katının askeri güçlenmeye harcanması inanılmaz bir olaydır. İnanılmaz olmakla birlikte, ne yazık ki doğru!

«Silâhlanma ile kalkınma arasında ikincinin zararına olarak gün ışığına çıkan bu şaşırtıcı sonucu, daha sonra, resmî niteliği olan bir Amerikan ajansının raporu (ACDA Silâh Denetim ve Silâhsızlanma Örgütü) da doğrulamıştır. Örgüt, 1970 yılında, az gelişmiş ülkelerin dışardan satın aldıkları ekonomik yardımın üç katından fazlasını silâhlanmaya harcadıklarını ileri sürüyor. Rapor, bu ülkeler için adam başına dış eko-

nomik yardımın 3.3 dolar, buna karşılık silâhlanma harcamalarının da 10 dolar olduğunu saptamıştır. Başka bir deyişle, 1961-1971 arası on yıllık dönemde, özellikle Ortadoğu, Afrika ve Uzakdoğu ülkelerinin savunma harcamaları yüzde 100 oranında artış göstermiştir. Oysa 1971'den günümüze, son derece önemli ve beklenmedik değişiklikler oldu. Terazinin gözüne atılan üç yeni elaman bu korkunç yarışmayı başdöndürücü boyutlara ulaştırdı: Ekim (Yom-Kippur) Savaşı, Petrol ambargosu ve Kıbrıs bunalımı — bir de onun uzantısı sayılacak Ege Denizi anlaşmazlığı.

«Örneğin, 1965'den bu yana, Afrika Birliği Örgütü üyelerinin askerî varlıkları yüzde 60 artmıştır. Dolayısıyla, savunma masrafları da. Yalnız 1973-1974 yılında, askerî giderler yılda 2 milyar doları aşmıştı. Buna karşılık, Batı'nın Afrika'ya tüm yıllık yardımı ancak 1.7 milyara ulaşabiliyordu. Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki, ulusal gelirin yüzde 15'ne kadar çıkan önemli bir bölümü askerî amaçlara gitmektedir. Oysa, Cezayir Bloksuzlar Konferansı'na katılan 76 ülkeden 40 tanesi Afrika kıta'sından geliyor.

«Öte yandan, 1974 yılında, tek başına ABD'nin Basra Körfezine akıttığı silâhların tutarı 4.4 milyar dolar, İsrail'e yaptığı bilinen yardımın miktarı ise bunun yarısıdır. İran'ın 1974 yılı içindeki toplam silâh ithalâtı 7.2 milyar dolardır.» (U. Kökten, Politika, 21 Eylül 1975).

**Soru 30 : Ülkeleri bu kadar büyük askerî harcamalara ve silâhlanma yarışına iten nedenler nedir?**

Şimdi bu noktada bir soru sorulmalıdır: Gerek gelişmiş ülkeleri ve gerekse geri bırakılmışları, bu kadar büyük askerî harcamalara ve silâhlanma yarışına iten nedenler nedir? Dünya kapitalist sisteminin başlattığı ve sürdürdüğü ekonomileri askerileştirme girişimlerinin ekonomik, sosyal, siyasal, ideolojik ve askerî olmak üzere bir dizi karmaşık nedenleri vardır. Açıkçası, sorun tamamen dünya kapitalist sisteminin içinde bulunduğu ve her geçen gün daha da derinleşen ve yoğunlaşan bunalımıyla yakından ilgilidir. Konunun ekonomik içeriği sorunun en can alıcı noktasını oluşturmakta ve özünde pazar ve geri kalmış ülkeleri kontrol sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emperyalizmin saldırganlığının doğal bir sonucu olan militarizm ve buna dayalı olarak tüm toplumsal hayatın ve özellikle ekonominin askerileştirilmesi konusunda Lenin'in yarım asırdan daha fazla bir süre önce söylediklerini anımsamakta yarar var: «Modern militarizm, kapitalizmin bir sonucudur. Her iki biçimi ile kapitalizmin, bir yaşam belirtisini meydana getirir: Dış çekişmelerinde kapitalist devletlerin baş vurduğu askeri güç (dışa dönük militarizm), ve proleteryanın tüm (ekonomik ve politik) hareketlerini bastırmak için egemen sınıfların elinde silâh olarak (içe dönük militarizm) bulundurdıkları kuvvetler ve bunların kullanılmasını yöneten tekelci sermayenin en tutucu, en aşağılık ve en saldırgan çevreleri, militarizmin sosyal alt yapısını oluştururlar.» (Lenin, Savaşçı Militarizm ve Sosyal Demokrasinin Anti-Militarist Taktiği, s. 187. Siyahlar benim. — Ö. Ö.).

Kapitalist ekonomilerin satma ve yatırım sorunlarının ne anlama geldiğini, ya da daha açık bir deyişle, üretilen malların satılmasında neden zorluk çekildiğini daha önce görmüştük. Ama bu durumun, ekonomilerin askerileştirilmesiyle ne ilgisi vardır, şimdi bundan söz etmek gerekmektedir. Dünya kapitalist sistemi on yıllardır ekonomik bunalımların içinde kıvrılmakta ve geçici de olsa kimi tedbirlerle içinde bulunduğu açmazları hafifletmek istemektedir. Uzun dönemde sistemin çöküşünün kaçınılmazlığını gören burjuva ideolog ve iktisatçıları, bu sorunu ertelemek ve sistemin ömrünü uzatmak için, insanlık dışı da olsa, kimi tedbirler önermekten geri kalmamaktadırlar. İşte 20. yüzyılda bunlardan en ilginç ve önemlisi, ekonomileri askerileştirmek biçimindeki uygulamalar olmaktadır.

Söyle ki, savaş araç ve gereçleri üretiminin dünya kapitalist sisteminin pazar sorununu çözümleyici değil, ama görece olarak rahatlatıcı bir yanı var. Bir kere, gelişmiş kapitalist ekonomilerde bu malların önemli bir bölümünün, alıcısı burjuva devlettir. Devletin yaptığı, yalnızca dolaylı ve dolaysız bir biçimde vergi yoluyla ele geçirdiği ve büyük bir bölümünü emekçi kitlelerin ödediği maddi olanakların önemli bir bölümünü silâh satın alımlarına yöneltmek ve böylece burjuvazinin satma sorununu bir dereceye kadar rahatlatmak olmaktadır: «ABD, büyük bir para ve ödeme dengesi krizi içinde bulunmaktadır, ama silâhlanma ve saldırganlık giderleri buna aldırış etmeksizin yükselmektedir, çünkü bu giderler malî oligarşinin en kazançlı işlerindedir. Sadece, ABD Savaş Bakanlığı, 1951-1965 arasın-



da 357 milyar dolar tutarındaki silâh siparişlerini doğrudan doğruya yapmıştır. Amiral Rickover, parlamento alt komisyonu önünde, silâhlanma sözleşmelerinden elde edilen kârın yılda 4.5 milyar doları bulduğunu ve son yıllarda devletin yaptığı silâhlanma anlaşmalarında, tekellerin sağladığı kazanç payının yüzde 30 arttığını itiraf etmiştir. (...) Örneğin Amerikan Douglas Aircraft Co firması, bir tek Nike-Zeus güdümlü roketinin 103 milyon dolar tutan imalât fiyatı üzerinden 45.5 milyon dolar kâr sağlamaktadır. Amerikan Kongresi'ne sunulan İktisat Komisyonu'nun bir raporunda, silâh endüstrisinin kazanç artışlarının yüzde 15 ile yüzde 33 arasında bir gideri bütçeye yüklediği belirtilmektedir.» (E. Haak - H. Wunderlich, Emperyalizm Üzerine Temel Kurslar, Konuk Yayınları 1974, s. 120).

Savaş sanayii ürünlerinin önemli bir bölümü de, geri kalmış ülkelere satılmaktadır. Geri kalmış ülkelere savaş araç ve gereçlerinin satılmasıyla, dünya emperyalist sisteminin elde ettiği çıkarlar yalnızca silâh tekellerinin gerçekleştirdiği kârlardan ibaret değildir. Emperyalist güçler bu yolla, başka yöntemleri de birlikte kullanarak, bir yandan geri kalmış ülkelerin kalkınma girişimlerini sınırlamayı amaçlamakta ve öte yandan da bu ülkelerde uygulanan iç ve dış politikanın niteliğini kendi çıkarları doğrultusunda oluşturmak istemektedirler. Geri kalmış ülkelerin toplam giderlerinin büyük bir bölümü askeri harcamalara yöneltilerek, bu ülkeler emperyalist güçlerin denetimi altında bulunan askeri bloklara sokulmakta, bu güçler bir yandan dünyada emperyalizme ve savaşa karşı olan ilerici unsurlara ve halklara karşı bir jandarma gücü olarak kullanılmakta ve öte yandan da içeride emperyalizme bağımlı olan sistemi koruma göreviyle yükümlü kılınmaktadır: «Emperyalistler tarafından emekçilere karşı tezgâhlanan savaşlar tüyler ürperticidir. Ne var ki, emperyalistler için bir ticarettir bunlar. Örneğin, ABD bilgi sayarlarınca, Roma Savaşlarında bir insan öldürmenin 75 cente mal olduğu hesaplanmıştır. Bugünkü emperyalizmin kâr anlayışına göre, bu hiç de verimli bir ticaret olmasa gerek! Bu nedenle tekeli burjuvazi, kitle kıyımlarını daha bir işe yarar hale sokmuştur. Birinci Dünya Savaşında daha geliştirilmiş teknikle birlikte, her bir öldürülen asker 4500 dolar tutmaktadır. İkinci Dünya Savaşı bu fiyatı 50.000 dolara yükseltmiştir. Kârlar da buna bağlı olarak yükselmektedir. Bilimsel-teknik devrimlerin sermaye tarafından kullanılması, savaş tekeller için daha kârlı bir işe dönüştürmüştür. ABD bilgi

sayarlarının son hesaplarına göre, bir Vietnamlının öldürülmesi bir milyon dolar tutmaktadır, ve ABD Genel Kurmayı bu temel hesaplama dayanarak daha 102 bin Vietnamlının öldürülmesinin 102 milyon doları bulacağını hesaplamaktadır. (...) Burada, devlet tekelci kapitalizminin kârı artırma amacı ile yaptığı planlamanın insan düşmanı yanı, açıkça belli olmaktadır. Ama işte bu 'planlama', Amerikan İktisadını gittikçe daha sallantılı ve daha krize açık hale getirmektedir.» (E. Haak-H. Wunderlich, a.g.e., s. 122).

**Soru 31 : Geri kalmış ülkeler kalkınma yöntemi olarak nasıl bir yol seçmelidirler?**

Ulusal bağımsızlık kazanan dünün sömürge ya da yarı-sömürge halklarını, şimdi bu ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin doğasını bir dereceye kadar değiştirecek olan yeni görevler beklemektedir. Ekonomik bağımsızlığın ve sosyal ilerlemenin gerçekleştirilebilmesi, şimdi artan bir önem kazanmakta; kitlelerin ve özellikle emekçi halkın, devlet işlerinin yönetimine etkin bir biçimde katılması ve giderek, yeni kurtulmuş genç ulusların herbirinde ivedi olarak çözümlenmesi gereken sosyo-ekonomik kalkınma için yollar seçmek, önemli bir sorun olarak gündemde tartışılmaktadır. Bu ülkelerde, değişik sosyal güçler arasında bu ciddi sorun üzerindeki tartışmalar yoğunlaşmakta ve giderek geri kalmış halklar, ilk kez iki somut kalkınma yolu arasında, onların gereksinimlerine en iyi karşılık veren seçmek ödeviyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Geri kalmış ülkelerin, kalkınma girişimlerini başarıyla yürütebilmeleri, büyük oranda bu ülkelerin seçecekleri yola bağlıdır. Soru şudur: bu yol kapitalizm mi, yoksa sosyalizm mi olmalı?

Sömürgeciliği tasfiye etmiş ve fakat sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda geri kalmışlığın üstesinden gelememiş olan Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın halkları bağımsızlık, barış, demokrasi, sosyal ilerleme ve sosyalizm için mücadele etmektedirler. Bu ülkelerin önemli bir bölümünde ve özellikle Asya ve Afrika'nın bağımsızlık kazanmış genç uluslarında, kapitalist ilişkiler yeterince gelişmediğinden, toplum modern sınıflara ayrılmış değildir. Çoğu kez bu ülkelerde, kapitalizm ve kapitalizm öncesi çok sayıda sosyal ilişkiye birarada rastlamak mümkün

olmaktadır. Sınıfların oluşumu yeterince gelişmediği için, bu durum pek çok Asya ve özellikle Afrika ülkesinde tipik bir konum yaratır. Var olan sınıflardan hiçbiri, tek başına ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişmesini yükümlenmek gücüne sahip olamamaktadırlar. Nicelik olarak gelişmenin yetersizliği, örgütlenmeden yoksun oluşları, siyasal ve ideolojik bilince henüz ulaşmamış olmaları nedeniyle, işçi sınıfı için de aynı durum söz konusudur. Burjuvaziye gelince, onun, bu ülkelerin büyük çoğunluğunda, sınıf olarak egemen bir niteliğe ulaşamadığı görülmekte ve bu ülkelerde bu sınıf genellikle tüccar, tefeci ve işbirlikçi burjuvaziden oluşmaktadır.

Bu saptamadan sonra, soruyu yinelemekte yarar vardır: sosyalizm mi, yoksa kapitalizm mi? Apaçık bellidir ki, bu ülkelerin sosyalizmi kurmaları için, objektif ve sübjektif koşullar yeterince oluşabilmiş değildir. Acaba bu durumda geriye tek seçenek mi kalmaktadır: kapitalizm? Kuşkusuz hayır. Bu, hiçbir zaman, az gelişmiş ülkelerin, sosyalizmin kurulabilmesi için gerekli öznel ve nesnel koşulları var edebilmek için, kapitalist ilişkilerin gelişmesini beklemek biçimindeki davranışlar olmayacaktır. Günümüz koşullarında kapitalizmin derinlere kök salmasını beklemek, sosyalizmi şematik ve mekanik olarak anlamak ve buna dayalı olarak da geri kalmış halkların sosyal ilerleme yolundaki mücadelelerine ihanet etmek demektir. Lenin, eski sömürge ülkelerin sosyalizme geçmeleri için, kapitalist gelişmenin zorunlu bir koşul olduğunu öne sürenlerle ömrü boyunca etkin bir biçimde mücadele etmiştir.

Kuşkusuz emperyalist ülkeler, bugün, bağımsızlık kazanmış olan dünün sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerine, kalkınma yolu olarak kapitalizmi önermektedirler. Siyasal bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, geri kalmış ülkelerde, kapitalizmin gelişmesi için koşullar ne ölçüde değişmiştir? Başka bir deyişle, kapitalizmin ulusal planda gelişmesi için olanaklar, bağımsız devletlerin oluşmasıyla genişlemiş midir, yoksa tersi mi olmuştur? Açıkçası bu ülkeler, ulusal bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, kapitalist yoldan kalkınma girişimlerini başarıyla sonuçlandırabilirler mi?

Bir kere gördük ki siyasal bağımsızlık kazanıldıktan sonra, geri kalmış ülkeler, sanayileşme yöntemi olarak kapitalist yolu benimsediklerinde, dünya kapitalist sisteminin tutsağı olma durumunda kalmaktadırlar. Ayrıca, son on yılların pratiği apaçık gösterdi ki bu ülkeler ekonomilerini kapitalist bir geliş-

me üstüne temellendirdiklerinde, yüzyıllık geriliklerini giderecek bir kalkınma temposuna asla ve asla ulaşamamaktadırlar. Bunlar, son birkaç on yıl içerisinde siyasal bağımsızlıklarını koruyabilmiş olsalar bile, bu ülkelerin hiçbiri, bu dönem içerisinde bir sanayi ya da ileri üretim yöntemlerinin uygulandığı bir tarım ülkesi bile olamamışlardır.

Sosyalizmin kurulabilmesi için, öznel ve nesnel koşulların yeterince oluşmadığı bu ülkeler, içinde buldukları gerilik çemberini kapitalist kalkınma yöntemleriyle de kıramıyorlarsa, onlar için geriye nasıl bir seçenek kalmaktadır? Bu yol, ulusal kurtuluş mücadelelerinin devamı olan ve bu genç ulusları sosyalizme götürecektir olan bir geçiş süreci, kapitalist olmayan kalkınma yoludur.

**Soru 32 : Kapitalist olmayan kalkınma yolu ne demektir? Bu yolu burjuva ve sosyalist devrimlerden ayırarak temel özellikler nelerdir?**

Geri kalmış ülkelerin kapitalist aşamayı yaşamadan ya da kapitalist ilişkilerin derinlere kök salmasını beklemeden, bu ülkelerin sosyalizme geçme olanakları günümüzde vardır. Kuşkusuz, bu sorunun tüm yönleri, henüz yeterli bir aydınlığa kavuşmamış ve bilimsel olarak kuramsal bir bütünlük kazanmamıştır. Ashında tartışma, üç ana sorun etrafında yoğunlaşmaktadır : «Kapitalist olmayan kalkınma» terimi, gerçekten bir süreci mi belirlemektedir? «Kapitalist olma yol» deyince, geri kalmış ülkelerin, kapitalist kalkınma durağına uğramadan sosyalizme geçme olanağını mı anlıyoruz; öteki bir deyişle bu kavram, böyle bir geniş yorumlamaya yeterli midir? Daha genel bir yaklaşımla, geri kalmış ülkelerin kalkınmalarında, bu iki aşamayı (kapitalist olmayan aşama ve sosyalist aşama) böyle birbirinden kesinlikle ayırmak gerekir mi? Acaba bunlar aynı şeyler değil midirler?

Kapitalist olmayan kalkınma sorununu incelerken, kesinlikle aşağıdaki objektif etkenleri gözönüne almak zorundayız :

1) Üçüncü dünya içinde ekonomik geri kalmışlık ve bu geri kalmışlığın kapitalist bir yöntemle üstesinden gelinebilmesinin çağımızda olanaksız oluşu.

2) Ekonomik geri kalmışlığın, geri kalmış ülkelerin sosyal ilerlemeleri için günümüzde ciddi bir engel teşkil etmemesi.

3) Kapitalist bir kalkınma yolu seçildiğinde, bu ülkelerde eski sömürgeciliğin yerine, yeni sömürgeciliğin günün düzeni olması.

4) Günümüzde, ulusal kurtuluş devrimlerinin sosyalist devrimlere dönüşme olanağının güç kazanmış olması.

5) Dünya sosyalist sisteminin varlığı ve onun dünyanın evrimi üstündeki büyüyen etkisi.

Genellikle, «kapitalist olmayan yol» düşüncesini benimseyen, bağımsızlığını kazanmış ülkelerin sosyo-ekonomik geri kalmışlıkları, onların sosyal ilerlemeleri için bir engel teşkil etmez. Lenin, eski sömürgelere kapitalizmin yerleşmesinin sosyalizme geçiş için zorunlu bir koşul olduğunu söyleyenlerle mücadele etmiştir. Kuşkusuz Lenin şunları da söylemiştir: «salt ekonomik açıdan bakarsak, gelişmiş kapitalist ülkeler, sosyalizme, geri kalmış ülkelere oranla çok daha yakındırlar. Çünkü, tekelci devlet kapitalizmi, sosyalizmin en kusursuz maddî hazırlayıcısıdır, sosyalizmin basamağıdır; öyle ki, bu tarihi dönemi sosyalizmden hiçbir ara aşama ayıramaz.»

Lenin'in bu gözlemleri, genç ulusal devletlerin sosyo-ekonomik gelişmelerinin ve sosyalizme geçmelerinin kolay bir biçimde olacağını ve bu ülkelerde ilk planda büyük çabalar gerekmediğini ileri süren dar kapsamlı düşüncelere karşı bizleri uyanık tutmaktadır.

Fakat aynı gözlemler, ekonomik açıdan geri kalmış ülkelerin, sosyalizmi hazırlayan maddî koşulların olgunlaşmasını pasif bir biçimde beklemelerine, özellikle her şeyi tekelci devlet kapitalizminden ummalarına kesinlikle karşıdır ve onun yerleşmesi karşısında kayıtsız kalınmaması gerektiğini açıklıkla vurgulamaktadır. Sosyalizmin teorisi, sorunu böyle her türlü perspektiften yoksun bir biçimde ortaya koymaya kesinlikle karşıdır. Lenin, bu sorunda, olayların gelişimini beklemeyi savunan kendiliğinden gelmeciliğe karşı yoğun bir mücadele vermiştir; çünkü bu savın ardında, sömürge ülkelerde kapitalizmin derinlere kök salmasını beklemek yatar.

Geri kalmış ülkeler, değişik kapitalist gelişme düzeyine sahiptir: Orta derecede kapitalist ilişkilerin geliştiği ülkeler, feodal kalıntıların, şeyhlerin etkinliklerini hâlâ sürdürdükleri yarı-kapitalist ülkeler; ilkel kapitalist birikimin ilk aşamasında bulunan ülkeler v.b. Geri kalmış ülkelerin kimilerinde de kapitalist

ilişkilerin derinlere kök saldığı bir gerçek saptamadır. Ama, kalkınma yolunun, özellikle kapitalist olmayan kalkınma yolunun seçimi, belli bir grup bağımsızlığını kazanmış ülkeyi değil, birkaç istisna dışında geri kalmış ülkelerin hemen hemen tamamını ilgilendirir. Kapitalist olmayan yola koyulmuş olsun, ya da olmasın; kapitalist yolu izlesin ya da izlemesin, veya henüz seçeneklerini yapmamış ve yolları belirlenmemiş olsun, geri kalmış ülkelerin büyük bir bölümü ve özelikle Asya ve Afrika lkeleri bu sorunun kapsamı içindedirler. şundan ki, kapitalist olmayan kalkınma yolunun geniş bir biçimde yorumlanması, kapitalizmin yeteri kadar derinlere kök saldığı belirli ülkeler dahil, tüm nc dünya ülkelerinin, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ülkelere oranla çok geri kaldıklarınını tüm açıklığıyla gözlerimizin önüne sermektedir.

Sosyal sistem olarak kapitalizmin egemen olduğu dönemde, kurtulma yolunda olan ülkelerin, kapitalist kalkınma yoluna yönelmeleri çok doğaldı; ne var ki, bu durumda, başarıya ulaşmaları, ekonomik atılımını ve sosyal ilerlemeyi gerçekleştirmeleri olanaksızdı. Bugün ise, kapitalizm, yalnızca ekonomik bir sistem olarak değil, sosyal bir sistem olarak da, artık çağımıza egemen değildir.

Geri kalmış ülkelerin kapitalist olmayan yoldan kalkınma olanakları, günümüzün ulusal kurtuluş devrimlerinin özünde toplanmaktadır. Bu devrimleri, eski sömürge dünyasına kapitalist gelişme yolunu açan, burjuva demokratik devrimiyle karıştırmak yanlıştır. Bugün, iki devrim tipi yaklaşımına tanık olmaktayız: Ulusal kurtuluş devrimleri ve sosyalist devrimler. İçeriği gereği, ulusal kurtuluş devrimleri, daha başından itibaren emperyalizme ve feodal yapılara karşı olduğu kadar, belli bir lde kapitalizme, yani işçi sınıfının öncülüğünde başarılacak olan sosyalist devrimlerin baş düşmanına karşı da yönelmiştir. Özellikle genel demokratik görevleri amaçlayan ulusal kurtuluş hareketlerinin, günümüzdeki aşamasını sosyalist aşamayla zdeleştirmek de kuşkusuz yanlıştır.

Ulusal kurtuluş hareketlerini, burjuva ve burjuva demokratik devrimlerinin miras bıraktığı çizgilerden daha tamamen kurtulmadan, derece derece sosyalizme özgü çizgiler kazanan, orta tip devrimler diye tanımlamak olanaklıdır. Lenin, sosyalizmi dar bir ereve içinde yorumlayanları gülünç bir duruma düşürmüştür: •Burjuva devrimi ve sosyalist devrim. Bu antitezin dışında onlar için hiç bir Şey yok; bu antitezi şimdiye kadar görülmemiş

bir şekilde tamamen ortaçağ kafasıyla yorumluyorlar.» (E. Jukov - A. İskenderov, a.g.e., s. 220)

Ulusal kurtuluş devrimleriyle sosyalist devrimler arasında ortak bir nokta var mıdır? Onları belirleyen şey nedir? Bu iki sorunun kapitalist olmayan kalkınma yolu kavramıyla yakın bir ilişkisi vardır.

Çağımızda insanlık, kapitalizmden sosyalizme geçebilmek için, dev adımlar atmaktadır. Bu geçiş dönemi içinde, çok değişik tipler ve biçimler gösteren devrimci ve demokratik hareketler ortak bir hedefe yönelmişlerdir; fakat, her somut aşamada kendine özgü görevlerini yerine getirirler. Demek ki, değişik devrimci hareketler arasına Çin Seddi dikmek kadar, onları birbirine karıştırmak da aynı biçimde yanlıştır.

Andığım bu iki tip devrim arasındaki benzerlik, yalnızca ortak hedefte kalmamakta; aynı zamanda bu benzerlik, sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümleri gerçekleştirmek için kullanılan yöntemlerden kimilerinin biçimi ve niteliği için de söz konusu olmaktadır.

Sosyalist devrimlere özgü kimi amaçlara, günümüzde ulusal kurtuluş devrimlerinde de rastlıyoruz. Lenin bu noktayı çok önceden görmüş ve Üçüncü Enternasyonal'in Üçüncü Kongre'sinde sorunu şöyle ortaya koymuştu: «Dünya nüfusunun çoğunluğunun hareketi, başlangıçta milli kurtuluş hedefine yönelmişken, dünya devriminin yakın savaşlarında, kesin sonuç alınacak savaşlarda kapitalizm ve emperyalizme cephe alacaktır.» (Lenin, Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri, s. 362)

Fakat, bu iki devrim örneği arasında temelli farklılıklar vardır; özellikle sosyalist devrim gerçekleştirildikten sonra, ülke dolaysız olarak sosyalizmin inşasına koyulur, ve bu olanaklıdır; çünkü, sosyo-ekonomik koşullardan başka, kimi zorunlu siyasal etkenler de olgunlaşmıştır. Artık ilk planda söz konusu olan, devrim sürecini işçi sınıfının ve onun siyasal partisinin yönlendirmesidir.

Ulusal kurtuluş devrimlerine gelince, sosyalist dönüşümler, bu devrimlerin ivedi amaçları olarak ağırlık taşımazlar; bu aşamaya yavaş yavaş, belli bir zorunlu düzen içinde, sosyo-ekonomik ve siyasal etkenlerin yeterince olgunlaşması sonucunda varılır. Her ülkede, bu tarihi dönemin, ülkeye özgü özellikleri ve ülkeye özgü bir süresi olacaktır.

Sosyalist devrim, sınıf bilincine ulaşmış bir proletaryanın oluşması ve bu sınıfın ezilen yığınların ve tüm emekçilerin devrim-

ci mücadelesini yönetebilecek siyasal bir güç haline gelmesi, siyasal kavranımı objektif hedeflerini açıkça görebilecek ve yığınlara yeni toplumun kurulmasını bilimsel olarak gösterebilecek bir programa sahip olan, kendi öz siyasal örgütünün gerçekleşmesiyle olanaklıdır. Ulusal kurtuluş devrimlerinin başarıya ulaştığı ülkelerin büyük bir bölümünde, bu temel siyasal etkenler şimdilik yeterince tamamlanmış değildir.

Bundan ötürü, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemini (ki, başlangıç noktasına, sosyalist devrim damgasını vurur), ulusal kurtuluş devrimlerinin başarıya ulaşmasından sonra, bağımsızlığını kazanmış ülkelerin büyük bir çoğunluğunun içinde bulunduğu geçiş dönemiyle özdeşleştirmek kesinlikle yanlıştır. Bu sonucusu iki aşamadan oluşur; geri kalmış ülkelerin içinde bulunduğu birinci aşamanın en belirgin özelliği, sınıfsal ve siyasal güçlerin oluşması, olgunlaşması ve örgütlenmesidir; yani, toplumun sosyalist dönüşüme geçişi için gerekli olan zorunlu sosyo-ekonomik ve siyasal koşulların hazırlanması, bu dönemin en karakteristik özelliğidir. İkinci aşama ise, dolaysız olarak sosyalizmin kurulmasıdır. Sonuçta, bu iki aşamanın birbirine karıştırılmaması gerektiği gibi, «kapitalist olmayan yol» ve «sosyalist gelişme» kavramları da birbirinden ayrı tutulmalıdır. Bağımsızlığını kazanmış ülkelerdeki, sosyalist devrim koşullarını aşırı abartmak kadar, bu unsurları eksik değerlendirmek de aynı biçimde tehlikelidir.

Çok çeşitli ekonomik oluşumları gösteren ve az gelişmiş sosyal ilişkileri ağır basan ülkeler için, zorunlu bir tarihi aşama olarak nitelendirilen kapitalist olmayan kalkınma yolu, her şeyden önce, sosyal güçlerin daha belirgin gelişmesini ve gerçek bir sınıfsal farklılaşmaya uğramasını kolaylaştıracak; sınıfların ve sosyal güçlerin, yeniden derece derece gruplaşmaları, sosyalizme geçiş aşamasında ve sosyalizmin kurulmasında, onların (işçi sınıfının) sosyo-ekonomik ve siyasal süreçlerin başında bulunmalarına yardımcı olacaktır. Her şeyden önce, işçi sınıfının durumu ve köylülükle olan ittifakının güçlenmesi ve ilerde yavaş yavaş bilimsel sosyalizmi benimseyecek olan, proleter niteliği taşımayan ilerici unsurların siyasal ve ideolojik devinimi söz konusudur.

Ulusal kurtuluş devrimlerini gelişim süreci içinde, dış ve iç etkenlerin birbirleriyle ilişkisi, kapitalist olmayan kalkınma yolu sorununu kavrayabilmek açısından çok önemlidir. Dış etkenler, ki bunların başlıcaları sosyalizmin yeryüzü ölçüsündeki duru-



munun güçlenmesi ve demokratik hareketlerin genel yükselişidir; bunların, ulusal kurtuluş hareketlerini büyük çapta etkilediklerini akıldan irak tutmamalıyım. Dünya arenasındaki güçler dengesinin, barıştan, demokrasiden ve sosyalizmden yana değişmesi, bugün en küçük ülkeye bile, sosyalist devletlerin güçlü desteği altında, emperyalizme kafa tutma ve kendi çıkarlarına cevap veren bir kalkınma yolu seçme olanağını tanımaktadır.

**Soru 33 : Kapitalist olmayan kalkınma yolunun yürütülmesinde devletin rolü ve önemi nedir?**

Yukarıda sözünü ettiğim geçiş döneminin gereği olarak, ulusal demokratik devlet, niteliği gereği, ulusal kurtuluş devrimine katılan tüm yurtsever, demokrat ve ilerici güçleri bünyesinde toplamak zorunluğundadır. Bağımsızlık kazanmış ülkelerin iktidarda bulunan ulusal-ilerici güçleri, toplumun ulusal nitelik taşıyan tüm katmanlarını, sınıf mücadelelerinin şiddetlenmesine yol açmadan, ulusal çıkarlar doğrultusunda birleştirmek ödeviyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu ülkelerin, kuramsal olarak, bunu başarma olanakları pek o kadar az değildir. Nitekim, kimi geri kalmış ülkelerde bu durum görülmüş; sözgelimi, bir sınıfın, burjuvazinin ayrıcalıklar elde ederek, öteki güçlerin üstünde yükselmek, ve tüm çalışanların katılmasıyla elde edilen ulusal bağımsızlıktan kendi sınıf çıkarları doğrultusunda yararlanmak istemesi üzerine, tüm sağlıklı güçler, olayların bu biçimde gelişmesine şiddetle karşı koymuşlardır.

Buna rağmen, ekonomik açıdan güçlendiği takdirde, ulusal burjuvazinin, devletin yardımını da alarak, öteki sınıf ve katmanlar üstünde siyasal egemenliğini gerçekleştirmeyi ve ülkeyi kapitalist yöne yöneltmeyi deneyeceğini de hiç akıldan çıkarmamak gerekir. İşte bu nedenle, ulusal demokratik devlet için verilen kavga, devleti kapitalist olmayan bir kalkınmanın aracı haline getirmek için verilen kavga (ki, bu kavga hem devlet aygıtının kendi içinde, hem de onun dışında sürmektedir), sınıfsal güçler dengesinin ve sınıf mücadelesinin genişliğinin o andaki durumunu yansıtmaktadır.

Bu ülkelerde, ekonomik ve sosyal alanlarda geriliğin toplum katında kök salmış olması, ekonomik sorunlara öncelikle önem kazandırmakta, bu da devletin önem ve rolünü artırmaktadır. Ulusal burjuvazinin nitelik ve nicelik olarak yetersiz oluşu, da-

ha hızlı bir ekonomik kalkınmayı, çağdaş bilim ve tekniğin gereklerine uyarak, üretimi örgütleyecek tek gücün bu uluslarda devlet olduğunu göstermektedir. Ulusal demokratik devlet, toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarını en geniş bir biçimde etkileme olanağına sahip bulunduğu için, bu konuyu ayrıntılı bir biçimde belirlemek geri kalmış ülkeler için güncel bir sorun haline gelmiştir. Ekonomi ve politika bir bütünü oluşturdıklarından ve sürekli birbirlerini etkilediklerinden; ulusal ekonomi içerisinde her geçen gün daha fazla önem kazanan devlet sektörünün hızla yaratılması ve siyasal, ideolojik ve kültürel gelişme sorunlarını çözecek mekanizmaların oluşturulması, yine ulusal demokratik devletin önemli ödevleri arasında yer almaktadır.

Geri kalmış ülkelerin halkları, her geçen gün, köklü sosyal ve ekonomik dönüşümlerin gündeme alınmasını gerçekleştirecek olan gerçek bir devlet kurmak gerektiğinin bilincine biraz daha varmaktadırlar. Onlar, ekonomik alanda sömürgeci ve ataerkil ilişkilerin ayıklanması, tarım ve toprak sorununun köylülerden yana çözümlenmesi, yabancı tekeli sermayenin ve onların işbirlikçilerinin ortadan kaldırılması, devlet sektörünün güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması ve halkın yaşama düzeyinin belirgin bir biçimde yükseltilmesi için, temel görevlerin ulusal demokratik devlete düştüğünü görmektedirler.

Nasıl ulusal demokratik güçlerin işbirliği, ulusal demokratik devletin siyasal tabanını oluşturmaktaysa, devlet sektörü de onun ekonomik tabanını oluşturmaktadır. Kamu kesiminin varlığıyla demokratik güçlerin işbirliği, yabancı sermayeye etkin bir biçimde karşı koyabilir, ulusal sanayi kurulmasını başarıyla gerçekleştirebilir ve tüm çalışanların ulusal sanayi yönetimine etkin bir biçimde katılmalarını sağlayabilir. Kamu kesiminin ulusal ekonomiye ağırlığını koyması, bu ülkelere sosyalizmin yolunu açacak olan, kapitalist olmayan kalkınma yolunun maddi temelini oluşturur.

Çok çeşitli sosyo-ekonomik ve siyasal özellikler, bağımsızlığını kazanmış olan genç devletlerin iç ve dış politikalarını etkiler. Bunlar, ekonominin gelişmişlik düzeyi, emperyalizmle ekonomik ilişkilerin boyutları, ataerkil ilişkilerin genişliği, emekçi halkın bilinçlenme ve örgütlenme düzeyi, ulusal kurtuluş savaşlarının boyutları v.b. dir. Ulusal demokratik devletin iç ve dış politika alanlarındaki görevleri ise, sistemin ve toplumun genel

olarak demokratikleşmesi, bağımsız ve barışçı bir dış politika-  
nın gerçekleştirilmesi biçiminde özetlenebilir.

Şu ya da bu tür devletlerin, yalnızca bir ya da birkaç özel-  
liğine bakarak, sosyalist devlete geçiş aşamasını belirten ilerici,  
ulusal demokratik devletler kategorisi arasında varsaymak kuş-  
kusuz yanlıştır; çünkü, bir devletin ulusal demokratik bir nite-  
lik taşıması için, gerekli koşullar aynı anda ortaya çıkmaz. An-  
cak bu anlamda, daha bugünden, kimilerinin ulusal demokratik  
devlete yakın, ötekilerin ise uzak olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz ulusal demokratik devlet, her somut dönemde,  
yaptığı işlerin ve görevlerin değişik olması nedeniyle, birkaç ara  
aşamadan geçecektir. İlk aşamada ağırlık taşıyan görevler, el-  
bette ki sömürgeciliği yeniden hortlatmaya çalışan emperyaliz-  
min her türlü saldırısına karşı koymak biçimindeki uygulamalar  
olacaktır. Demokratik ulusal devletler için, anti-emperyalist kav-  
gayı yaymak ve derinleştirmek, siyasal bağımsızlığı her alanda  
güçlendirmek ve ekonomik bağımsızlığı elde etmek, ivedilikle  
önem taşımaktadır. İlerici değişim ve gelişimin olanak tanıdığı  
ölçüde ulusal demokratik devlet, sosyalist üretim ilişkilerinin  
egemen olduğu toplum biçiminde derece derece geçiş koşulları-  
nı yaratacak ve hazırlayacak, toplumun gitgide dönüşmesine  
yardımcı olacaktır. İşte ulusal demokratik devletin tarihi mis-  
yonu budur.

Sonuç olarak, ulusal demokratik devlet, kurtuluş yolunda-  
ki ülkelerde devlet sektörüne ağırlık vererek, nesnel koşulların  
elverdiği ölçüde genel olarak ulusal kapitalizmin, özel olarak  
da, büyük sermayenin gelişmesini frenlemek hedefine yönelmiş-  
tir. Gerçekten de, ulusal burjuvazinin olduğu kadar, küçük bur-  
juva tabakaların ve emekçi yığınların çıkarlarına cevap veren  
bir siyasal iktidar, ülkenin ulusal bağımsızlığı açısından, kamu  
kesiminin anti-emperyalist ve anti-kapitalist eğilimlerini güçlen-  
dirmek zorunluğundadır. Tarihi deneylerin tanıklık ettiği gibi,  
kimi ülkelerde, siyasal iktidardaki ulusal burjuvazinin devlet  
sektörünü kapitalist ilişkileri geliştirmek amacıyla kullanabil-  
miş olması akıldan çıkarılmaması gereken kötü bir uygulama  
örneği olmakla birlikte, kuramsal olarak, yukarıdaki söyledik-  
lerimizi genelleştirmeye engel bir durum yaratmaz.

### III. BÖLÜM

#### KALKINMA VE OSMANLI TOPLUMU

**Soru 34 : Türkiye'nin sanayileşme ya da kalkınma sorunlarına açıklık kazandırmaya neden Osmanlı toplumundan başlanmalıdır?**

Buraya değin, sanayileşmenin kimi kuramsal yanlarıyla, geri kalmış ülkelerin sanayileşme sorunları ve bunların (geri kalmış ülkelerin) bu girişimlerini olumsuz yönde etkileyen yeni sömürgecilikten söz ettim. Bundan böyle konumuz, Türkiye'nin sanayileşme sorunları olacaktır.

Hep biliyoruz, Türkiye toplumu 200 yılı aşkın bir süredir, kalkınma ya da sanayileşme çabasının içinde bulunuyor. Ama ne var ki, bu sorunun üstesinden gelinebilmiş ve buna dayalı olarak da toplum hayatının sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarının tümünü kapsayan gerilik çemberi henüz kırılabilmiş değildir. Kimi kurulu düzenden yana olanlar bir yana bırakılırsa, geri kalmış bir ülke olduğumuz noktasında ciddi bir tartışma söz konusu değil. Asıl tartışılan ya da tartışılması gereken nokta, geri kalmışlığın kökenleri, nedenleri ve bunlara dayalı olarak da ülkede yürütülen ya da yürütülmesi gereken kalkınma politikasının niteliği konularında toplanmaktadır.

Hiç kuşku yok, geri kalmışlığın kökenleri ya da nedenleri, tarihin belli bir noktasında değil, belli bir gelişim süreci içinde aranmalıdır. O zaman ilk yapılması gereken, şu soruyu yanıtlamaktır: Geri kalmışlığımızın nedenleri belli bir süreç içerisinde söz konusu edildiğine göre, acaba bu gelişim nereden başlamakta ve yine acaba şu an hangi noktada bulunmaktadır? Başlangıç noktası olarak, iki seçenek düşünülebilir: Bunlardan birincisi Osmanlı toplumu, ikincisi de Cumhuriyet'in ilk yıllarıdır.

İşte Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundan başlamak, sanıyorum ki, bizi konunun bir noktasına ulaştırabilecek ve fakat asla kökenine indirmeyecektir. Çünkü Türkiye toplumunun geri kalmışlığının nedenlerinden bir bölümü son elli yıllık uygulamalar döneminin içinde bulunmakla birlikte, bu nedenlerin en az bu süreç kadar, belki de bundan daha önemli bir bölümü, Osmanlı toplumunun tarihsel gelişiminde yatmaktadır. Bir kere, bu gerekçeye dayanarak söze Osmanlı toplumundan başlamak kaçınılmaz olmaktadır.

Ayrıca, çıkış noktası olarak, Osmanlı toplumunu seçmenin başka bir nedeni daha var. Bu da şudur: Soruna tarihsel açıdan bakılınca, geri kalmışlığımızın kökenlerinin, büyük bir ağırlıkla, Osmanlı toplumunun tarihi gelişim süreci içinde yatmakta olduğu yargısına, bu konuyu tartışanların hemen hemen tamamı katılmaktadırlar. Ama konu, geri kalmışlığın nedenlerini tartışmaya geldi mi, bu noktada ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Andığım görüş ayrılıkları, yalnızca kurulu düzeni savunan burjuva ideologlarıyla sosyalistler arasında söz konusu değildir; aynı zamanda, bu tartışmalar, toplumcu görüşü savunanlar arasında da sürdürülmektedir.

Özellikle son on yıldır, yoğun bir biçim alan Osmanlı toplum yapısına ilişkin olarak yapılan tartışmalar, genellikle bu yapının feodal bir nitelik taşıyıp taşımadığı noktasında toplanmaktadır.

16. yüzyıla kadar, çağının ileri bir uygarlık düzeyine ulaştığı varsayılan Osmanlı toplumu, kapitalizm öncesi toplumsal ekonomik biçimlenme kategorilerinden hangisinin içinde yer almaktaydı? Başka bir deyişle, o tarihlerde Osmanlı toplumu, Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, feodal bir biçimlenişin özelliklerini taşımakta mıydı? Gerek tarihçi ve gerekse öteki araştırmacıların bu sorulara verdikleri yanıtlar, oldukça değişik olmakta; bunların bir bölümü Osmanlı toplumunu ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) kategorisinde varsayarken; ötekiler bu yapıyı ya tamamen batı feodalitesi ile özdeş saymakta ya da feodal yapının değişik bir örneği (varyantı) kabul etmektedirler.

Osmanlılardaki toplumsal-ekonomik biçimlenmeyi feodal olarak niteleyenler, toplumun kendi iç dinamiği ile kapitalist üretime evrilebilmesi için gerekli koşulların bu dönemde oluştuğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre, geri kalmışlığımızın kökenleri ya da kapitalist üretime devinmenin üstesinden geline-meyişinin nedenleri tamamen dış etkenlerle açıklanmaktadır:

«16. yüzyılda bir Batı üstünlüğünden söz etme olanağı yoktur. Osmanlı (...) düzeni içinde de, bu düzenin bozulup çözülerek daha ileri bir düzene, yani kapitalizme dönüşmesini sağlayacak güçler gelişmekteydi.(...) Türkiye de Batı toplumları gibi, daha yüksek bir uygarlığa, sınıai kapitalizmine doğru yol almaktaydı. Eğer birtakım engeller (ki kanımızca dış engellerdir) çıkmasaydı da Türkiye sınıai kapitalizm yolunda öncülüğü alsaydı, bugün dahi aydınlarımızda kompleksler yaratan 'Batılılaşma' özlemi diye bir şey mevcut olmayacak, belki de tam aksine, geride kalan Batılılar, 'Doğululaşma' kompleksine tutulacaklardı...» (D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, s. 23-24)

Osmanlı toplum yapısının feodal bir nitelik taşımadığını ve bu yapıdaki özelliklerin daha çok ATÜT'e benzediğini öne sürenler ise, dış dinamiğin etkisini inkâr etmemekle birlikte, geri kalmışlığımızın ya da o dönemde kapitalist üretime geçemeyişimizin nedenlerini daha çok iç etkenlere bağlamak eğilimindedirler: «Her iki sistem hakkında kurulan toplumsal refah fonksiyonları, sanıyoruz ki feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş sürecini açıklayabileceği gibi, Osmanlı iktisadî sisteminin duraklayışını da açıklamaktadır. Hemen işaret edelim ki, arandığı herhangi bir iktisadî eklemcilik ve tutarlılığın, içsel dinamik ile nasıl bozulabileceğidir (tahlillerimizin bu safhasında dışsal dinamik henüz söz konusu edilmemektedir). Meseleye bu açıdan bakılınca, Avrupa feodal üretim tarzının çöküşü,(...) şu yoldan gerçekleşmiştir. Feodal üretim tarzında yaşayan bir ekonomi, iç piyasanın yaygınlaşması ve eklemleşmesi için bütün şartlara sahiptir.(...) Osmanlı ekonomisinde eklemli ve yaygın bir piyasanın doğuşunu hazırlayan ortam yaratılmamıştır.(...) Osmanlı ekonomisinin gelişmesini önleyen bu içsel dinamik, 14. yüzyıldan itibaren yön değiştiren Şark ticaret yolunun büsbütün kapanması ve 16. yüzyılda Amerikan gümüş ve altınının memleketi istilâ etmesi ile birleşince, Osmanlı ekonomisinin duraganlığı daha da şiddetlenecektir.» (S. Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, s. 127-143-144)

Osmanlı Devlet Sistemi feodal bir düzen miydi? Yoksa Asya veya Doğu tipi bir despotizm miydi? Sorularını tartışmanın kuramsal düzeyde kaldıkça yersiz olduğunu ve kavramlar kavgası biçiminde yürütüldüğünü belirten Niyazi Berkes: «... Osmanlı sisteminde (a) Avrupa'daki 14. yüzyıldan önceki yüzyıllarda olduğu gibi siyasi anlamda feodalizm yok; (b) ekonomik anlamda feodal üretim biçimi ise kısmen var, kısmen yok» dedikten sonra,

kapitalist üretime evrilme konusunda çok haklı olarak iç ve dış etmenlerin belli tarihi süreçler içinde dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır: «Osmanlı sisteminin 'kapitalizm öncesi emtia üretimi ekonomisi'nden 'kapitalist ekonomi'ye geçme imkânları var mı idi? Bu bugün bizleri en çok meraklandıran bir sorudur. Doğan Avcıoğlu 'Türkiye'nin Düzeni' adlı eserinde 'vardı, fakat bu geçişi Batı emperyalizminin müdahaleleri önledi' diyor.

«Gerçekten bu mümkün mü idi? Hangi şartlar altında mümkün olabilirdi? Mümkün olabilecek böyle bir geçişe, Batının müdahalesi kapitalist ekonominin emperyalizm aşamasında mı olmuştur? Avcıoğlu'nun yukarıdaki cevabını şu üç önemli şartı göze almadan cevaplamak yanıltıcıdır: (1) Osmanlı sistemi böyle bir geçişin söz konusu edildiği dönemde eski, yani bozulmamış hali ile mi mevcuttu? (2) Batı kapitalist ekonomisinin etkileri bu mevcut oluş veya olmayış hallerine göre hangi niteliklerde olacaktı? (3) Avrupa etkisi, sadece endüstri ve maliye kapitalizminin Batıda kuruluşu ile mi olmuştur?» (N. Berkes, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 1. Cilt, 2. Baskı, s. 23-38-40-41)

### Soru 35 : ATÜT tartışmalarını doğuran nedenler nelerdir?

Osmanlı toplum yapısına ilişkin tartışmaları iyi kavrayabilmek için, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) konusunda günümüzde sürdürülen tartışmaların nedenlerine, bu üretim biçiminin temel niteliklerine ve evrim yasalarına kısaca göz atmak gerekli olmaktadır.

Daha önceki sayfalarda görmüştük ki, Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve yaklaşık dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan halklar, henüz geri kalmışlığın üstesinden gelebilmiş değildir. Son otuz yılın uygulamalarına bakılırsa, gelişmiş ülkelerle geri kalmışlar arasındaki eşitsizlik daha da artmış ve bunların her geçen gün daha da belirginleşen sosyal, ekonomik ve kültürel gerilikleri, içinde yaşadığımız çağın en güncel sorunlarından birisi ve belki de birincisi durumuna gelmiştir.

Toplumlar arasındaki bu eşitsizlik, hiç kuşku yok, insanlık tarihinin tüm uğrakları için söz konusu idi. Ne var ki, bu eşitsizlik kimi ülkelerin kapitalist üretime erken evrilmesi ile akıl almaz boyutlara ulaştı. Yüz yılı aşkın bir süreden beri, toplumcu bilim adamları (Marx'ın koyduğu kuramsal çerçeve esas olmak üzere), toplumların evrim koşulları üstüne çaba harcamakta;

geri kalmışlığın tarihsel kökenleri ayrıntılı bir biçimde ortaya konmak istenmektedir. Konuyla ilgili olarak yanıtlanması gereken sorulardan birisi şu olmaktadır: Geri kalmış ülkelerde gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihlerinde gördüğümüz türden bir devrim neden olmamış ya da bunların kapitalist gelişme doğrultusundaki gelişimleri niçin sınırlı kalmış ve neden çarpık bir nitelik kazanmıştır?

Bu soruya verilen yanıtlardan biri üzerinde artık kimse tartışmamaktadır. Söylenmektedir ki, günümüzün geri kalmış toplumlarının hemen hemen tümü, yakın geçmişin sömürge ya da yarı sömürge ülkeleriydi. Gerek sermayenin ilkel birikim döneminde, gerekse kapitalizmin gelişim ve tekelci aşamalarında bu ülkeler üstüne uygulanan sömürgecilik politikası, bunların kalkınma süreçlerini alt üst etmiş ve bundan böyle izleyecekleri yol da büyük ölçüde saptırılmıştır.

Birkaç asırdan beri uygulanan sömürgecilik yöntemlerinin, günümüzün kimi uluslarının geri kalmışlığının önemli ve asli nedenlerinden biri olduğuna hiç kuşku yok; bu noktada ciddi bir ayrılık da söz konusu değil. Ama, bu ülkelerin kalkınma süreçlerini sınırlayan neden olarak, yalnızca sömürgeciliği öne sürmenin gerçekleri yansıtmada yeterli olmadığını öne sürerler var. Söylenmektedir ki, geri kalmışlığın kökenleri ya da nedenleri salt dış etkenlere indirgenerek açıklanamaz; bunun yanında kimi önemli iç etkenlerin de gözden ırak tutulmaması gerekir.

Marksist toplum bilimcileri, varolduklarından günümüze, tarihi bilimsel bir biçimde düşünerek, toplumların temel yasalarını irdeleyip, varlık nedenlerini ve gelişme yasalarını gerçek bir biçimde açıklamayı amaç edinmişlerdir. Sosyalist teorinin kurucuları Marx ve Engels, kendilerinden önce sayısız bilim adamı tarafından öne sürülen ve insanlık tarihinin sınıfsız bir toplumsal ekonomik biçimlenmeden sınıflı toplumlara geçişin tarihi olduğunu belirten genel bir varsayımdan hareket etmişlerdir. Marx ve Engels'in bu varsayıma büyük ve gerçekten çok büyük katkıları, sınıfsız toplumdan sınıflı toplumlara geçişin temelini, son tahlilde, üretim ilişkilerinde ve üretici güçlerin gelişme koşullarında aramak gerektiğini görebilmiş olmalarıdır. Bu bakış açısı içinde göstermişlerdir ki, kapitalizm üretici güçleri geliştirerek sınıf sömürsünü ve sınıflı toplumların tarihe karışma koşullarını da yaratmaktadır.

Engels'in 1884'de yayınlanan «Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni» adlı kitabından itibaren Marksistlerin yaptıkları



larında, insan toplumlarının evrimi, «ilkel komünal, antik (köleci), feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm» biçiminde sıralanmış ve bu şema birçok Marksist bilim adamının gözüde, bütün toplumlar için geçerli bir zorunluk olarak kabul edilir olmuştur. Marx ve Morgan'dan bu yana birikmiş bulunan pek çok arkeolojik, etnolojik ve tarihi verilere bakanlar, aynı zamanda Marx ve Engels'in konuyla ilgili gözlemlerine de dayanarak, Asya, Afrika ve Amerika'nın kimi yörelerinde yaşayan toplumların tarihlerinde görülen toplumsal ekonomik biçimlenmelerin bu şemaya uymadığını ileri sürmektedirler. Bu görüşte olanlar, bu toplumların kapitalizm öncesi sınıflı yapılarını, bu şemada yer alan köleci (antik) ve feodal kategorilere dahil etmeyi sakıncalı bulmakta ve bunlara özgü olan bu biçimlenmeyi, **Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)** deyimıyla adlandırarak, ayrı bir kategoride düşünmenin gerekli olduğunu savunmaktadırlar.

Ayrıca, İkinci Büyük Savaşla birlikte, ulusal kurtuluş mücadelelerinin hız kazanması ve bu atılımın sonucunda dünya sömürge sisteminin çökmesi, bu tartışmalara çok daha değişik bir anlam kazandırmıştır. Ulusal bağımsızlık kazanmış olan bu genç devletlerin önemli bir bölümünde, egemen üretim biçimi olarak karşımıza çıkan, tamamen kapitalizm öncesi biçimlenmelerdi. İşte bu nedenledir ki, bağımsızlıktan önce olduğu gibi bağımsızlıktan sonra da, bu ülkelerdeki ekonomik ve sosyal mücadelelere yön verecek olan sınıf yapılarının doğru bir biçimde değerlendirilmesi gereği, Marksistleri kapitalizm öncesi aşamada bulunan toplumları eskisinden daha yoğun bir biçimde araştırmaya yöneltti. Her halde bu uluslara, kapitalizmin bunalımının son aşamasında, yani kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında bulunduğumuz bir dönemde, sosyalizme varmak için zorunlu olarak kapitalizmden geçmeleri gerektiği önerilemezdi.

Sorun şudur: Bunların yakın tarihleri dikkatli ve titiz bir biçimde incelenmelidir ki, buradan elde edilen sonuçlara göre, siyasal ve ekonomik stratejiler gerçekçi bir biçimde çizilebilsin, bu genç uluslar için kalkınma ve kapitalist olmayan yolun (bir geçiş ekonomisi, sosyalizme geçiş için) yöntemleri saptanabilsin. Ama, aynı biçimde, tarihlerinin eski aşamaları da, «sömürge ve yarı-sömürge olmadan önceki» dönemleri de araştırılmalıdır ki, hem eski tarihin ülküleştiren anısı, «bir yeniden canlandırma» olarak düşünülmesin, hem de yakın tarih daha yalın bir biçimde anlaşılabilir.

**Soru 36 : ATÜT'ün temel özellikleri ve evrim yasaları nasıl özetlenebilir?**

ATÜT'ün özüne ve buna dayalı olarak da ilk bilimsel biçimine, Marx ve Engels'in birbirlerine yazdıkları iki mektupta rastlamaktayız. Bir Fransız gezgini olan Bernier'nin tanıklığına dayanarak Marx, 1853 yılında Engels'e yazdığı mektupta, aynen şöyle söylemektedir: «Bernier haklı olarak Türkiye, İran ve Hindistan'dan söz ederken, Doğudaki tüm olayların temel biçimini toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aramalıdır, diyor. Bu, Doğu cennetinin gerçek anahtarıdır.»

Engels'in bu mektuba verdiği yanıt ise şöyle: «Gerçekten toprak mülkiyetinin yokluğu bütün Doğunun anahtarıdır. Doğunun siyasî ve dini tüm tarihi burada saklıdır. Fakat Doğuluların feodalite biçiminde bile toprak mülkiyetine gelememişlerinin nedeni nedir? Sanırım ki, bunun esası, Sahra'dan Arabistan, İran, Hindistan'a ve Tataristan'dan yüksek Asya yaylalarına kadar uzanan çölün iklimi ve buna ilişkin olarak da toprağın özelliğidir. Buralarda sunî sulama tarımın ilk koşuludur ve (bu iş) ya köyün, ya daha yüksek bir örgütlenmenin ya da merkezi hükümetin görevidir.»

Gerek Marx ve Engels'in ve gerekse ATÜT'ü savunan toplum bilimcilerin yapıtlarına bakıldığında, ATÜT'ün temel niteliğini, toprak üzerinde görülen mülkiyet biçiminin özgüllüğü oluşturmaktadır. Bu tür toplumsal ekonomik biçimlenmelerin geçerli olduğu toplumlarda, temel üretim aracı olan toprak genel kural olarak devlete aittir. Devletin mülkiyetinde olan toprakların kullanım hakkı ya tek tek doğrudan üreticilere ya da köy topluluklarına bırakılmıştır.

Buna karşılık toprağın biricik sahibi olan devlet, yaratılan değerlerin bir bölümüne, aynı olarak, «artık-ürün» biçiminde el koymaktadır. Kuşkusuz buna, genellikle erkeklerin karşılıksız olarak (angarya) kullanılan emeğini de eklemek gerekmektedir. Devlet, bu ilişkileri kalıcı kılabilmek ve buna dayalı olarak da toprakta herhangi bir özelleştirme olanağını ortadan kaldırmak için, kimi önemli işleri yapmak zorunluğundaydı. Marx ve Engels'e göre, devletin üretimi düzenleme ve ekonomik hayatın yönetimine ilişkin görevlerinin başında sulama ile ilgili işler gelmektedir. Bunun nedeni, bu tür üretim örgütlenmesinin geçerli olduğu toplumlarda, tarımsal üretimin büyük bir ağırlıkla yapay sulama ile mümkün olabilmesiydi. Bunun ötesinde devlet,

toprakların kullanma hakkının denetimi, yolların yapımı ve yol güvenliğinin sağlanması, köylerin savunma gereksinimlerinin giderilmesiyle ilgili kamu hizmetlerini de yerine getirmekle yükümlü bulunmaktaydı.

ATÜT'ün geçerli olduğu toplumlarda mübadeleler, köyde ve yöresinde yeteri kadar bulunmayan birkaç besin maddesinin elde edilmesinden ve artık-ürünün devlet tarafından toplanmasından ibaret kalmaktadır. Genellikle aynı olarak ele geçirilen artık-ürünün bir bölümü devlet görevlileri arasında pay ediliyor ve kamu hizmetlerinin giderilmesinde harcanıyor, arda kalan ise, devlet tarafından (para karşılığında) şehirde ya da başka ülkelerde satılıyordu. Sonuç olarak, ATÜT'de şehirle kırlar arasında önemli bir ticari ilişki bulunmamakta, varolan uzun mesafe ticaret ilişkileri de devletin sıkı denetimi altında bulunmaktadır.

Bu üretim biçiminde, tarımla el sanatları arasındaki işbölümü, önemli oranda gelişmiş olmasına rağmen, bu kırla kent arasında belirgin bir ayrılma olmaktan öteye, köyün dar ekonomik sınırları içinde sıkışıp kalmıştır. Kentlerde görülen el sanatları, daha çok, devletin ve kamu görevlilerinin gereksinimlerini karşılayabilecek bir biçimde örgütlenmiştir.

ATÜT'de temel üretim aracı toprakta özel mülkiyetin bulunmayışı, onu ilkel komünal üretim biçiminden ayırmamıza engel değildir. Bir kere, ATÜT'ün geçerli olduğu bir yapıda, köy toplulukları uzun bir süreden beri bağımsızlıklarını yitirmişler, daha büyük bir ekonomik bütünün parçası olarak, devlet otoritesine bağlanmış bulunmaktadırlar. İkinci olarak, her iki üretim biçiminde de toplumun bir üyesi olan bireyin toprak üzerinde yerleşme ve onu kullanma hakkı bulunmasına rağmen, bu hakkın kullanılma yöntemi ve sonuçları temelden farklıdır. İkel komünal sistemde doğrudan üretici, toprağın özel mülkiyetine sahip olmamaktan ötürü, herhangi bir sömürüye bağımlı bulunmamakta ve buna dayalı olarak da bu tür üretim örgütlenmesinde bir artık-ürün üretme süreci söz konusu olmamaktadır. Açıkçası, ilkel komünal toplumda sınıfsal bir kategorileşme olmamasına karşın; ATÜT'de bir artık-ürün üretme süreci (sömürü) ve buna bağlı olarak da artık bir sınıflı toplum söz konusudur.

ATÜT ile öteki kapitalizm öncesi sınıflı toplumsal ekonomik biçimlenmeler (köleci toplum, feodal toplum) arasındaki farklılığa gelince; toplumların üretim biçimleri arasındaki esas farkı belirleyen temel ölçü, hiç kuşku yok her durumda, artık-ürünün doğrudan üreticilerden alınış biçimidir. Köleci toplumda üretici

kişi, birey olarak toprağın sahibine köle olarak dolaysız bir biçimde bağımlıdır. Başka bir deyişle, bu toplum biçiminde toprağın mülkiyetine sahip olan kimse aynı zamanda doğrudan üreticinin de sahibi durumundadır. Bundan ötürü de, köleci toplumda egemen sınıflar, hem toprağın, hem de üreticinin doğrudan sahibi olmaktan doğan bir hakla ve zora dayanarak artık-ürüne dolaysız bir biçimde el koyabilmektedirler.

ATÜT'de genel bir bağımlılık biçimi görülmesine ve sözgeli mi, bu topluluklar doğrudan doğruya devlet iktidarına ve ekonomik görevlerin yerine getirilmesini gerçekleştiren, artık-ürünleri toplayan, angaryaları düzenleyen, asker devşiren görevlilere (bürokrasi, aristokrasi) bağımlı olmasına rağmen, toplumun bir üyesi olarak birey, topluluk hayatının özgürlük biçimleri içinde özgür kalmaktadır. ATÜT'de üretici de, toprak da özel kişilerin mülkiyetinde değildir. Devlet, toprağın sahibi olmaktan doğan bir hakla, belli büyüklükteki bir üretim fazlasına (artık-ürün) el koymakta ve fakat buna karşılık devlet, kimi ekonomik işler ve kamu görevleriyle kendisini yükümlü kılmaktadır. Özet olarak, köleci sistemde sınıfsal ayrışım, kölelerin ve toprağın sahibi olan kimselerle bireysel olarak köleleştirilmiş olan emekçilerden oluşmakta olmasına karşın; ATÜT'de bir yanda bireysel olarak özgür, ama bütün olarak bağımlı olan doğrudan üreticiler (köylüler) ve öte yanda da artık-ürüne el koyan devlet ve onun görevlendirdiği kişiler yer almaktadır.

Feodalite ile ATÜT arasındaki temel benzemezlikler de aynı düşünce yöntemiyle açıklanmakta, köylülerin bağımlılık ve sömürülme biçimlerinde görülen farklılıklar, her iki üretim biçimi arasındaki farklılıkları oluşturmaktadır. ATÜT'de devlet, kendi kişiliğinde tüm toplulukları simgeleyen bir varlık olarak toprağın mülkiyetine sahiptir ve köylülerin sömürülmesi de, kolektif bir sömürü olmaktadır. Bireyin devlet görevlilerine olan bağımlılığı, topluluğun ve görevlilerin temsil ettiği devlete olan bağımlılığının aracılığına gerek gösteren dolaylı bir bağımlılıktır. Feodal üretim biçiminde ise, tam tersine, köylüler, hem onların topraklarının ve hem de kendi öz arazisinin sahibi olan derebeyi ne bireysel olarak bağımlıdır.

Konuyla ilgili bu kısa özetlemeyi bitirmeden önce, ATÜT'ün dinamiği ve evrim yasalarına ilişkin tartışmalardan da kısaca söz etmek gerekmektedir. İlk yanıtlanması gereken soru şu olmaktadır: Bu tür bir toplumsal ekonomik biçimlenmenin söz konusu olduğu toplum yapısının daha dayanıklı ve daha uzun

ömürlü olmasından anlaşılması gereken nedir? Üretici güçlerin dinamiği açısından bakılacak olursa, bir ATÜT'e geçişi (ilkel komünal toplumdaki) söz konusu toplumun bir durgunluğa girip çıktığını değil, tam tersine, üretici güçlerin ilerlediğini kanıtlamaktadır. İşte bundan ötürüdür ki, Marx, Asya Tipi Üretim Tarzına, (ilkel toplumlara bakarak) daha yeni ve ileri üretim biçimleriyle eş bir tarihi anlam vermiştir.

ATÜT'ün kendi iç uyumsuzluğunun gelişme yasasıyla çözülüp çözülemeyeceği noktasında yapılan tartışmalara gelince; bir görüşe göre, her türlü sosyal formasyonda olduğu gibi, ATÜT'ün de evrim yasası, kendi iç uyumsuzluğunun evrim yasasıdır. ATÜT'ün kendi iç uyumsuzluğunun gelişmesi sonucunda, özel mülkiyetin gelişmesinden ötürü, bu ilişkilerin yerini daha ileri biçimlenmelere bırakması kaçınılmazdır. ATÜT'ün geçerli olduğu toplum yapılarının iç uyumsuzluklarının gelişmesinden doğan evrimin aldığı biçimlerden birisinin köleci üretim ve ikincisinin de feodal üretim biçimi olduğu savunulmakta ve feodaliteye evrilme yolunun yalnızca en sık rastlanan yol değil, aynı zamanda en kolay yol olduğu da ileri sürülmektedir.

ATÜT'e özgü iç çelişkinin kendi gelişmesiyle bu yapının çözülemeyeceğini kesin olarak savunanlar olduğu gibi, Marx ve Engels'e dayanarak bu yapının; a) sistemin kendi içsel dinamiği ve b) dışsal dinamiği ile birlikte evrilip değişmiş olabileceğini öne sürenlerin sayısı da oldukça kabarıktır.

**Soru 37 : Osmanlı toplum yapısı tartışılırken hangi noktalara ağırlık verilmeli ve nelere dikkat edilmelidir?**

Anlaşılmaktadır ki, geri kalmışlığımızın nedenlerine ya da neden kapitalist üretime geçemediğimiz sorusuna yanıt arayanlar, tartışmayı Osmanlı toplum yapısının feodal bir nitelik taşıyıp taşımadığı noktasında yoğunlaştırmaktadırlar. Şöyle de söylenebilir: Osmanlı toplumunun feodal bir nitelik taşıdığını öne sürenler genellikle toplumun kapitalist üretime devinmesini engelleyen neden olarak dış etkenleri göstermek eğilimindedirler. Öte yandan, Osmanlı toplumunu klasik batı feodalitesine bakarak, değişik bir toplumsal ekonomik biçimlenme türü (ATÜT) içinde varsayanlar da, kapitalist üretime geçemeyişimizin nedenlerini, özünde, iç etkenlere bağlayarak açıklamaktadırlar.

Gerçekten de, soruna açıklık kazandırmak için, konuyu bu

biçimde ortaya koymak gerekmektedir; ve fakat, tartışma konusu yapılan ayrıntıların pek çoğu, tartışılmasında herhangi bir yarar olmayan noktalardan oluşmaktadır. Osmanlı toplum yapısının feodal bir nitelik taşıyıp taşımadığı noktasına açıklık kazandırmak, bir anlamda işe, bu yapıdaki üretim ilişkilerinin niteliğinden başlamak demektir. Konu, Osmanlı toplumundaki üretim biçiminin niteliği olunca, besbelli ki, Osmanlılarda toprak-insan ve topraktaki üretim ilişkilerinden söze başlamak gerekmektedir. Çünkü Osmanlı toplumundaki tarım, gerek çalışan nüfus ve gerekse ekonomiyi belirleyicilik açısından (tüm öteki kapitalizm öncesi toplumsal ekonomik biçimlenmelerde olduğu gibi), toplum hayatına damgasını vuran kesim olmuştur.

Kuşkusuz, tartışılması gereken kimi öteki önemli noktalar da var; sözgelimi, Osmanlı toplumundaki tarım dışı kesimlerin örgütlenme ve işleyiş biçimleri anlatılmalıdır ki toplum yapısına ilişkin kimi azımsanamayacak ipuçları yakalanabilsin. Ve yine, Osmanlı toplumunda devletin ülke ekonomisi üstündeki etki ve denetimi, artığın doğrudan üreticiden alınma biçiminde devletin rolü ve etkinliğine ilişkin noktalar tartışılmalıdır ki Osmanlılarda geçerli olan üretim biçiminin niteliğini kavrayabilelim ve de bu yapının batı feodalitesi ile olan benzerlik ya da benzezmeliklerini açıklıkla ortaya koyabilelim.

Ayrıca, Niyazi Berkes'in belirttiği gibi, Osmanlı toplumunda geçerli olan üretim biçiminin niteliği tartışılırken, sorunu belli tarihsel gelişim süreçleri, yani belli dönemler içinde ele almak hem yararlı, hem de zorunlu olmaktadır. Bu çerçevede içerisinde, Osmanlı toplumunu hangi dönemlere ayırarak özetlemeliyiz ki değişik dönemlerde ayrı nitelikler taşıyan iç ve dış etkenleri birbirine karıştırmadan, Osmanlı toplum yapısına ilişkin temel özellikleri gerçek bir biçimde kavrayabilelim? Osmanlı toplumunu belli tarihsel kesitlerde tartışma işi, tarihi bir zorunluktan doğmakta; bir yanı sıra, Osmanlıların ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarında, öteki yanı sıra da, dış etmenlerde ortaya çıkan değişme ve gelişmeler böyle bir ayrımı zorunlu kılmaktadır.

Osmanlı toplum yapısının niteliklerini, kuruluşundan yıkılışına kadar, aynı varsayarak yürütülen tartışmaların anlamsızlığını ortaya koyabilmek için de böyle bir yöntem uygulamak hem gerekli, hem yararlı olmaktadır. Gerçekten, Osmanlılarla ilgili olarak sürdürülen tartışmalarda, konunun zaman ve mekân faktörlerinden soyutlanarak ele alınması, çelişik görüşlere

ve bir kavram kargaşalığına neden olmaktadır. Bu durum, Osmanlı toplumunun feodal olup olmadığı, batı sanayi devrimini gerçekleştirip kapitalist üretime geçerken, Osmanlıların neden bu devinmenin üstesinden gelemedikleri gibi, gerçekten önemli ve bilinmesi gereken soruların yanıtsız kalmasına neden olmakta ya da her çelişik görüşe göre bu sorunların yanıtları değişik olmaktadır.

Osmanlı toplum yapısının zaman faktöründen soyutlanması sözcüğü, yalnızca, toplumu hiç dönemlere ayırmadan araştırma ve buna dayanarak bu yapıya ilişkin fetva verme anlamına alınmamalıdır. Klasik tarih kitaplarındaki yanlış ölçütlerle toplumu ve tarihi dönemlere ayırma işi de, özünde olayların gerçek öğelerinden koparılması anlamına gelir.

Osmanlı toplum yapısını, üretim ilişkilerinin belirgin bir biçimde değişik olduğu iki dönemde araştırmak gerekir: Bunlardan birincisi, kuruluştan 17. yüzyıla kadar yaklaşık 300 yıllık bir süreyi kapsar. Bu dönemdeki üretim ilişkilerinin özünü, «reaya - sipaşi - saray» ilişkileri oluşturur. Doğal olarak, bu ilişkilere uygun bir biçimde ve bu ilişkilerin üstünde ordu ile merkezi Osmanlı Devleti yer alır. İkincisi, bu ilişkilerin bozulduğu, «reaya - mültezim» ilişkilerinin toplumda egemen olduğu ve buna dayalı olarak da ordu ve devlet yapısının değiştiği 17. yüzyıldan yıkılışına kadarki dönemdir.

**Soru 38 : Osmanlı toprak rejimi nasıl bir nitelik taşıyordu?**

Osmanlı toplum yapısının feodal bir nitelik taşıyıp taşımadığı tartışılırken, bu tartışmalar en çok Osmanlı toprak sistemi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hem Osmanlı toplumunun feodal bir yapıya sahip olduğunu savunanlar, hem de bu yapıyı ATÜT kategorisi içinde varsayanların hemen hemen tamamı, iddialarına gerekçe olarak Osmanlı toprak rejimini göstermektedirler.

Bu tartışmaların ayrıntılarına girmeden önce, Osmanlılarda temel üretim aracı olan toprakta geçerli üretim ilişkilerinin niteliğine kısaca bir göz atalım. Osmanlı toplumunda, toprakların ve doğal kaynakların mülkiyeti genel kural olarak devletin elinde bulunmaktaydı: «Doğumunu 1071 Malazgirt Zaferi ile başlattığımız Türkiye'de, durum bu bakımdan bambaşka olmuş-

tur. Bunun başlıca nedeni de, hıristiyanlardan alınmış olan bütün ülke topraklarının ve doğal kaynakların özel mülkiyet dışı tutularak, kamu malı sayılıp, devletin elinde sayılması idi. Değişmez anayasa hükmü gibi (bu prensip) en az 16. yüzyılın sonlarına kadar yaşatıl(dı)...» (M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C. 2, s. 90).

Osmanlılarda özel mülkiyet konusu olan toprakların genişliği büyük bir yer tutmamaktadır. Özel mülkiyette bırakılan toprakları, şehirlerdeki bağ ve bahçelik yerlerle, sonradan fetih edilen ve özel mülkiyetine dokunulmayan kimi yöreler oluşturmaktaydı. Örneğin, kimi güçlü Kürt bey ve ağaları ile Eflâk ve Buğdan beyliklerindeki toprakların özel mülkiyetine el sürülmemiştir. Bu ayrıcalık tanınmanın altında yatan en önemli neden, sarayın birtakım güçlü toprak ağası senyörle ya da etnik özellikten ötürü yöresel halkla çatışmaya düşmek istemeyişidir.

«Birinci dönemde, yani kuruluşun 16. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı toplumunda toprak rejimi, Dirlik Sistemi denilen örgütlenmeye dayanıyordu. Osmanlılarda savaş sonrası bir yer ele geçirilince, buranın toprakları, nüfusu, kaç hane olduğu ve verimi saptanarak, topraklar verim durumlarına göre tımarlara ayrılıyor ve askeri görev karşılığında sipahilere bırakılıyordu. Ya da sözü edilen topraklar, daha büyük değerlerde iseler, gelirlerine göre Zeamet ve Has olarak ikiye ayrılıyor ve daha büyük kumandanlara veriliyordu.» (Ö. Özgür, 100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, s. 36). «Göreve yeni girmiş bir sipahinin derecesi demek olan 3.000 akçeden 19.999 akçeye kadar olan kademe içinde bulunanların ödentisi 'timar' deyimi ile adlandırılıyordu. 20.000'den 99.999'a kadar olan kademe içindekilerin ödentisi de 'zeamet' türüne girmekteydi. 100.000 akçeden yukarı ve üst sınırı milyonları kapsayan dirlik kademesi de 'has' olarak nitelenmişti.» (M. Akdağ, a.g.e., s. 91-92). Bu yöntemin (askeri ikta sistemi), Osmanlılara Selçuklu Devletinden miras kaldığı anlaşılmaktadır. Aynen Selçuklu askeri ikta sisteminde olduğu gibi, sipahiler artık-ürünü çeşitli vergiler adı altında reayadan alıyor ve buna karşılık artık-ürünün değerine göre, saptanan sayıda cebeli (silâhlı asker), savaş sırasında göndermekle yükümlü kılmıyordu. Genellikle 2000-3000 akçe gelir karşılığı olarak sipahi, savaş alanına bir silâhlı asker gönderirdi: «Tımar beyinin devlete karşı yükümlülükleri nedir? Sipahinin bulunduğu yer devlet için küçük bir süvari



askeri yetiştirme bakımından ideal bir yerdir. (...) Sonra askerlerin yiyeceğini, giyeceğini, silâhlarını sağlamak da lâzım. Onları askerce eğitmek de gerekli. (...) Devlet, 'savaş var, toplanın' dedi mi beyler ve süvariler toplantı yerine buldukları yerden koşacaklar, koşarlardı. (...) Bu usul sayesinde devlet en önemli asker gücüne maaş vermek, yiyecek sağlamak, savaş aleti hazırlamak masraflarından kurtuluyordu.» (N. Berkes, a.g.e., s. 68).

Bu dönemde, Osmanlı toplumunda toprak rejimi, toprakları artık-ürünün alınış biçimi bakımından, üç bölüme ayırarak düzenlemektedir: **Öşriyye, Haraciyye ve Arz-ı Miri.**

«**Öşriyye** adı verilen topraklar fetihten önce yerli Müslümanlara ait olan, yahut sonradan Müslümanların yerleştirildiği topraklardır. **Öşriyyenin** özelliği işleyenin Müslüman olması ve toprağın tam mülkiyetine sahip bulunmasıdır. Bu topraklar satılabilir. islâm miras hukukuna göre parçalanabilir, istendiği şekilde tasarruf edilebilir. **Öşriyye** topraklarını işleyen halk vergi olarak miri arazideki gibi, çift resmî ile mahsulün üzerinden **öşür** ödemektedir. (...)

«**Haraciye** adı verilen topraklar bir yerin fethinden sonra yerli gayri müslim halkın mülkiyetinde bırakılanlardır. Bu toprakları işleyenler, her çeşit tasarruf hakkına sahiptirler. **Haracı Mukassem** adıyla **öşür** ve **Harac-ı Muazzaf** adıyla arazi vergisi ödemekle (bu kişiler yükümlü kılınmıştır).

«**Arz-ı Miri**, Osmanlı devletinde hâkim toprak rejiminin uygulandığı topraklardır. Özelliği mülkiyetin doğrudan doğruya devlete ait olması; bu topraklardaki köylünün bir çeşit kira bedeli şeklinde ödediği verginin devlet tarafından bazı makam ve kişilere görevlerinin karşılığı olarak bırakılması; toprağı işleyen köylünün 'irsi ve ebedî bir kiracı' niteliği taşımasıdır.

«Osmanlı topraklarının çok büyük bir bölümü miri'dir. Özellikle Orhan Bey döneminde (1324 - 1362) ve sonrasında ele geçirilen yeni topraklar, işleyenler ister Müslüman ister Hıristiyan olsunlar, miri arazi rejimine tâbi kılınarak devletin mülkiyetine alınmıştır. Bazı toprakların miri rejimin dışında tutulması ise, daha çok bölgesel özelliklerden ve halkın etnik durumundan ileri gelmektedir...» (İ. Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, s. 45 - 46).

### Soru 39 : Osmanlılarda üretim ilişkilerinin niteliği nasıl özetlenebilir?

Osmanlılarda üretim ilişkilerinin niteliği söz konusu edildiğinde, temel üretim aracı olan topraktaki ilişkilerin anlaşılması gerektiğini daha önce belirtmişim. Çok özet olarak gördük ki, Osmanlılarda toprağın mülkiyeti genel kural olarak devletin elinde bulunmakta, özel mülkiyet konusu olan toprakların genişliği ise büyük bir ağırlık taşımamaktaydı.

Devlet, mülkiyetinde bulunan toprakları, köylülerin (reayanın) kullanımına bırakmış ve fakat buna karşılık reayayı belli görevleri yerine getirmekle yükümlü kılmıştı. Her sınıflı toplumda olduğu gibi, bu görevlerin özünü dolaylı ve dolaysız bir biçimde, «aynı-angarya-nakti» olarak «Osmanlılarda» devlete ödenen bir artık-emek kitlesi oluşturmaktaydı. Saray, artığın nitelik ve niceliğine, artık-emeğin doğrudan üreticilerden (reayadan) çekip alınış biçimine kendisi karar vermekle birlikte, hem bu görevlerin yerine getirilmesini, hem de ele geçirilen artığın büyükçe bir bölümünü askerî diyebileceğimiz görevlilere (sipahi) bırakmıştı. Devlet, artığın önemli bir bölümünü sipahilere bırakmış, ama buna karşılık, artığın büyüklüğüyle orantılı sayıdaki askerî bakımı, eğitimi ve savaş anında orduya katılması görevi ile sipahileri yükümlü kılmıştı.

Başka bir deyişle, Osmanlılarda üretim-süreci iki kesimden oluşmaktaydı: gerekli-emek süresi ve ek-emek süresi. Gerekli-emek süresi içinde reaya, kendisinin ve ailesinin gereksinimlerini karşılamak; ek-emek süresi içinde de, devlet adına sipahinin el koyduğu artık-ürünü gerçekleştirmek için üretimde bulunmaktadır. Artık-ürüne sipahilerin el koymuş olması, insana ilk bakışta, Osmanlı toplumunda üretim ilişkilerinin özünü, reaya-sipahi ilişkilerinin oluşturduğu görüntüsünü verebilir. Ama, konuya biraz daha yakından bakılınca, sipahinin devlet görevlisi olmaktan doğan bir hakla (toprağın mülkiyetine sahip olmaktan doğan bir hakla değil), artık-ürüne devlet adına el koyması, bu ilişkiyi, reaya-sipahi-merkezî otorite arasında bir üçlü ilişki biçiminde görmemize olanak sağlamaktadır: «Osmanlı İmparatorluğunda sahib-i arz ve sahib-i raiyet köylünün karşısına çıkan kimselerin tam manasıyla ne arzın, ve ne de raiyetin sahibi olmadıkları, ancak son derece teşkilâtli ve mekeziyetçi bir devletin memuru sıfatını haiz buldukları muhak-

kaktır.» (Ö. L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü, Ülkü, sayı 53, s. 151).

Reyanın, çalışma süresinin bir bölümünde (gerekli-emek süresi) kendisinin ve ailesinin, arda kalan bölümde de (ek-emek süresi) sipahi ve merkezi otorite için üretimde bulunuyor olması, Osmanlı toplumunun sınıflı bir toplum niteliği taşıması sonucunu doğurmuş oluyordu. Kuruluştan 17. yüzyıla kadar geçen dönemde, Osmanlılarda sınıfsal ayrışımın özünü, topraktaki miri sistem oluşturunca, toplumun temel sınıflarını da doğrudan üreticiler olan köylülerle (reaya), artık-ürünü çeşitli vergiler adı altında ele geçiren en küçük sipahisinden padişahına kadar uzanan ve adına askerî diyebileceğimiz bir sınıf oluşturmaktaydı: «Osmanlı toplumu iki temel sınıfa ayrılmıştı. Askerî denilen ilki, padişahlık fermanı ile sultanın dini ve icrai kuvvet tevdi ettiği saray, ordu ve memurun mensuplarıyla ülemayı içine alır. İkincisi, müslim ve gayri müslim tebayı kavrayan, vergi verip, hiçbir şekilde hükümette vazife almayan reyadır.» (H. İnalçık'tan aktaran S. Divitçioğlu, a.g.e., s. 70).

**Soru 40 : Kimi özel mülklerin varlığına dayanarak Osmanlı toplumunun feodal bir nitelik taşıdığını söyleyebilir miyiz?**

Osmanlı toplum yapısının feodal olup olmadığı noktasında bugüne değin sürdürülen tartışmalara bakıldığında, açıkça görülmektedir ki bilimsel kavramları yorumlamada oldukça gevşek davranılmakta, bu kavram ve kategorileri şematik ve mekanik olarak düşünme alışkanlığı sürüp gitmektedir.

Konuyla ilgili olarak sürdürülen tartışmalarda dikkati çeken garip bir nokta şudur: Osmanlı toplumunun feodal bir nitelik taşıdığını ileri sürenlerin hemen hemen tamamı, ATÜT'ün ayrı bir biçimlenme, ayrı bir üretim biçimi olduğunu, açık ya da üstü örtülü bir biçimde kabullenmektedirler. Oysa dünyada, gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeyde bu konuda yapılan kuramsal tartışmaların özünü, ATÜT'ün ayrı bir toplumsal ekonomik biçimlenme türü olup olmadığı noktası oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, ATÜT'ün savunucularına göre, batının kapitalizme geçiş döneminde, günümüzün geri kalmış ülkelerinin büyük bir bölümünde görülen toplumsal ekonomik biçimlenmeleri, kölecî ya da feodal bir kategori içinde değil, ATÜT adıyla

la anılan ayrı bir biçimlenme kategorisi içinde düşünmek gerekmektedir. ATÜT'ü reddedenler ise, bu tür ülkelerde görülen toplumsal ekonomik biçimlenme ile, batı feodalitesi arasında belli farklılıklar olduğunu kabullenmekle birlikte, bu yapıları ayrı bir kategoride düşünmeyi kesinlikle reddediyorlar ve bunları genellikle feodal bir toplumsal ekonomik biçimlenme kategorisinin içinde varsaymanın daha gerçekçi olduğunu ileri sürüyorlar.

Osmanlı toplum yapısına ilişkin olarak sürdürülen tartışmaların hangi noktalarda yoğunlaştığı konusuna gelince; bunlardan birincisini, Osmanlılarda temel üretim aracı olan toprakta özel mülkiyet koşullarının geçerli olup olmadığı noktası oluşturmaktadır. Osmanlı toplumunu feodal olarak nitelleyenler, devletin mülkiyetinde olan toprakların yanında, Osmanlılarda özel toprak mülkiyetinin de bulunduğunu söyleyerek, bu yapının ATÜT ile uyuşmadığını öne sürmektedirler: «Özellikle serbest mülk olmayan tımarlarda görülen bu durumun yaygınlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, özel toprak mülkiyetinin yokluğuna bağlanmıştır. (...) Şayet Osmanlı İmparatorluğu'nda özel mülk topraklar mevcutsa, o zaman, 'kollektif mülkiyet dışında başka bir mülkiyet'in bulunmadığı' Asya biçimi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mülkiyet ilişkileri arasında, bir bağlantı kurmamıza imkân kalmayacaktır. (...) Oysa biz, yukarıdaki sıraladığımız bol örneklerle açıkladık ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda özel toprak mülkiyeti her devirde (kuruluş, yükseliş, duraklama ve çöküş devirlerinde) değişen oranlarda daima vardır. Asya üretim biçiminin temelini teşkil eden toprak mülkiyeti şekli, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toprak mülkiyeti şekline uymamaktadır.» (M. Erdost, Türkiye Üzerine Notlar, s. 91 - 112).

Yukarıdaki alıntıda göze çarpan ilk temel eksiklik, ATÜT'de toprakların tamamının kollektif ya da kamu mülkiyetinde bulunduğu, ve fakat bu üretim biçiminde, özel toprak mülkiyetinin asla ve asla bulunamayacağıdır. Çünkü, yazar, Osmanlılarda devlet mülkiyetinin yanında özel mülkiyetin de var olduğunu göstermekle, hem Osmanlı toplum yapısının ATÜT'le uyuşmadığını ve hem de toplumdaki ilişkilerin feodal bir nitelik taşıdığını kanıtlamış olmaktadır.

İkinci olarak, ATÜT'de toprakların tamamı kollektif ya da kamu mülkiyetinde varsayılınca, kabul edilmektedir ki, asla

ve asla ATÜT'de bir devinim söz konusu değildir. Şundan ki, yazar yukarıdaki alıntıda ATÜT için, «kollektif mülkiyetin dışında başka bir mülkiyetin bulunmadığı» deyimini kullanırken, açıkça saf, kalımsız ve devinimsiz bir toplumsal ekonomik biçimlenme türü düşündüğünü söylemiş olmaktadır.

Bir kere, daha önce de görmüştük ki, Türkiye'de hiç kimse, ister tarihçi olsun, isterse ATÜT'ü savunan toplum bilimciler olsun, Osmanlı toplumunda toprakta devlet mülklerinin yanında, özel mülkiyetin de var olduğunu kabullenmekten kaçınmamaktadırlar. Ama onlar söylemektedirler ki, 16. yüzyılın 'sonlarına kadar Osmanlı toplumunda üretim ilişkilerinin özünü, toprakta geçerli olan Miri sistem oluşturmaktaydı. Bunun da anlamı, bu dönem içerisinde temel üretim aracı olan toprağın mülkiyeti genel kural olarak devletin elinde bulunmakta, özel toprak mülkiyetinin genişliği ise büyük bir ağırlık taşımamaktaydı. Kaldı ki, uluslararası düzeyde. ATÜT'ü savunanlar da, bu üretim biçiminde, toprakta özel mülkiyete doğru bir devinimin olabileceğini, buna dayalı olarak da bu tür yapılarda özel mülkiyetin bulunabileceğini, her fırsatta söylemekten çekinmemişlerdir: «(Bu tür toplumlarda) bazı özel toprak mülkiyeti 'tomurcukları'nın görülmüş olması durumu kökünden değiştirmez. Toprakların köyler veya köy grupları halinde, yüksek memurların, aristokratların, dinsel vakıfların (...) varidatını sağlar duruma gelmeleri de toprak mülkiyeti ilişkilerinde bir değişiklik yapmaz. Çünkü, bunlar devletin verdiği hakları yine ancak onun verdiği yetkiyle, onu temsilen kullanan zilyetlerin elinde bulunan 'sahte fiefler'dir. (...) Marx, meselâ Hindistan'daki Zamindar'ların aslında hakiki feodal toprak sahipleri değil, devletin gelirlerinden yararlanmak imtiyazını haiz kişiler olduklarını belirtmişti...» (J. Chesneaux, Asya Tipi Üretim Tarzı, Ant Yayınları, s. 46-47. Altlarını ben çizdim. - Ö. Ö.).

Demek ki, saf bir toplumsal ekonomik biçimlenme türü düşünülemediği genel kuramsal doğrusundan hareket edilirse; Osmanlı toplumunda istisna olarak özel mülklerin de var olduğunu kanıtlamış olmak, ne Osmanlı toplumunun ATÜT kavramı içinde düşünülemediğini gösterir ne de bu yapının feodal bir nitelik taşıdığını.

İkinci olarak, Marx da, Marx'tan sonra gelen Marksist toplum bilimcileri de, ATÜT'ü devinim gücünden tüm yoksun bir toplumsal ekonomik biçimlenme türü olarak kabul etmemiş.

lerdir: «Üretici güçlerin dinamiği açısından bakacak olursak, bir toplumun Asya-tipi üretim tarzına geçişi, söz konusu toplumun bir durgunluğa girip çöktüğüne değil, tam tersine, ilericici güçlerin ilerlediğine işarettir. (...) Menşesinde, üretim güçlerinin ilerleyişini dile getiriyorsa, Asya-tipi üretim tarzının evrim kanunu nedir? Bizce her türlü sosyal formasyondaki gibi onun da evrim kanunu, kendi iç uyumsuzluğunun gelişme kanunudur.» (M. Godelier, Asya Tipi Üretim Tarzı, Sosyal Yayınlar, s. 60-61). ATÜT'ün ülkemizdeki savunucuları da aşağı yukarı aynı doğrultuda düşünmektedirler: «Asya üretim tarzının dayanıklılığı ve hayatiyeti onun iç bünyesinden doğmaktadır. Mamafih, Marx'a göre, bu duragan hal ilanihaye sürüp gitmez. Çünkü sistem; i) kendi içsel dinamiği ve ii) dışsal dinamiği ile evrilmekte ve dolayısıyla değişmektedir.» (S. Divitçioğlu, a.g.e., s. 37).

**Soru 41 : Osmanlı toplumunu klasik batı feodalitesi ile aynı kaba koyanlar, bu iddialarına gerekçe olarak hangi noktaları ileri sürmektedirler?**

Osmanlı toplumunu feodal bir biçimlenme türü olarak benimseyenlerin, bu yargularına gerekçe olarak öne sürdükleri noktaların iyi bir özetine, Doğan Avcıoğlu'nun «Türkiye'nin Düzeni» adlı yapıtında tanık olmaktadır: «Osmanlı düzeninin Batı'dakinden pek farklı olduğu söylenemez. Her ikisinde de üretim güçleri, toprağın ufak ölçüde ve ilkel olarak işlenmesi olanağına dayanır. Üretim pazar için olmaktan çok, kişisel ihtiyaçlar için ve köylü ailesinin ekip biçtiği ufak işletmelerde yapılmaktadır. (...) Üretim güçlerinin ulaştığı düzey, Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, köylünün tam özgürlüğüne imkân vermemektedir. Köylünün toprağa bağlılığı esastır. Toprağa bağlılık, ekonomik baskının dışında, ekonomik olmayan çeşitli zorlama tedbirlerle sağlanmaktadır. Bu bakımdan, Avrupa'nın 'serf'i ile Türkiye'deki reaya arasında fazla bir fark olmasa gerektir. (...) S erf gibi reaya da toprağa bağlıdır. Serfin de, reayanın da, ürettiği ürünün bir kısmı, 'arazi sahibi' tarafından alınmaktadır. Yani sömürüye dayanan sınıflı bir toplum söz konusudur. Ürünün bir kısmına el koyan bu 'arazi sahibi'nin Avrupa'da senyör, Türkiye'de devlet ve devletin tem-

silcileri olması, üretim tarzının bu karakterini değiştirmez.» (D. Avcioğlu, a.g.e., s. 11-12).

Yazar, daha sonra, kapitalizme geçiş koşullarını; 1) Belirli bir noktada, toprağa bağlı köylülüğün, bu bağlılıktan kurtulmaya başlaması; 2) Uzmanlaşmış Şehir zanaatının varlığı ve serbestleşmesi; 3) Ticaret ve tefecilikten birikmiş nakit servetin varlığı olarak sıraladıktan sonra; köylünün giderek mübadele ekonomisine açılması ve buna dayalı olarak da pazarların genişlemesi olayını dördüncü bir koşul olarak belirlemektedir. Avcioğlu, kapitalizme geçiş koşullarını yukarıdaki biçimde sıraladıktan sonra, bu koşulların Osmanlı toplumunda oluştuğunu savunmakta ve onun deyimiyle eğer kimi engeller olmasaydı (ki bunlar onun kanısına göre, kimi dış koşullardır) Osmanlı toplumu kapitalist üretime evrilebilecekti.

Yukarıdaki alıntıyı birkaç nedenle yaptım; birinci olarak, bilimsel kategori ve kavramların ne kadar gevşek, sorumsuz, Şematik ve mekanik olarak düşünöldüğünü göstermek, ikinci olarak da, bu alıntı Osmanlı toplumunu klasik batı feodalitesiyle özdeş sayanların, kendilerine çıkış noktası olarak aldıkları konuların iyi bir özetini verdiği için.

Yukarıdaki yargılara bakıldığında; birinci iddia, her iki toplum biçiminde de, toprağın ufak ölçüde ve ilkel olarak işlendiği noktasında toplanmaktadır. Bu savın, bu konunun tartışılmasına en küçük bir açıklık kazandırması olasılığı yoktur. Çünkü, tarımda ilkel üretim yöntemlerinin kullanılır olması, tüm kapitalizm öncesi toplumsal ekonomik biçimlenmeler için geçerlidir. Herhalde tartışılan, Osmanlı toplumunun kapitalist bir nitelik taşıyıp taşımadığı noktası değil, onun (Osmanlı toplumunun) batı feodalitesi ile olan benzer ya da benzemez yanlarını ortaya çıkarmaktır.

İkinci nokta, her iki toplumsal ekonomik biçimlenmede de üretimin, pazar için olmaktan çok, kişisel ihtiyaçlar için ve köylü ailesinin ekip biçtiği küçük işletmelerde yapıldığıdır. Bu nokta da, gerçekten, konulduğu biçimiyle tartışılması anlamsız ve hatta bozuk olmayan bir televizyonun görüntü verdiğini, bir İngiliz yurttaşına anlatmak kadar saçma bir Şeydir de. Üretimin amacının pazar için olduğu tek toplumsal ekonomik biçimlenmenin kapitalizm olduğunu bilmeyenin kalmadığı Şu çağda, Osmanlı toplumunu batı feodalitesi ile karşılaştırırken her iki toplumda da üretimin amacının pazar için olmadığını söylemek, her halde iki kişiyi birbiriyle benzer gösterebilmek için

her ikisinin de ikiye gözünü söylemek kadar anlamsız bir şey olsa gerektir.

Yazarın değindiği üçüncü nokta, batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, üretim güçlerinin ulaştığı düzey, köylünün tam özgürlüğüne olanak tanımamakta ve buna dayalı olarak da köylünün toprağa bağlılığı esas olmaktadır. Avrupa'nın «serf» ile Türkiye'deki reaya arasında fazla bir fark olmasa gerektir. Bu yargı eğer, doğrudan üreticilerin (Osmanlılarda reaya, batıda serf) her iki biçimlenmede de toprağa bağlı olduğunu belirtmek amacıyla ve yalın bir biçimde söylenmiş olsaydı, bu iddiaya büyük ölçüde katılır ve fakat, bu benzerliğin, Osmanlı toplumunu feodal saymak için yeterli ve de ciddi bir gösterge olmadığını belirtir geçerdik. Ama burada, kimi kavramları gevşek yorumlamanın güzel örnekleri var, onlardan söz etmeden bu noktayı atlamak istemiyorum. Şöyle ki, yazar her iki toplum biçiminde de üretim güçlerinin ulaştığı düzeyin, köylünün tam özgürlüğüne olanak tanımamakta olduğunu söylüyor. Sorun şudur: Köylünün tam özgürlüğü ne demektir? Köylüler bu özgürlüğe hangi toplumsal ekonomik biçimlenme koşulunda ulaşabilirler? Ve köylünün tam özgürlüğü ile üretim güçlerinin ulaştığı düzey arasında ne gibi bir ilişki vardır?

Köylünün «tam özgürlüğünden» anlaşılan, doğrudan üreticilerin toprağa bağlılıktan kurtulmaları ya da onların üretim araçlarından ayrılmaları ve buna dayalı olarak da köylülerin kendi emek güçlerini özgürce satma olanağını elde etmeleri ise, bu ancak ve ancak kapitalist biçimlenme koşuluyla ortaya çıkabilecek bir durumdur. Üretim güçlerinin ulaştığı düzey ile üretim biçimi arasında bir özdeşlik kuruluyor ise (kurulamaz); tüm kapitalizm öncesi sınıflı toplumsal ekonomik biçimlenmelerde köylüler toprağa bağlı durumdaydılar ve bu anlamdaki bağımlılıktan kurtulmak için toplumsal ekonomik biçimlenmenin burjuva biçimini beklemek gerekmiştir.

Yazarın değindiği son bir nokta, hem çok önemli ve hem de konulduğu biçimiyle bilimsel kavram ve kategorilerin ne kadar gevşek ve sorumsuz bir biçimde kullanıldığını göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Söylenen şudur: Serfin de, reayanın da, ürettiği ürünün bir bölümü, arazi sahibi tarafından alınmaktadır. Yani sömürüye dayanan sınıflı bir düzen söz konusudur. Ürünün bir bölümüne el koyan bu arazi sahibinin Avrupa'da senyör, Türkiye'de devlet ve devletin temsilcileri olması, üretim biçiminin bu niteliğini değiştirmemektedir. Os-



manlı toplumunun sömürüye dayanmayan, sınıfsız bir toplum olduğu görüşünü, Türkiye'de şimdiye değin kimse öne sürmemiştir. Kaldı ki, gerek Türkiye'de ve gerekse uluslararası düzeyde ATÜT'ü savunanlar, bu toplumsal ekonomik biçimlenme türünde, sömürü ilişkilerinin olmadığını ve bu biçimlenme türünün sınıfsız bir nitelik taşıdığını söylememişlerdir. D. Avcıoğlu'nun asıl ilginç yargısı, son cümlesinde; ona göre, yaratılan artık-ürüne Avrupa'da senyör ve Türkiye'de de devletin el koyuyor olması, üretim biçiminin niteliğini değiştirmez. Türkiye'de bunca insan, Osmanlılarda toprağın mülkiyetine kim sahipti; Türkiye toprakları özel kişilerin mi, yoksa devletin mülkiyetinde mi idi diye kızılca kıyametler koparırken, Avcıoğlu, bu durum üretim biçiminin niteliğini değiştirmez diye fetva verebilmektedir.

**Soru 42 : Osmanlı toplum yapısı ile batı feodalitesi arasında ne gibi benzerlikler vardı? Bu benzerlikler toplumun kapitalist üretime devinmesini engellemiş midir?**

1975'in Türkiyesinde «Biz geri kalmış bir ülke miyiz?» sorusuna, herhalde «Hayır» yanıtı verilemez. Böyle olunca, özünde yanıtlamak zorunluğunda olduğumuz iki soru var ortada; bunlardan birincisi neden geri kaldık ve ikincisi de, bu geriliğin üstesinden nasıl gelebileceğiz?

Bu sorun yalnızca Türkiye'ye özgü bir şey değil; anımsayalım ki, içinde yaşadığımız çağda, dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan halklar, henüz içinde buldukları sosyal, ekonomik ve kültürel geriliğin üstesinden gelebilmiş değillerdir. Sorun şudur: Bu ülkeler nasıl bir kalkınma yöntem ve politikası uygulamalıdır ki bu geri kalmışlık çemberi kırılabilir ve bu ulusların bağımsızlık, demokrasi ve sosyal ilerleme yolundaki girişimleri başarıyla yürütülebilir? Gerçekçi bir kalkınma yöntemi uygulayabilmek, herhalde geri kalmışlığın köken ve nedenleri konusunda gerekli bilgileri edinmekle mümkündür. Yine anımsayalım ki, geri kalmışlığın birisi üstünde fazla bir tartışma yok; bu da, günümüzün geri kalmış ulusları üstüne uygulanan sömürgecilik politikasıdır.

Sömürgecilik uygulamalarının, dün olduğu kadar bugün de, geri kalmışlığın önemli nedenlerinden birisi olduğuna kar-

şı çıkılmamakta; ama geri kalmışlığı yalnızca dış etkenlere bağlamanın gerçekleri yansıtmadığını ileri sürenlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Denilmektedir ki, daha bu ülkeler üstüne uygulanan sömürgecilik yöntemleri başlamadan önce, bunların büyükçe bir bölümünde görülen toplumsal ekonomik biçimlenmelerin niteliği ile batıdaki klasik feodal yapı arasında önemli benzemezlikler vardı. İşte bu farklılık ya da bu toplumların klasik feodal yapıya bakarak değişik bir nitelik taşınması, ilgili dönemde (batı'daki feodal yapının dağılıp, kapitalist üretime evrilme çağında), bu toplumların kapitalist üretime evrilmesini engelleyen en önemli neden olmuştu. Kaldı ki, sömürgecilik uygulamalarının üç döneminden (ki bunlar, ilkel birikim, tekeller öncesi ve tekelci aşama dönemlerindeki sömürgecilik uygulamalarıdır), ilk ikisine ve hele ilkel birikim dönemindeki sömürgecilik uygulamalarına dolaysız biçimde hedef olmamış kimi ülkelerin hemen hemen tamamı, günümüzde geri kalmış ülkeler grubunun içinde yer almaktadır.

Türkiye'de de geri kalmışlığın nedenlerine ilişkin olarak sürdürülen tartışmalar, özünde, yukarıda kısaca andığım ve uluslararası düzeyde sürdürülen tartışmaların ulusal düzeyde yürütülen bir biçimi olmakta ya da en azından bu kuramsal çerçeve içerisinde yürütülmesi gerekmektedir. Bu sorun ulusal düzeyde bir soruya indirgenerek tartışılabilir; bu da şudur: Neden kapitalist üretime geçemedik? Yanıtlanmasını istediğimiz bu soru, Osmanlı toplumunun belli bir tarihsel kesiti için tartışılmalı ki soruna açıklık kazandırmak açısından bir anlam taşıyabilsin. Bu tarihsel süreç de, Osmanlı toplumunun kuruluşundan 17. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık 300 yıllık bir süreyi kapsar. Neden kapitalist üretime geçemediğimiz noktasını özellikle bu dönem içerisinde tartışma gereği, hiç kuşkusuz, nedensiz değil. Bir kere, daha önce de belirtmiştim, kuruluştan 17. yüzyıla ve 17. yüzyıldan yıkılışına kadar uzanan iki ayrı dönemde, Osmanlı toplumunda üretim ilişkilerinin niteliği birbirlerinden oldukça değişik özellikler taşımaktaydı. İkinci olarak, Osmanlı toplumunun andığım bu ilk döneminde, dış etkenler (Osmanlılar üstüne yürütülen sömürgecilik uygulamaları) söz konusu değil; işte bu nedenle bu tartışma, bu dönem için iç etkenler üstünde yürütülmelidir. Ayrıca bu dönem, aynı zamanda, batı'da klasik feodal yapının dağılmaya yüz tuttuğu, onu bağrında kapitalist ilişkilerin hızla gelişmeye başladığı süreçtir de.

Bu noktadan sonra, «Neden kapitalist üretime geçemedik?» sorusunu, «Osmanlı toplum yapısıyla batı feodalitesi arasındaki benzerlikler nelerdir?» biçimindeki bir soruya indirgeyebiliriz. Osmanlı toplumu ile klasik feodal sistem arasında önemli benzerlikler olduğunu savunanlar, bu iddialarına kanıt olarak aşağıdaki noktaları ileri sürmektedirler: Birincisi, sömürü ve mülkiyet ilişkileri açısından; reaya-sipahi ve serf-senyör ilişkileri ilk bakışta birbirine benzemektedir. Batı'da senyörün el koyduğu artık-emeği, Osmanlılarda, feodal sistemde olduğu gibi, «aynı, angarya ve nakti» bir biçimde sipahi ele geçirmekteydi. İkincisi, sipahi de senyör gibi, reaya üzerinde (kuşkusuz, sipahinin yetkileri senyöre oranla daha kısıtlı) yargısal ya da yarı yargısal fonksiyonlara sahipti. Üçüncüsü, iş-gücünün toplumda varoluş biçimi; gerek Osmanlılarda ve gerekse batı feodalitesinde doğrudan üreticiler (köylüler) üretim araçlarıyla (toprak) birleşik bir durumda bulunuyorlardı. Her iki sistemde de köylü kendi isteğiyle toprağı terkedemezdi. Ayrıca da, gerek tarımsal, gerek sınaî üretim açısından, 17. yüzyıla kadar Türkiye toplumu batı feodalitesinden daha geri bir düzeyde değildi. Sonuç olarak, batı feodalitesinde olduğu gibi, Osmanlılarda da; a) belirli bir noktada, toprağına bağılı köylüler bu bağılıktan kurtulmaya başlamışlardı; b) uzmanlaşmış bir şehir zanaatı var idi ve bu da bir noktada serbestleşmeye başlamış bulunmaktaydı; c) ticaret ve tefecilikten birikmiş ciddi bir servetin varlığı söz konusu idi.

İşte tüm bunlara dayalı olarak da, Türkiye toplumunun o döneminde, kapitalist üretime devinmenin koşullarının oluştuğı ileri sürülmektedir.

Mülkiyet ve sömürü ilişkileri açısından, reaya-sipahi ve serf-senyör ilişkilerinin birbiriyle benzer hiçbir yanı yoktur. Kolaylıkla söylenebilir ki, temeldeki bu benzerlik, hem Osmanlı toplumuyla klasik batı feodalitesi arasındaki tüm öteki benzerlikleri de oluşturan bir farklılık, hem de Osmanlı toplumunun bu döneminde kapitalist ilişkilerin gelişimini engelleyen en önemli etken olmuştur. Mülkiyet ve sömürü ilişkileri açısından söz konusu ettiğim bu benzerlik, artık-emeğin doğrudan üreticilerden alınma biçiminden ileri gelmektedir. Şundan ki, Marx'ın deyişiyse, değişik toplumsal ekonomik biçimler, artık-emeğin doğrudan üreticilerden, yani emekçilerden alınış biçimine bağılıdır.

Feodal üretim biçiminde, artık-ürünün doğrudan üreticiden

alınış biçimi, «senyörün toprağın mülkiyetine sahip olma» hak-  
kından doğar ve toprağa bağlı doğrudan üreticilerin yarattık-  
ları artığın dolaysız bir biçimde ele geçirilmesi ile belirlenir.  
Osmanlı toplumunda ise, toprağın mülkiyeti genel kural ola-  
rak devlete aitti; ilgili dönemde özel mülkiyetin genişliği önem-  
li bir ağırlık taşımamaktaydı. Osmanlılarda artık-emeğin doğ-  
rudan üreticilerden alınma biçimini belirleyen de, topraktaki  
bu mülkiyet düzeninin özelliği idi; devlet, toprağın mülkiyetine  
sahip olmaktan doğan bir hakla, artık-ürüne değişik vergile-  
meler biçiminde el koyuyor ve fakat bu artığın büyükçe bir  
bölüğünü sipahilere bırakıyordu. Çeşitli vergilerle devlete ak-  
tarılma biçiminde belirlenen artık-ürünün (ki bu artık ister  
merkezî otoriteye gitsin, isterse sipahide kalsın) alınış biçimi-  
ni, artık-emeğin niteliğini ve niceliğini tayin eden esas güç, te-  
mel üretim aracı toprağın tek sahibi olan devlet idi. Sipahi,  
asıl sahip olan devletin memuru niteliğindedir; artık-ürünün bir  
bölümü ve hatta önemli bir bölümü kendisinde kalsa bile, bu-  
nun karşılığında merkezî otoriteye karşı yerine getirmekle zo-  
runlu olduğu belli yükümlülükleri vardı ve kesinlikle bunlar-  
dan kaçınmazdı.

Mülkiyet ve sömürü ilişkileri açısından iki toplum yapısı  
arasında görülen bu benzemezlik; her iki yapıda da hem doğ-  
rudan üreticiler, hem de artığı ele geçiren sınıflar açısından  
önemli farklılıkları da beraberinde getirmekteydi. Egemen sı-  
nıf olarak artık-ürüne el koyan sınıfların niteliği, Osmanlı top-  
lumunda senyörden oldukça değişiktir. Batı'da senyör, topra-  
ğın mülkiyetine sahip olan kişi olarak, aldığı artığa istediği gi-  
bi tasarruf etme ve bundan da öteye sömürüyü artırma ola-  
naklarına sahip bulunmaktaydı. Ama bu olanaklar, sipahi için  
söz konusu edilemez; bir kere, artığın doğrudan üreticiden alı-  
nış biçimine, artığın nitelik ve niceliğini belirleme yetkisine si-  
pahi sahip değildi; sipahilerin alacağı vergilerin sayısı ve ora-  
nı bellidir, bunları artırmak ya da azaltmak yetkisi ve gücü  
kendisinde yoktur. İkinci olarak, sipahi ele geçirdiği artık-  
ürünün kendisinde kalan bölümüne karşılık, merkezî otorite-  
nin istediği harcamaları yapmak zorunluğundaydı.

**Soru 43 : Osmanlı toplumu ile batı feodalitesi arasında başka benzemezlikler yok mudur?**

Bu dönemde Osmanlı toplumunda kapitalist üretime evrilmenin koşulları oluşmuştu yargısına gelince; bu noktayı tartışabilmek için, feodalizmden kapitalizme geçişin koşullarına bir göz atmak gerekmektedir. Anımsayalım ki, feodalizmden kapitalizme geçiş için, birinci olarak, sanayi sermayesine dönüşebilecek nitelik ve nicelikte bir tüccar ve tefeci sermayesinin varlığı gerekmektedir. Nicelik olarak, sanayi sermayesine dönüşebilecek büyüklükte bir parayı; nitelik olarak da, paranın toplandığı elin ve ortamın sınaî yatırıma elverişli olmasını içerir. İkinci olarak, ücretli emeğin (özgür-emek) varlığı. Bunun anlamı şu: Toplumdaki yeni ve gelişmiş gereksinimlere cevap verebilecek nitelikteki sanayiî iş-gücü talebini karşılayacak büyüklükte emekçilerin varlığı. Bunun için tarımsal yapının değişmesi, yani doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopması gerekir. Sonuncu olarak, gerekli sermaye birikimi ile doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılması koşulu, aynı zamanda, uzmanlık ve belli bir bağımsızlık kazanmış sınaî üretimle, belli bir ölçüde gelişmiş parasal bir ekonomiyi de var sayar.

Tarihsel gerçeklerin gösterdiğine bakılırsa, sözünü ettiğimiz dönem içerisinde, Osmanlı toplumunda kapitalist üretime devinmenin olanaklarının oluştuğunu savunmak, kanımca pek olanaklı gözükmemektedir. İlk olarak, kuruluştan 17. yüzyıla kadar, Osmanlı Türkiyesinde önemli bir tüccar ve tefeci sermayesinin oluştuğunu söylemek fazla ciddiye alınabilecek ve de gerçekleri yansıtan bir görüş olmasa gerektir: «Böylece, ne satıcılar ve ne de zanaat sahipleri sermaye yığmak fırsatına hiçbir zaman ulaşamıyorlardı. Elimizde bulunan tereke (miras) defterlerinde, birçok zenginlerin servetleri akçe cinsinden hesaplanmıştır. Bütün 15 ve 16. yüzyıllarda bu konuya ait gördüğümüz örnekler arasında, zanaatkâr ve dükkâncı olanlarına çok az rastlamamız, Avrupa'da ticaret erbabının büyük sermaye yığımlarına, krallara borç para verecek güçte zenginleşmelerine karşılık, Türk esnafının ancak kıt kanaat yaşayacak kazanç ile yetinmek zorunda kaldıklarını kesin surette göstermektedir.» (M. Akdağ, a.g.e., C. 2, s. 180. Altlarını ben çizdim. Ö. Ö.).

Bunun nedeni de şudur sanıyorum; tarihçi ve araştırmacı-

ların birleştikleri bir nokta, Osmanlı toplumunda devlet, temel üretim aracı topraktaki mülk sahipliğinin yanında, ekonominin tüm öteki alanlarını da sıkı bir denetimle etkilemekte, ticaret, sanayi ve ulaşım sektörlerinde de katı bir devletçilik uygulaması yürütmektedir: «Tarımda mülk sahipliği, ticarete düzenleyicilik şeklinde beliren Osmanlı devletçiliği, daha çok zanaat niteliğindeki sınaî üretimde güçlü bir denetime dönüşmektedir.» (İ. Cem, a.g.e., s. 65)

Osmanlılarda sermaye birikimini engelleyen nedenlerden biri olarak, devletin tarım dışı alanlara el atmasını tarihçi Ö. L. Barkan şöyle özetlemektedir: «Harb zamanı orduların iâşesi için vazedilmiş olan fevkalade tekalif ve örfi idare tedbirlerini normal zamanlarda da şehirlerin iâşe politikasının esas prensipleri halinde tatbik etmek ve bu suretle muayyen bölgelerin mahsulünden belirli bir kısmının aynı kalması gelen fiyatlarla muayyen pazarlara sevkini alâkâlılara bir vazife olarak yüklemek; ticareti teşkilâtlandırıp, devletin idare ve murakabesi altında devletleştirmek, Osmanlı İmparatorluğu için bir ana prensip olarak kabul edilmişti. Serbest ticaret yerine (...), ticareti bir nevi resmî devlet memuriyeti haline sokan ve icabında devlet sermayesiyle finanse eden, mirî anbarlar tesisi yoluyla tevzi işini bizzat eline alan bir iktisat politikası takip etmek, bu imparatorluğun hayatı için zarurî görülmekteydi.» (Ö. L. Barkan'dan aktaran İ. Cem, a.g.e., s. 62. Altılarını ben çizdim. - Ö. Ö.).

Konuya ilişkin olarak, tarihçi Mustafa Akdağ da aynı doğrultuda düşünmektedir: «...devletin Türkiye şehir ticareti ve endüstri üzerinde sırf hazine geliri yönünden kurduğu şu patronaj ve hep zenginlerin vakıf kurmaları gibi iki önemli oluntu karşısında şehirlinin sermaye birikimi yapması tamamen olanaksız gibiydi. (...) reaya katında yer almış bulunan şehirli sınıfı ancak ticaret, endüstri ve benzeri işleri yapan, geçimini ve kazancını bu çeşit işlerden sağlayan kişilerden ibaret idi. (...) tarih doğal gelişmesini sürdürdüğünden dolayı, devlet gerek hükümetlik görevi ve gerek şeriat uygulaması yollarından giderek, şehrin bütün ticaret ve endüstri faaliyetlerini birer malî kaynak haline getirmiş, şehirli sınıfını da kendi dev işletmesinin önemli bir kolunu yürüten bir kitle niteliğine dönüştürmüştür.» (M. Akdağ, a.g.e., C. 2, s. 87-98).

Anımsayalım ki, Osmanlı toplumu ile klasik batı feodalitesini aynı kalıbın içinde görenler söylemekteydiler ki, her iki

toplumsal ekonomik biçimlenme türünde de doğrudan üreticiler, temel üretim aracı olan toprağa bağımlı bir durumda bulunmaktaydılar. Bu yargı, her iki biçimlenme türü için de büyük oranda doğru; ama bu gerçeği belirtmek ve buna dayanarak iki yapı arasında bir özdeşlik kurmak fazla anlamlı değil. Asıl önemli olan, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin geçerli olduğu bu iki yapının hangisinde, doğrudan üreticilerin toplumda varoluş biçimi, kapitalist üretime geçiş için gerekli bir biçime dönüşebiliyor? Yani Osmanlı toplumu ile, batı feodalitesi karşılaştırılırken, doğrudan üreticilerin her iki yapıda da toprağa bağlı olduğunu söylemek fazla anlamlı değil; anlamlı olan, batı'da köylüleri toprağa bağımlılıktan kurtaran koşullarla, Osmanlılarda onları toprakta tutan koşulları karşılaştırmak ve aradaki benzerlikleri bulup çıkarmaktır.

Klasik feodal yapının geçerli olduğu toplumlarda, bir yandan lüksün ve fiyatların yükselmesi nedeniyle, gereksinimlerinin artması sonucu senyörlerin sömürüyü artırmaları, belli bir köylü kitlesinin köylerden kaçmasına olanak sağlarken; öteki yandan da feodal üretim biçiminin iyice kokuştugu bir anda, bu sefer senyörler, daha da artan gereksinimleri sonucu köylüleri topraktan uzaklaştırmaya (azat etmeye) başlamışlardı. Senyörler, köylünün bıraktığı bu toprakları ya satıyor ya da yüksek bir gelir karşılığında (para-rant) kiraya veriyordu.

Bir yandan senyör, sömürüyü artırır, ve ayrıca artık-ürünü parasal olarak isterken; öte yandan da, tüccar ve tefeciler hem senyörleri, hem de doğrudan üreticileri büyük borçlar altına sokmaktaydılar. Bütün bunlar, doğrudan üreticileri pazar için üretime zorlayan ve buna dayalı olarak da feodal üretim biçimiyle çelişen ve de onun «mezar kazıcısı» olarak yükselen burjuva sınıfının gelişmesine olanak sağlamaktaydı.

Andığım dönemde, Osmanlı toplumunda bu doğrultuda gelişmelerin varlığından söz etmek olanaksız. Bir kere, genel kural olarak devletin mülkiyetinde bulunan temel üretim aracı olan toprakta, özel mülkiyetin evrimine olanak sağlayabilecek herhangi bir önemli gelişimin gerçekleşmemiş olması, kapitalist ilişkilerin gelişmesini sınırlayan en önemli etken olmaktaydı. İkinci olarak, senyörlerin batı'da lüksün ve fiyatların gelişmesi karşısında sömürüyü artırmaları, köylüyü topraktan kaçırın önemli bir neden olurken, bizde sipahi toprağın mülkiyetine sahip kişi olmadığından, sömürüyü artırma olanakları kendisinde bulunmuyordu. Ayrıca, batı'da senyör artık-emeğin

alınış biçimini aynı-ranttan para-rant biçimine dönüştürebilirken, Osmanlılarda, sipahi bu olanaklardan da yoksun bulunmaktaydı. Aynı zamanda, devrin yasaları da köylünün toprağı terk etmesine izin vermemekteydi. Sonuç olarak tüm bunlar, bu dönemdeki Türkiye toplumunda, sipahilerin devlet görevlisi olmaktan ötürü devlet adına artık-ürünü alma biçimlerinin batı feodalitesinden farklı oluşundan ileri gelmekte ve bu özellik, toplumda kapitalist ilişkilerin gelişmesine ayak bağı olmaktadır.

**Soru 44 : Osmanlı toplum yapısını değiştiren kimi önemli iç ve dış etkenler nelerdir?**

Buraya değin, kuruluştan 17. yüzyıla kadar uzanan dönem içerisinde, Osmanlı toplumunun temel özelliklerini, bu yapının klasik batı feodalitesi ile benzemez yanlarını ve buna dayalı olarak da, neden kapitalist üretime geçemediğimiz gibi önemli noktalara açıklık getirmeye çalıştık. Gördük ki; ilgili dönemde, Osmanlı toplumunda geçerli olan üretim biçiminin niteliği klasik batı feodalitesinden önemli benzemezliklerle ayrılmaktaydı. Ekonomik, sosyal ve siyasal yapıları kapsayan bu benzemezlikler, özünde Osmanlılardaki toprak mülkiyetinin ve buna dayalı olarak da artığın doğrudan üreticilerden çekilip alınma biçiminin özgüllüğünden (özgüllük kavramını, Osmanlı toplumunu feodal yapıdan ayırdetmek için kullanıyorum. - Ö. Ö.) ileri gelmekteydi.

Yukarıdaki andığım niteliklere sahip olan Osmanlı toplum yapısı, 17. yüzyıldan itibaren kimi önemli iç ve dış etkenler nedeniyle sarsılmaya ve giderek dağılmaya başladı. Anımsayalım ki, Osmanlılarda toprağın mülkiyetine sahip olan devlet, artık-emeğin doğrudan üreticiden alınma biçimine, artığın niteliğine kendisi karar vermekte ve fakat artığın büyükçe bir bölümünü sipahilere bırakmaktaydı. Başka bir deyişle, sipahiler verginin sayısını, yüzdesini ve alınma biçimini (aynı-ranttan para-ranta) değiştiremez ve buna dayalı olarak da sömürüyü artıramazlardı. Ele geçirdikleri artığa karşılık sipahiler, merkezi otoriteye karşı yükümlü oldukları görevleri ve bu görevlerin gerektirdiği harcamaları yapmak zorunluğunda bulunmaktaydılar.

Açıkça anlaşılacağı gibi, Türkiye toplumunun bu döneminde, mülkiyet ve sömürü ilişkileri, reaya -sipahi -saray arasında



süregelen bir üçlü ilişkiler bütününden oluşmaktaydı. Toplumun kendi iç dinamiği açısından da iki önemli ayrışım, iki önemli karşıtlık göze çarpmaktaydı. Bunlardan birincisini, temel olanını, reaya ile askeriler (en küçük sipahisinden en büyük pa-dışaha kadar) arasındaki; ve ikincisini de, sipahilerle saray arasındaki ayrışım ve karşıtlıklar oluşturmaktaydı. İşin ilginç olan yanı, mantıksal olarak temeldeki karşıtlığın keskinleşmesi beklenirken, Osmanlılarda böyle olmuyor; reaya-sipahi ya da reaya-saray çelişmesinden önce, sipahi-merkezî otorite arasındaki karşıtlık çatışmaya dönüşebilmişti. Bunun nedeni açık; üçyüz yıldır artan fiyatlar ve buna dayalı olarak paranın değer kaybetmesi, görevlilerin gelirlerinin azalması sonucunu doğurmuş ve fakat buna karşılık, merkezî otorite sipahilere bıraktığı artığın niceliğini artırma isteklerine hep olumsuz cevap vermişti: «Para değerindeki bu düşüşe karşılık. (...) vergilerin hep aynı ölçülerle toplanması vergi sisteminin değişiklik kaldırmayacak kadar girift bir yapıda olması, sonradan büyük karışıklığa yol açacak bir durum yaratmaktadır. Paranın değer kaybetmesine karşılık vergi hep aynı ölçülerle toplandığında, memur-askerlerin ve vakıfların geliri, miktar aynı kalmakla beraber sürekli olarak düşmektedir.» (İ. Cem, a.g.e., s. 109)

Ayrıca, belli ellerde biriken paralar, toprakta özel mülki-yetin evrimini zorlayınca, sipahi-saray uyuşmazlığı iyice keskinleşmişti: «... devlet hizmetlerinin yüksek postlarında oturanlarca, dirlikleri olan köyleri vakıflaştırma yolu ile bozulmaya başlamış, Fatih Sultan Mehmet bunun farkına varıp, böyle vakıfları devletleştirence, kızılca kıyamet kopmuş idi. 16. yüzyıl-da yurda yayılan para darlığı, altından kalkılmaz çöküntüsünü köy topluluğunda da yapmış, bu kez de parası bol devlet hizmetlileri, gene çiftçinin bunalımından yararlanarak. köye dalmışlar, köylüden yok pahasına aldıkları toprakları çiftliğe çevirmişler, devlet kamu malı toprakların böylece güçlü kişilerce özel mülke dönüşmesine karşı mücadeleye girişmiş, fakat bir türlü önleyememişti...» (M. Akdağ'dan aktaran Ö. Özgür, a.g.e., s. 63).

Saray, görevlilerden ve kimi zenginlerden gelen toprağı özelleştirme isteklerini kabullenmek bir yana, biraz sonra göreceğimiz kimi iç ve dış etkenler nedeniyle artan gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla, kendisi de topraktan daha fazla pay istemek durumunda kalmıştı. Başka şeylerle birlikte tüm bunlar, Osmanlı toplum yapısını sarsan, onun top-

rak rejiminin ve giderek sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarının ömrünün azaldığını gösteren ilk ve önemli belirtiler olmaktadır.

Osmanlılarda devlet, düzenin değişmemesi için katı bir devletçilik uygulaması yürütürken, batı'da kokuşmakta olan feodal yapının bağrında hızla gelişen kapitalist ilişkiler, bir dizi değişme ve gelişmeyi de birlikte getirmişti. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi, bir yanıyla pazar için üretimi yaygın bir hale getirirken; öte yandan da, üretim ve tüketim araçlarının belli ellerde toplanma sürecine büyük bir hız kazandırmıştı. Batı'nın geçirmekte olduğu bu köklü dönüşüm, ona bilim ve teknik alanda da belirgin bir ilerleme sağlamış; biriken sermaye, üretim teknik ve yöntemlerinin iyileştirilmesi amacıyla tekniği zorlamaya başlamıştı. Bilim ve teknikteki gelişmeler, üretim araçlarında ve özellikle deniz taşıt araçlarında akıl almaz yeniliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu buluşlar, deniz aşırı keşifleri de körüklemiş, yeni yöreler ve yeni ulaşım yolları bulunmuş, batının daha hızlı kapitalistleşmesine olanak sağlayan büyük soygunu, işte tam bu dönemde başlamıştı. Batı, insanlık dışı bir tutum ve katliamla, mazlum halkları sömürgeleştirmiş, sömürgelerden kıymetli maden ve hammaddelerin ana vatana akışı bu yolla gerçekleştirilebilmişti.

Yeni ulaşım yollarının bulunmasıyla, doğu ticaret yolu yön değiştirmiş ve bu durum Osmanlı toplumunu önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakmıştı. Sömürgecilik uygulamalarının bir sonucu olarak, altın ve gümüş gibi kıymetli maddelerin Avrupa'yı istilâsı, Avrupa'da fiyatların hızlı bir biçimde yükselmesine neden olmuştu. Hammadde ve öteki tarımsal ürünlere Avrupalı tüccarların yüksek fiyatlar ödemesi, Osmanlı ekonomisini de temellerinden sarsıyordu. Ülkede fiyatların hızla artması, paranın değerinde meydana gelen önemli düşüşler, yalnız halkın değil, hem görevlilerin, hem de devletin durumunu olumsuz yönde etkilemekteydi. Batılı sanayicilerin ödedikleri yüksek fiyatları, bizde lonca örgütlenme biçimindeki sanayicinin ödeyebilmesi olanaksız olduğundan, yerli sanayi hammadde sıkıntısından çökmek üzereydi. Kaldı ki, bizdeki yerli sanayinin, batı'da modern teknik ve yöntemlerle üretilen sanayi malları karşısında ayakta durabilmesi de hemen hemen olanaksız gibiydi,

Yeni oluşan bu koşullar karşısında devlet, birtakım tedbirlerle dış ticareti kontrol etmek istediye de, kaçakçılığın artmasından başka bir sonuç elde edilemedi. Bu durumdan en büyük zararı da yine devlet gördü. Kısaca, bir kapıdan altın

ülkeye hücum ederken, diğer kapıdan daha fazlasıyla çıkıp gidiyordu. Bu andaki Türkiye ekonomisi, dışarıya hammadde veren ve karşılığında mamul mal alan geri bir ülke durumuna gelmişti: «... Büyük sermaye birikimi sağlayan iş adamlarından ve çağdaş ticaretçi sınıftan yoksun olan, devlet politikası ve görevleri içine bir türlü giremeyen Türkiye ekonomisinin, öyle Ortaçağ gidişatını sürdürdükçe, uluslararası alış-verişte başarılı olması imkânsızdı. Buna karşılık, millî endüstrinin değerli ürünlerini, (...) dış pazarlara alıp gidenler, çoğunlukla, yabancı tüccarlardı. (...) Amerika'nın kıymetli madenleri Avrupa'ya dolup taşıdıktan sonra, (...) batıdan Türkiye'ye, altın ve gümüş dolmakta, fakat, Osmanlı ülkelerinden Doğu'ya giden kıymetli maden miktarı bu gelenlerden çok üstün sayıyı bulmakta idi. (...) sağladığı altın ve gümüşü, yetmedikleri için içerden ekledikleriyle doğu ülkelerine aktarması Türkiye'nin uluslararası ticarete iflâs yoluna girdiğini ifade ediyordu.» (M. Akdağ'dan aktaran Ö. Özgür, a.g.e., s. 65).

#### **Soru 45 : Osmanlılarda mirî sistem neden ve nasıl bozulmuştur?**

Biliyoruz ki, kuruluştan 17. yüzyıla kadar geçen dönemde, Türkiye toplumunda üretim ilişkilerinin özünü topraktaki mirî sistem oluşturmaktaydı. Mirî toprakların sahibi olan devlet, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süreçte, artık-emeğin büyükçe bir bölümünü «aynî, angarya, para» rant biçiminde sipahilere bırakmıştı. Çünkü, hem merkezi otoritenin öteki kaynaklardan ele geçirdiği gelirler gereksinimlerini karşılayabilecek bir büyüklükteydi, hem de bu sistemin varlığı nedeniyle devlet, büyük bir askeri güce sahip olmanın olanaklarını yaratabiliyordu. Ama, bu tarihten itibaren yeni oluşan koşullar, kimi önemli iç ve dış etmenler. ekonomik açıdan toplum hayatını olumsuz yönde etkilemiş; bir yandan, devlet bütçesi büyük açıklar vermeye başlamış, öte yandan da, bu yeni koşullar tımarlı sipahi ordusunu gereksiz kılmıştı.

Bir kere, batı'da bilim ve teknikteki gelişmeler, yeni ulaşım yollarının bulunması, Türk ticaret yollarının önemini yitirmesine neden olmuş, bu da devletin önemli bir gelir kaynağından yoksun kalması sonucunu doğurmuştu. İkinci olarak, ülkede fiyatların yükselmesi, Osmanlı parasının hızla değer kaybetmesi

ve sonuçta eşi görülmemiş bir kaçakçılık şebekesinin toplumu sarması gibi nedenler, hep devlet gelirini azaltan önemli etkenler olmuştur.

Ayrıca, bu döneme kadar birer gelir kaynağı olarak devlet bütçesini besleyen fethedilmiş yöreler, bundan böyle birer gider kapısına dönüşmeye başlamıştı. Avrupa'da artan fiyatların etkisiyle, ülkede ortaya çıkan pahalılık, paranın değer kaybetmesi ve kaçakçılığın artması, yalnız devleti ekonomik bunalmaya sokmakla kalmıyor, aynı zamanda öteki askerileri ve halkın tümünü de etkiliyordu. Fiyatların yükselmesiyle halkın ve sipahilerin de gelirleri azalıyor, bu durum sipahi-saray ve reaya-egemen unsurlar uyuşmazlığını körüklüyordu.

Açıkçası bu dönemde, devletin gereksinimleri artarken, gelirleri aksine azalmaktaydı: «Görüldüğü gibi, 1550 yıllarından itibaren devletin kaynakları kurumaya yüz tutarken gerekleri, aksine artmaktadır. Ticaret yollarının değerden düşmesi ve alabildiğine gelişen kaçakçılık devlet gelirlerini eksiltmektedir. Buna karşılık fiyatların hızla yükselmesi, para değerinin düşmesi, ordu gereklerini sağlamanın zorluğu, yeniçeri maaşları, beliren lüks eğilimleri devleti hergün biraz daha sıklaşan malî darlığa mahkûm etmektedir. 1597'de devletin gideri gelirinin üç katını bulmuştu...» (İ. Cem, a.g.e., s. 128).

Apaçık bellidir ki, devlet artan gereksinimlerini karşılayabilmek ve hatta varlığını sürdürebilmek için, yeni gelir kapıları bulmak, bütçe gelirlerini artırmak zorunluğundaydı. Ama ne var ki, devletin bu dönemde topraktan gayri el atabileceği başka bir kaynak bulması hemen hemen olanaksız gibiydi. Nitekim devlet, bir yanıyla gelirlerini artırabilecek, ama öteki yanıyla da sistemin çöküşünü kolaylaştıracak olan bu kaynağa el atmakta gecikmedi. Tarımdaki bu yeni uygulama ile Osmanlı toplumundaki miri sistem tarihe karışırken, iltizam uygulaması tarih sahnesine çıkıyordu. Kısacası devlet, mülkiyetinde bulundurduğu ve en küçük sipahisinden en büyük paşasına kadar görevlilere bıraktığı toprak gelirini, artık kendisi almak istemekteydi. Bu gelişim birdenbire olmadı; önceleri görevlilerden belli ölçülerde pay almak biçiminde başlayan değişiklik, daha sonra askerilerin saf dışı bırakılmasıyla sonuçlandı.

**Soru 46: 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda oluşmaya başlayan yeni ilişkiler nasıl özetlenebilir?**

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gelirleri azalırken, gereksinimleri aksine bir o kadar artan devlet, daha önce askerlere bıraktığı toprak gelirini artık kendisi almak istemiş ve bu nedenle de, temel üretim aracı toprak, sipahilerden alınarak zenginlere sunulmaya başlanmıştı. Toprak gelirinden artık kendisi yararlanmak isteyen devlet, önce gelire ortak çıkmakta, giderek askerleri saf dışı etmekte ve sonuçta toprak gelirini belli bir kira karşılığında ihale ile mültezimlere (iltizam usulü) bırakmaktadır: «Zaman zaman, çeşitli bahanelerle sipahi(lerin) elinden alınan topraklar, mültezimlere veriliyor, bu suretle mirî toprakların (sahibi arz)ı değişiyordu. (...) Böylece yeni (sahibi arz) topraklarını belli şartlar altında, reaya tasarruf ettiriyordu. Reaya vaktiyle sipahi beyine taahhüt ettiği vergileri şimdi Mültezime vermek zorundaydı. (...) İkinci Mahmut dönemine kadar, toprak üzerinde (...) iki (sahibi arz) göze çarpmaktaydı. Fakat mültezim sınıfının gittikçe gelişmesi, yukarıda yazdığımız gibi, sipahi (beylerini) daha sönük bir hale getirmekteydi...» (H. A. Şanda, Reaya ve Köylü, s. 103 - 104).

Osmanlılarda miri sistem yerini iltizam uygulamalarına bırakınca, topraktaki bu yeni yapının özünü, reaya-mültezim-devlet üçlüsü arasındaki ilişkiler bütünü oluşturmaya başlamıştı. Devlet, bu yolla, toprak gelirini ihale ile ve belli bir para karşılığında, mültezimlere (bir çeşit derebeyi, ayan, eşraf v.b.) bırakmış; bundan böyle artık-ürün doğrudan üreticilerden derebeyler tarafından alınır olmuştu. Bu yeni uygulama ile birlikte toplumda mevcut üretim ilişkilerinin niteliğinde de önemli değişimler oluyor; toprağı ele geçiren âyan, eşraf ve derebeyler, hukuken toprağın özel mülkiyetine sahip olmasalar bile, fiili olarak özel mülk sahibi gibi davranır olmuşlardı.

Bir yazar, çok yanlış olarak, «Fakat reaya için ortada değişen bir şey yoktu. Mültezim, kendisine ihale edilen topraklarda, sipahi beyinin de yetkilerine sahipti. Çünkü sipahi beyi ile reaya arasındaki üretim ilişkileriyle, mültezimle reaya arasındaki üretim ilişkileri arasında sömürme bakımından bir fark yoktu.» diye yazıyor. (H. A. Şanda, a.g.e., s. 103). Bu iki ilişki, o kadar farklıdır ki; birincide, sipahi artık-ürüne devlet görevlisi olmaktan doğan bir hakla el koyabiliyor ve fakat artığın niceliğini artırma yetkisi (sömürüyü artırma yetkisi) kendisinde

bulunmuyordu. Oysa mültezimler, yasal olarak toprağın sahibi gözükmeler bile, pratikte artık ürüne toprağın özel mülkiyetine sahipmiş gibi el koyabiliyorlar ve hatta artığın nitelik ve niceliğine de kendileri karar verebiliyorlardı.

Bu yeni uygulama, Türkiye köylüsü için oldukça kötü sonuçlar doğurmuştu. Artık-ürünü belli vergiler adı altında devlet adına sipahilere aktaran köylülerin, ödediği artığın niceliği hemen hemen önemli değişiklikler göstermiyor ve bu durum köylüyü fazla tedirgin etmiyordu. Oysa, toplumda yeni oluşan derebey, âyan, eşraf gibi türedilerin, artık-üründen aldıkları payı artırabilmek için köylülere yapmadıkları kalmamıştır: «Timarın bozuluşu, toprak rejimindeki değişiklik sadece iltizam usul-ü muzırrasının yerleşip yayılmasını değil, daha başka ve çok daha mühim iktisadî-içtimai neticeler doğurdu. Filhakika. devlete ait topraklar malikâne-çiftlik halinde fiilen mahut bir ağalar ve çorbacılar zümresinin eline geçerek milyonlarca köylü feodal bir rejimde olduğu kadar müşkül maddî şartlar içine düştü. (...) Köylü (...) devlete verdiği vergiden başka Ağa ve Bey'e mahsulünden bir kısmını terketmek mecburiyetindedir. Bundan başka gene (...) reaya (...) senede bir iki ay meccanen eshab-ı araziye hizmet etmektedir; yani angarya hizmetine tâbidir...» (H. İnalçık, Tanzimat'tan aktaran İ. Cem, a.g.e., s. 161-162). Tarihçi Mustafa Akdağ'ın da döneme ilişkin anlattıkları aşağı yukarı aynı doğrultudadır: «Ya ırgatlaşmaya, sömürüye, soyguna rıza gösterip yeni düzene, yani köleliğe ayak uyduracak, ya da köyünü terkedip kimsenin ulaşamayacağı uzak köşelere, sarp yerlere kaçacaktır.» (M. Akdağ, Celâli İsyânları, s. 60).

Baskı, sömürü ve zulmün şiddetinden pek çok köylü yerini, yurdunu ve toprağını terketmek zorunluğunda kalmıştı. Toprakları terkeden köylüler, kendilerine iş olanağı sağlayacak bir kent sanayii ülkede oluşmadığından. ya dağlara kaçmakta ya da şehirlerde serserilik etmekteydiler: «Nitekim, Celâli olaylarının 1604'den sonraki bölümü büyük kaçgunluk dönemidir ve halkın her şeyini terkederek uzaklara, çok uzaklara kaçmasıyla ilgilidir. Yıllardanberi saraya yollamakta olduğu şikâyetnamelerinde 'Bey, ağa soygununa artık göğüs geremeyeceğini' bildirip 'terk-i diyar' edeceğini söylemektedir.» (M. Akdağ, a.g.e., s. 60). Abdurrahman Şeref'in naklettiğine göre; bu dönemde Ankara köylerinin üçte ikisi tamamen boşalmış, halk yollardan uzak dağ tepelerine, ormanlara kaçmıştır. Bacı kazasında 38 köy-

den yalnızca 5'i, Haymana'da 80 köyden 10'u bu «kaçgundan» sonra yerinde kalabilmiştir.

Hiç kuşkusuz, Osmanlı Türkiyesinin bu dönemi için söz konusu ettiğimiz bu yeni ilişkiler, toplumun tüm üst yapı kurumlarını da etkilemiş, yeni oluşan bu ekonomik yapı, sosyal, siyasal ve askeri değişiklikleri de beraberinde getirmişti: «Para halindeki sermayeye en elverişli. âdeta sığınabilecek yerin toprak olması gibi sebeplerle, giderek 18. yüzyılda, ister özel mülklerin ya da çiftliklerin genişlemesiyle olsun, ister şehirlerde ileri gelen tefecilerin, mültezimlerin, tüccarların temel üretim aracına (toprağa) sahip olmaya gitmeleriyle olsun, esas anlamıyla âyan ve derebeyler belirlemeye başlamıştı. Timarların has'a çevrilmesi ve hasların malikâne olmak üzere satışı ile, mahalli olarak güçlenen bu âyan ya da eşraf, tarihi bir oluşumun sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Bunlar güçlenirken imparatorlukta ekonomik, politik, hatta askeri gücün bölünmesinde, ilâve sebep olacaklardı...» (Tarihi Cevdet, M. Cezar'dan aktaran İ. Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması, s. 54-55).

Bu yeni ilişkiler. devletin gereklerini karşılamaya yetmediği gibi, bir yanıyla onu (devleti) iyice zayıflatan önemli bir etken olurken, öteki yanıyla da doğrudan üreticiyi üretim araçlarından koparan ve buna dayalı olarak da tarımsal üretimi düşüren etkin bir faktör olmaktaydı: «Yukarıda değinilen mülkiyet biçimindeki fiili değişiklik, âyan ya da derebeyin güçlenmesiyle doğacak ve gelişecekti. Bu da yeni üretim ilişkileri getirecekti. Nitekim eyaletlerdeki âyan 18. yüzyıl sonlarında iyice güçlenecek, yer yer merkezi otoriteye karşı duracaktı. Toprağa dayanan, yeni beliren bu egemenlik, askeri gücü de getirecekti. Büyük çiftlik ya da malikânelere bağlı olarak ortaya çıkan bu büyük toprak temerküzü tegallüple de beslenirken bir kısım halk üretim araçlarından ayrılıyordu. Tarihi gizli işsizlik, sanayileşme olanağı bulamayınca yaygın olacaktı. Nihayet kul olmaya hazır nüfus zaten vardı. Bunların bir kısmı üretimde çalışma yerine âyanın askeri olabilecekti.» (İ. Küçükömer'den aktaran Ö. Özgür, a.g.e., s. 69).

Türkiye toplumunun tam bu döneminde, tarım dışı kesimler de, kesin bir yıkılışın eşiğinde bulunmaktaydı. Çok ünlü 1838 Ticaret Andlaşması yapılmazdan önce bile, batı'nın gelişen sanayi ürünleri Osmanlı pazarlarını etkilemeye başlamıştı. Bu etki, lonca örgütüne dayanan cılız Osmanlı imalât sanayiini çöktürmeye yetti; bir yandan atelyeler ve tezgâhlar azalırken,

öbür yandan da işsizler ordusuna yeni ilâveler oluyordu. Kimi iç etkenlerle birlikte gelişen batı kapitalizminin etkisiyle gerileyen, Osmanlı üretim güçlerinin kesin tasfiyesine engel olmak için, batı'nın sanayi ürünlerine gümrük duvarı çekmek gerekirdi. Bunun tam tersi yapılarak, mevcut ve yetersiz olan gümrük engelleri de ortadan kaldırılıyor ve tam bir liberalizm uygulamasına razı olunuyordu. Oysa aynı dönemde, dünyanın en gelişmiş ülkesi olan ve tam bir liberal uygulamanın çığırkanlığını yapan İngiltere, öteki ülkelerin sanayi mallarına gümrük kapılarını kapatıyordu.

**Soru 47 : Batılılaşma hareketleri ne demektir? Batılılaşma ile Osmanlıların yarı-sömürge oluşu arasında nasıl bir ilişki vardır?**

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Türkiye toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasal açılarından batı karşısındaki geriliği, açık seçik görülmekteydi. Ekonomik yapıdaki çöküntü, gerek tarım ve gerekse sanayi kesimlerinde, üretici güçlerin belirgin bir gerilemesi ve hatta kesin bir yıkılımı görüntüsündeydi. Ekonominin tarım ve sanayi dışında kalan kesimlerinde de durum bundan çok farklı değildi.

Toplumun yeni egemen gücü olan âyan ve derebeyler temel üretim aracı toprağa sahip çıkınca, artığın doğrudan üreticilerden alınış biçimi değişmişti. Sipahinin devlet görevlisi olmaktan doğan bir hakla ve dolaylı bir biçimde el koyduğu artı-ürünü, toprağın yeni sahipleri dolaysız bir biçimde alır olmuşlardı. Hem de niceliğini artırarak. Üretim ilişkilerindeki bu önemli değişme, doğrudan üreticilerin daha fazla sömürülmesi demektir. Sürekli bir yükseliş gösteren bu ekonomik baskıya, doğrudan üreticinin can ve mal güvenliğini ortadan kaldıran siyasal baskı da eklenince, köylü toprağı bırakmak zorunluğunda kalmıştı. Bu da tarımsal üretimin düşmesi demektir. Tarımdaki çöküntünün yanı sıra, batı'nın sınaî ürünlerinin ülkeyi istilâ etmesiyle sınaî üretim düşmüş ve hatta kesin bir yıkılımın eşğine gelmişti.

Ekonomik yapıdaki bu çöküntü, toplumun tüm üst yapı kurumlarını da etkilemiş; tımarların bozulmasıyla ordu çökmüş, Osmanlı devleti askeri yönden de batı karşısındaki üstün durumunu yitirmişti. Ayrıca, yeni üretim ilişkileri sonucu oluşan de-



rebeyleri, tarımdan aldıkları artığın merkezi otoriteye düşen bölümünü de vermez olmuşlardı. Osmanlı askeri gücünün zayıflaması yanında, batı'nın da kıskırtması ile milliyetçi unsurların güç kazanması, imparatorluğun toprak kaybına ek neden olmaktaydı. Başka şeylerle birlikte tüm bunlar, bir yandan devletin gereksinimlerini artıran, öte yandan da gelirlerini eksilten nedenler olmaktaydı. Artık devletin giderleri, gelirlerinden birkaç kez daha yüksekti.

Toplumun bu döneminde, imparatorluğun çöküşüne engel olmak için bir çözüm yolu arayanlar. dönemin batı toplumlarına bakıp, ondan birtakım kurumları (ona benzemek için) aktarınca, geriliğin üstesinden gelinebileceği sanıldı: «... Değişik üretim biçiminin meydana getirdiği üst yapı kurumlarını, temeldeki üretim biçimine sahip olmadan aynen kabul etmek, bunları topluma yerleştirmeye çalışmak, ne ölçüde bir reformdur? (...) Eğer, sadece kurumları kabul etme biçimindeki bir uygulamadan, 'ben yaptım oldu' anlayışından ileri gitmeyen davranışlar reform ise, Mısır bu reformları Osmanlı devletinden en az yarım yüzyıl önce gerçekleştirmişti.» (T. Çavdar, Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu, s. 32).

Batılılaşmak ya da batı kültürünü ve kurumlarını aktarma eğilimini doğuran nedenler, birden fazladır. Tarih kitaplarında ileri dönüşüm hamleleri diye adlandırılan batılılaşma isteği, önce, imparatorluğun çöküşü karşısında onu kurtarabilmenin batı'ya benzemekle mümkün olacağına inananlardan gelmişti. Belli bir kesim için bu yargı doğrudur. Ama, asıl etken, Osmanlı egemen sınıflarının çıkarları ve batı kapitalizminin Türkiye emelleridir.

Batılılaşma hareketlerinden yarar sağlayan ilk kesim, devlet görevlileridir. İster askeri olsun, isterse sivil kesimden olsun görevliler, gerek rüşvet ve gerekse öteki yollardan ele geçirdikleri artı-ürünün bir bölümüyle küçümsenmeyecek oranda servetler yığmışlardı. 1800'lerin anarşik ortamında, mallarını ve canlarını güvence altına almak isteyen bu kesimin, batı kurumlarına dört elle sarılması olağandı.

Batılılaşmadan çıkar uman bir öteki sınıf da büyük toprak sahipleridir. Temel üretim aracı toprağın mülkiyetine fiili olarak elkoyan bu kesim, hukuki olarak da bu hakkın onayını istemekteydi. Batı'nın özel mülkiyete ilişkin hukuk kuralları, reform diye topluma aktarılnca, bu istek yerine gelmiş olacaktı.

Batılılaşma hareketlerini destekleyen öteki bir kesim de,

ticaret ve finans kesimlerine egemen azınlıklarla (levantenler), yabancı uyruklu tüccarlardır. Bunlar, toplumda liberal bir ekonominin tüm gereklerinin yerine getirilmesini istemekte ve batılılaşma hareketinden bunu anlamaktaydılar.

Osmanlı toplumunda, egemen sınıfların batılılaşma hareketinden neyi anladıklarını, İ. Cem şöyle özetlemektedir: «Batılılaşmanın ilk ve en büyük şampiyonları devlet yönetimindeki paşalar olmuştur. (...) Bu paşalar, öteki vezirler ve devlet büyükleri, imtiyazlı durumlarına rağmen özledikleri can ve mal emniyetine, politik güce asla kavuşamamışlardır. (...) 1800 yıllarında bu zümre hem canını hem de özselci ekonominin de yardımıyla gittikçe artan servetini emniyete almak özlemiindedir. Aslında, öncelikle bu nedenlerden ötürü hasreti çekilen batılılaşma 'memleketi kurtarmak' gerekçesiyle örtülüp, 'tek çıkar yol' şeklinde iyi niyetli padişahlara sunulacaktır. (...)

«... Batılılaşmada çıkarı olan ikinci zümre büyük toprak sahipleridir. Âyanlar, beyler, ağalar. Bu zümre toprak mülkiyetine fiilen el koymuş, 1808 sened-i ittifak'ıyla varlığını resmen kabul ettirmiştir. Ancak, elindeki toprağın hukuki mülkiyetine hâlâ sahip değildir. Batı, Roma hukukunun tavizsiz mülkiyet kavramıyla gelecek ve onların da kayıtsız şartsız egemenliğini sağlayacaktır.

«... Batılılaşmanın yarayacağı üçüncü zümreyi, Avrupa'nın işbirlikçileri, gelişen finans kapitalizmi, devletin gerilediği oranda eski huzurunu kaybetmiş olan azınlıklar meydana getiriyor, Türkiye batıya açıldıkça bu zümre daha rahat yaşama olanağını bulacaktır.

«Osmanlı ekonomik ve sosyal düzeninin ferdiyetçiliğe doğru gelişmesinde önemli bir aşama olarak beliren batılılaşmanın bir büyük desteği de, tabiatıyla, bizzat batının kendisidir.» (Aktaran Ö. Özgür, a.g.e., s. 77 - 78).

Osmanlı Türkiyesinde Tanzimatla başlayan batılılaşma hareketlerini, Osmanlı egemen sınıflarıyla batı'nın kapitalist güçleri birlikte yürütmüşlerdi. Toplumun bu girişimlerle kurtulabileceğine gerçekten inanan iyi niyetli kimseler yok değildi. Yönetici takımının belli bir kesimi ile kimi iyi niyetli aydın, batı kurumları topluma aktarılınca, geriliğin üstesinden gelinebileceğine ve böylece çökmekte olan imparatorluğun kurtulabileceğine yürekten inanmışlardı. Batılılaşmanın asıl itici gücünü, Osmanlı egemen sınıflarıyla, batı kapitalizminin kendisi oluşturmaktaydı. Toplumda artı-üründen aldığı paylarla, önemli ser-

vetler biriktiren görevliler, batı'dan gelen bu aktarmalarla mallarını ve canlarını güvence altına almak istiyorlardı. Temel üretim aracı toprağın yeni sahipleri, eşraf, âyan ve derebeyler, fiili olarak elkoydukları toprağın hukuki mülkiyetini de ister olmuşlardı.

Makinalı sınaî üretime geçerek, kapitalist ilişkilerin iyice geliştiği batı dünyasının da, hiç kuşkusuz, Osmanlı devletinden istekleri olacaktı. Çünkü, kapitalist üretim, bir yandan sınaî ürünlerini satabilecek ve diğer yandan da sınaî üretim için ucuz hammadde temin edecek dış pazarlara gereksinim duymaktaydı. Bu istekler, özünde, gümrük duvarlarının kaldırılması, ticaret ve mülkiyet haklarının yabancı uyruklara da tanınması ve yabancıların can ve mala ilişkin haklarının güvence altına alınması olarak özetlenebilir.

Açıktır ki, Osmanlı toplumunda artı-ürünü ele geçiren kesimle, batı'nın istekleri bu dönemde birbirine uygun düşmekteydi. Durum bu olunca, hiç çekinilmeden tam liberal bir uygulamaya geçildi ve batı kurumlarını topluma aktarmalar reform diye halka sunuldu. Toplumun bu dönemindeki egemen sınıflarla, batı'nın çıkarları tam bir uyuşum gösterince, batı kapitalizminin Türkiye emelleri gerçekleşmiş oldu. Bu, Osmanlıların yarı-sömürge olmaları demektir. Bu anlamda, batılılaşma ve Osmanlıların yarı-sömürge olmaları birbirine özdeştir.

#### IV. BÖLÜM

### CUMHURİYET TÜRKİYESİ VE SANAYİLEŞME SORUNLARI

**Soru 48 : Türkiye toplumunun geri kalmışlığını doğuran önemli nedenlerden bir bölümün Cumhuriyet dönemiyle yakından ilgili olduğunu söyleyebilir miyiz?**

Cumhuriyet öncesi dönemler dikkate alınmaz ise, Türkiye toplumu yarım asırdan bu yana, bir sanayileşme ve kalkınma çabasının içindedir. Bu geçen elli yıllık çabanın sonucunda, belli mesafeler alınmış olmasına rağmen, sanmıyorum ki, hiçbir kimse günümüz Türkiyesinin sanayileşmiş bir toplum niteliğine ulaştığını savunabiliyor olsun. Ülkenin sanayileşme sorunlarına çok değişik açılardan bakanlar bile bu konuda ittifak halindedirler. Ama, gerek böyle bir sanayileşme politikasını yürüten, gerekse bu uygulamadan yarar sağlayan kesimler, Türkiye'de elli yıldır sürdürülen sanayileşme girişimlerinin hayli başarılı olduğunu kolaylıkla savunabilmektedirler.

Eğer Cumhuriyet Türkiyesinde, sanayileşme ve kalkınma girişimlerinin başarıyla yürütüldüğüne, salt kendi geçmişimize bakarak karar verilirse, toplumun bugün ulaştığı düzeyin önemini savunanlara hak vermek gerekir. Gerçekten günümüz Türkiyesi, bırakınız 1920'leri, 1960'ların Türkiyesinden bile çok farklı bir yeredir. Ne var ki, toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerinin başarısına ya da başarısızlığına, salt kendi geçmişine bakılarak karar verilemez. Çünkü, insan toplumlarının sürekli bir değişim ve gelişim süreci içinde bulunmaları, değişmez bir toplum yasaasıdır. Asıl önemli olan nokta, bir toplumdaki değişme ve gelişmelerin, çağdaş bir niteliğe kavuşturulabilmiş olup olmadığıdır.

Tüm uluslararası ekonomik ve sosyal göstegelere bakıldığın-

da, Türkiye toplumunun sanayileşme ve kalkınma çabalarının başarısından söz etmek oldukça güç görünmektedir. Yarım asır gibi pek de kısa sayılamayacak bir süredir harcanan çabalar, Türkiye toplumunun her alanını kapsayan gerilik çemberini kırmaya yetmediği gibi, gelişmiş ülkelerle aramızdaki eşitsizliğin daha da açılması sonucunu doğurmuştur. Nitekim, Türkiye ekonomisinin en hızlı geliştiği son on yıllık dönemde dahi, gelir açısından yapılan uluslararası karşılaştırmalar, gelişmiş ülkelerle aramızdaki eşitsizliğin arttığını göstermektedir. Sözgelimi, 1960 yılında, kişi başına gayri safi ulusal hâsıla, 1963 fiyatlarıyla Türkiye'de 223, Ortak Pazar ülkelerinde 1323 ve OECD ülkelerinde 1562 dolar iken; 1971 yılına gelindiğinde, Türkiye'de 328, Ortak Pazar ülkelerinde 2003 ve OECD ülkelerinde 2340 dolara yükselmiştir. Başka bir deyişle, 1960 yılında gayri safi ulusal hâsıla açısından, Ortak Pazar ülkeleriyle aramızdaki eşitsizlik 1100 dolar iken 1971'de 1675 dolara ve OECD ülkeleriyle 1339 dolar olan eşitsizlik 2012 dolara yükselmiştir. (OECD Main Economic Indicators 1955-1971, Paris, March 1973, s. 500-501)

Kalkınma ve sanayileşme derecesinin tüm öteki göstergeleri de, sözü geçen ülkelere oranla hâlâ çok geri bir aşamada bulunduğumuzu açıkça belli etmektedir. Bu noktaya yine değinecek, kimi önemli ekonomik, sosyal ve kültürel göstergelerle gelişmişlik düzeyimizi ya da aynı anlama gelen geri kalmışlığımızı, daha ayrıntılı olarak açıklamaya çalışacağım. Ama, öncelikle geri kalmışlığımızın köken ya da nedenlerine ilişkin kimi kısa anımsamalar yapmak gerekmektedir.

Daha önce de söylemiştim; geri kalmışlığımızın nedenlerinden bir bölümü, Osmanlı toplum yapısının ve arda kalanı da, Cumhuriyet Türkiyesinin tarihsel gelişim süreci içinde yatmaktadır. Çok kalın hatlarıyla da olsa, konunun Osmanlı toplumunu ilgilendiren yanını gördük; anımsayalım ki, iki önemli etken Osmanlı toplum yapısının kapitalist üretime devinmesini engellemiş ve bu faktörler de geri kalmışlığımızın kökenlerini oluşturmuştu. Bir kere, batıda feodal yapının dağılıp kapitalist üretime devinme çağında, Osmanlı toplumu iç koşulların elverişsizliği (esas etken) nedeniyle kapitalist üretime devinmenin üstesinden gelememiş ve ardından gelen dış etkenlerin de katılması ile bir yandan, geri kalmışlık toplumun tüm alanlarında kökleşmiş, yaygınlaşmış ve öte yandan da, Osmanlı toplumunun yarı-sömürge olması sonucunu doğurmuştu. Açıkça bellidir ki, geri kalmışlığın Osmanlı dönemi için köken ya da nedenleri, kapitalist üre-

time devinmemekle özdeş sayılmaktadır. Ama aynı özdeşlik, Cumhuriyet Türkiyesi için kurulabilir mi?

Söyle de söylenebilir: Biz şimdi bu noktadan sonra geri kalmışlığın, Cumhuriyet Türkiyesini ilgilendiren nedenlerinden söz etmek istiyoruz; o zaman ilk soru şudur: Osmanlı toplumu için yürütülen bu mantık, Cumhuriyet Türkiyesi için de geçerli midir? Ya da Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen yarım asırlık dönem içerisinde, yürütülen sanayileşme politikasını yalnızca sistemin kendi mantığı içinde mi tartışmalıyız; yoksa var olan öteki bir seçeneği de dikkate alarak mı soruna açıklık kazandırmalıyız?

Geri kalmışlığımızın köken ve nedenlerinin, Osmanlı dönemiyle ilgili olan bölümünü, kapitalist üretime devinmenin üstesinden gelememekle özdeş varsaydık. Oysa bu nedenlerin, Cumhuriyet dönemiyle ilgili olan bölümü, tümüyle 50 yıldır sürdürülen kapitalist yoldan sanayileşme uygulamalarının içinde yatmaktadır.

**Soru 49 : İlk Cumhuriyet Hükümetlerini burjuva bir program uygulamaya yönelten nedenler nasıl özetlenebilir?**

Kurtuluş Savaşını yöneten lider kadronun (ki bunlar, aynı zamanda, Cumhuriyet yönetiminin siyasal kadrolarını da oluşturan kişilerdir) hareketi, (anti-emperyalist yanı bir tarafa) açıkça anti-kapitalist olarak da ilân etmelerine rağmen, ilk Cumhuriyet Hükümetleri, kapitalist bir sanayileşme yöntemi içeren burjuva bir programla yola çıkmışlardı.

Bu tarihsel olguyu belirleyen de, toplumun o döneminde varolan iç ve dış koşullar, özellikle de toplumsal güç dengesi olmuştu. Kabul edilmelidir ki, o günün koşullarında, siyasal iktidarın toplumsal tabanını oluşturan güçler, ancak ve ancak klasik yoldan kalkınma yöntemini benimseyebilirlerdi. Çünkü siyasal iktidarın toplumsal tabanını oluşturan güçler, toplumun o günkü egemen çevreleri, çıkarlarını sürdürmek, yaygınlaştırmak ve daha gelişmiş bir sömürü düzeni oluşturabilmek için, seçeneklerini kuşkusuz kapitalizmden yana kullanacaklardı. Anımsayalım ki İzmir İktisat Kongresi ve sonra gelen uygulamalar açıkça göstermiştir ki, siyasal iktidarın toplumsal tabanını, büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi, cılız da olsa sanayiciler ve sivil-asker aydın ittifakı oluşturmaktaydı.

Bu noktayı vurgulamak isteyişimin esas nedeni şudur: Bizim tarihimiz ve özellikle yakın tarihimiz kasıtlı olarak çarpıtılmış ve de çarpıtılmış biçimiyle topluma aktarılmıştır. Bu noktalara değinmeden ve toplumda yer etmiş kimi önemli yanlışları açığa çıkarmadan, toplumun kalkınma ya da sanayileşme sorunlarını gerçek bir doğrultuda tartışmak hemen hemen olanaksızdır.

Bu çarpıtma ya da yanlışlardan birisi, ilk Cumhuriyet Hükümetlerinin siyasal kadrolarını, toplumun egemen çevrelerinden ayrı düşünmek ve hatta onları birbirinin karşısına koymaktır. Tırnak içinde de olsa özellikle «soldan» gelen bu çarpıtma ya da yanlış, 1975'in Türkiyesinde bile taraftar bulabilmekte, bu kadroların kökenleri ve kimi demeçlerine dayanılarak, bu yönde iddialar hâlâ sürdürülebilmektedir. Oysa, siyasal iktidarların niteliği, hiç bir zaman ne kimi liderlerin belli boşluk dönemlerinde söylediği sözlerle ve hele hele ne de onların sınıfsal kökenleriyle açıklanamaz. Hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki siyasal iktidarların temel niteliğini belirleyen esas etken, her zaman onun dayandığı toplumsal tabanın niteliğidir. Acaba dünyada kaç burjuva devlet vardır ki, onu bizzat sanayici ve tüccarlar yönetiyor olsun.

İkinci olarak, çokça yapılan ve genellikle kurulu düzenden yana olanlardan gelen bir saptırma da şudur: Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sürdürülen kalkınma girişimlerinin, başarı ya da başarısızlıkları, yalnızca, yürütülen burjuva kalkınma yönteminin sınırları içinde tutularak tartışılmak isteniyor. Oysa bu dönemde, kapitalizm ya da kapitalist yoldan sanayileşme yöntemi tek seçenek değil; çünkü çağımızda başka kalkınma yöntemleri de var. Aslında sorunu şöyle koymak çok daha gerçekçi olur: 20. yüzyılda, kapitalizmin can çektiği bir çağda, geri kalmış bir ülke için kapitalist kalkınma yolu bir seçenek bile değildir. Bu belki bir seçenek ama, kime ve neye karşı? Hiç kuşkusuz, her türlü geriliğin, bağımlılığın ve ikelliğin üstesinden gelememe pahasına; bağımsızlık, demokrasi ve sosyal ilerlemede: yana olan bir uygulamalar bütününe, yani kapitalist olmayan kalkınma yöntemine karşı bir seçenektir.

Ayrıca, Cumhuriyet Türkiyesinin tarihi tartışılırken, onu çok yanlış ve bu tarihsel süreci özünden çarpıtıcı kimi yanlış kriterlerle dönemlere ayırma işi de, önemli ve öncelikle düzeltilmesi gereken bir yanlışdır. Özellikle, tarihi bölümlere ayırma biçimindeki davranışlar, belli ekonomik politika uygulamalarındaki görülen değişmeler öne sürülerek, sistem değişiklikleri gibi göster-

riliyorsa, bu saptırma çok daha tehlikeli bir nitelik taşır. Söz-  
gelimi, 1923-1931 dönemini kapitalist yönde uygulamalar ve ar-  
dından gelen devletçiliği de kapitalizme karşı bir seçenek, nere-  
deyse kolektivist uygulamalar bütünü olarak kabul etmek. Kuş-  
kusuz, geri kalmış bir ülkede devletçilik uygulamaları, liberal  
bir ekonomik politika uygulamasına bakarak her zaman ilerici  
bir nitelik taşır; ama devletçiliği kapitalizmi geliştirmenin bir  
aracı olarak kullanmamak koşuluyla.

Yakın tarihimizle ilgili kimi önemli çarpıtmalara kısaca de-  
ğindim. Çarpıtılan şeyler kuşkusuz yalnızca bunlar değil; yeri  
geldiğinde bunlardan da söz edeceğim. Şimdi, yarım asırdan faz-  
la bir süredir yürütülen sanayileşme ya da kalkınma politikala-  
rının özelliklerine geçmeden önce, çok ayrıntılara girmeden geri  
kalmışlığımızın kimi önemli göstergeleriyle bunun nedenlerine  
değinmek istiyorum.

**Soru 50 : Geri kalmışlığımızın boyutları hangi göstergelerle  
izlenebilir?**

Bir ülke, toplum hayatının çok kısa ve belirli dönemleri bir  
yana bırakılırsa, sürekli bir değişme ve gelişme süreci içindedir.  
Bu, toplumların tarihsel gelişim süreçlerinin tümü için geçerli  
bir gerçek ve tarihsel bir olgudur. Ve biz bu değişme ve geli-  
melere, kısaca ve kabaca, «kalkınma» diyoruz. Besbelli ki, bu  
genel yargıyı kanıtlayan ölçüt de bir toplumun kendi geçmişine  
bakarak sosyal, ekonomik ve kültürel açılarından değişiyor ve ge-  
lişiyor olmasıdır. Daha açık bir deyişle, toplum hayatı düne ba-  
karak, bugün daha ileri bir aşamaya ulaşabiliyor ise, bu ülkeye  
kalkınıyor ya da gelişiyor denebilir.

Ama, günümüzde kalkınma ya da aynı anlama gelen sanayi-  
leşme kavramının çağdaş bir anlamı var. Bir kere, en azından  
bir toplumun kalkınmakta olup olmadığına salt kendi geçmişine  
bakarak karar verilemiyor. Özellikle geri kalmış ülkeler için, kal-  
kınma ya da sanayileşme sorunu, bir anlamda bu ülkelerin ge-  
leşmişlerle aralarındaki eşitsizliği giderme çabasıdır. O zaman,  
bir geri kalmış ülkenin kalkınmakta ya da sanayileşmekte olup  
olmadığına salt kendi geçmişine bakarak değil, aynı zamanda  
aradaki eşitsizliğin ne yönde değiştiğine de bakarak karar ver-  
mek gerekir.

Konumuz, Türkiye'nin sanayileşme ya da kalkınma sorun-  
larına açıklık kazandırmak. Birinci soru şu: Türkiye, son elli



yıldır uygulanan kalkınma politikası sonucunda ne kadar yol aldı, ve bu yürütülen kalkınma yöntemi nasıl bir nitelik taşımaktadır? Şöyle de söylenebilir: Yarım asrı aşan bir süredir yürütülen kalkınma ve sanayileşme girişimleri sonucunda Türkiye toplumu umulan bir düzeye ulaştırılabilmiş midir; ya da, toplumun günümüzde ulaştığı kalkınmışlık düzeyine bakarak, bu uygulamalar bütününe başarılı damgasını vurabilir miyiz? Başarısızlık söz konusu ise, bunun nedenleri nasıl açıklanabilir?

Daha önce de belirttik; Türkiye toplumu, geçmişine bakarak değişti ve gelişti; halen de değişmekte ve gelişmekte. Bunlar gerçek; ama bu, toplumun bugünkü düzeyini salt kendi geçmişiyle karşılaştırarak varılan bir yargı. Oysa, bu gelişmelerin yeterli olup olmadığını gerçek bir biçimde değerlendirebilmek için, uluslararası karşılaştırmalar yapmak gerekmektedir. Bu uluslararası karşılaştırmaları, hangi göstergeleri kullanarak yapabiliriz? Tüm dünyada yapıldığı gibi, elimizin altında bulunan kimi ekonomik, sosyal ve kültürel göstergeleri kullanarak, Türkiye'nin kalkınma ya da sanayileşme düzeyini açıklığa çıkarmak mümkündür.

Belli sakıncalar taşımaya rağmen, ekonomik göstergelerden ilk akla geleni ve en çok kullanılanı ulusal gelirle ilgili istatistik veriler olmaktadır. Kişi başına düşen ulusal gelir açısından, kimi gelişmiş ülkelerle Türkiye'yi karşılaştırdığımızda durum hiç de iç açıcı değildir. Son yılların verilerine dayanarak söylenebilir ki, gelir açısından Türkiye, gelişmiş ülkelere oranla 10-15 kez daha geri bir düzeyde bulunmaktadır.

**TABLO 15 : KİMİ ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN ULUSAL GELİR (1970-1971, milyon dolar)**

Ülkeler	Kişi başına ulusal gelir
ABD	5057
İsveç	4438
Kanada	4031
Batı Almanya	3572
Avusturya	2916
Fransa	2901
Hollanda	2784
İngiltere	2412
Türkiye...	328

Kaynak: U.N. Statistical Year Book 1972, s. 627-629.

Yukarıda andığım, Türkiye ile gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik, gelir açısından sürekli Türkiye'nin aleyhine olarak gelişmiştir. Türkiye toplumunun son elli yıllık tarihsel gelişim süreci içinde, en hızlı geliştiği 1960-1971 döneminde bile, bu eşitsizlik hızla artmış ve günümüzde akıl almaz bir büyüklüğe ulaşmıştır. Nitekim, açıkça görüldüğü gibi son on yıllık sürede, kişi başına gelir açısından Türkiye ile O.E.C.D. ülkeleri arasındaki eşitsizlik, 1339 dolardan 2012 dolara; Ortak Pazar ülkeleriyle varolan eşitsizlik ise, 1100 dolardan 1675 dolara yükselmiştir.

**TABLO 16 : KİMİ ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİRDE GÖZLENEN GELİŞMELER (1963 fiyatlarıyla dolar olarak)**

Ülkeler	1960	1971
O.E.C.D. ülkeleri	1562	2340
Ortak Pazar ülkeleri	1323	2003
Türkiye	223	328
O.E.C.D. ve Türkiye arasındaki eşitsizlik	1339	2012
AET ile Türkiye arasındaki eşitsizlik	1100	1675

Kaynak: O.E.C.D. Main Economic Indicators 1955-1971, Paris March 1973, s. 500-501

**Soru 51 : Türkiye'de ekonominin ve ulusal gelirin yapısı geri kalmışlığın bir göstergesi olarak kullanılabilir mi?**

Geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'de ekonominin ve buna dayalı olarak da ulusal gelirin yapısı, gelişmiş ülkelere oranla oldukça değişik bir nitelik taşımaktadır. Tarım, birincilerin ekonomilerini belirleyen temel kesim olma niteliğini hâlâ korurken; ikincilerde, bu sektörün önem ve ağırlığı, görece olarak çok küçük bir düzeye indirilmiş bulunmaktadır. Bundan ötürü de, ulusal geliri oluşturan ekonominin değişik kesimlerinin, bu oluşuma katılma payları, gelişmiş ve geri kalmış ülkelerde birbirinden oldukça değişiktir.

Geri kalmış ülke ekonomilerinin belirgin bir özelliği olan bu durumun, Türkiye ekonomisi için de geçerli olduğunu söylemek olanaklıdır. Olanaklıdır diyorum çünkü, tarımın daha belirleyici olduğu kimi Afrika ve Asya ülkelerine bakarak, Türkiye eko-

nomisinde tarım kesiminin önemi kısmen azalmıştır. Buna rağmen, gelişmiş ülkelerle Türkiye ekonomisi bu açıdan karşılaştırılırsa, tarım kesiminin ekonomideki görece önemi ve buna dayalı olarak da ulusal gelire katkısının yine görece büyüklüğü, bir geri kalmışlık simgesi olarak karşımızda durmaktadır.

Nitekim, gelişmiş ülkelerle Türkiye'yi, gerek tarım kesiminin ulusal gelire katkısı ve gerekse çalışan toplam nüfus içinde tarım kesiminde çalışanların görece büyüklükleri açısından karşılaştırırsak, görünüm hiç de sevindirici değildir. Örneğin, son yılların verilerine bakıldığında, tarımın ulusal gelire katkısı, İngiltere'de yüzde 3, Amerika'da yüzde 3, Fransa'da yüzde 6 dolaylarında iken; Türkiye'de bu oran yüzde 28 gibi oldukça yüksek bir düzeyde bulunmaktadır. Aktif nüfus açısından olaya bakıldığında, geri kalmışlık çok daha belirgin bir biçimde gözlenebilmektedir. Nitekim, kırsal kesimde çalışanların toplam aktif nüfus içindeki payı, yüzde olarak, İngiltere'de 3.1, Amerika'da 4.2, Fransa'da 12.8 iken; Türkiye'de bu büyüklük yüzde 71.8 gibi akıl almaz bir düzeydedir.

**TABLO 17 : KİMİ ÜLKELERDE TARIMIN ULUSAL GELİR VE AKTİF NÜFUS İÇİNDEKİ PAYI (yüzde olarak)**

Ülkeler	Ulusal gelir içinde tarımın payı	Aktif nüfus içinde tarımın payı
İngiltere	3	3.1
ABD	3	4.2
Fransa	6	12.8
Türkiye	28	71.8

Kaynak: Akın İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, s. 19

Türkiye'de tarım kesiminin ekonomi içinde hâlâ büyük bir ağırlık taşıyor olması, büyüme hızını olumsuz yönde etkileyen önemli bir konum olmaktadır. Tüm geri kalmış ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de sanayileşmemiş olmak, yalnızca yapım sanayiinin ciddi ve çağdaş bir boyuta ulaşamadığını belirlemekle kalmıyor; aynı zamanda, tarımda da sanayileşme denilen olayın gerçekleştirilmediğini de göstermiş oluyor. Bunun anlamı şudur: Türkiye'de tarımsal üretim, büyük bir ağırlıkla doğal koşullara bağlı bulunmakta, ileri girdileri kullanma büyüklüğü, uluslar-

arası ölçülere göre, küçük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Tarımsal üretimin doğal koşullara bağlılığı, doğal koşulların elverişsiz olduğu üretim yıllarında, üretimi ve buna dayalı olarak da kalkınma hızını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ise, yıllar itibarıyla kalkınma hızı büyüklüklerinde önemli sapmalara yol açmakta ve ulusal ekonomi denetimi olanaksız bir nitelik kazanmaktadır.

Geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'de, tarım ve sanayi kesimlerinin içinde bulunduğu koşullar, dış ticareti ve buna dayalı olarak da sanayileşme girişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür ülkelerde ve Türkiye'de, toplam ihracatın büyük bir bölümünü birkaç tarımsal ürün oluşturmakta; sanayi mallarının toplam ihracat içindeki önemi küçük bir düzeyde bulunmaktadır. Sözelimi, Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 63'ünü pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm ve incir olmak üzere beş tane tarımsal ürün oluşturmaktadır. Bunun anlamı şudur: Türkiye ekonomisi, ihracat olanaklarını istenilen büyüklüklere ulaştıramamakta ve bu nedenle de, hem sanayileşmenin gerektirdiği makina ve teçhizat dışardan satın alınamamakta ve hem de dış finansman kaynaklarına başvurmak kaçınılmaz olmaktadır.

**TABLO 18 : KİMİ GERİ KALMIŞ ÜLKELERİN İHRACATLARINDA BELLİ TARIMSAL ÜRÜNLERİN AĞIRLIĞI**

Ülke	İhracata katkısı %	İhraç ürünü
Arjantin	60	et, mısır, buğday, deri, yün
Uruguay	76	yün, et, deri
Mısır	51	pamuk, pirinç
Panama	52	muz
Sudan	61	pamuk
İran	86	petrol
İrak	91	petrol
Venezuela	93	petrol
Türkiye	63	pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm, incir

Kaynak: I.M.F. International Financial Statistics, 1974

**Soru 52 : Geri kalmışlığımızı simgeleyen öteki ekonomik göstergeler nelerdir?**

Geri kalmışlığın önemli göstergelerinden birisi, hiç kuşkusuz, yapım sanayiinin ulusal ekonomi ve buna dayalı olarak da ulusal gelir içinde önemli bir ağırlığa sahip bulunmamasıdır. Bu nedenle de, bu ülkelerde sanayi kesiminin, gerek ulusal ekonomi ve gerekse büyüme hızı üstündeki etkinliği belirleyici bir nitelik taşımaz. Gerçi, kimi geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'de sanayi kesimi, ulusal gelir ve özellikle üretim açısından tarımı geçmiş bulunmaktadır. Kuşkusuz bu durum, bu tür ülkelerde ve Türkiye'de kapitalist ilişkilerin hayli derinlere kök saldığının önemli bir göstergesi, açık bir kanıttır. Hatta tartışmasız söylenebilir ki, bu ülkelerde egemen üretim biçiminin adı kapitalizmdir. Tüm bunlar doğru; ama şu da bir doğrudur ki, bu ülkelerde ve Türkiye'de, varolan biçimiyle sanayi, aynı zamanda geri kalmışlığı simgeleyen önemli bir gösterge olarak da kullanılabilir.

Şundan ki, nicel açıdan bakıldığında, ister mutlak ve isterse kişi başına düşen büyüklük olarak alınsın, Türkiye'de sanayi malları üretiminin ulaştığı düzey, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşük bir noktada bulunmaktadır. Kimi önemli ara malı ve enerji tüketimlerini sanayileşmenin bir göstergesi olarak kullanmak, uluslararası karşılaştırmalarda bir gelenek haline gelmiştir. Türkiye sanayiinin gelişmişlik derecesi hakkında bir fikir sahibi olabilmek için, kimi gelişmiş ülkelerle Türkiye'de kişi başına düşen kâğıt, plastik, çelik ve enerji tüketimleri aşağıda verilmiştir.

**TABLO 19 : KİMİ ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN ÇELİK VE ENERJİ TÜKETİMİ**

Ülkeler	Çelik tüketimi (kg.)	Enerji tüketimi (KW)
A.B.D.	617	11.244
İsveç	676	6.089
Kanada	555	9.326
Avustralya	567	5.359
Almanya	580	5.223
Türkiye	52	516

Kaynak : U.N. Statistical Year Book 1972, s. 353 - 356 - 539.

**TABLO 20 : KİMİ ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN  
KÂĞIT VE PLASTİK TÜKETİMİ (1970)**

Ülkeler	Kâğıt tüketimi (kg.)	Plastik tüketimi (kg.)
Belçika	108.2	25.5
Fransa	94.6	23.1
Almanya	125.5	52.2
İtalya	65.6	14.7
Hollanda	142.3	18.0
Türkiye	7.5	1.9

Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Plan, s. 357 - 409.

Kâğıt, plastik, çelik ve enerji tüketimleri, sanayileşme ya da kalkınmanın bir göstergesi olarak alınır, açıktır ki, Türkiye ile kimi gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik, mevcut üretim teknik ve yöntemleriyle giderilmesi olanaksız bir büyüklüğe ulaşmıştır. Türkiye sanayii, gelişmiş ülkelerin sanayiine bakarak, çelik tüketimi açısından 10-12 kez, enerji tüketimi olarak 10-22 kez, kâğıt tüketimine bakarak 10-19 kez ve plastik tüketimi açısından da yaklaşık 7-27 kez daha geri bir düzeyde bulunmaktadır.

Bu veriler, Türkiye'nin kalkınma ya da sanayileşme açısından, gelişmişlere oranla hayli geri bir düzeyde bulunduğunu göstermektedir. Ne var ki, sorun bununla bitmemekte; yapım sanayiinin nitelik ve kimi özellikleri de, geri kalmışlığımızı belirleyen önemli göstergelerden sayılmaktadır. Yapım sanayiinin nitelik ve kimi özelliklerine ilişkin ayrıntılı açıklamalar, bu çalışmanın başka bir yerinde ele alınacağından, şimdilik bu noktaya kısaca ve kalın hatlarıyla değinmekle yetineceğim.

Bir kere, yapım sanayii gerek ölçek büyüklüğü ve gerekse uygulanan üretim teknik ve yöntemleri açısından, gelişmiş ülkelerle karşılaştırılamayacak derece ilkel bir düzeyde bulunmaktadır. Bu nedenle de, yapım sanayii mallarının dünya pazarlarında hemen hemen hiç bir rekabet gücü bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan Türkiye sanayii, genellikle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Büyük bir ağırlıkla, iç pazara yönelik olan Türkiye yapım sanayii, sanayileşmenin esas göstergesi olan üretim araçları üretiminde hiç de ciddi sayılabi-

lecek bir düzeye ulaşabilmiş değildir. Varolan biçimiyle, kimi dayanıklı tüketim ve yatırım malları üreten kesimlerin hemen hemen tamamı da, montaj sanayii kollarından oluşmakta ve çoğu kez bunlara sanayi kuruluşları gözüyle bakmak bile pek olanaklı gözükmemektedir. Ayrıca, bu geri ve ilkel sanayi kuruluşları da, dış ticareti, yabancı sermayesi ve yardım programlarıyla dışa bağımlı bir nitelik taşımaktadır.

### **Soru 53 : Geri kalmışlığımız kimi sosyal ve kültürel göstergelerle de gözlenebilir mi?**

Geri kalmışlığımızı kimi sosyal ve kültürel göstergelere dayanarak da açıklamak olanaklıdır. Bunlardan birisi beslenme sorunudur. Türkiye'nin de içinde bulunduğu dünya nüfusunun büyük bir bölümünün beslenme yetersizliği içinde olduğu bilinmektedir. Özellikle, az gelişmişliğin daha alt sınırında bulunan ülkelerde açlık en önemli sorun olma niteliğini hâlâ sürdürmektedir.

Bir bakıma, fakir ülkeler olarak adlandırılan geri kalmış ülkelerin beslenme yetersizliği genellikle kişi başına düşen günlük kalori miktarıyla gösterilmektedir. Asya ve Afrika'nın kalkınma yolunda olan ülkelerinde kişi başına düşen kalori miktarı 2500'ün altındadır. Günlük kalori gereksiniminin en az 2500 olması saptandığına göre, bu büyüklüğün altında kalan ülkelerde beslenme yetersizliğinin, açlık sorunuyla özdeş olduğu söylenebilir.

İçinde Türkiye'nin de bulunduğu, günlük gereksinim olan 2500 kalorinin gerçekleştirildiği geri kalmış ülkelerde ise, bir başka sorun ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu kalorinin büyük bir bölümü genellikle tek besin kaynağından karşılanmakta (örneğin tahıl ya da pirinç), bunun ise sağlıklı bir beslenme olduğu uzmanlarca belirtilmektedir. Sağlıklı bir beslenmenin, özellikle belirli protein miktarıyla gerçekleştirilebileceği ileri sürülmekte ve bu nedenle de geri kalmış ülkelerin beslenme düzeyinin ölçülmesinde, günlük hayvansal protein miktarı kullanılmaktadır. Kişi başına düşen ulusal gelirin büyüklüğü ile kişi başına düşen protein miktarı arasında yakın ilişkiden söz edilerek, iki gösterge birlikte kullanılmaktadır.

**TABLO 21 : KİMİ ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA ULUSAL GELİR VE GÜNLÜK PROTEİN MİKTARI (1966-1968)**

Ülkeler	Kişi başına ulusal gelir (dolar)	Kişi başına hayvani protein (gr.)
A.B.D.	4103	68.5
İsveç	3119	54.0
Kanada	2827	64.0
Fransa	2356	60.8
Almanya	2083	52.4
Pakistan	131	10.0
Hindistan	84	5.5
Türkiye	260	14.8

Kaynak: A. İlkin, a.g.e., s. 12

50 yılı aşkın bir süredir yürütülen sanayileşme ya da kalkınma politikasının sonucunda, bırakınız sanayileşmiş bir toplum olmayı, deyim yerindeyse, bir tarım toplumu bile olduğumuzu gerçekten söyleyemeyiz. İnsanın sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için, zorunlu biyolojik gereksinimlerinden olan temel maddelerin (ki bunlar, tarımsal ürünlerdir) tüketiminde bile, Türkiye toplumu, Batının gelişmiş toplumlarıyla karşılaştırıldığında oldukça geri bir düzeyde bulduğumuz açıkça görülmektedir. Sözelimi, kişi başına et tüketimi, (kg. olarak) Almanya'da 70.5, Fransa'da 82.7, İngiltere'de 70.6, İtalya'da 46.7 ve Türkiye'de de 15.1 dolaylarındadır. Keza, kişi başına düşen süt tüketimi, Almanya'da 120.2, Fransa'da 127.5, İngiltere'de 181.0, İtalya'da 77.7 iken, Türkiyede 56.5 kg'dır. Kişi başına düşen yağ tüketimi ise, Almanya'da 30.1, Fransa'da 24.0, İngiltere'de 24.0. İtalyada 19.1 ve Türkiye'de ise 10.7 kg. dolayında bulunmaktadır.

Geri kalmış ülkelerde ve Türkiyede görülen önemli bir özellik de, eğitim düzeyiyle ilgili olarak, okuma yazma bilmeyenlerin oranında görülen aşırı büyüklüktür. Bu durum, gelişme yolunda olan ülkeler ve Türkiye için acı bir gerçek ve fakat bilimsel yöntemlerle ilerlemeyi amaç edinmiş dünyamız için, 20. yüzyılın son çeyreğine girdiğimiz şu günlerde utanç verici bir olay olsa gerektir. İnsan ister istemez, Marx'ın yüz yıldan daha fazla bir süre önce, söylediği şu sözleri anımsamadan edemiyor: «Kapitalizm geliştikçe, çalışmayanda kültür ve zenginlik, çalışanda ise yoksulluk ve bağımlılık gelişir.»



**TABLO 22 : KİMİ ÜLKELERDE OKUR YAZAR OLMAYANLARIN DURUMU (15 yaşından büyük nüfus için)**

Ülkeler	Okur-yazar olmayanlar %
Sovyetler Birliği	1.5
Amerika	2.2
Romanya	11.4
İspanya	14.4
İtalya	9.3
Türkiye	54.0

Kaynak: U.N. Demographic Year Book 1970, s. 593-590

Türkiye'nin eğitim açısından içinde bulunduğu bu utanç verici olay, günümüzün gelişmiş ülkelerinin 19. yüzyıldaki durumuyla karşılaştırıldığında, okuma-yazma bilmeyenlerin oranı bizde daha da yüksek görünmektedir. Nitekim, 15 yaşından büyük nüfus içinde okuma-yazma bilmeyenlerin ağırlığı, İngiltere'de 1840 yılında yüzde 42, Fransa'da yine 1840 yılında yüzde 47, Almanya'da 1830'da yüzde 21 ve Belçikada 1846 yılında yüzde 50 iken, bu tarihten yaklaşık 125 yıldan daha fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'de okuma-yazma bilmeyenlerin oranı hâlâ yüzde 50'nin üstünde bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde 10 bin kişiye düşen doktor sayısı, 15.2-25.9 kişi olarak belirlenirken, Türkiye'de bu büyüklük 4 gibi oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Keza, çocuk ölüm oranları (1971), binde olarak Amerika'da 19, İngiltere'de 18, Fransa'da 14, Almanya'da 18, Japonya'da 12 iken, Türkiyede 153'tür. 10 bin kişiye düşen öğrenci sayısı açısından da durum çok değişik değil; gelişmişlerde 10 bin kişiye düşen öğrenci sayısı 62-226 kişi arasında değişirken, Türkiye'de bu sayı 30 gibi oldukça küçük bir büyüklüktür. (Socialism and Capitalism, Score and Prospects, 1971, s. 62-64)

Bu örnekleri çoğaltmak olanaklı; ama tek sorun geri kalmışlığımızı simgelemek değil, belki ondan da önemli olan, bunun nedenlerini ve de çözüm yollarını ortaya koyabilmektir. Bundan ötürü de işe, 1920'lerden ve özellikle de İzmir İktisat Kongresinden başlamak gerekmektedir. Çünkü ilk Cumhuriyet hükümetlerinin niteliği ve siyasal iktidarın toplumsal tabanını oluşturan

güçlerin özelliklerine ilişkin en önemli kaynakları, 1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde bulabilmekteyiz.

**Soru 54 : İzmir İktisat Kongresi'nin önemi ve bu Kongre'nin toplanma nedenleri nasıl özetlenebilir?**

17 Şubat 1923 günü toplanan İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet Türkiyesinin tarihini iyi kavramak açısından önemle altı çizilecek bir olaydır. Çünkü, görünürde resmi bir niteliği olmamasına rağmen, bu kongre, yeni Türkiye toplumunda oluşması istenen sistemi ve buna dayalı olarak da uygulanacak ekonomik politikanın niteliğini dış ve iç dünyaya ilân etmek için toplanmıştı. Kongre'nin belirttiğim anlamdaki önemine değinen Atatürk, Kongreyi açış konuşmasında aynen şöyle söylüyordu: «Efendiler, Heyet-i Aliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, Kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâs-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir. Bu kadar kıymetli ve tarihi Kongenizi küşâd etmek şerefini bana bahsettiğinizden dolayı hassaten arz-ı teşekkürat ederim.» (Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, s. 163)

Ciddi ve büyük hazırlıklar yapılmadan, bu kongreyi kışın ortalarında çok ivedi olarak toplamanın, hiç kuşkusuz, kimi önemli iç ve dış nedenleri vardı. Bir kere, gerek yeni Türkiye Devleti ve gerekse batılılar başlangıçta ummaktaydılar ki, 21 Kasım 1922'de başlamış olan Lozan görüşmeleri birkaç hafta içinde sonuçlanabilecektir. Oysa bu görüşmeler, 4 Şubat 1923'e kadar sürmesine rağmen, hiç bir sonuç alınamamış ve kongre bu tarihten başlamak üzere iki buçuk aya yakın bir süre kesilmişti. Kanımca, Atatürk'ün kongreyi açış konuşmasında üzerinde uzunca durmasından da açıkça anlaşıldığı gibi, bu kongre ile barış koşullarımızı batılılara hem ilân etmiş oluyor, hem de batılıların üzerinde önemle durduğu kimi noktalarda onları gerek-

siz kuşkulardan kurtarmış oluyorduk. Batının önemle üzerinde durduğu konu, yeni Türkiye Devletinin yöneleceği sistemin niteliği ve buna dayalı olarak da eski sömürge bağlarının yeni biçimiyle de olsa devamını gerektiren koşulların oluşturulmasıydı: «... Belirtmek istediğim ve görüşmelerin uzamasına sebep teşkil eden husus, Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki sömürge bağlarının tasfiyesidir. Batılılar bu bağları tekrar kurmak için çok çaba sarfettiler ve bu yüzden görüşmeler 4 Şubat 1923'den başlamak üzere iki buçuk aya yakın bir süre kesildi.

«Bu sömürge bağları nelerdir? Bunlar bir taraftan Osmanlı Borçları (Dünyu Umumiye) diğer taraftan da iktisadi ve adli kapitülasyonlardır.

«Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı zaman İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanmıştır. Son derece önemli saydığımız bu Kongre üzerinde çeşitli bakımlardan duracağız. Ancak, burada belirtmemiz gereken nokta şudur: Kongre emperyalistlere görüşümüzü ve barış şartlarımızı belirtmek için de bir vesile olmuştur.

«İzmir İktisat Kongresi.(...) bütün illerden gelen ve çeşitli sınıf ve zümreleri temsil eden binden fazla üye ile toplantıya açılmıştır. Kış aylarında bu kadar delegeyi toplamak kolay olmamıştır. Türürlü şikâyetlere sebep olmuştur. Ancak batılı mütefiklere bir an önce toplu bir şekilde görüşlerimizi bildirmemiz lâzımdı. Bu bakımdan Kongreyi, o zaman bir gazetecinin yazdığı gibi (A. Emin Yalman — Ö.Ö.), 'bir hüsnü tesadüf addetmek' mümkün değildir.» (Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 52-53).

Nitekim, İzmir İktisat Kongresinde gerek Atatürk ve gerekse dönemin İktisat Vekili; hem yeni Türk Devletinin yöneleceği sistemin niteliği, hem de batı kapitalizmine karşı takınacağımız tavır hakkında oldukça açık konuşmuşlardır. Aynı açıklığı Kongre kararlarında da görmek olanaklıdır: «Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil; bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sâmilelim çiftçilerdir, san'atkârlardır, tüccarlardır. Ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?(...) Bugün mevcut olan fabrikalarımızda(...) kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve

memnun olarak çalışmalıdır ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır.(...)

«Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sanayimize inzımam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.» (Atatürk'ten aktaran G. Ökçün, a.g.e., s. 252-255-256)

Bu kongrenin toplanmasının önemli nedenlerinden biri de, yeni Türkiye Devleti'nin siyasal kadrolarını oluşturan kesimle, İstanbul ve İzmir gibi ekonomik merkezlerin egemen çevrelerini yüz yüze getirmek; bir anlamda siyasal iktidarın toplumsal tabanını oluşturan güçlerin ittifakını sağlamlaştırmak ve bu güçlerin çıkarları doğrultusunda uygulanacak ekonomik politikanın niteliklerini saptamaktır. Bu yönde bir istek, yalnızca siyasal kadrolardan gelmiyor; yukarıda andığım egemen çevreler de, uzun süreden beri böyle bir kongrenin toplanmasını istiyorlardı.

Nitekim, Milli Mücadele'den hemen sonra, 1922 yılı içinde İstanbul'un Türk tacirleri ilginç bir örgütlenmeye girerek Milli Türk Ticaret Birliğini kurmuşlardır. Birliğin amacı, kurucularından Ahmet Hamdi Başar'ın açıklamasına göre, o ana kadar Batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk yapan gayri müslim ticaret erbabının ekonomik hayattan tedrici tasfiyesini sağlamak, bunun sonucu olarak doğacak «ticari boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak. (...) Bunun için Avrupa ve Amerika'nın büyük ticari müesseseleriyle doğrudan doğruya temaslar kurulmasına (çalışmak), onlara Türk olmayan temsilciler yerine Türk işadamları tavsiye etmek idi.» (A. H. Başar'dan aktaran K. Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 24 -25) «Bu açıklama, emperyalist saldırıya karşı silâhlı bir direnme olarak nitelendirdiğimiz Milli Mücadele sona ererken, İstanbul'un Türk burjuvazisinin emperyalizmle işbirliğine sarıldığını gösteren değerli bir belgedir. Demek oluyor ki, emperyalizmle Türkiye arasında mevcut ekonomik ilişkiler sistemi, yeni dönemde de aynen sürdürülmeli; sadece bu ilişkilerin Türkiye'deki halkalarını oluşturan aracı faaliyetler gayri müslimlerden Türklere devredilmeliydi.» (K. Boratav, a.g.e., s. 25)

İstanbul ticaret burjuvazisinin bu gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, yeni siyasal kadroların desteğine gerek duyulmaktaydı. A. H. Başar'ın söyleyişyle, «Devletin Türk tüccarına (...) ithalât ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanımasını istiyorduk. (...) Serbest rekabet şartları altında ticaretin millileştirilmesi(ne) (...) imkân olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık.» Anlaşılmaktadır ki, İstanbul tüccarı için sorun, yeni Türkiye Devleti'nin siyasal kadrosunun bu anlamda teşvik ve desteğini kazanmaktır. Bunları anlatabilmek için de, Milli Türk Ticaret Birliği, 10 Ocak 1923'de bir Ticaret-i Hariciye Kongresi oluşturmaya karar vermişti. Ancak, İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) 2 Ocak 1923'de Birliğe bir telgraf yollayarak, bu kongreyi memnuniyetle karşıladığını, ancak birliğin bizzat girişeceği kongre teşebbüsünü erteleyerek, Şubat ayı içerisinde İzmir'de toplanacak İktisat Kongresine katılmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Bu isteği olumlu karşılayan Birlik, ilgili kongreyi ertelemiş ve İzmir'deki kongreye katılarak, değişik kesimlerden oluşan bu Kongre'de en hazırlıklı ve etkin grubu oluşturmuştur.

**Soru 55 : İzmir İktisat Kongresi'ne kimler ve nasıl bir yöntemle seçilmişti?**

Dönemin İktisat Vekâleti aldığı bir kararla, Kongre'ye katılacak delegelerin nitelik ve niceliğini belirlemiş ve her kazandan 8 delegenin Kongre'ye katılmasını öngörmüştü. Kongre'ye katılacak bu sekiz delegeden 3'ü çiftçilerden, birisi tüccar, birisi sanayici, birisi amele, birisi şirket ve birisi de banka temsilcisinden oluşacak idi. Ancak Kongre çalışmalarına başlandığında bu altılı gruplaşma; çiftçi, sanayici, tüccar ve amele olmak üzere dörde indirilmiştir.

Toplumu oluşturan değişik yarar gruplarının hemen hemen tümünün, görünürde Kongre'ye davet edilmiş olması, yine görünürde Kongre'ye demokratik bir nitelik görünümü vermektedir. Ama soruna biraz yakından bakılır, delegelerin niteliklerine, seçilme yöntemlerine ve Kongre'deki tutumlarına yakından bir göz gezdirilirse, açıkça görülmektedir ki, bu Kongre egemen çevrelerin isteklerini dile getiren kimselerden oluşmuş ve hemen hemen tümüyle bu yönde ve doğrultuda kararlar alınmıştır.

Nitekim, bu Kongre'ye en bilinçli, en hazırlıklı ve en örgütlü katılan iki kesimden birisini, ticaret burjuvazisi, ikincisini de büyük toprak sahipleri oluşturmaktaydı. Bunun yanında, resmi kişilerin çabalarıyla yüksek bürokrasi de değişik sıfatlarla delegeler içinde yer almış; özellikle hükümete yakın siyasi kadroların, Kongre'ye kendi resmi sıfatları ile değil, çeşitli yörelerin çiftçi, tüccar, sanayici ve hatta işçi temsilcisi olarak katıldıkları görülmüştür. Büyük Millet Meclisinden 100 kadar milletvekili delege olmuşlardır; yalnız, Lozan Konferansı ile ilgili olarak yoğun bir çalışma içinde olan Meclis'ten ne kadar milletvekilinin bu Kongre'ye katılabildiği bilinmiyor. Siyasal kadroların bu biçimde ve değişik sıfatlarla bu Kongre'ye katılmış olmaları, hiç kuşku yok ki, toplumun egemen çevrelerini oluşturan kesimlerce de çok olumlu karşılanmıştı. Şundan ki, Kongre'nin en önemli görev ve amaçlarından biri de, siyasal kadrolarla toplumun egemen çevrelerini kaynaştırmak ve bu kadroları kendi istekleri doğrultusunda oluşturmak idi. Egemen ekonomik güçlerle, siyasal kadrolar arasındaki kaynaşma isteğinin en belirgin görüntüsü, Kongre'ye Manisa sanayi temsilcisi ünvanıyla ve bu nedenle sivil olarak katılan Kâzım Karabekir Paşa'nın Kongre başkanlığına getirilmesidir.

İşçi temsilcisi olarak kongreye katılan kimselerin seçiminde ise çok daha danışıklı yöntemlerin uygulandığı anlaşılmaktadır. İşçi delegelerinin İstanbul'daki seçiminde önemli bir rol oynayan Amele Birliği'ni aslında Milli Türk Ticaret Birliği kurmuştu. Tüccar eliyle işçi örgütü kurmanın gerekçesi, bu işe ön ayak olan Ahmet Hamdi Başar'a göre şöyledir: «Mütareke yıllarında işçi arasında fırkalar, dernekler kurulmuştu. Bunlar zaferden sonra ve Türk-Sovyet dostluğundan yararlanarak, yüzlerine milliyetçi maske takmışlar ve işçiye hâkim olmak istemişlerdi. Tüccara, yerli ve yabancı sermaye sahiplerine, şirketlere, zenginlere karşı işçide ve fakir halkta düşmanlık duyguları doğurtmaya çalışıyorlardı. Bu akımın hedefi sınıf kavgasıydı. İşçiler teşkilâtlanacaklar, burjuva sınıfı ile savaşıyorlardı. (...) Halbuki sınıf kavgası milli davaya ihanet demektir. Biz henüz işçisiyle, tüccarıyla, sosyal sınıfları teşekkül etmemiş bir toplum olduğumuz için, yapacağımız iş, Türk olarak bu sınıfları yaratmak ve aynı zamanda bunların birbirine düşman olmasına ve elbirliği ederek iktisat meydan muharebesini kazanmalarına çalışmaktır. (...) İşte bu düşünceyledir ki, Türkiye Umumi Amele Birliğini, Milli Türk Ticaret Birliği'nin bulundu-

ğu binada kurduk. (...) Amele Birliği Başkanı (...), Türk Amele Birliği'nin Türk Ticaret Birliği ile aynı gaye ve hedef etrafında elele çalıştığını açıkça ilân ederdi. Bizim de Amele Birliği'ne yardımcı olduğumuzu ve bütün davalarını tüccar derneği olarak desteklediğimizi herkes bilirdi. Bu durum solculara tabii hücum vesilesi olmuştu: Türkiye Amele Birliği, tüccarın bir kukla teşkiltından, bir paravanadan ibaretti.» (A. H. Başar'dan aktaran Avcioğlu, a.g.e., s. 167. Altlarını ben çizdim. - . .)

Öteki illerde işçi temsilcilerinin seçilmesinde de, aynı eğilimlerin ağır bastığı kesinlikle söylenebilir. Örneğin, romancı Aka Gündüz, Kütahya işçi temsilcisi olarak Kongre'ye katılmış, stelik Kongre'deki amele grubu başkanlığına ve Kongre reis vekilliğine getirilmişti. Amele delegelerin temsili olmayan bu niteliği. dönemin İstanbulsaki solcu kalemlerince teşhir edilmiştir: «Kongre'de kendi mevkii ve fikriyatının ehemmiyeti bu kadar büyük olan amele sınıfının temsili meselesinin son derece ihmal edilmiş olmasına hayret ve teessrden kendimizi alamıyoruz. Mevcut amele cemiyetlerine, toplu işçi zümrelerine müracaat edilecek yerde, köy ve şehir erbab-ı mesaisi namına gnderileceklerin tayini vali ve mutasarrıflara havale edilmiştir. Ve bu tayin âdeta bir memur nasbı gibi bir şekilde yapılmaktadır. (...) Ciddiyetle kabil-i telif olmayan bu hareketin amele üzerinde yaptığı pek fena tesirden sarf-ı nazar, bu sözde amele murahasalarının, vaziyeti tetkik edip amele temaylatını anlamalarına ve edinecekleri fikre göre teklifat ve mdafaatta bulunmak için hazırlanmalarına bile imkân bırakılmamıştır.» (ř. Hsn'nden aktaran G. kn, a.g.e., s. 47-48)

**Soru 56 : 1923'lerde Türkiye'de uygulanmaya başlayan ekonomi politikasının niteliğini belirleyen i ve dış etkenler nasıl özetlenebilir?**

Mustafa Kemal'in 1921'de Büyük Millet Meclisi'ne bizzat sunduğu «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu»nun amaç bölümünde aynen şöyle söylenmekteydi: «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hkmeti, hayat ve istikbalini yegne maksat ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakkümünden ve zulmünden kurtararak, idare ve hkimiyetin hakiki sahibi kılmakla, gayesine vsıl olacağı kanaatindedir.» (şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. 3, s. 341. Altlarını ben çizdim. - . .)

Bu ya da bu tür açıklamalara dayanarak, pek çok kimse gibi, Şevket Süreyya da Türk milli kurtuluş hareketinin, anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir mücadele olarak başladığını belirttikten sonra, şunları kaydetmektedir: «Bu sözlerde, eski Osmanlı yarı sömürge nizamına karşı açık bir isyanın, kayıtsız şartsız istiklâl ve hâkimiyet-i milliye prensibinin kesin ifadesi vardır. Bunlarla beraber, her türlü emperyalist ve kapitalist kayıt ve kontrollerden kurtulmuş bir milli ekonomi kurmak davasının esasları da bu formülde ifade edilmiştir.» (Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 341)

Emperyalizmin işgal kuvvetlerine karşı yürütülen silâhlı bir mücadeleyi, anti-emperyalist bir hareket olarak nitelendirmeyi anlamak mümkün; ama, hareketi aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir sistem olan kapitalizme karşı, anti-kapitalist bir eylem olarak ilân etmek, kolay anlaşılacak bir şey olmasa gerektir. Genellikle, hiç bir ciddi içeriği olmayan bu tür açıklamaları defalarca yapmış olmalarına rağmen, ilk Cumhuriyet Hükümetleri, kalkınma ya da sanayileşme politikası olarak burjuva bir programla yola çıkmış, bu yönde ve doğrultuda bir ekonomik politika uygulamışlardır. Daha önce de söylediğim gibi, bunun hiç de anlaşılmaz bir yanı yok. Çünkü, her toplumda ve her zaman üretim biçiminin ve buna dayalı olarak da yürütülecek ekonomik politikanın niteliğini belirleyen esas etken, siyasal iktidarın toplumsal tabanını oluşturan güçlerin sınıfsal niteliğidir. Yoksa, liderler kadrosunu oluşturan şu ya da bu kişinin görüşü, kişiliği ya da sınıfsal kökeni değil.

Sonuçta, İzmir İktisat Kongresi'nden sonra, sistem konusunda artık ciddi bir tartışma söz konusu değildir. Tartışmalar, daha çok, uygulanacak alet ve ekonomik politikaların niteliğine ilişkin noktalarda yoğunlaşmaktadır. İç koşulların yanında kimi önemli dış koşullar da, sistem kadar, uygulanacak ekonomik politikanın niteliği üzerinde etkili olmuştur. Ulusal bağımsızlık açısından hayli önemli olan bir sorun, kapitülasyonlar sorunu, Lozan Barış Andlaşmasının «Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını» hükme bağlayan 28. maddesiyle çözülmüştür. Buna karşılık, 1923 sonrasının ekonomik gelişmesine de etkisi olacak iki önemli sorunun çözümü, aynı derecede yararımıza olmamıştır. Bunlardan biri Osmanlı borçları, öteki de dış ticaret politikasının hükümranlık sorunu idi.

Lozan andlaşmasının 46-57. maddeleri Osmanlı borçlarının paylaşılması ve bu borçlardan Türkiye'ye düşen payın ve yıl-



lık ödemelerin hesaplanması ile ilgili ilkeleri koymuştur. Yeni Türkiye Devleti, bu ilkelerden hareketle yapılan hesaplamalara göre, Osmanlı borçlarının yaklaşık 2/3'sini oluşturan 64 milyon 597 bin altın liralık bir tutarı devralmış ve yıllık ödemeler 5 milyon 809 bin altın lira olarak saptanmıştır.

Ayrıca, Lozan Andlaşmasına bağlı Ticaret Sözleşmesi, beş yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir himaye politikası uygulamasını engelleyen hükümler içermektedir. Buna göre Türkiye, 24 Ağustos 1928 tarihine kadar Britanya, Fransa, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı taahhüt etmektedir. Aynı sözleşme ile, belirli istisnalar dışında, Türkiye, yurda mal sokmaya ve yurttan mal çıkartmaya ilişkin yasakları kaldırmayı ve bunları yeniden koymayı yükümlenmektedir. Bu hükümler, hükümetin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası izlemesini önlediği gibi, Aşar gibi önemli bir verginin kaldırıldığı bir sırada, devlet bütçesi için çok verimli olan gümrük resmi ve vergi hâsılatından da önemli ölçüde yoksun kılarak, devletin ekonomik hayata müdahale olanaklarını sınırlamıştır.

Kimi önemli iç ve yukarıda sözünü ettiğim dış koşullar, 1923-1931 yılları arasında siyasal iktidarı, özel girişimciliğin hareket serbestisini sınırlayan devlet müdahalelerini ve devlet işletmeciliğini asgari düzeyde tutan bir ekonomik politika uygulamaya yöneltmiştir. İlgili dönemde, özel girişimciliğe ulusal ekonomi içinde önemli bir yer verilmiş ve devletin ekonomik hayata müdahalesi en küçük seviyede tutulmuştur. Devletin ekonomik hayat üzerindeki etkisi, genellikle özel girişimciliği teşvik amacı gütmekteydi. Bunun dışında devletin ekonomi ile ilgilenmesi, Osmanlılardan devralınan kimi işletme ve tekel idareleriyle, yabancı şirketlerden alınan işletmelerin varlığı nedeniyle söz konusu olmaktadır. Elde bulunan bu işletmelerin, bu dönemde, devlet için büyük bir yük teşkil ettiği çok söylenmiş ve hatta bunların ya özel teşebbüse devri ya da özel teşebbüsün bunlara katılmasının sağlanması için, ciddi çabalar harcanmıştı. Ama, tam bu sıralarda, Aşar'ın kaldırılmasıyla devletin önemli bir gelir kaynağından yoksun kalışı, bu teşebbüslerin devlet elinde kalmasına neden teşkil etmişti.

Açıkça bellidir ki, bu dönemin temel niteliği, özel girişimciler eliyle, kapitalistleşme sürecini hızlandırmaya çalışmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için, gerek sanayi ve gerekse tarım kesimlerinde azımsanamayacak tedbirler alınmıştır. Bir yandan

sanayiciler teşvik görmüş ve öte yandan da tarımda kapitalizmin gelişmesine ayak bağı olan önemli engeller ortadan kaldırılmıştır.

**Soru 57 : İlk Cumhuriyet Hükümetleri kapitalist ilişkileri geliştirmede ne gibi tedbirler almışlardır?**

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Cumhuriyet Hükümetleri, tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Bunca çabaya rağmen ilk on yıldaki uygulamaları başarılı saymak pek olanaklı değil. Kuşkusuz bunun nedenleri var; anımsayalım ki, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Türkiye tarımı, tümüyle ilkel ve ataerkil üretim ilişkilerinin ege men olduğu bir kesim görüntüsündeydi. Bu yıllarda, siyasal iktidarın toplumsal tabanını oluşturacak güçte bir burjuvazi olmadığından, (kapitalist bir nitelik taşımaları da) büyük toprak sahipleri siyasal iktidar üzerinde en etkili gruptan birisi ve belki de birincisi durumundaydı.

Batı burjuva devrimlerinden oldukça değişik bir nitelik taşıyan bu özellik, tarım kesiminde kapitalist ilişkilerin oldukça yavaş bir biçimde gelişmesi sonucunu doğurmuş ve bundan da en büyük zararı yine hiç ya da yeteri kadar toprağı olmayan milyonlarca köylü çekmişti. İzmir İktisat Kongresinde, gerek «Köylü milletin efendisidir» diyen Mustafa Kemal'in, gerekse Kongre'ye köylü delegesi olarak katılanların, toprak reformundan hiç söz etmeyişleri hayli düşündürücü ve oldukça ilgi çekici olsa gerektir. 1932 yılında dışarıda öğrenim görüp yurda dönen Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre, toprak reformu konusunda durum şöyleydi: «Ortada toprak reformu hakkında hiçbir düşünce bulamadım. Mecliste yer alan ve sahnede görünen tanınmış ziraatçı politikacılar, meselâ, Muhsin Bey, Tahsin Coşkun (Atatürk Çiftlikleri müdürü - mebus), Yaşar ve Hamdi Bey (mebus - ziraatçı) gibi şahsiyetler, bu konu açılınca: Aman sakın hal.. diyorlardı... 1924 - 1936 arasında partinin edebiyatında, sadece çiftçiyi topraklandırma sözleri yer aldı. O da daha ziyade Hazine arazisinden köylüye toprak vermek anlamında... Toprak reformu sözleri yok...» (D. Avcıoğlu, a.g.e., s. 172)

Bu koşullar altında, büyük toprak sahiplerinin kendilerinin kapitalistleşmesi için tedbirler alınmış ve bu anlamda tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesine ayakbağı olan kimi önemli en-

geller ortadan kaldırılmıştır. Öncelikle, 1923 yılında çıkarılan bir yasa ile tarımsal araç ve gereçlerin Ziraat Bankası kanalı ile ithali ve üreticiye gümrüksüz olarak dağıtılması kararlaştırılmıştı. Aynı yıl içinde yürürlüğe giren bir başka yasa ile hayvan ithalinin de iki yıl için gümrükten muaf tutulması sağlandı. Bu yöndeki davranışlar, tarımsal kredi alanındaki uygulamalarla sürdürüldü. Ziraat Bankası kanalı ile verilen tarımsal krediler toplamı, 1924'de 17 milyon lira iken, 1930 yılında 36 milyon liraya yükseldi.

Tarım kesiminde kapitalist ilişkileri kısmen hızlandıracak asıl önemli uygulamalar 1925 yılında başladı. Bu yıl yürürlüğe giren Medeni Kanun, temel üretim aracı toprakta, mülkiyetin yasal olarak gerçekleşmesine ve giderek toprağın değişim konusu olmasına olanak sağlamıştı. Tarımda kapitalistleşme sürecini hızlandıracak temel koşulun toprağın metalaşması olduğu düşünülürse, gerek kadastro çalışmaları, gerekse Medeni Kanunun bu amaca hizmet edebilecek önemli uygulamalar olduğu söylenebilir.

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesini hızlandırabilecek bir öteki uygulama da devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturan ve aynı olarak alınan Aşar'ın kaldırılmasıdır. Kanımca, aynı olarak alınan bu verginin kaldırılması, iki nedenle kapitalist ilişkileri geliştirmede önemli bir rol oynamıştır. Birinci olarak, bundan böyle küçük üretici devlete aynı olarak ödediği artığı bundan böyle pazarlarda satabilecekti. İkinci olarak, aynı vergi kaldırılınca yerine, parasal olarak ödenmesi zorunlu bir arazi vergisi konmuştu. Bu uygulama, özellikle büyük toprak sahiplerini pazar için üretime zorlayan bir nitelik taşımaktaydı. Çünkü üretici, aynı olarak devlete ödemek zorunluğunda olduğu vergiyi, bundan böyle, nakti olarak ödemek durumundaydı. Tüm bunlar, tarımsal ürünlerin bir bölümünün daha pazarlarda işlem görmesini ve buna dayalı olarak da parasal ekonominin ülkede önem kazanmasını gerçekleştirecek uygulamalar oluyordu.

Kapitalist ilişkileri geliştirmede tarım dışı kesimlere ilişkin uygulamalara gelince; bu dönemde ticaret, bankacılık ve sanayi alanında da azımsanamıyacak kimi tedbirler alınmış ve bu yönde ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri, hükümetin direktifi ya da en azından himayesinde Celâl Bayar tarafından bir milyon TL'lik nominal bir sermaye ile kurulan İş Bankası'dır. A. O. biçiminde kurulan bu bankadan bekle-

nilen; küçük birikimleri toplamak, teşvik etmek, artırmak ve bu yolla yerli sanayii finanse etmektir. Cumhuriyet tarihini iyi anlayabilmek için ciddi bir öneme sahip olan İş Bankası ve öteki kimi tarım dışı şirketler üzerinde biraz daha ayrıntılara girmek gerekmektedir.

**Soru 58 : Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım dışı alanlarda ne gibi gelişmeler olmuştur?**

1924 yılında, M. Kemal'in kayınpederi Muammer Bey, Atatürk'e birlikte ve Türk işadamlarına örnek olmak amacıyla ticari nitelikte kimi girişimlerde bulunmayı önerir. Mustafa Kemal, bu öneriyi olumlu karşılamakla birlikte, Muammer Bey'in sorunu bir de o sırada İmar Vekili olan Celâl (Bayar) Bey'e danışmasını salık verir. İş Bankası'nın kurulmasına yol açan bundan sonraki gelişmeleri Celâl Bayar şöyle anlatmaktadır: «Uşakizade Muammer Bey (...) Gazi'nin ve kendilerinin 250 bin liralарının bulunduğunu, bununla ihracat ve ithalât işlerini yapmak istediklerini, fakat Gazi hazretlerinin kendisine: 'Bir kere Celâl Bey'e sorunuz' (...) dediğini söyledi. İthalât ve ihracat işlerinin çok riskli olabileceğini. (...) sonra Gazi'nin bu gibi işlere isminin karışmaması gerektiğini düşündüm. (...) Bu 250 bin lira ile bir milyon sermayeli bir banka kurulmasını, bunun aslında bir amme hizmeti olacağını düşündüm, bu telkini Muammer Bey'e yaptım.» (D. Avcıoğlu, a.g.e., s. 180). İş Bankası bu girişim sonucunda 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuş, bankanın genel müdürlüğüne İmar Vekilliginden (herhalde bu görevin daha önemli olduğu düşünülerek) istifa ettirilen Celâl Bayar getirilmiştir.

İş Bankası, hem kapitalist ilişkilerin gelişmesinde, hem de yerli ve yabancı sermaye çevreleriyle siyasal iktidar arasındaki bütünleşme süreci üzerinde etkin bir rol oynadı. İş Bankası ile ilişkisi olan siyasal kadrolar, özel girişimcilerle devlet arasındaki bütünleşmenin önemli bir halkasını oluşturmaktaydılar. Bunlara, İş Bankası grubu ya da «çıkarıcı» anlamına gelmek üzere «aferistler» denirdi: «İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur. (...) Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar, yerli yabancı, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtası ile kendi teşebbüsleri

içine sürüklemekte idi. Birkaç defa bankayı pek ağır ziyanlardan kurtarmak için, onu çıkmaz işlere sokmuş olanları kazandırarak kurtarmak lâzım gelmiştir. Bu kurtarılanlardan birisi, (...) bir demiryolu mukavelesinden tam 1 milyon 28 bin lira komisyon almıştı.» (F. R. Atay, Çankaya, s. 455-456. Altlarını ben çizdim. Ö. Ö.).

Siyasal kadrolarla egemen çevrelerin bütünleşmesinde ve kapitalist ilişkilerin gelişmesinde İş Bankası ciddi görevler yapmış olmasına rağmen, bu yöndeki uygulamaların tek örneği değildir. Gündüz Ökçün'ün belirttiğine göre, yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim Şirketlerinde, kurucu ortak, hisse sahibi ve idare meclisi üyesi olarak gözüken, Atatürk'e yakınlığı ile bilinen, pek çok ünlü politikacıya rastlamak mümkündür. Bunlar arasında İsmet İnönü, Celâl Bayar, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Hilmi Uran, Şükrü Kaya ve Tunalı Hilmi gibi isimler ilk akla gelen örneklerdir. Sözgelimi, İspirto ve Meşrubat-ı Küüliye İnhisarı T.A.Ş.'nde İsmet İnönü'nün 200, Celâl Bayar'ın 80 ve Nadi Beyin de 80 hisseleri bulunmaktaydı. Celâl Bayar, Ali Cenani ve Yunus Nadi, 1927 yılına kadar bu anonim şirketin idare meclisi üyeliğini yapmışlardır. Ayrıca, sermayesinin yüzde 51'i Türkiyelilere ve yüzde 49'u da yabancılara ait bulunan barut ve infilâk maddeleri inhisarının ilk idare meclisi üyeleri arasında Trabzon Mebusu Hasan Bey, Ardahan Mebusu Tahsin Bey, Kütahya Mebusu Nuri Bey, Bolu Mebusu Cevad Abbas Bey gibi isimler göze çarpmaktadır. (Daha geniş bilgi için bkz. G. Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketleri Arasında Yabancı Sermaye, s. 57-61)

1920-1930 yılları arasında, gerek yalnızca Türkiyeliler ve gerekse yabancılarla birlikte kurulan anonim şirketlerin, hemen hemen tamamının dört ilde yoğunlaştığı görülmektedir: İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana. Bu dönem içinde kurulan 201 anonim şirketin nominal sermaye tutarı 112.8 milyon lira dolaylardıydı. Bu 201 anonim şirketin 66'sı (%33) yabancı sermaye ile ortaklık halindeydi. Bu kuruluşların yüzde 59'u, yani 119 anonim şirket İstanbul'da kurulmuştu ve bunun 57'si yabancı sermaye ile ortaklaşa yürütülmekteydi. İstanbul'da faaliyette bulunan bu şirketler, sermaye açısından, Türkiye'deki şirketlerin tamamının yüzde 49.3'ünü oluşturmaktaydılar. İstanbul'da yabancı sermaye ile ortaklaşa yürütülen bu 57 şirketin durumu hayli ilgi çekicidir. Söz konusu 57 kuruluş, bu dö-

nem içinde kurulan 201 anonim şirketin nominal sermaye açısından yüzde 33.7'sini ve ödenmiş sermaye açısından da yüzde 36.5'ini oluşturmaktadır. Öte yandan, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 anonim şirketten, yabancıların bulunduğu 66 şirketin 57'sinin (% 86.4) kuruluş yeri ve idare merkezi İstanbul'dadır. Bu oran, nominal sermaye açısından yüzde 88.7 ve ödenen sermaye olarak da yüzde 84.9'dur.

1920-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketlerin uğraşı alanlarına göre dağılımına gelince; bu dönem içinde özel girişimciliğin en çok itibar ettiği alan bankacılık olmuştur. Gerçekten ilgili dönemde kurulan 201 anonim şirketin 31'i (%15.4) bankacılık işlemleriyle uğraşmak amacını gütmektedir. Söz konusu kuruluşlar, onbir yıl içinde kurulan anonim şirketlerin nominal sermaye açısından yüzde 36'sını ve ödenen sermaye açısından da yüzde 32'sini oluşturmaktadır.

Bu dönem içerisinde, anonim şirketleşme hareketinin yoğun olduğu ikinci uğraşı alanı da, yapım sanayii kesimidir. Nitekim, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 şirketin 56 tanesi (%35) yapım sanayii kollarında üretimde bulunmak amacını gütmekteydi. Bunlardan 12'si dokuma, 22'si gıda, 5'i çimento, 6'sı deri ve arda kalan 6'sı da öteki yapım sanayii alt kesimlerinde üretimde bulunmaktaydılar. Yapım sanayii ile ilgili 56 anonim şirketin, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 şirket içindeki ağırlığı, nominal sermaye açısından yüzde 20.4 ve ödenmiş sermaye açısından da yüzde 23 dolaylarındadır. (Bu konuda daha geniş bilgi için Ökçün'ün a.g.e.'ne bakılabilir.)

### **Soru 59 : Özel teşebbüsçü uygulamalardan başarılı sonuçlar alındığı söylenebilir mi?**

1923-1932 yılları arasında uygulanan ekonomik politikanın niteliklerini, çok kalın hatlarıyla da olsa, özetlemeye çalıştık. Gördük ki, devletin ekonomik hayata müdahalesi en düşük bir düzeyde tutulmuş, güçlü bir özel kesim oluşturabilmek için devlet, özel girişimciliği her türlü teşvik ve kayırmaya layık görmüştür. Bu uygulamaların sonucunda, kalkınma ya da sanayileşme açısından başarı düzeyinin bir dökümünü yapmadan önce, 1927 yılında çıkarılan ve sanayicileri geniş bir biçimde koruyan ve özendirilen bir yasadan söz etmek istiyorum.

1927 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu ile,

belli nitelikteki özel sanayi kuruluşları ve maden işletmelerine önemli yararlar tanınıyor ve değişik açılardan özel girişimcilik akçeli olarak özendiriliyordu. İlgili yasa ile özel girişimciliğe tanınan ayrıcalıklar çok kalın hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Belediye sınırları dışında işletme kuracak olanlara, işletme arazisi devletçe ve parasız olarak verilecektir. Bu kuruluşların buldukları arazi ve her türlü tesisler üzerinden hiçbir vergi alınmayacağı gibi, yasadan yararlanan bu girişimlerin sahip buldukları hisse ve tahvil senetleri de damga resminden muaf tutulmaktadır. Teşebbüslerin kurulması ve genişletilmesi için gerekli her tür malzeme, araç ve gereç, demiryolu ve denizyollarınca yüzde 30 indirimli olarak taşınacaktır. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararı ile gerek hammadde ve mamul ürünlerin taşınmasında ve gerekse girişimin üretimiyle ilgili inhisar malları üstüne indirimli tarife uygulanabilir. Yine Bakanlar Kurulu isterse, başarılı gördüğü bir girişimin, ürettiği malların üretim değeri üzerinden yüzde 10 prim verilebilir.

Devletin tüm olanaklarıyla desteğine ve özendirici uygulamalarına rağmen, bu dönem içerisinde, özel girişimciliğin başarılı olduğunu söylemek pek olanaklı gözükmemektedir. Gerçi dönem sonuna yaklaşıldığında, istatistik verilerin gösterdiğine bakılırsa, sanayi kuruluşlarının sayılarında yüzde 30 ve işçi sayısında da yüzde 60 bir artış olduğu söylenebilir. Ama ne var ki, Türkiye'de mevcut 65.245 işyerinden 63.185'i, yani bu kuruluşların yüzde 96.8'i, fabrika üretimi ile hiçbir ilişkisi bulunmayan küçük zanaat işletmelerinden oluşmaktaydı. Arda kalan ve kısmen sanayi kuruluşları sayılabilecek 2.060 işyerinin (toplam işyerinin yüzde 3.15'i) 1.188'inde 11-20 kişi, 511'inde 21-50 kişi, 166'sında 51-100 kişi ve yalnızca 155 kuruluşta da 100'den çok işçi çalışmaktaydı.

Türkiye'nin bu yıllarında ciddi sayılabilecek bir sanayi varlığından söz edilemeyeceğini dış ticaretin yapısı da açıkça göstermektedir. Dönemin sonuna gelindiğinde, Türkiye ithalâtının yüzde 90'ı sanayi ürünlerinden oluşmakta, bunun içinde de tüketim malları yüzde 70, yatırım ve ara malları ise yüzde 30 bir ağırlığa sahip bulunmaktaydı. Sanayi üretiminin yüzde 44.3'ünün gıda ve yüzde 23.8'inin dokuma ve giyim mallarından oluştuğu düşünülürse, mevcut sanayi kuruluşlarının temel tüketim malları gereksinimini dahi karşılamaktan hayli uzak bulunduğu kolaylıkla söylenebilir.

Yaşamı boyunca özel girişimciliğin savunmasını yapmış ve

bu yolda önemli görevler yükümlenmiş bir kişi, Celâl Bayar da-  
hi, özel girişimcilik politikasının iflâsla sonuçlandığını açıkça  
itiraf etmek zorunluğunu duymaktadır: «Memlekette ileri sü-  
rülmiş iddialardan birisi de, devletin bütün kârlı ve büyük  
işleri kendi eline alarak hususi sermayeye iş bırakmamış ola-  
cağı endişesidir. (...) Eğer sadece memleketin sanayileşmesini  
ve milletin muhtaç olduğu refahı, bazı hususi teşebbüslere ve  
bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lâzım gelirse,  
lâakal iki asır daha intizar devresi geçirmekliğimiz lâzımdır.»  
(Bayar'dan aktaran Avcıoğlu, a.g.e. Altılarını ben çizdim, —  
Ö. Ö.). Hiç kuşkusuz Bayar'ın bu sözleri, özel girişimciliğe karşı  
bir davranışın göstergesi sayılamaz. Çünkü aynı kişi, devletçilik  
uygulamalarına kuşku ile bakanları rahatlatmak için, Nazilli  
Basma Fabrikası'nın açılışında aynen şöyle söylemişti: «Burada  
büyük bir mensucat fabrikası kuracağız. Sizin sermayeniz, ye-  
terli olmadığı için bunu devlet yapacak. Sizin sermayeniz dev-  
letin yardımı ile büyüdükten sonra, devletin bu sahadaki işle-  
rini yavaş yavaş size bırakacağız.»

İlgili dönemde, özel girişimciliğin başarısızlığını Şevket Sü-  
reyya da teslim etmekte ve bu uygulamalara ilişkin olarak şun-  
ları kaydetmektedir: «Hülâsa Cumhuriyet özel sanayi teşebbüs-  
leri için birtakım koruyucu hükümler getirmek suretiyle onu  
tamamen serbest bıraktı. Fakat acaba bu himayelerle de olsa,  
milli sanayi kurulabildi mi? Bunu olumlu cevaplamak mümkün  
değildir. 1923-1930 arasında sanayi kurulamamıştır. (...) Hü-  
lâsa yeni devlet 1923-1930 yılları arasında sanayi sahasında  
ve şeklen gümrük himayeciliği ile beraber tamamen liberal bir  
gelişme çabası güttü. (...) Fakat 1930'da netice, denilebilir ki  
sıfır'dı.» (Ş. Süreyya, İkinci Adam, s. 373 - 375).

**Soru 60 : «Liberal» bir ekonomi politikasından «devletçilik»  
uygulamasına neden ve nasıl geçilmiştir?**

1932 yılı, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu tarihe kadar uy-  
gulanan ekonomik politikanın niteliğinde belirgin bir değişme-  
nin, devletin ekonomik hayata etkin bir biçimde müdahale et-  
tiği «devletçilik» döneminin başlangıç yılı sayılmaktadır. Şun-  
dan ki; Temmuz 1932'de bir hafta içerisinde, hemen hemen  
herbiri ekonomik konularda devlete oldukça geniş müdahale  
yetki ve olanakları veren sekiz yasanın kabul edilmesiyle, dev-



letçilik uygulaması beklenenin dışında bir hızla başlatılmış oluyordu.

Bu yöndeki girişimlerin oldukça sert ve hızlı bir biçimde başlatılmış olması, başlangıçta egemen çevreleri hayli ürkütmüş ve tedirgin etmişti. Devletçilik girişimciliğinin oldukça hızlı bir biçimde başlayacağı, yasaların yürürlüğe girişinden yaklaşık bir ay kadar önce ve bütçe görüşmeleri esnasında, CHF'nin genel sekreteri olan Recep Peker'in şu sözleriyle apaçık belirlenmişti: «Türkiye'de liberal düşünce memnu değildir. (...) Fırkamızın noktai nazarına göre devletçilik şudur: Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Ama bize göre, devletin yapması lâzım gelen işler bundan ibaret değildir. Devlet, aynı zamanda, bazen vatandaşın veya tek vatandaştan mürekkep hususi şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin (...) umumî menfaatine taallük noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görürse, memleketin ümrânına, ilerlemesine, ileri gidişinde hizmet noktasında fayda ve lüzum görürse, bu takdirde bu işleri de yapar. İşin mahiyetine göre, ya tanzim ve müdahale suretiyle veyahut işi bizzat yapmak suretiyle devlet kendisini ihdas ve reyini infaz eder...» (Kuruç'tan aktaran Boratav, a.g.e., s. 166).

1932 yılından sonra yürütülmeye başlayan ve devletin ekonomik hayata etkin bir biçimde müdahalesini gerektiren bu yeni ekonomik politika uygulamalarına geçişin önemli kimi iç ve dış nedenleri vardır. Hiç kuşku yok, bunlardan biri ve belki de en önemlisi, 1923-1930 yılları arasında uygulanan özel girişimci politikanın umulan sonuçları vermede yetersiz kalışdır. Gerçekten de, bu dönemde yapılan azımsanamayacak devlet yardımlarına ve tanınan ayrıcalıklara rağmen, özel girişimcilik hiç de başarılı bir imtihan verememişti.

Kuşkusuz bu durum en çok geniş halk kitlelerini etkilemiştir. Çok düşük bir yaşama düzeyinin ağır koşulları altında ezilen milyonlar, her vesile ile siyasal iktidara karşı hoşnutsuzluklarını belli etmekteydiler. Türkiye halkı, siyasal iktidara karşı ilk önemli tepkisini Serbest Fırka denemesiyle göstermiş, CHF'na karşı Serbest Fırka'nın halk yığınları üzerinde kısa sürede etkinlik kazanması ve belediye seçimlerinde umulanın üstünde bir başarı sağlamış bulunması, devletin yönetici kadrolarını etkilemiş ve yürütülen politikanın gözden geçirilmesinin kaçınılmazlığı onlarca da anlaşılmıştı. Liderler kadrosu apaçık

görmüştü ki, yürütülen ekonomik politikada önemli değişiklikler yapılmaz ve ülke ekonomisi yeni bir hamle ile hızlı bir büyüme sürecinin içine sokulamaz ise iktidar koltukları ayaklarının altından kayıp gidebilirdi. Nitekim, 1930 yılı sonunda bir yurt gezisi esnasında, halk Atatürk'e karşı hoşnutsuzluğunu açıkça belli etmişti. Konuyla ilgili olarak A. Hamdi Başar'ın anlattıkları oldukça ilgi çekicidir: «Samsun'a geldiğimiz zaman başka yerde göremediğimiz bir manzara karşısında kaldık: Gece her tarafta fevkalâde inzibatî tedbirler alınmıştı. İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuştu. Bu suretle askerlerden ve polisten maada kimseyi görmeden, âdeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi Gazi ve bizler otomobillerle Gazi'nin misafir edileceği konağa geldik. O Samsun ki, 1919 senesi Mayıs'ında, Gazi'nin vatanı kurtarmak üzere Anadolu'ya ilk adımını attığı yerdirdi. Onbir sene sonra vatanı kurtarmış, davalarını ortaya atmış, inkılâbını tamamlamış bir şef, (...) buraya geldiği gece (...) bir inzibat kordonunun himayesine muhtaç kalmaktadır.» (Atatürk'le Üç Ay, s. 36).

Ülkenin ekonomik hayatına devletin etkin bir biçimde müdahalesini gerektiren önemli bir neden de 1929 buhranının Türkiye üzerindeki olumsuz etkisidir. 29'larda kapitalist blok sistemin en büyük bunalımlarından birine tanık olmuş ve bu buhran aynı bloktaki tüm ülkeleri etkisi altına almıştı. Bunalımın Türkiye'ye olan etkisi, daha çok dış ticaret yoluyla gelmişti. Türk parası önemli oranda değer kaybına uğrayınca tarımsal ürünlerin fiyatında büyük düşmeler olmuştu. Bu durum, hem büyük toprak sahiplerinin, hem de devletin gelirlerinin olumsuz yönde etkilenmesi demekti. Ayrıca aynı yılda, Osmanlı borçlarının ilk taksidinin ödenmeye başlanması, buhranın etkisini daha da körüklemişti. Çünkü, yıllık taksitler, devlet bütçesinin yüzde 10'undan daha büyük bir boyuta ulaşmaktaydı. Durum bu olunca, devlet ekonomik hayata fiyat, vergi ve gümrük politikası yoluyla ilk müdahalelerini yapmak zorunluğunda kalacaktı.

Devletin ekonomik hayata müdahalesini gerektiren öteki önemli bir etken de dünya kapitalist sistemini sarsan büyük bir buhrandan Sovyet ekonomisinin hemen hemen hiç etkilenmemiş olmasıdır. Sovyet ekonomisinde, bu yıllarda bir bunalımdan söz etmek bir yana, ilk beş yıllık planla ekonominin belirgin bir gelişme içinde olduğu haberleri, Türkiye'de de duyul-

muştı. Türkiye toplumunda ilk planlama girişiminin, bilimsel anlamda bir plan niteliği taşımasa bile, «beş yıllık plan» adını alması ancak Sovyet etkisiyle açıklanabilir.

Devletin ekonomik hayata müdahalelerinin yüksek bir boyuta ulaşmasını gerekli kılan bir öteki neden de müdahale olanaklarının ancak 1929'larda elde edilebilmesidir. Bilindiği gibi, 1923'lerde istense de kamunun ekonomik eylemlere girebilmesi hemen hemen olanaksızdır. Çünkü, Lozan Antlaşması'nın kimi hükümleri devletin etkin bir gümrük politikası uygulamasına izin vermemekteydi. Bu durum, bir yarıyla ulusal sanayiın kurulmasını sınırlarken, öteki yarıyla da devleti büyük bir gelir kaynağından yoksun bırakmaktaydı. 1929 yılında, Lozan'ın bu engelleyici hükmü ortadan kalkınca, devlet ekonomik hayata etkin bir müdahale olanağına kavuşmuş oluyordu.

### **Soru 61 : Devletçilik uygulamaları nasıl yorumlanmaktadır?**

1932 yılından itibaren Türkiye'de yürütülen ekonomik politikanın niteliğine bakarak, pek çok kimse çok yanlış bir biçimde, devletçilik uygulamalarını kapitalizme karşı bir seçenek olarak görmüş ve bu doğrultuda yorumlar yapmışlardır. Oysa bu uygulamalar, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde kapitalizme karşı bir hareket olarak yürütülmemiş, tam tersine, devletçilik, kapitalist ilişkileri geliştirmede etkin bir araç olarak başarı ile kullanılmıştır. Türkiye'deki devletçiliği solculukla özdeş sayanlarla, Serbest Fırka'nın önemli kişilerinden olan Ahmet Ağaoğlu alay etmektedir: «İktisadi faaliyetleri devlet elinde temerküz ettirmek (...) sola mütemayil addedilebilir. (...) Şimendifer işletmek, madenleri ve (...) tabii servetleri (...) istismar eylemek gibi faaliyetleri ele alan devlet sola (...) gitmiş addedilebilir. (...) Yoksa Türk köylüsünün varidatının yüzde 35'ini elinden alıp ecnebi sermayeye vermek ve (...) devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk etmek; buna ne etatizm, ne sağ, ne sol (...) denir.» (Ö. Özgür, a.g.e., s. 108).

Oysa Mustafa Kemal, devletçilik uygulamalarının sosyalizmle yakından ve uzaktan hiçbir ilintisi bulunmadığını apaçık söylemişti: «Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak, tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin

ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını, devletin eline almak...» (Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 470. — Altlarını ben çizdim. — Ö. Ö.).

Kadrocu'lara göre ise, Türkiye devletçiliği kapitalizme olduğu kadar sosyalizme de bir seçenek, dünyada şimdiye kadar eşi görülmemiş apayrı bir olgudur. Onlara göre, batılı devlet burjuva sınıfına dayalıdır ve bundan ötürü kapitalist bir nitelik taşır. Rusya'daki komünist devlet, işçi sınıfına dayanır. Bizim devletimiz, ne kapitalist, ne de sosyalisttir; çünkü hiçbir sınıfa dayanmaz; esasen bizde sınıflar dahi oluşmamıştır. Vedat Nedim, Türk devletçiliğini hem sosyalizmden, hem de kapitalizmden farklı bir sistem olarak görmekte ve hatta daha da ileri giderek Türk Devrimini dünyada hiç eşi görülmemiş bir olay olarak nitelendirmektedir: «Türkiye'nin iktisat siyasetinin ana prensibi âdeta insiyaki (...) şekilde kendiliğinden belirlemiştir: Devletçilik. Türk Devletçiliği o kadar Türk inkılâbına has bir prensiptir ki onun ne tarihte ne de kitapta yeri vardır. Türk inkılâbına has milli iktisat siyasetimizin (...) eşsiz örneğini biz kendi kendimize yaratmak mecburiyetindeyiz. (...) İleri teknikli bir Türk iktisadiyatı (...) ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktır.» (K. Boratav, a.g.e., s. 209).

Türkiye'nin sosyal ve ekonomik sistemine verilen ad ister devletçilik, isterse başka bir şey olsun, Kadrocu'ların üzerinde anlaştıkları bir nokta, bizim sistemimizin kendine özgü bir nitelik taşımasıdır. Üstelik, Kadrocu'lara göre bizim devletçiliğimiz tüm bize benzer uluslar için örnek olacak ve Kadro hareketi de bu ideolojiye kuramsal bir bütünlük kazandırmak için çalışmalar yapacaktır. Bu noktaya ilişkin olarak K. Boratav, Kadrocu'lara dayanarak şunları aktarmaktadır: «Türkiye'nin sosyal sisteminin (devletçiliğin) diğer sistemler arasındaki yeri nedir? (...) Kapitalizm ister liberal, ister müdahaleci bir iktisadi politika takip etsin burjuvazinin, sosyalizm ise işçi sınıfının hâkimiyetine dayanır. Türk sistemi ise bir sınıf hâkimiyetine değil, millet hâkimiyeti esasına dayanır. Zira, Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesinin, farklı bir deyişle gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki çelişkinin bir ürünüdür İktisaden ileri ve geri memleketler arasındaki tezat (...) bütün te-

zatlardan mukaddemdir. (...) Türkiye bu tezada isyan ve onu tasfiye (...) için kıyam eden memleketlerin başındadır. Milli kurtuluş hareketleri kapitalizmin emperyalist safhasının bir reaksiyonu olarak tarih sahnesine çıkmıştır. (...) Milli kurtuluş hareketi ise, evvelâ cihan içinde milletleri milletlere esir etmeyen hür ve müsavi haklı milletier nizamını, saniyen dahile karşı tezatsız milli vahdeti yaratmak gayesindedir. (...) Dahili ayrılıkları (...) tasfiye etmek ister. Bu itibarla (...) sınıflar arasında uzlaştırıcı değil, sınıf tezatlarını tasfiye edici bir hareketi temsil eder.» (V. Nedim — Ş. Süreyya — İ. Hüsrev'den aktaran Boratav. a.g.e., s. 120).

**Soru 62 : Devletçilikle ilgili yasalara Meclis içinden ve dışından gelen tepkiler yöneticileri hangi yönde etkilemiştir?**

Önce de belirttiğim gibi, 1932 Temmuzunda ardarda çıkarılan ve devlete ekonomi alanında önemli müdahale olanakları veren sekiz yasayla birlikte, devletçilik uygulamaları oldukça sert ve hızlı bir biçimde başlatılmak istenmişti. Yetkililerin bu konuda kararlı olduklarını hem ilgili yasaların gerekçelerinden, hem de encümen raporlarından anlamak olanaklı. Nitekim, 2058 sayılı yasanın gerekçesinde yalnızca bu kararlılık belirtilmekle kalmıyor; aynı zamanda, özel girişimciliğin bu alandaki yetersizlikleri de dile getiriliyordu: «Memleketimizde kuvvetli sermayeleri (...) mevcut bulunmadığından halkımız ancak küçük mikyasta sanayi işlerine ve orta (...) sermayelerle yapılabilecek bazı imalâta girişebilmiş ve büyük mikyasta yapılması lâzım gelen sanayi işlerinin (...) ya hariçten gelen sermayeler (...) veya hükümet teşebbüs ve muavenetiyle meydana getirilmesi zarureti hâsıl olmuştur. (...) Memleketin büyük sanayie ihtiyacı (nın) (...) devlet sermayesinin iştirakiyle tatmin edilebileceği (...) ancak Cumhuriyet hükümeti (...) (tarafından) anlaşılmıştır. (...) Memleketin iktisadi muvazenesinin süratle tanzimi ve istihsal imkânları (nın) (...) tahakkuku için icap eden sanayi teşebbüslerinin doğrudan doğruya devlet tarafından vücuda getirilmesi ve işletilmesi bir zaruret teşkil etmekte (dir).»

Devletçilik girişimlerinin bu yönde ve doğrultuda yürütülmesi isteğine, gerek meclis içinden ve gerekse meclis dışından, sert bir biçimde karşı çıkışlar olmuş ve iş çevreleri bu davranış-

ları büyük bir kuşkuyla karşılamışlardır. Yukarıda andığım bu yasalar TBMM'de görüşülürken, iş çevrelerine yakınlığıyla bilinen pek çok milletvekili ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu uygulamaların ülke ekonomisi için «vahim» sonuçlar doğuracağını belirten İzmir mebusu Kitapçı Hüsnü Bey aynen şöyle söylemektedir: «İnhisarlara lüzum yoktur (...) Hayatlarını bu işe vakfeden (...) yeni bir işi nasıl tutabileceklerdir? Ya paralarını bankaya yatıracaklar, yahut, (...) apartman satın alacaklardır. Bundan da memleketin mütedavil sermayesi azalacaktır. Yalnız bunlar işsiz kalmayacak (...) bu diğer erbabı teşebbüsü de tet-hiş edecektir; bunlarda hükümet ne vakit isterse elimizdeki işi alabilmek kudretini haizdir zihniyeti hâsıl olacaktır. (...) Bundan sonra yeni teşebbüsler yapmaya kendilerinde kudret bulabilirler mi?» (K. Boratav, a.g.e., s. 168)

İlgili yasalar TBMM'de görüşülürken, bu uygulamaları komünistlikle özdeş sayanlara bile rastlamak olanaklıdır. Bu doğrultudaki karşı çıkışlardan birisini, bağımsız bir mebus olan Halil Bey yapmıştır: «Halk Fırkasının programındaki esasatın (...) tecavüz (edildiğini) görüyorum. (...) Ben de etatistim. Fakat (...) sizler prensibinizin hududunu tecavüz ederek iktisadî zaruret olmaksızın müdahaleye gidiyorsunuz. (...) Bunda tehlike görüyorum.. İstihsale (...) devletin müdahalesi kısmına gelince iş kolektivizasyona gider. (...) Bu (...) müdahalenin nerede durdurulacağı bilinmediği için (...) memlekette iş aleminde büyük bir (...) itimatsızlık tevlit etmesi zaruridir. (...) Zaruret varsa, devletin (...) fabrika teşkil etmek suretiyle değil, hususî sermayelere müzaharet etmek şartıyla kabul edebiliriz.» (K. Boratav, a.g.e., s. 169)

Meclis içinden ve dışından sermaye çevrelerince yürütülen bu tepkiler sonucunda, yetkililer gerilemek zorunluğunda kalmış, yapılan bir operasyonla İş Bankası Genel Müdürü olan Celâl Bayar İktisat Vekilliğine getirilmişti. Celâl Bayar İktisat Vekili olduktan sonra, 12 Eylül 1932'de çalışma arkadaşlarına gönderdiği bir genelge ile sermaye çevrelerini rahatlatıyor ve bu girişimlerin özel teşebbüse karşı yürütülmeyeceği açıkça ilân ediliyordu: «Serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadî faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine cevaz yoktur. (...) İktisadî (...) sahada (...) fertlerin (...) şirketlerin, münhasıran devletin mesaisiyle (...) yapılacak sayısız işleri vardır. (...) Bu millî kuvvetlerin (...) arasında ahenk temin etmek lâzımdır. (...) Namuskârane, liyakatle, sây ile temin edi-

lecek kazançlar içtimai bir şaibe değildir. (...) Şâyi telâkkilerin prensiplerimizle alâkası yoktur. Milli servete bir zerre daha ilâve edebilmek muvaffakiyeti, sevinç vesilesi olmalıdır. (...) Nerde iş hayatı, sanayi hayatı, kazançlı ticaret hayatı, zirai faaliyet varsa o muhitte nisbi refah ve huzur fazlalığı vardır.» (K. Boratav, a.g.e., s. 172-173)

Gerçekten de, devletçilik girişimleri hiç bir zaman özel girişimcilğe bir tepki olarak yürütülmemiş; tam tersine, Türkiye'de devletçilik, kapitalist ilişkileri geliştirmede etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Celâl Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilmesinden sonra, uygulamalar hep bu yönde yürütülmüş ve devletin sahip bulunduğu sanayi kuruluşları, belli çevreler için birer arpalık olarak kullanılmıştır. Bu uygulamalar karşısında, daha önceleri devletçiliği komünistlik sayan kişiler bile, devrin İktisat Vekili olan Celâl Bayar'ı övmek zorunluğunu duymuşlardır. 1932'de hükümeti kollektivistliğe gitmekle suçlayan Halil Bey, Sümerbank yasasıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: «İktisat Vekili Celâl Beyefendiye memleket namına (...) teşekkür ederim. (...) Geçen meclis içtimasında demiştim ki, devletin iktisadi gidişi hakkında iş âleminde vesvese vardır ve bu (...) sermayeyi kaçırmaktadır. (...) Tedbir almak lâzımdır. (...) Ondan sonra Celâl Beyefendi İktisat Vekâletine geldiler. Kendileri iş âleminde (...) nâzım olan büyük bir müessesenin direksiyonunda buldukları için zannediyorum ki bu vesvese hakkında (...) vukufu oldukları için ilk hedefte onu bertaraf etmek ve memlekette emniyet ve istikrarı (...) tesis etmeye çalıştılar. (...) Sanayi ve ticaret erbabı ile temas ettiler... Nazilli'de (...) nuuklarında 'burada büyük bir mensucat fabrikası kuracağız. Sizin sermayeniz (...) (yeterli) olmadığı için bunu devlet yapacak. Sizin sermayeniz devletin müzahareti ile büyüdükten (...) sonra devletin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş sizlere bırakacağız...' demişler...» (K. Boratav, a.g.e., s. 175-176)

Mustafa Kemal de, 1935 yılında, İzmir Fuarını açış nutkunda yaklaşık aynı şeyleri söylüyordu: «Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik (...) sosyalizm nazariyatçıların ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: «Fertlerin hususî teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline alması. (...) Devlet

(...) yapılmamış olan şeyleri yapmak istedi ve (...) muvaffak oldu.» (Altılarını ben çizdim.— Ö.Ö.)

**Soru 63 : Devletçilik döneminde yürütmenin toplumun değişik sınıf ve katmanları karşısında tutum ve davranışı nasıl olmuştur?**

1932 yılında başlayan ve yaklaşık sekiz yıla yakın bir süre yürütülen devletçilik uygulamalarının Türkiye tarihinde özel bir yeri ve önemi vardır. Günümüzün kimi önemli sanayi kuruluşları dahi, bu dönemin ürünüdürler. Bunları biliyoruz; pek çok kimsenin hâlâ görmek istemediği bir gerçek var ortada: Türkiye devletçiliğinin, devlet kapitalizminden başka bir şey olmadığı olgusu. Bu olgu sürekli çarpıtılmış ve Türkiye devletçiliğinin dünyada bir eşi daha bulunmaz bir niteliğe sahip olduğu binlerce kere söylenmiş ve yazılmıştır.

Bu görüşlerin gerçekleri yansıtmadığını ya da, aynı anlama gelmek üzere, kapitalist ilişkileri geliştirmede devletçiliğin etkin bir araç olarak kullanıldığını gösterebilmek için, bir iki önemli noktaya değinmek gerekmektedir. Bunlardan birisi, ilgili dönemde, devletin, toplumun değişik sınıf ve tabakaları karşısındaki tutum ve davranışı; ikincisi de, bu yıllarda devlet tarafından yapılan önemli yatırımların hangi kaynaklardan gerçekleştirildiğidir.

1930'larda meclise getirilen kimi yasalarla, devlet büyüklerinin demeçlerine bakarak, devletin tüccar ve sanayiciler karşısında kesin bir tutum ve davranış içinde olmadığı söylenebilir. Bir yandan devrin iktisat vekili, «Burada büyük bir fabrika kuracağız, sizin sermayeniz devletin müzahareti ile büyüdükten sonra, devletin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş sizlere bırakacağız» derken; öte yandan da, ilgili dönemde, gerek ticaretle uğraşanları ve gerekse sanayicileri tedirgin edebilecek yasa önerileri meclise getirilebilmiştir. 1932 yılında çıkarılan bir yasa ile, çay, şeker ve kahve ithalâtının devlet eliyle yürütüleceği kabul edilmiş idi. Bu yasaya karşı gösterilen tepkiler karşısında, komisyon bir madde ekleyerek, «aynı amacın ithalâtçı tacirler tarafından gerçekleştirileceği görülürse, tüccarların da bu uğurda kullanılabilecekleri» kararlaştırılmıştı. Ayrıca, 1936 yılında yürürlüğe giren bir yasa ile ihracatçılık yapabilmek bazı koşullarla sınırlandırılıyordu. İlgili yasanın getirdiği yenilik, bir yandan



ihracatın ruhsata bağı olmasını öngörürken, diğ er yandan da, ihracat yapacak tüccarın, hiyleli bir iflâs durumu geçirmemiş olmasını istiyordu. Kanımca, bu uygulama ile büyük ticaret burjuvazisi korunmak istenmişti.

1936 yılında meclise sunulan bir yasa önerisiyle, sanayi mallarının maliyet ve satış fiyatlarının saptanması ve denetlenmesi yetkisi, sanayi bakanlığına verilmek istenmişti. Sanayi burjuvazisi hayli cılız olmasına rağmen, bu yasa, mecliste büyük tartışmalara yol açmıştır. Mecliste, fiyat saptanmasında güdülen amacın, yalnızca, sanayi malları fiyatlarının düşük tutulması mı olduğu sorulmuş; ilgililer gerektiğinde fiyatların belli bir düzeyin altına düşmesini de engellemek istediklerini belirtmişlerdir.

Kimi yasa ve demeçlere bakarak, devletin tüccar ve sanayiciler karşısındaki tutum ve davranışları iş çevrelerince kuşku ve endişe ile karşılanmış olmasına rağmen, bu dönemde bu çevrelere karşı ciddi bir uygulamada bulunulmamıştır. Kuşku ile bakılan her yasa ve uygulama karşısında tüccar ve sanayicilerden sert tepkiler gelmiş, böyle durumların hemen hemen her seferinde yetkililer gerilemek zorunluğunu duymuşlardır.

Bu dönemde çiftçiler ve özellikle büyük toprak sahipleriyle ilgili uygulamalar kesin ve tutarlıdır. Bu dönemde çıkarılan bir yasayla, buğday fiyatlarının korunması amaçlanmış, bu girişimden ötürü ortaya çıkan zararın Ziraat Bankası kanalıyla devlet tarafından ödeneceği kabul edilmişti. Topraksız ve az topraklı köylülerin küçük miktarlardaki vergileri dahi ödemekte güçlük çektiği düşünülürse, bu uygulamanın yalnızca büyük toprak sahiplerine yaradığı söylenebilir. Bu dönemde, küçük üreticilerin pazarla ciddi bir ilişkisi olduğu söylenemez; ürettikleri tahılın önemli bir bölümünü kendileri tüketmekte, geri kalanı ise tüccar ve tefeci sermayesine çarpılmaktadır. Tüccar ve tefecilerin, küçük üreticileri aşırı derecede sömürmesi büyük şikâyet konusu olmuş ve konuya ilişkin, uygulama gücü olmayan (ödünç para verme işleri kanunu), bir yasa dahi çıkarılmıştı. Büyük toprak sahiplerinin korunduğunu kanıtlayan en iyi gösterge, tahıla ilişkin üretim rakamlarıdır: Tahıl üretimi, 1925 yılında 3.5 milyon ton iken, 1939 yılında, iki katından daha fazla artarak, 8.2 milyon tona ulaşmıştır. Oysa, tahıl üretimi 1950 yılında dahi, 7.8 ton olabilmiş idi.

Şimdi bu noktadan sonra, geriye yanıtlanması gereken bir-biriyle yakından ilgili iki soru kalıyor. Bunlardan birisi, gerek

belli çevrelere, gerekse sanayi yatırımlarına devlet bütçesinden aktarılan milyonların hangi kaynaklardan karşılandığı; ikincisi de, devletin emekçi kitleler karşısındaki tutum ve davranışının ne yönde olduğudur. Bu soruları yanıtlamaya geçmeden önce, devletin sanayi alanında yaptığı önemli yatırım harcamalarından ve sanayi planlarından kısaca söz etmek istiyorum.

Bu dönemin en belirgin özelliği, devletin bizzat yatırımcı olarak kimi önemli yapım ve istihraç (madencilik) sanayi kol- larına yönelmesi ve bu girişimlerin de beşer yıllık iki sanayi planı çerçevesi içerisinde yürütülmüş olmasıdır. Kuşkusuz bun- lar, genel anlamda birer ekonomik kalkınma planı olmaktan öteye, daha çok birer teknik program ya da yalnız sanayie yö- nelen projeler listesi niteliği taşımaktaydılar.

1933'de hazırlanan ve 1934'de yürürlüğe giren ilk beş yıllık sanayileşme planı ile kurulması düşünülen sanayi tesisleri beş ana grupta toplanmaktaydı: 1) Dokuma sanayii, 2) Kâğıt sa- nayii, 3) Maden sanayii, 4) Seramik sanayii ve 5) Kimya sa- nayii. Ön tahminler, sözü edilen sektörlere yaklaşık olarak 44 milyon liralık yatırım gerektiğini, bunun 10.5 milyon liralık bölümünün (tamamı dokuma sanayiinde kullanılmak üzere) Sovyetler Birliği kredisi ve kalanın da her yıl bütçeden ayrı- lacak 6 milyon lira ile karşılanacağı düşünülmüştü. Birinci plan- da öngörülen bu yatırımların 41.6 milyon liralık bölümü Sü- merbank tarafından karşılanacak ve arda kalan 2.4 milyon li- ralık bölümü de İş Bankası tarafından gerçekleştirilecekti.

İlk beş yıllık plan için yaklaşık 44 milyon lira harcanması öngörülmüşken fiilen harcanan para 100 milyon lirayı bulmuş- tur. Çok daha geniş tutulan ve 112 milyon lira mali porteli ikinci beş yıllık plan ise, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygu- lanamamıştır. Ancak, ikinci planda yer alan kimi önemli pro- jeler gerçekleştirilmiştir. 1933-1939 yılları arasında, ilk beş yıl- lık planla ikinci beş yıllık planda yer alan kimi projeler için yapılan yatırımların toplamı 145 milyon lira dolaylarındadır. Ayrıca bayındırlık hizmetleri için, ilgili dönemde bütçeden 311 milyon lira harcanmıştır. Tuncer Bulutay ve arkadaşları tara- fından yapılan bir çalışmaya göre, «aynı dönemde net sabit ser- maye yatırımları cari fiyatlarla yılda ortalama 76.8 milyon lira olmuştur. Bunun anlamı şudur; sınaî yatırımların büyüklüğü- nün bu dönemde toplam yatırımların yılda ortalama yüzde 30'u gibi yüksek bir düzeyde bulunmasıdır. Daha sonra görüleceği gibi bu, diğer dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar yüksek

bir orandır.» (Y. Kepenek, Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme, s. 13).

Bu noktada soruyu yinelemekte yarar var: Bugünkü önemli işletmelerin dahi izlerini taşıdığı, sanayi kuruluşlarına yatırılan paralar ve de egemen çevrelere devlet bütçesinden aktarılan fonlar, toplumun o döneminde, hangi sınıflardan ele geçirilebilmiştir? Bunu anlamak için, devlet gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturan vergilerin niteliğine bakmak gerekmektedir. 1923 yılında 46.3 milyon lira olan dolaysız vergiler, 1939 yılında 43.7 milyon liraya düşerken; genellikle emekçi kitlelerin sırtına yüklenen dolaylı vergiler, 1923 yılında 25.9 milyon lira iken, beş katından daha fazla bir artışla 1939 yılında 140.6 milyon liraya yükselmiştir.

Konuyla ilgili olarak, Taner Timur şunları kaydetmektedir: «Bütünü itibariyle bütçe gelirleri bu dönemde de daha çok dolaylı vergilere dayanmış ve ağırlığını ücretli ve yoksul sınıflar üzerinde hissettirmiştir. Büyük çiftçilerin tarım gelirleri vergiye tâbi olmadığı gibi, ticaret ve sanayi çevrelerinin verdikleri dolaysız vergi olan kazanç vergisi de toplam gelirler içinde çok önemsiz bir yer işgal etmektedir. Kazanç vergisi geliri 1929'da 14.309 bin TL'dan, azalarak 1935'de 11.990 bin TL'na inmiştir. 1935'de yapılan değişiklikten sonra tekrar yükselmeye başlamış ve 1938'de 23.690 bin TL'na ulaşmıştır. Durumu anlatmak için kaba bir hesap yapalım: 1929-1935 arası kazanç vergisi ortalama 12 milyon TL'dır. Bunun yine yaklaşık yüzde 60'ını maaşlı ve ücretli kategoriler (memurlar, müstahdemler, işçiler) vermektedir. Demek ki bu dönemde ticaret ve sanayi mensuplarının verdikleri yıllık ortalama kazanç vergisi 4.800 bin TL'dır. Demek ki bu senelerde Türkiye'de ticaret ve sanayi burjuvazisinden alınan dolaysız vergiler bütün vergi gelirlerinin 1/45'ini teşkil etmektedir. Bu rakam, bize hem Türkiye'de kapitalizmin gelişme derecesini, hem de 'devletçilik' politikasının hangi sınıfların sırtından yürütüldüğünü göstermektedir.» (T. Timur, a.g.e., s. 181)

Devletin ekonomik müdahalelerinin yüksek bir boyuta ulaştığı bu dönemde, devletin işçi sınıfı karşısındaki tutumu da, sistemin niteliğine tam bir uyum göstermekteydi. Emekçilerle ilgili, İş Kanunu defalarca gündeme girmiş, geri alınmış ve sonuçta 1936 yılında yürürlüğe girmiştir. Adı İş Kanunu olan bu yasa, işçiye grev, toplu sözleşme ve asgari ücrete ilişkin hiç bir şey getirmezken, günde 13 saatlik bir çalışmayı öngörebilmiştir.

İlgili yasanın hazırlanmasında, Faşist İtalyan Yasasından büyük ölçüde yararlanıldığını söyleyerek konuyu tamamlayalım.

**Soru 64 : Savaş yıllarında Türkiye'de nasıl bir ekonomi politikası uygulandı? Ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı nasıl bir görünüm içindeydi?**

Türkiye İkinci Büyük Savaşa katılmamakla birlikte, 1940 yılından itibaren ülkede uygulanan ekonomik politikanın niteliği tümüyle bir savaş ekonomisi görüntüsündeydi. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, Türkiye yarı seferberlik havasına girmiş: bir yandan, çalışan nüfusun en etkin yaş grupları silâh altına alınırken, öte yandan da, devlet bütçesinin gittikçe artan bölümleri savunma harcamalarına yöneltmiştir.

Tüm bunlara savaş nedeniyle dış ticaret ve özellikle ithalât büyüklüklerindeki hızlı daralmalar eklenince, kalkınma ya da sanayileşme girişimleri, yıllarca süren bir durgunluğun ve hatta ciddi bir gerilemenin içine itilmiş oluyordu. Nitekim, 1940 yılında yaklaşık 89 milyon liralık ithalât ve 111 milyon liralık ihracat büyüklükleri ile Türkiye'nin dış ticaret ve ithalât hacmi, Cumhuriyet döneminin en düşük düzeyine inmiş bulunuyordu. Çünkü, Türkiye'nin ithalâtı 1923'de yaklaşık 145 milyon, 1937'de 114 milyon ve 1939 yılında da 118 milyon lira dolaylarında idi.

Toplumda oluşan bu yeni koşullar; yani, yatırımlara yöneltilebilecek kamu olanaklarının savunma harcamalarına yöneltmesi, toplumsal üretici güçlerin en etkin olan iş-gücü faktörünün önemli bir bölümünün üretimden çekilmesi (genç nüfusun silâh altına alınışı) ve bunlara ek olarak da ithalâtın büyüklüğünde görülen hızlı daralmalar, ekonomik kalkınmayı tümüyle durdurmuş ve hatta geriletmişti.

Nitekim, 1939-1948 yılları arasındaki kimi ekonomik göstergelere baktığımızda, Türkiye tarihinde böylesine kötü bir on yıl yoktur ki, kalkınma ya da sanayileşme açısından bu kadar olumsuz sonuçlar alınabilmiş olsun. Gerek üretim ve ulusal gelir, gerekse yatırım hızlarının, üretici güçlerin gelişme temposunu açıklayacak en gerçek göstergeler olduğu düşünülürse, kolaylıkla söylenebilir ki, 1939-1948 yılları arası, Türkiye'de sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişimin ciddi bir durağanlık içine girdiği ve hatta gerilediği bir dönemdir. Gerçekten de, mutlak büyüklük olarak ve sabit fiyatlarla gayri safi ulusal hâsıla, 1939'dan

1948 yılına gelindiğinde aynı düzeyde kalmış ve fakat, kişi başına gelir, 1939 yılı 100 kabul edilirse, 1948'de önemli bir gerileme ile yaklaşık 88'e düşmüştür. Başka bir deyişle, 1939-1948 yılları arasında Türkiye'de kişi başına ulusal gelir, yılda ortalama yüzde 1,5 ve dönem boyunca da yüzde 15 dolaylarında bir gerileme göstermiştir. (T. Bulutay, Türkiye'nin 1923-1972 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler, s. 194) Türkiye ekonomisinin ve savaş koşullarının en önemli üretim birimi olan buğday, 1939'da 4 milyon 200 bin ton üretilmiş iken, bu büyüklük 1945'de 2 milyon 200 bin ton dolaylarına düşmüştü. Tarımsal ürünlerin büyük bir bölümü de benzer durumdaydı.

Bu durumda, bir yandan ordunun ve nüfusun beslenmesi ciddi bir sorun olarak ortaya çıkarken, öte yandan da, dar gelirli kitleleri daha da yoksullaştıracak hızlı bir enflasyon için tüm koşullar mevcut bulunuyordu. Nitekim, 1939-1948 yılları arasında mutlak büyüklük olarak (sabit fiyatlarla) hiç bir büyüme göstermeyen gayri safi ulusal hâsıla, cari fiyatlarla 1939'da 100 iken, 1948 yılına gelindiğinde yaklaşık 5 kezden daha büyük bir artışla 534'e ulaşmıştır. Bunun anlamı şudur: 1939-1948 yılları arasında fiyat artış hızı bütün dönem için yüzde 434 ve yıllık ortalama olarak da yüzde 48 gibi akıl almaz bir büyüklüktür. Türkiye tarihinde, bu derece yüksek bir enflasyon hızının görüldüğü bir başka dönem, bir başka on yıl kesinlikle yoktur.

Savaşa katılmamasına rağmen, en az savaşa katılmış ülkeler ekonomisi kadar zarar görmüş olan Türkiye'de, bu ağır koşulların tüm yükünü emekçiler, çalışan halk kitleleri çekmiştir. Her türlü ihtikâr, karaborsa ve tefeciliğin yaygın bir biçim aldığı bu yıllarda, kır ve kent emekçileri, küçük üreticiler ve sonuçta tüm çalışan yığınlar, en temel biyolojik gereksinimlerini bile karşılayamayacak bir yaşama düzeyine indirilirken, bir avuç tüccar ve tefeci, belki de tarihimizin en büyük soygununu bu dönemde yapmış oluyorlardı. Bundan ötürü, üretim ve yatırım düzeyi bir durgunluk ve hatta gerileme noktasında bulunmasına rağmen, bu dönem belli ellerde büyük sermayelerin toplanabildiği yıllar olarak anılmaktadır. Burada bir soru sorulmalıdır: Çalışan kitleleri bu kadar büyük bir yıkılımin içine sokan ve ekonomiyi tam bir iflâsın eşiğine getiren koşullar, salt İkinci Büyük Savaşa bağlanarak açıklanabilir mi?

Bu soru kanımca şundan önemli; daha önce de belirttim, Türkiye tarihinde, kimi olaylar, kişiler ve de tarihin kendisi olduğundan değişik anlatılmıştır. Bu dönem için çok söylenmiş

bir yargıya, tarihsel bir yanılıya karşı çıkmak gerekmektedir. Bu da şudur: Denilmiştir ki, bu dönemde yöneticilerin ve özellikle İsmet Paşa'nın ehliyetli yönetimi, ülkeyi ve halkı bir felâketten, bir savaş belâsından kurtarmıştır. İsmet Paşa en çok bu nedenle büyütülmüş ve hatta bu gerekçe ile tarihin en büyük politikacılarından biri olduğu bile söylenebilmiştir. Oysa olaylar ve tarih başka türlü söylemektedir. Bir kere, bir avuç tüccar ve tefecinin milyonlarca insanı soyabilmesi, ancak böyle bir yönetimin varlığıyla mümkün olabilmiştir. Daha sonra göreceğimiz gibi, görünürde halkı bu soygunlardan korumayı amaçlayan kimi tedbirler ve çıkarılan tüm yasalar, hep emekçilerin zararına olarak yürütülmüş ve bir anlamda bu uygulamalar, soygun düzeninin yasal kılıfını oluşturmuşlardır.

Savaş gerekçe edilerek alınan tedbirler ve bu nedenle de ekonomide yıkımla sonuçlanan koşulları salt dış etkenlerle açıklamak, İkinci Büyük Savaşı tek neden olarak göstermek kanımca büyük bir yanılıdır. Türkiye savaşa katılmamakla birlikte, savaş koşullarının tüm ağırlığını omuzlarında hissetmiş ise, bunun nedeni yine ülkede geçerli olan sistemin ve buna dayalı olarak da yürütülen ekonomik politikanın niteliğidir.

Kapitalist yoldan kalkınma politikasının bir sonucu olarak, savaş yıllarına kadar Türkiye ekonomisi ve özellikle dış ticaret emperyalist ülkelere ve onun en gerici kesimi olan Faşist Almanya'ya bağımlı hale gelmişti. Devletçilik döneminde ve özellikle Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte yürütülen dış ticaret politikasının sonucunda Türkiye'nin dış ticareti hızla Almanya'ya bağlanmaya başlamıştı. Örneğin, 1929'da Türkiye'nin toplam ihracatında Almanyanın payı yüzde 16 ve ithalâtında ise yüzde 23.5 iken; 1937 yılına gelindiğinde ihracat yüzde 36.5 ve ithalât ise yüzde 47 oranında Almanya'ya bağlanmıştı. 1939 yılında ise, ihracatımızın yüzde 42'si, ithalâtımızın da yüzde 53'ü Almanya'ya bağlı idi. Görüldüğü gibi, savaş öncesi dönemlerde, dış ticaretimiz yarı yarıya Nazi Almanya'sına bağlanmış bulunmaktaydı. Bu durum, ekonomik sömürünün yanı sıra, dış politikamızı da büyük oranda etkilemekteydi. Öte yandan da, dış ticaretimiz Almanya dışında da klering anlaşmalarına kaymış ve 1938 yılında ticaret hacmimizin tamamına yakını bu tür anlaşmalarla gerçekleştirilmiştir. Daha sonraları bir bakan Meclis'te bu sömürü mekanizmasını şöyle anlatmıştır: «Biz öyle bir sisteme bağlandık ki, başta Almanya olmak üzere tamamen karşı tarafın fiyat hâkimiyetine girdik. (...) Bizi (...) kendi hâkimiyetine aldıktan

sonra ve daha doğrusu bizi kendi pençesine düşürdüktan sonra, istediği fiyatla bizden mal alan ve bazen de kamufle edip, pahalı alıyor gibi göstererek başka memleketlerden yüzde 60-70 daha ucuz alabileceğimiz malları istediği fiyatlarla bize satan bir memleketin arkasından sürüklendik.» (Ticaret Bakanı A. İnan'dan aktaran B. Kuruç, İktisat Politikası'nın Resmi Belgeleri, s. 100-101)

**Soru 65 : Savaş yıllarında ekonomi politikasını belirlemede etkili olan yasalar hangileriydi?**

Türkiye'nin savaş yıllarındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-politik hayatı incelenirken, bu dönemde yürürlüğe giren kimi önemli yasalardan söz etmek kaçınılmaz olmaktadır. Ben öncelikle bunlardan ikisine değinmek istiyorum; birincisi Milli Korunma Kanunu, ikincisi de Varlık Vergisi Kanunu'dur.

Milli Korunma Kanunu, yürütme organına, ekonomiyi denetleyebilecek ve hatta tümüyle kontrol edebilecek derecede müdahale olanakları vermekteydi. İlgili yasa ile hükümete tanınan yetkiler o kadar genişti ki, yasa tasarısının Anayasa'ya uygun olup olmadığının araştırılmasına dahi gerek duyulmuştur. Bu amaçla toplanan komisyon, yasanın «Hukuku Esasiye düsturlarımıza tamamen mutabık bulunduğu» yönünde karar vermiştir.

İlgili yasa uyarınca hükümet, yapım ve istihraç sanayi kollarını tam bir denetim altına alabilmekte, bu kesimlerde hangi ürünlerin ne miktarda ve ne nitelikte üretileceği konusunda tam yetkili kılınmaktadır. Bu yönde davranmayan ve bu amaçla hükümetin öngördüğü yenilikleri uygulamaktan kaçınan işletmelere, devlet el koyarak bunları kendisi işletebilecektir. Aynı biçimde devlet, belli bir bedel ödeyerek, özel kişilerin sahip bulunduğu maden işletmelerine ve tüm ulaşım araçlarına el koyabilecek ve bunların işletilmesini kendisi yürütebilecektir.

Milli Korunma Kanunu, yürütme organına sanayicileri olduğu kadar, büyük toprak sahiplerini de tedirgin eden kimi önemli yetkiler vermekteydi. Bir kere, gerekli görülen yerlerde hangi tür ve ne miktarda ürün yetiştirileceğini yürütme organı belirleyebileceği gibi; ayrıca devlet, işletilmeyen 5 bin dönümden büyük arazileri, belli bir ödeme karşılığında kendisi işletebilecektir.

Ayrıca yürütme organı, sözü edilen yasa uyarınca, dış tica-

roti ve fiyat hareketlerini tam bir etki ve denetim altında tutabilmek yetkisine de sahip bulunmaktaydı. Yasaya göre devlet, iç ve dış piyasaya her türlü ürünün satın alıcısı olarak girebilmekte, pazarlarda ürünlerin fiyatlarını saptayabilmekte ve gerektiğinde belli ellerde toplanan ürünlere el koyabilmektedir.

Yasanın egemen çevrelerin zararına olan bu hükümlerinin, asla ve asla uygulanmadığını hemen belirtelim. Yürütmenin, uygulamada egemen çevreleri tedirgin etmeyeceği daha yasa yürürlüğe girmeden belli olmuştu. İki önemli gösterge, bu yargıyı kanıtlayacak niteliktedir. Göstergelerden biri, Mecliste yapılan tartışmalarda yetkililerin konuya ilişkin açıklamaları; öteki ise, yasanın emekçilerle ilgili hükümleridir. Yasanın uygulanmasına ilişkin olarak sorulan bir soruya devrin başbakanı Refik Saydam verdiği cevapta; özel girişimci yurttaşların kazançlarını tehdit etmeyeceklerini ve uygulamayı onlara danışarak yürüteceklerini oldukça açık bir biçimde belirtmiştir.

Yasanın emekçi kitleleri ilgilendiren bölümü de oldukça ilgi çekicidir. Bir kere, yasa uyarınca devlet, özel işletmelerin saptanan üretim hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla, gerekli iş-gücünü bulmaya yetkili kılınmıştır. Yurttaşlar ücretli iş-yükümlülüğüne tâbi tutulabilmekte, işçiler ve müstahdemler zorunlu bir neden olmaksızın işlerini terkedememektedirler. Gerekli görüldüğünde, çalışma süresi günde 3 saat uzatılabilmektedir. Ayrıca, tarımda çalışanlar, kendi işlerine sekte vermemek koşuluyla, buldukları yerden 15 Km'lik uzaklıktaki özel ya da devlete ait çiftliklerde uygun bir ücretle çalıştırılabilecektir.

Milli Korunma Kanunu'nun tarımla ilgili bir hükmü de oldukça dikkati çekicidir: İlgili hükme göre, işletilen her 40 dönüm toprak için bir çift öküz, milli savunma yükümlülüğünden ayrı tutulmaktadır. Buna göre 40 dönümden küçük toprağı olanlar, öküzlerini yasa gereği devlete vermek zorunluğundaydı. Bu maddeye yapılan eleştiriye dönemin başbakanının verdiği cevap oldukça ilgi çekicidir: «40 dönümden az arazisi olan köylüye de bir istisna tanınırsa, yalnız kendisini beslemek için (ziraat yapanlara) bir istisna yapmış olursunuz. (...) 40 dönümün (sınırını koyarak)(...) üretimi tezyit etmek için yapılmış olur.»

Egemen çevreleri tedirgin edebilecek ikinci bir yasa da 1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi'dir. Bu yasa ile, görünürde, savaştan doğan aşırı kârların devlete aktarılması amaçlanmaktaydı. İlgili yasanın gerekçesine göre, bu vergi; ekonomik koşulların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, aşırı



kârlar elde ettikleri halde, gelirleri ile orantılı vergi ödemeyenleri hedef almakta ve olağanüstü koşulların gerektirdiği fedakârlığa bunların da katkısını sağlamayı amaçlamaktadır.

Yasa bir kez olmak üzere alınacak vergiyi hangi sınıfların ödeyeceğini şu şekilde saptamaktadır:

- a) Kazanç ve buhran vergisi yükümlüleri,
- b) Büyük çiftçiler, (kimlerin bu bölüme girdiğine komisyon karar verecektir.)
- c) Binaların gayri safi geliri 2500 liradan ve arsaların vergide kayıtlı kıymetleri 5000 liradan yüksek olup, bu miktarın düşülmesinden sonra geri kalan gelir ve kıymetlerle vergiyi ödeyebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar,
- d) 1939'dan beri kazanç ve buhran vergilerine tâbi bir işle uğraştığı halde, yasanın yayınlanması tarihinden itibaren işini terk, devir ve tasfiye etmiş olanlar,
- e) Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal, simsar olmadığı halde, 1939'dan beri yalnızca bir kere bile olsa, ticari işlemde bulunup karşılığında para ya da mal almış olanlar.

Vergi miktarlarını saptama yetkisi komisyonlara verilmiştir. İlgili komisyonlar, yasadaki beyanlarla kayıtlı değildirler, şu koşulla ki, şirketlerin ödeyecekleri vergi, son vergi ödedikleri yılın safi gelirinin yüzde 50'sinden az ve A.Ş.'ler için yüzde 70'den çok olamaz. Çiftçilerin ise varlıklarının yüzde 5'ini geçemez. En geç iki buçuk ayda tarh edilmemiş vergiler, yeniden tarh ve tahsil edilemez.

Görülmektedir ki, yasanın yürütülmesine ilişkin en büyük yetki bir komisyona verilmektedir. Böyle olunca, komisyonu oluşturan üyelerin niteliğinin bu konuda büyük bir önem taşıyacağı doğaldır: Vergiyi tarhla görevli komisyon, yörenin en büyük idare amirinin başkanlığında, mal müdürü, ticaret odaları ve belediyelerce seçilen ikişer kişiden oluşur. Yörede ticaret odası yok ise, belediye kendi dışından olmak koşuluyla, tarımdan ve ticaretten anlayan iki kişiyi seçerek komisyona katılmasını sağlar.

Her ne kadar gerekçede varlıklı sınıfların vergilendirilmesinin amaçlandığı söylenilmekte ise de, gerek yasanın kimi hükümleri ve gerekse komisyonun kuruluş biçimi bu doğrultuda bir uygulamayı olanaksız kılmaktadır. Nitekim, böylesine ciddi bir yasa mecliste tartışılırken yalnızca iki kişi söz almış ve önemsiz konuşmalar yapmışlardır. Herhalde, egemen çevrelerin çıkarlarını azıcık zedeleyebilecek yasa önerilerinde bile kıyamet koparanların, bu yasanın tartışılmasında hiç seslerini çıkarmamaları

oldukça ilgi çekici olsa gerektir. «Gerçekte Varlık Vergisi, tek yönlü olarak, azınlıklara karşı kullanılmıştır. Verginin büyük yükü azınlıkların sırtına bindirilmiştir. Bu yüzden, vergi genelliği ilkesine aykırı düştüğü için büyük bir mukavemetle karşılaşmış ve sonuç olarak da beklenenin epeyce altında tahsilât yapılmıştır. (...) Aslında verginin uygulaması ile ilgili veriler elimizde tam olarak mevcut olmamakla birlikte, verginin gerek daha önce açıkladığım nedenlerle, gerekse savaş yıllarında epeyce kuvvet kazanan ırkçı ideolojinin etkisi ile azınlıklara karşı kullanılmış olduğu bir gerçektir.» (T. Timur, a.g.e., s. 242-243)

**Soru 66 : İkinci Büyük Savaşın ardından kapitalist ilişkileri geliştirmede tarıma ilişkin ne tedbirler alınmıştır?**

Ataerkil üretim ilişkilerinin ağır bastığı tarım kesiminde, yeni düzenlemeler yapmadan, hiç kuşkusuz, kapitalist bir sanayileşmenin üstesinden gelinemezdi. Bu nedenle, İkinci Büyük Savaşın sonra, bu yönde düzenlemelere girişmek bir zorunluk halini almıştı. Bu uygulamalardan en önemlisi, 1945 Haziranında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur.

İlgili yasa ile tarımda kurulmak istenen yeni düzenden amaç, ülke ekonominin gelişmesini gerçekleştirmek ve buna dayalı olarak da kırlı nüfusun yaşama koşullarını iyileştirmektir. Yasanın gerekçesinde, toprak mülkiyeti salt bir hukuk sistemi değil, aynı zamanda bir iktisat düzenidir de denilerek, toprakların iyi ve yaygın bir biçimde işletilebilmesi için, ülke içinde çiftçi ailelerinin çoğalmalarının gerekli olduğu belirtilmekte ve bu durumun gerçekleştirilebilmesinin ise toprak mülkiyeti rejiminin biçimine ve muhtevasına bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekçe, Türkiye'de geçerli olan büyük işletme ve yarıcılık sisteminin böyle etkin bir toprak düzeninin oluşturulmasını önlediğini saptamaktadır. 35 ilde yürütülen ve sonuçları yasa gerekçesinde belirtilen ankete göre, ortalama 15 bin dönüm toprağa sahip 418 ve yine ortalama 3 bin dönüm toprağa sahip 5764 işletme bulunmaktadır.

İlk bakışta toprağı yetersiz ya da hiç toprağı olmayan yığınları korur gibi gözükken 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun birinci maddesi, yasadan beklenen amaçları şöyle sıralamaktadır:

1) Hiç toprağı olmayan ya da toprağı yetersiz olan çiftçi-

leri ve de ayrıca tarımla uğraşmak isteyenleri yeterli toprak sahibi kılmak.

2) Kendilerine toprak verilenlerle yeter toprağı bulunup, öteki üretim araçları eksik olanlara, kuruluş, onarma ve işletme sermayesi ile canlı ve cansız demirbaş vermek.

3) Ülke topraklarının işlenmesini sağlamak.

Yasa, 500 dönüme kadar olanı küçük toprak, 500-5000 dönüm arasındakileri orta büyüklükte işletmeler ve 5000 dönümden daha büyük toprakları da büyük işletme olarak kabul etmektedir. Kamulaştırılarak, toprak dağıtımına esas olacak bölüm ise, geniş topraklı bölgelerde 5000 dönümden, dar topraklı bölgelerde ise 2000 dönümden büyük olan işletmelerdir.

1945 yılında yürürlüğe giren bu yasa ile uygulamadan beklenen sonuçların alındığını söyleyebilmek bir yana, gerekçede söz konusu edilen ve özellikle geniş halk kitlelerini ilgilendiren amaçlara yaklaşım bile yapılamamıştır. 1947-1962 yılları arasında, ilgili yasa gereğince, 5 bin 167 köyde 360 bin aileye 18 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır. 5000 dönümden büyük tarım arazilerinin, gereğince işletilmiş olsalar dahi, kamulaştırılacağı öngörülmüş iken ancak 175 bin dönüm toprak kamulaştırılabilmştir. Bu o kadar anlamsız bir büyüklüktür ki, dağıtılan toprakların ancak bin'de 8'ini oluşturmaktadır. Demek ki, ilgili yasa ile köylüye verilen toprakların yüzde 99'dan daha çoğu, devletin mülkiyetinde bulunan topraklardan dağıtılmıştır. Oysa aynı dönemde, tarıma açılan toprakların alanı 90 milyon dönüm olup, dağıtılan toprağın yaklaşık beş katına eşittir. Bunun anlamı şudur: Arda kalan 70 milyon dönüm kamu toprağı büyük toprak sahipleri ya da yakınları tarafından yağmalanmış ve böylece, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da, tüm öteki yasalarda olduğu gibi, amacından saptırılarak egemen çevrelerin çıkarları doğrultusunda yürütülmüştür.

1948 yılında 13.9 milyon hektar olan tarım topraklarının büyüklüğü, 9 milyon hektara yakın bir artışla, 1956 yılında 22.5 milyon hektara ulaşmıştır. 1948-1960 yılları arasında ekilebilen topraklarda görülen 10 milyon hektarlık artışın yaklaşık onda biri hükümetin dağıtımıyla ve arda kalan bölümü ise hazine-den ve köy orta malından yapılan «özelleştirmelerle» ilgilidir. Gerek tarıma açılan yeni alanlar, gerekse tarımda kısmen ileri teknik ve yöntemlerin kullanılmaya başlanması nedenleriyle, tarımın ulusal gelire katması 1950'den 1960'a yüzde 54.8 oranında artmıştır. Aynı yıllar arasında tarımsal ürünlerin üretimindeki

artış daha da yüksek boyutlara ulaşmıştır. 1950'de 7.8 milyon ton olan tahıl üretimi, on yılda iki katına yakın bir artışla, 1960 yılında 15.2 milyon tona ulaşmıştır. Kapitalist ilişkilerin gelişmesinin bir göstergesi olarak, sınai bitkilerdeki üretim artışı, tahıl üretimine oranla daha da hızlı olmuştur.

İlgili dönemde tarım kesiminde gözlenen bu gelişmeler, öteki sektörleri ve özellikle hizmet kesimlerini de etkilemiş, bu kesimlerde de azımsanamayacak gelişmeler olmuştur. Bu değişme ve gelişmelere bağlı olarak nüfusun niteliği de değişmeye başlamış ve kırsal nüfusun payı görece olarak azalırken, kentli nüfusun payı artmaya başlamıştır. Pazar için üretim yaygınlaşmış ve köylülerin pazarla olan ilişkileri yüksek düzeylere ulaşmıştır.

**TABLO 23: ULUSAL GELİRİN SEKTÖREL DAĞILIMI**  
(1948 fiyatlarıyla, %)

	1950	1955	1960
Tarım	50.0	45.4	44.4
Sanayi	11.1	11.6	10.8
Hizmetler	35.1	43.0	44.8

**Kaynak:** Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, s. 153

Yukarıdaki veriler şunu gösteriyor: Bir kere, 1950-1960 yılları arasında tarımsal üretim yaklaşık iki kez büyümüş olmasına rağmen, tarımın ulusal gelire katması, yüzde 50'den yüzde 44.4'e düşmüştür. Bu iki şeyi gösterir: Sanayi ve özellikle hizmet kesimlerindeki büyüme hızları (gelir açısından) tarıma oranla daha büyük olmuştur. Bu olgu, bir yanıyla kentlerde hızlı bir kapitalistleşme sürecinin başladığını; öteki yanıyla da, kır üreticilerinin pazarla olan ilişkilerinin yüksek boyutlara ulaştığını ve tarımsal ürünlerin daha büyük bir bölümünün pazarlarda satılır olduğunu gösteriyor.

**Soru 67: Özel kesimin sanayii ve giderek ekonomiyi denetimi altına aldığı dönem hangi yıllarda başladı?**

1950'leri hızlı bir kapitalistleşmenin ya da özel kesimin kapitalist yoldan sanayileşme girişimlerini ve buna dayalı olarak

da ekonomiyi denetimi altına aldığı dönemin başlangıç yılları sayılmaktadır. Bunun nedenleri açık: Gerek 1930'larda başlatılan devletçilik uygulamaları ve gerekse savaş yıllarında yürütülen savaş ekonomisi politikalarıyla özel kişilerin ellerinde büyük paraların birikmesi hedef alınmış ve bu yolda da önemli başarılar elde edilmiştir.

Nitekim, yapım sanayiinde kamu kesiminin payı, 1950'de yüzde 50.5 iken, 1963'de yüzde 44.1'e ve 1973 yılına gelindiğinde de yüzde 36.7'ye düşmüştür. Yapım sanayiinin değişik kesimlerindeki gelişmeler de şöyle: Kamu sektörü 1950'de tüketim araçları üretiminin yüzde 52.1'ini üretmekteydi, 1973'de bu oran yüzde 33'e düştü; 1950'de üretim araçlarının yüzde 45.6'sını üreten devlet sektörü, 1973'de yüzde 39.5'ini üretir oldu.

**TABLO 24 : YAPIM SANAYİNDE KAMU KESİMİNİN PAYI**  
(Üretim hacmine göre)

	1950	1963	1967	1973
Tüketim araçları	52.1	38.7	48.7	33.0
Üretim araçları	45.6	52.1	45.2	39.5
Toplam sanayi	50.5	44.1	47.3	36.7

Kaynak: Yalçın Küçük, K.M.O. Sanayi Kongresi Tebliği

Bu veriler, ilk olarak, son 23 yıl içerisinde yapım sanayii kollarında kamu ve özel kesim açısından meydana gelen değişimleri çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kolaylıkla söylenebilir ki, bu dönem içerisinde özel girişimcilik imalat sanayii ne iyice ağırlığını koymuş ve giderek sanayi esas yapısı itibarıyla bir özel mülkiyet alanı haline gelmiştir.

Bu tablodan kimi önemli sonuçlar çıkarmak mümkün; bir kere, Birinci Beş Yıllık Plan yıllarında uygulamalar, yapım sanayiinde kamu mülkiyetini artırma biçiminde yürütülmüş iken; AP ve 12 Mart hükümetleri zamanında uygulanan İkinci Plan, bu eğilimi tersine çevirmiştir.

Öteki önemli bir sonuç da üretim araçları üreten sanayi kollarıyla ilgili. Bu üretim kollarında kamu kesimi hâlâ büyük bir ağırlığa sahip; o kadar ki, büyük ölçekli kuruluşların hemen hemen tamamına yakını devlet elinde tutuyor. Bu sonuç, fazla şaşırtıcı değil; bu tür kuruluşlar büyük ölçek ve ileri teknoloji

gerektiriyor, bu da büyük paraları: «Önemli olan nokta üretim araçları içinde ara malları sanayilerindeki durum. Bu sanayilerde kamu mülkiyeti hâlâ yarıdan fazla, nedeni üzerinde düşünmek son derece açıklayıcı oluyor. Ara malı sanayileri, büyük ölçek ve ileri teknoloji gerektiriyor. Görece olarak küçük ve geri teknoloji ile üretim pahalıya elde ediliyor. İşin bir yanı burası; diğer yanı ise, ara malı sanayilerinin üretiminin diğer sanayiler tarafından kullanılması, diğer sanayilerde ise özel mülkiyet hâkim. Mekanizma açık; özel kesim, pahalı üretimi kamu mülkiyeti altında yaratıp, bunun özel kesime maliyetinin altında satılmasını sağlayarak, kendi kârlarının artmasını garanti altına almış oluyor. Bu durum, kamu işletmelerinin neden zararlı çalıştıklarını gösteren önemli bir faktörü açıklıyor.» (Y. Küçük, Aynı kaynaktan)

**Soru 68 : 1950-1960 yılları arasında yürütülen ekonomi politikası nasıl bir özellik taşımaktaydı?**

Savaşın hemen ardından (1947) hazırlanan «Türkiye İktisadi Kalkınma Planı» devletin enerji, taşıma, ulaşım ve haberleşme gibi alt-yapı girişimlerinde bulunmasını, sanayi kesiminin özel sektörün genişlemesi için en elverişli alanlardan biri olduğunu belirtiyordu. Aynı biçimde, 1950'lerde Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasınınca hazırlanan bir raporda, «sanayide devlet yatırımları azaltılmalı» deniliyordu. İlgili raporda önerilmekteydi ki; tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri ve orman ürünleri, hafif kimya, seramik sanayii ve el sanatlarıyla ilgili sanayi kesimleri geliştirilmeli ve fakat lüks mallar, ağır sanayi (demir-çelik ve kimya) ile selüloz ve kâğıt sanayii kollarına yatırım yapılmamalıdır.

Söylenebilir ki, 1950'den itibaren uygulamalar bu program ve öneriler çerçevesinde yürütüldü ve özellikle iki noktanın gerçekleştirilmesine büyük bir özen gösterildi. Bunlardan birisi, özel kesimin sanayie ve buna dayalı olarak da ekonomiye egemen kılınmasıdır. Bu yöndeki uygulamaların ne denli başarılı olduğuna bir önceki soruda tanık olduk. İkinci istek, kalkınma stratejisinin daha çok dış kaynaklara dayalı olarak yürütülmek istenmesi ve uygulamaların da bu yön ve doğrultuda yürütülmüş olmasıdır.

Nitekim, Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasında, yalnızca

Amerika Birleşik Devletlerinden aldığı dış yardımın büyüklüğü 1 milyar 110 milyon dolar dolaylarındadır. Veriler, ABD'den alınan dış yardımların en önemli bölümünün tarım kesimine aktarıldığını göstermektedir. Böylece, Türkiye'nin uluslararası işbölümü içinde bir tarım ülkesi olarak yerini alması gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu yardımların yöneldiği öteki bir alan da hizmetler sektörü olmuştur. Hizmetler sektörünü, ulaştırma kesimi ile birlikte düşündüğümüzde; bu girişimleri dışa bağımlı kapitalist ilişkileri geliştirmede önemli katkılar olarak yorumlamak olanaklıdır. Aşağıdaki tabloda, ilgili dönemde ABD yardımlarının sektörler itibariyle dağılımı görülmektedir. Bu verilerde sanayi ve madencilik kesimleri birlikte alındığından her iki kesime yönelen yardım miktarları ayrılamamıştır.

**TABLO 25 : A.B.D. YARDIMLARININ SEKTÖRLER İTİBARIYLA DAĞILIMI %**

Tarım	35.2
Sanayi ve madencilik	32.0
Ulaşım	3.5
Hizmetler	29.3

**Kaynak: Tunç Tayanç, a.g.e., s. 145**

Bu koşullarda başlayan 1950 sonrası döneminde; ekilebilir alanların genişlemesi, tarımda ileri girdilerin kullanılması, elverişli hava koşulları ve Kore Savaşı sonucu artan ihracat gelirleri v.b. nedenlerle, 1950-1955 yılları arasında ulusal gelirdede oldukça hızlı sayılabilecek artışlar görüldü. Bu durum, kuşkusuz, genel olarak yatırımları ve özel olarak da sanayi yatırımlarını olumlu yönde etkiledi. Fakat, 1955 yılından itibaren bir yandan ekilebilir toprakların son sınırlarına varılması, öte yandan da öteki koşulların elverişsizliği nedeniyle dar boğazlar kendini göstermeye başladı ve ekonomi 1958 yıllarına kadar süren bir bunalımın içine sürüklenmiş oldu. Kişi başına düşen gelir endeksine baktığımız zaman; 1950'de 100, 1951'de 111, 1952'de 118, 1953'de 128 olmuş ve 1961 yılına gelindiğinde ise 124'e düşmüştür. Aynı yıllar içindeki geçinme endeksine göre ise fiyatlar: 1950'de 100, 1951'de 103, 1952'de 107, 1953'de 110 ve bundan sonra hızla artarak 1961 yılında 264 olmuştur.

**TABLO 26 : SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ (1948 fiyatlarıyla)**

Yıllar	Toplam sanayi	Yapım sanayii	Maden-cilik	Elektrik, gaz, su
1948	100.0	100.0	100.0	100.0
1950	109.5	108.0	123.1	118.0
1953	141.5	135.0	200.3	183.0
1955	154.2	148.2	191.6	256.5
1957	176.2	165.6	247.3	337.5
1960	193.8	182.5	231,7	515.0

Kaynak: T. Tayanç, a.g.e., s. 154

Yukarıdaki verilere bakarak söylenebilir ki; 1948-1960 yılları arasında, genel olarak sanayi üretiminde yüzde 93.8 ve yapım sanayiinde de yüzde 82 oranında bir artış gerçekleştirilebilmiştir. Ama, tüm bu gelişmelere rağmen, 1950-1960 döneminde sanayileşmenin ciddi bir boyuta ulaştığı söylenemez. Nitekim, 1960 yılına gelindiğinde sanayiın ulusal gelire katmasınının 1950'ye oranla düştüğü gözlenmektedir. Yalnızca, yapım sanayiinin ulusal gelir içindeki payı alınacak olursa; 1950 yılında yapım sanayii katma değeri ulusal gelirin yüzde 9.8'ini oluştururken, bu büyüklük 1960 yılına gelindiğinde yüzde 9.1'e düşmüştür.

Kaldı ki, bu dönemde yapılan sanayi yatırımlarınının büyük bir bölümünün, kısa sürede önemli kârların gerçekleştirilebildiği hafif endüstri kollarına yöneldiği görülmektedir. Nitekim, 1960 yılı toplam sanayi üretiminin yüzde 43.5'i gıda, içki ve tütün sanayii kollarında ve yüzde 21'i de dokuma sanayii kesiminde üretilmiştir. Yirmi sanayi kolundan yalnızca ikisi, dokuma ve gıda kesimleri dikkate alınırsa, bunlar üretim açısından Türkiye'nin toplam yapım sanayii üretiminin yüzde 52.5'ine egemen durumdadır.

**Soru 69 : Türkiye ekonomisinde daha hızlı gelişmelerin 1960'lar da başladığı söylenbilir mi?**

Daha önceki dönemlere bakarak, sosyal, ekonomik ve siyasal açılardan daha hızlı değişme ve gelişmelerin gözleendiği dönemin başlangıç yılları olarak 1960'lar ve özellikle 1963 yılı alınabilir. 1963'den bu yana Türkiye ekonomisinde meydana gelen ge-



lişmeler, uluslararası karşılaştırmalara bakarak yeterli sayılamaz ise de, Cumhuriyet tarihinin hiç bir dönemiyle karşılaştırılamayacak derecede hızlı olmuştur. Gerçekten de, ekonomik açıdan gerek ulusal gelir ve üretim, gerekse ekonominin yapısında gözlenen değişme ve gelişmeler, geçmiş yıllara oranla azımsana mayacak boyutlara ulaşmıştır.

**TABLO 27 : ULUSAL GELİR, TARIM VE SANAYİ KESİMLERİNDE BELLİ DÖNEMLER İTİBARIYLA GELİŞME HIZLARI (Yıllık ortalama yüzde olarak, sabit fiyatlarla)**

Dönem	Ulusal gelir	Kişi başına gelir	Tarımsal gelir	Sanayi geliri
(1) 1923-1929	13.98	10.42	18.02	9.80
(2) 1929-1935	2.13	0.00	— 1.31	17.14
(3) 1935-1939	10.38	7.64	15.62	11.00
(4) 1939-1948	0.03	— 1.38	1.01	— 0.84
(5) 1948-1953	10.73	7.20	7.43	8.92
(6) 1953-1961	3.70	0.47	1.59	10.19
(7) 1961-1965	7.62	4.55	2.50	10.60
(8) 1965-1972	9.52	5.68	4.43	13.74

Kaynak: Tuncer Bulutay, a.g.e., s. 194-195

Ulusal gelirdе meydana gelen yıllık ortalama artış hızları, belli dönemler itibariyle yukarıda verilmiştir. 1960'lardan sonra ülke ekonomisinde meydana gelen gelişmelerin daha önceki dönemlere oranla hızlı olduğunu söylemiştim. Yukarıdaki tabloya bakanlar bu yargının geçerli olup olmadığı noktasında kuşkuya kapılabilirler. Gerçekte böyle bir kuşkuya neden yok; veriler doğru bir yaklaşımla yorumlanırsa, yukarıdaki söylenenlerin geçerli olduğu görülecektir.

Son elli yıllık sürede, ulusal gelirdе görülen ortalama yıllık artışlar, 1961-1972 yıllarına oranla, 1., 2. ve 5. dönemlerde daha hızlı olmuştur. Bir kere bu durumu doğuran özel nedenler var; ayrıca da, bu dönemler 5 ya da 6 yıllık sürelerden oluşuyor, oysa 1961-1972 dönemi 11 yıllık bir süreyi kapsıyor. Nitekim, birinci dönemi, 1923-1935 olarak alırsak, ulusal gelirdeki yıllık artış hızı yüzde 6'nın altına düşer. Öte yandan, dönem olarak 1929-1939 yılları alınırsa, gelir açısından yıllık artış hızının yüzde 6 dolaylarında olduğu görülecektir. Ayrıca, öteki bir dönem

olarak, 1939-1953 yılları alınır, ulusal gelirden meydana gelen yıllık ortalama artış hızının yüzde 5 dolaylarında olduğu görülecektir. Oysa, 1961-1972 döneminde ulusal gelirden meydana gelen yıllık ortalama artış hızı, yüzde 8'den daha büyük bir boyuta ulaşmıştır.

Ulusal gelir açısından hızlı gelişmelerin gözlemlendiği, üç dönemle ilgili özel nedenlere gelince; bu konuda ilk söz edilmesi gereken dönem 1923-1929 yılları arasındadır. Daha önce de söyledim, bu yıllarda gerek tarım ve gerekse sanayi alanlarına önemli yatırımlar yapılmadı. O zaman gelir artışının nasıl gerçekleştirilebildiği sorulabilir. Bunun nedenlerini açıklamak hiç de güç değil; savaş yıllarında gerileyen tarım ve zanaat üretimi, savaşın sona ermesiyle birlikte yeniden gelişmeye ve daha doğrusu eski durumuna ulaşmaya başladı. 1948-1953 yılları arasındaki gelişmeler ise, daha önce de belirttiğim gibi, büyük bir ağırlıkla tarım yapılan alanlardaki genişlemelerle ilgili bir durumdur.

1935-1939 yılları arasındaki gelişmelerin bir bölümünü de yukarıdaki gerekçelerle açıklamak olanaklıdır. Ama bu nedenlere, 1932 yılında başlayan devletçilik uygulamalarıyla sanayi kesimine yöneltilen ciddi parasal olanakları da eklemek gerekli olmaktadır.

Ekonomide hem daha hızlı bir büyümenin, hem de yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği dönemin 1960'larda başladığını iki önemli göstergelerle vurgulamak istiyorum. Bu göstergelerden biri, ulusal gelire sanayi katmasında meydana gelen gelişmeler ve ikincisi de, yatırımların gayri safi ulusal hâsıla içindeki payında görülen değişimlerdir.

**TABLO 28 : SANAYİN VE YATIRIMLARIN ULUSAL GELİR İÇİNDEKİ PAYLARI (Cari üretici fiyatlarıyla %)**

Dönemler	Sanayi ulusal gelire katkısı	Yatırımların ulusal gelire oranı
1923-1929	11.1	9.05
1930-1939	15.7	10.09
1940-1949	15.4	8.91
1950-1959	15.3	13.76
1960-1969	19.5	15.76
1970-1973	22.5	17.32

Kaynak: T. Bulutay, a.g.e., s. 171-173

Yukarıdaki veriler, üzerinde çok konuşulmayacak kadar açıktır sanıyorum. Bir kere, ulusal gelire katkı açısından yapım sanayiinde meydana gelen önemli gelişmeler 1960'larda başlamıştır. Nitekim, 1920'lerde sanayiın ulusal gelir içindeki payı yüzde 11 dolaylarında iken, aynı büyüklük 1930'larda yüzde 15.7, 1940'larda yüzde 15.4 ve 1950'lerde de yüzde 15.3 idi. Oysa, sanayiın ulusal gelire katkısı 1960'larda yüzde 19.5'e 1970'lerde ise yüzde 22.5'e yükselmiştir. Aynı durumu, yatırımlar açısından da gözlemek olanaklıdır. Nitekim, ulusal gelirin 1920'lerde yüzde 9.05'i; 1930'larda yüzde 10.09'u; 1940'larda yüzde 8.91'i ve 1950'lerde yüzde 13.76'sı yatırımlara ayrılırken; bu oranlar 1960'larda yüzde 15.76'ya ve 1970'lerde de yüzde 17.32'ye yükselmiştir.

**Soru 70 : 1923'den günümüze sürdürülen kalkınma girişimlerinin başarılı bir biçimde yürütüldüğü söylenebilir mi?**

Buraya değin, Osmanlılardan başlayarak Türkiye toplumunun sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişimi, fazla ayrıntılara inilmeden, özetlenmeye çalışıldı. Gördük ki, Osmanlı döneminde kimi önemli iç ve dış etkenler nedeniyle Türkiye toplumu kapitalist üretime devinmenin üstesinden gelememiş ve bu noktada geri kalmışlığımızın köken ya da nedenlerini oluşturmuştu.

Ardından da, Cumhuriyet döneminde uygulanan ekonomik politikanın ve buna dayalı olarak da yürütülen sanayileşme ya da kalkınma yöntemlerinin niteliklerinden söz ettim. Apaçık bellidir ki, 50 yıldır ülkede uygulanan ekonomi politikasıyla, kapitalist yoldan sanayileşme hedef alınmış; tüm uygulamalar bu yönde ve doğrultuda yürütülmüştür. Bu uygulamalar sırasında, zaman zaman ekonomi politikası ve araçların kullanımında belirgin değişiklikler olmuş; ama hiçbir zaman kapitalist yoldan kalkınma yönteminden ödün verilmemiştir.

Nitekim daha başlangıçta, İzmir İktisat Kongresi'nin kararları doğrultusunda, 1923-1930 yılları arasında sanayileşme girişimleri tümüyle özel kesime bırakılmış ve ilgili yıllarda devletin ekonomik hayata müdahalesi en düşük düzeyde tutulmuştu. Özel girişimin bu alandaki başarısızlıklarına kimi önemli iç ve dış etkenler de eklenince, 1932'den sonra devletin politika-

sında belirgin bir değişme olmuş; deyim yerindeyse «liberal-  
yöntemler yerini devletçilik dediğimiz uygulamalara bırakmıştı.

Sistemde değil, ekonomi politikasında belirgin bir değişik-  
liğin göstergesi olan bu uygulamalar, başlangıçta bir yandan  
belli çevrelerce kuşku ile karşılanmış ve öte yandan kimileri  
de devletçiliği kapitalist yoldan vazgeçme olarak yorumlamış-  
lardır. Oysa, uygulamalar gösterdi ki; devletçilik, kapitalist iliş-  
kileri ve buna dayalı olarak da özel girişimciliği geliştirmede  
etkin bir araç olarak kullanıldı ve bu yolda da oldukça başarılı  
adımlar atıldı.

Devletçilik uygulamalarının, kısmen gevşemeye yüz tuttuğu  
bir dönemde, İkinci Büyük Savaş patlak verdi. Türkiye savaşa  
katılmamakla birlikte, ülkede 1945 yılına kadar tümüyle bir sa-  
vaş ekonomisi uygulandı. Üretim, ulusal gelir ve yatırımlar açı-  
sından Türkiye ekonomisi, bu uygulamalarla bir durgunluğun  
ve belirgin bir gerilemenin içine itilmiş oldu. Bu dönemde, ilk  
bakışta ekonominin egemen çevrelerine karşı çıkarılmış gibi  
gözükken kimi önemli yasalar yürürlüğe girmiş; ama uygulama-  
lar tamamen ters yönde olmuş, yasaların yalnızca emekçi kit-  
leler ve azınlıklar aleyhine olan hükümleri uygulanmıştır. Sa-  
vaş yıllarında yürütölen ekonomi politikası ile her türden vur-  
gun ve karaborsacılığa göz yumulmuş; ilgili dönemde, bu yön-  
temlerle azımsanamayacak parasal olanakların belli ellerde top-  
lanması gerçekleştirilebilmiştir.

1923-1950 yılları arası, bir anlamda, özel sektörün dolaysız  
bir biçimde ekonomiye ve özellikle sanayie egemen olamadığı  
ve fakat, devletin desteği ve aracılığı ile politikaların bu hedefe  
yöneltildiği ilginç bir dönem olmuştur. 1950'ler ise, özel sektö-  
rün dolaysız bir biçimde ekonomiye ve giderek sanayie egemen  
olduğu dönemin başlangıç yıllarıdır. Artık 1975'lere geldiğinin-  
de, daha sonra değineceğim kimi yabancı ekonomik güçlerle  
işbirliği içinde olan özel girişimcilik ve en azından onun her  
geçen gün daha da tekelci bir nitelik taşıyan büyük sermaye  
kesimi. ülkenin ekonomik kararlarında en etkin sınıf göröntü-  
sündedir.

1923'den 1975 yılına geldiğinde, Türkiye toplumu, hiç kuş-  
ku yok, sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan belli ve önemli  
kazanımlar elde etmiştir. Bu kazanımların, kalkınma ya da sa-  
nayileşmenin günümüzde ulaştığı boyutlar, salt kendi geçmişi-  
mizle karşılaştırılınca, kimi azımsanamayacak sonuçların alın-  
dığını söylemek olanaklıdır. Ama ne var ki, uluslararası karşılaştı-

tırmalar, bu elli yıllık dönemin sonunda, kalkınma ya da sanayileşme yolunda hiç de başarılı olmadığımızı gösteriyor. Kısa sayılamayacak bir süredir yürütülen sanayileşme ve kalkınma girişimleri, gelişmiş ülkelerle aramızdaki eşitsizliğin giderilmesine yetmemiş ve buna dayalı olarak da geri kalmışlığın üstesinden gelinememiştir. Hatta ve hatta, kimi önemli ekonomik, sosyal ve kültürel göstergelere bakarak kolaylıkla söylenebiler ki bu yarım asırlık uygulamalar sonucunda Türkiye ile gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik daha da açılmıştır.

Sorun şudur: Türkiye'de yarım asırdan fazla bir süredir yürütülen kapitalist yoldan sanayileşme girişimleri başarıyla sonuçlandırılmamış ve bu nedenle de, geri kalmışlığın üstesinden gelinememiştir. Bundan böyle de, kalkınma ya da sanayileşme girişimleri kapitalist yoldan sürdürülmek istenirse, böyle bir yöntemin başarıya ulaşma olanağı hemen hemen yok gibidir. Çünkü Türkiye'de geçerli olan sistemin niteliği, içinde bulunduğu açmazlar ve onun sanayileşmede kullandığı araç ve yöntemler, bizzat sanayileşme ya da kalkınmayı sınırlayan ve hatta olanaksız kılan en önemli etkenlerdir.

Şimdi, bu noktadan sonra, kalkınmayı sınırlayan kimi önemli iç ve dış faktörlerden; sanayileşmede kullanılan araçların yetersizliğinden, sanayileşme girişimlerimizi engelleyen yeni sömürgecilikten ve onun Türkiye üstüne kullandığı önemli aletlerden söz etmek istiyorum. Acaba Türkiye'de varolan yapım sanayii kolları nasıl bir nitelik taşımaktadır? Ve yine acaba yapım sanayii, bugün içinde bulunduğu koşullar veri iken, dış etkenlerden bağımsız olarak büyüme olanaklarına sahip midir? Kimi önemli iç etkenler; sözgelimi, sanayi kollarında artı-değer oranını artırma isteğiyle, sağlıklı bir büyümenin üstesinden gelinebilir mi? Ve yine, özel sektörün yatırımlara yönelttiği alanların niteliği, bizzat sanayileşmeyi sınırlayan önemli bir etken değil midir? Şimdi işimiz bu ve buna benzer soruları yanıtlamak.

## V. BÖLÜM

### TÜRKİYE YAPIM SANAYİİNİN YAPISI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

**Soru 71 : Gelir ve üretim açısından Türkiye ekonomisindeki değişme ve gelişmeler nasıl özetlenebilir?**

Bir önceki bölümde, geri kalmışlığımızın kimi önemli göstergelerini ve Cumhuriyet döneminde yürütülen sanayileşme politikasını kalın hatlarıyla özetlemeye çalıştım. Şimdi bu noktada, Türkiye sanayiinin yapısına ve özelliklerine ilişkin önemli noktalara değinmek istiyorum. Bu konuya girmeden önce, 50 yıldır sürdürülen kapitalist yoldan kalkınma ya da sanayileşme girişimlerinin sonucunda elde edilen büyüme hızlarından, ekonomideki yapısal değişmelerden ve ulusal ekonominin kimi önemli özelliklerinden söz etmek gerekmektedir.

Kişi başına gayri safi ulusal hâsıla, 1948 fiyatlarıyla 1923'de 257.5, 1924'de 303.4, 1948'de 475.6 TL.'dir. Öte yandan, 1948 fiyatlarıyla kişi başına gayri safi ulusal hâsıla 1948'de 475 TL.'dan, 1972'de 1107 TL.'na yükselmiştir. Böylece 1948 yılı fiyatları ile kişi başına gelir 1923'de 100 iken 1972'de 429.90'a ulaşmış olmaktadır. Bu, oldukça önemli bir gelişmedir.

Gelişmeyi iki dönem içinde ele aldığımızda, 1948 yılı fiyatları ile nüfus başına gelirin 1924'de 100 iken 1948'de 156.76'ya, 1948'de 100 iken 1972'de 233.05'e yükseldiğini görmekteyiz. Bu değerler, 1948'den sonraki dönemde, önceki döneme oranla, daha hızlı bir gelişmenin gerçekleştirilebildiğini ortaya koyuyor. (T. Bulutay, a.g.e., s. 144). 1948-1972 dönemiyle ilgili olarak, sektörlerdeki ve ekonominin yapısındaki değişme ve gelişmelerden biraz daha ayrıntılı bir biçimde söz etmek istiyorum.

**TABLO 29 : ÜRETİM FAALİYET KOLLARINA GÖRE  
GAYRİ SAFİ ULUSAL HÂSILA  
(Milyon lira, 1968 fiyatlarıyla)**

Kesimler	1948	1955	1963	1972	Endeks (1948 : 100)
Tarım	16.437	21.235	29.139	36.402	221
Sanayi	4.753	8.333	14.370	34.155	711
Hizmetler	15.875	27.073	40.679	77.797	489
Toplam	37.065	56.641	84.188	148.354	400

Kaynak : Türkiye Milli Geliri, 1948 - 1973, D.İ.E., s. 118.

**TABLO 30 : ÜRETİM FAALİYET KOLLARININ GAYRİ  
SAFİ YURT İÇİ HÂSILA İÇİNDEKİ ORANLARI  
(1968 yılı üretici fiyatlarıyla)**

Kesimler	1948	1955	1963	1972
Tarım	44.3	37.3	34.6	25.3
Sanayi	12.8	14.6	17.0	23.7
Hizmetler	42.9	48.1	48.4	51.0
Toplam	100	100	100	100

Kaynak : Türkiye Milli Geliri, 1948 - 1972, D.İ.E., s. 168.

Yukarıdaki veriler, iki şeyi göstermektedir: Birincisi, 1948-1972 döneminde, gayri safi ulusal hâsıladaki ve ekonominin değişik kesimlerindeki gelişmeleri; ikincisi de, birincilere bağlı olarak, ulusal gelirin ve ulusal ekonominin yapısındaki değişimleri. Birinci tablodan açıkça anlaşılmaktadır ki, ilgili yıllar arasında ulusal ekonomide büyüme hızını belirleyen esas kesim, sanayi sektörü olmuştur. Nitekim, bu dönemde, gayri safi ulusal hâsıla 100'den 400'e, hizmetler 100'den 489'a, tarım 100'den 221'e yükselirken; sanayi kesimi yüzde 611 gibi büyük bir artışla, 100'den 711'e ulaşabilmiştir.

Bu gelişmeler, ulusal gelir ve ekonominin yapısında kimi önemli değişme ve gelişmeleri de beraberinde getirdi. Nitekim, tarımın ulusal gelir içindeki payı, 1948'de yüzde 44.3'den büyük bir düşüşle 1972'de yüzde 25.3'e indi. Aynı dönemde, sanayiın

ulusal gelire katması, yüzde 12.8'den ciddi bir artışla yüzde 23.7'ye ulaştı.

Ekonominin temel iki üretken sektörü, yani sanayi ve tarım kesimleri, üretim açısından karşılaştırılırsa, sanayi sektörünün ulusal ekonomiyi belirleyebilecek bir büyüklüğe ulaştığı daha kolay anlaşılabilir sanıyorum.

**TABLO 31 : CARİ FİYATLARLA ÜRETİM (milyon lıra)**

<u>Yıllar</u>	<u>Tarım</u>	<u>Sanayi</u>
1962	25.689	22.810
1963	29.998	27.139
1964	29.364	30.664
1965	29.886	34.009
1966	36.023	40.397
1967	37.941	47.633
1968	39.583	54.041
1969	45.117	62.015
1970	51.382	69.207
1971	64.313	90.368
1972	76.878	115.222
1973	100.071	152.143
1974	138.305	213.174

Kaynak : D.İ.E. Milli Gelir İstatistikleri (yayınlanmadı).

**Soru 72 : Türkiye yapım sanayiindeki gelişmelerin önemi nedir?**

Bir kere, 1948'den bu yana, genel olarak ulusal gelirden ve özel olarak da ekonominin değişik kesimlerinde gerçekleştirilen gelişme hızlarına değindim. İkinci olarak gördük ki, 1950'lerden ve özellikle 1963'lerden itibaren sanayi kesimi ekonomide ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bir yandan sanayi, üretim açısından tarımı geçerken; öte yandan da, tarımın ulusal gelir içindeki payı görece olarak düşmekte ve buna karşılık da sanayi ulusal gelire katması sürekli yükselmektedir.

Biraz sonra, yapım sanayiinin niteliklerinden ve kimi yapısal özelliklerinden söz edeceğim. Bu noktaya hem bir giriş yapmak ve hem de sanayiimizin yapısına ilişkin ilk ipuçlarını elde



etmek amacıyla, fazla ayrıntılara girmeden bu sektörün kaba bir dökümünü, envanterini vermek istiyorum. Başka bir deyişle, Türkiye yapım sanayiinde işyeri sayısı, çalışanlar sayısı, gerçekleştirilen üretim büyüklüğü ve bunların sanayiin alt kesimleri itibariyle dağılımları, bizi amacımıza yaklaştırabilecektir sanıyorum.

**TABLO 32 : YAPIM SANAYİNDE İŞYERİ VE ÇALIŞANLAR SAYISI İLE ÜRETİM BÜYÜKLÜĞÜ**

Kesimler	İşyeri sayısı		Çalışanlar sayısı		Üretim (mil. lira)	
	1963	1973	1963	1973	1963	1973
(1)	994	1.504	87.008	145.129	7.362	36.660
(2)	808	1.241	109.928	154.681	4.433	23.707
(3)	134	269	7.169	14.222	297	1.905
(4)	147	287	12.852	24.994	656	4.769
(5)	272	647	22.708	61.935	2.335	28.252
(6)	137	378	20.288	43.663	681	5.593
(7)	38	257	12.958	42.029	1.258	12.537
(8)	409	1.265	50.009	142.026	2.512	27.432
(9)	73	94	2.523	3.933	102	393
<b>Toplam sanayi</b>	<b>3.012</b>	<b>5.937</b>	<b>325.441</b>	<b>637.617</b>	<b>19.636</b>	<b>141.246</b>

**TABLO 33 : YAPIM SANAYİNDE İŞYERİ VE ÇALIŞANLAR SAYISI İLE ÜRETİM BÜYÜKLÜĞÜ**  
(Yüzde olarak)

Kesimler	İşyeri sayısı		Çalışanlar sayısı		Üretim	
	1963	1973	1963	1973	1963	1973
(1) Gıda içki tütün	33	26	27	23	36	26
(2) Dokuma - giyim - deri	27	21	34	24	22	17
(3) Orman ürünleri	4	5	2	2	1	1
(4) Kâğıt ve basım	5	5	4	4	4	3
(5) Kimya - petrol	9	11	7	10	11	20
(6) Taş - toprak sanayii	5	6	6	7	4	4

(7) Metal ana sanayii	1	4	4	7	9	9
(8) Metal eşya - makina - ulaşım aracı	14	21	15	22	12	20
(9) Diğer sanayi	2	1	1	1	1	0
Toplam sanayi	100	100	100	100	100	100

**Kaynak: D.İ.E. 1963 Sanayi Sayımı ve 1963 Yıllık Sanayi Anketi Sonuçları.**

Yukarıdaki verilere göre; 1963 yılında 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 3 bin 12 yapım sanayii işyeri bulunmaktaydı. 1973 yılına gelindiğinde, işyeri sayısı yaklaşık yüzde 100'lük bir artışla 5 bin 937'ye ulaştı. Aynı doğrultudaki bir gelişmeyi, çalışan işçi sayısı açısından da gözlemek mümkün; yapım sanayii kollarında çalışan toplam işçi sayısı 1963 yılında 325 bin dolaylarında iken, 1973 yılında bu büyüklük yaklaşık yüzde 100 bir artışla 637 bin 617'ye ulaştı. Toplam yapım sanayii malları üretimindeki gelişmelere gelince; ilgili dönemde toplam üretim 19.6 milyar liradan 141.2 milyar liraya yükselirken her ne kadar 7 kezlik bir büyüme gözlenmekte ise de bunun önemli bir bölümü fiyat artışlarıyla ilgilidir. Sabit fiyatlarla (1973 yılı fiyatları) olaya baktığımızda, 1963 yılında 44.6 milyar lira olan sanayi üretimi, 1973 yılında 141.2 milyar liraya yükselirken bu kesimde yüzde 216.5 dolaylarında bir üretim artışı gerçekleştirilebilmiştir.

Yukarıdaki verilerden çıkan bir öteki sonuç da, yapım sanayiinin kimi alt kesimlerindeki değişme ve gelişmelerdir. Önemli sayılabilecek değişikliklerin gözlendiği kesimler; gıda, dokuma, kimya, metal eşya, makina ve ulaşım aracı üreten sanayi kollarıdır. Gıda ve dokuma sanayii kolları, gerek işyeri ve çalışanlar sayısı ve gerekse üretim açısından görece olarak kaybederken, öteki iki kesimde önemli gelişmeler olmuştur. Nitekim, gıda sektörü 1963 yılında toplam üretimin yüzde 36'sını üretir iken, bu büyüklük 1973'de yüzde 26'ya; dokuma ise yüzde 22'den yüzde 17'ye düşmüştür. Oysa aynı dönemde, kimya sektörü yüzde 11'den yüzde 20'ye; metal eşya, makina ve ulaşım aracı üreten kesimler ise, yüzde 12'den yüzde 20'ye yükselmiştir.

**Soru 73 : Yapım sanayii üretiminin bileşimi nasıl bir özellik taşımaktadır?**

Ulusal gelir ve üretim artışlarına ya da ulusal gelirin yapısındaki değişme ve gelişmelere bakarak, sanayileşmenin hızı,

boyutları ve kimi özelliklerine ilişkin belli sonuçlar çıkarılabilir. Nitekim, bu olgulara dayanarak söyleyebiliyoruz ki; Türkiye'de 1950'lerden ve özellikle 1963'lerden itibaren kalkınma hızını belirlemede en etkin kesim sanayi sektörü olmaya başlamış; 1970'lere gelindiğinde, sanayi malları üretimi, tarımsal üretimden yaklaşık 1.5 kez daha büyük bir boyuta ulaşmıştır. Ve yine söyleyebiliyoruz ki, 25 yıldır tarım kesimi, hem ulusal gelir ve hem de aktif nüfus açısından görece olarak sürekli kaybederken, sanayi kesimi sürekli kazanmaktadır.

Tüm bunlar gerçek, söylenmesi gerekli; ama, yeterli değil. Söylenmesi gereken başka şeyler de var; bir kere, yarım asırdır sürdürülen kapitalist sanayileşme girişimleri sonucunda, toplumun kalkınma açısından elde ettiği kazanımlar yeterli midir, sorusu var ortada. Eğer geri kalmış bir ülke için, kalkınmanın çağdaş anlamı, gelişmiş ülkelerle arasındaki eşitsizliği giderebilecek büyüklükte bir kalkınma hızına ulaşmak ise; Türkiye'nin kalkınma girişimlerini başarılı olarak yorumlamak olanaksızdır.

Bunları şundan söylüyorum; bir kere, bu yetersizliği doğuran esas neden, kapitalizmin çağımızdaki niteliğinden ileri geliyor. Eğer kapitalizm, çağımızda tek kalkınma yolu olsa, o zaman sorunu, bu sistemin mantığı içinde tartışır, hatta Türkiye'deki uygulamaları da, kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından başarılı sayabilirdik. Oysa çağımızda, daha ileri kalkınma yöntemleri de var; ve sorunun çözümünü kapitalizmin sınırları içinde değil, asıl sistemin dışında aramak gerekmektedir.

Geri kalmış bir ülkede ve Türkiye'de sanayileşmeyi sınırlayan esas etkenin kapitalizmin kendisi olması, daha çok kapitalizmin çağımızdaki özelliğiyle yakından ilgili. İlerde görüleceği gibi, bu özel nedenler kapitalizmin devrimci çağında, yani bundan birkaç asır önce, kalkınmayı sınırlayan nedenler değildi. Oysa günümüzde, geri kalmış bir ülke, kapitalist yoldan sanayileşme yöntemini benimseyince, o ülkede kısa bir süre sonra ekonominin ve buna bağlı olarak da sanayi kesiminin kendi niteliği ve kimi yapısal özellikleri, bizzat sanayileşmeyi sınırlayan nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte bu nedenle, Türkiye'de sanayileşme politikasının ve yapım sanayii kesiminin niteliklerine ve yapısal özelliklerine daha ayrıntılı bir biçimde bakmak zorunlu olmaktadır. İlk olarak, sanayi üretiminin bileşiminden söze başlamak, kanımca, Türkiye'de yapım sanayii kesiminin en belirgin özelliğini ortaya koyabilmek için, hem gerekli, hem de yararlı olacaktır.

**TABLO 34 : DEĞİŞİK EKONOMİLERDE YAPIM SANAYİİ ÜRETİMİNİN BİLEŞİMİ (1967 ve yüzde olarak)**

Üretim	Türkiye		Gelişmiş ekonomiler	Asya ülkeleri	Latin Amerika	Sosyalist ekonomiler
	1967	1972				
Tüketim malları	52.9	46.6	20	41	38	25
Ara malları	35.4	39.4	35	36	35	27
Yatırım malları	11.7	14.0	45	23	27	48
Toplam sanayi	100.0	100.0	100	100	100	100

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Plan, s. 14.

**TABLO 35 : TÜRKİYE'DE YAPIM SANAYİİ ÜRETİMİNİN ALT SEKTÖRLER İTİBARIYLA DAĞILIMI (Yüzde olarak)**

	1967	1972
Tüketim malları	100.0	100.0
Gıda - içki - tütün	65.6	64.6
Dokuma sanayii	34.4	35.4
Ara malları	100.0	100.0
Kimya - petro kimya gübre	14.6	18.8
Demir çelik	19.9	17.6
Petrol ürünleri	22.0	23.0
Ötekiler	43.5	40.6
Yatırım malları	100.0	100.0
Madeni eşya	27.9	21.9
Makina imalât	20.1	15.7
Elektrik makinaları ve elektronik	12.8	14.7
Taşıt araçları sanayii	31.7	38.4
Tarım alet ve makinaları	7.5	9.3

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Plan, s. 15.

Birinci tablo, bize, değişik ekonomilerde yapım sanayii üretiminin bileşimlerini vermektedir. Bu verilerden çıkan ilk sonuç, Türkiye yapım sanayiinin daha çok tüketim malları üretimin-

de yoğunlaştığıdır. Nitekim, 1967 yılında tüketim malları üretiminin, toplam yapım sanayii malları içindeki ağırlığı, gelişmiş kapitalist ekonomilerde yüzde 20, sosyalist ekonomilerde yüzde 25, Asya ülkelerinde (Japonya hariç) yüzde 41 ve Latin Amerika ülkelerinde yüzde 38 iken; bu büyüklük Türkiye'de yüzde 52.9'dur.

Yatırım malları üretiminin, toplam yapım sanayii içindeki önemine gelince; yatırım mallarının toplam yapım sanayiine katması, gelişmiş ülkelerde yüzde 45, sosyalist ülkelerde yüzde 48, Latin Amerika ülkelerinde yüzde 27 ve Asya ülkelerinde yüzde 23 iken; Türkiye'de bu büyüklük yüzde 11.7 gibi oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır.

**Soru 74 : Türkiye yapım sanayiinde yatırım malları üreten kesimlerde önemli gelişmelerin olduğu söylenebilir mi?**

Bir önceki soruda yer alan birinci tablo, açıkça göstermektedir ki Türkiye'de sanayi yatırımları genellikle tüketim malları üreten kesimlere yönelmekte ve fakat buna karşılık, yatırım malları üreten sanayi kollarına ciddi bir ilginin gösterilmediği anlaşılmaktadır. İlk tablodaki veriler, gerçi 1967-1972 yılları arasında tüketim malları üretiminin yüzde 52.9'dan yüzde 46.6'ya düştüğünü ve yatırım malları üretiminin de yüzde 11.7'den yüzde 14'e yükseldiğini göstermektedir. Ama ne var ki, 1972'deki biçimiyle bile, Türkiye yapım sanayiinin bileşimi, bırakınız gelişmiş ülkeleri, Asya ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkeleriyle de karşılaştırılamayacak derece ilkel bir düzeyde bulunmaktadır.

Kaldı ki, planlama örgütünün Türkiye'nin yapım sanayii bileşimi için hazırladığı bu veriler, gerçekleri yansıtmaktan oldukça uzak bulunmaktadır. İkinci tabloda tüketim malı, ara malı ve yatırım mallarının alt kesimler itibariyle dağılımı görülmektedir. Bu verilere göre, tüketim malları üreten kesimler; gıda, içki, tütün ve dokuma sanayii kollarından oluşmaktadır.

Açıkçası, tüketim malları üreten sanayi kolları içinde, dayanıklı tüketim malı üreten hiçbir kesim yer almadığı gibi, kimi önemli dayanıksız tüketim malları da bu bölümün dışında tutulmuştur. Sözelimi; radyo, televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi ve binek arabası gibi ürünler, tüketim malları üreten

kesimlerden ayrı tutulmuş ve ayrıca da deterjan, ecza ve kâğıt sanayii ürünleri gibi kimi önemli dayanıksız tüketim malları da ara malı üreten sanayi kolları içinde varsayılmıştır. Buna karşılık, dayanıklı tüketim malı olan ürünlerin tümü, yatırım malları üreten sanayi kollarında; kimi önemli dayanıksız tüketim malları da, ara malı üreten sanayi kesimlerinin içinde tutulmuştur.

**TABLO 36 : TÜRKİYE'DE YAPIM SANAYİİ ÜRETİMİNİN  
ALT SEKTÖRLER İTİBARIYLA DAĞILIMI (1973)**

<b>Alt Kesimler</b>	<b>Üretim (milyon lira)</b>	<b>Üretim %</b>
<b>Tüketim malları</b>	<b>82.849</b>	<b>59</b>
Gıda - içki - tütün	36.660	—
Dokuma giyim deri	23.707	—
Orman ürünleri ve mobilya	1.905	—
Kâğıt, kâğıt ürünleri ve basım	4.769	—
Metal eşya sanayii	5.695	—
Taşıt araçları sanayii	10.113	—
<b>Ara malları</b>	<b>46.382</b>	<b>33</b>
Kimya sanayii	28.252	—
Taş ve toprağa dayalı sanayi	5.593	—
Metal ana sanayii	12.537	—
<b>Yatırım malları</b>	<b>12.014</b>	<b>8</b>
Makine sanayii	7.502	—
Elektrik makineleri ve aletleri sanayi	4.002	—
Öteki sanayi kolları	510	—
<b>Toplam yapım sanayii</b>	<b>141.245</b>	<b>100</b>

**Kaynak: D.İ.E Yıllık İmalât Sanayii Sonuçları 1973, s. 7-8.**

Kimi sakıncalar taşınmasına rağmen, yukarıda açıklamaya çalıştığım eksiklikleri gidermek amacıyla ve resmi istatistiklere dayanarak düzenlediğim bu tablo, imalât sanayiinin yapısını gerçeğe daha yakın bir biçimde yansıtmaktadır. Buna göre, Türkiye yapım sanayii üretiminin yüzde 59'unu tüketim malları, yüzde 33'ünü ara malları ve arda kalan yüzde 8'ini de yatırım malları oluşturmaktadır.

**Soru 75 : Türkiye yapım sanayii kollarında tekelleşme eğilimlerinin varlığından söz edilebilir mi?**

Kapitalist ilişkiler geliştikçe sermayenin belli ellerde toplanma süreci de hız kazanır. Böylece belli bir süre sonra, toplumsal üretim ve tüketim araçlarının büyükçe bir bölümü, küçük bir azınlığın elinde toplanmış olur. Batı'da kapitalist ilişkiler, serbest rekabet koşulları altında gelişmeye başlamış, sanayiciler arasındaki çıkar çatışmaları (rekabet) zayıf sermayelerin tarih sahnesinden çekilmesine neden olurken, güçlü sermayeleri büyük tekeller biçimine dönüştürmüştür.

Kuşkusuz, sanayiciler arasındaki rekabet tekellerin oluşmasıyla bitmiş olmuyor. Kapitalizmin temel yasası, sermayenin sürekli büyümesini ve sürekli çatışmasını zorunlu kılıyor. Bu zorunluk, tekelci - emperyalist aşama için de geçerli. Emperyalist tekeller arası rekabet, salt ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de sürdürülmek zorunluğunda. Çünkü sermaye, tekelci aşamaya geldimi, satma ve yatırma sorunu ulusal düzeyde çözümlenemiyor; sermaye ve mallar yurt dışına taşmaya başlıyor.

Kaldı ki, günümüzde sorunun daha değişik ve daha önemli yanları var. Emperyalist tekeller, bugün kendi aralarındaki çatışmadan daha çok, gelişen dünya sosyalist sisteminin ekonomik gücü ve rekabeti karşısında yaşama savaşı veriyor. Kaynakları daha rasyonel kullanabilmek ve gelişen dünya sosyalist sisteminin gücü karşısında ayakta kalabilmek için birleşmek, tek tek olmak istiyorlar; ama kapitalizmin yasaları buna elvermiyor.

Geri kalmış ülkeler ve Türkiye için, sorun biraz daha değişik; çağımızda geri kalmış bir ülke, kapitalist yolu benimsemiş ise; batı'daki serbest rekabetçi dönemi eksiksiz yaşaması ve giderek dev tekeller oluşturması olanaksızdır. Çünkü geri kalmış bir ülke için, kapitalist yoldan kalkınmanın anlamı; daha başlangıçta belli aletlerle emperyalist tekellere bağımlı olmayı ve giderek kalkınma girişimlerini, gelişmiş kapitalist ülkelerin ve onların dev tekellerinin etki ve denetimi altında sürdürmeyi kabullenmek demektir.

Türkiye'de sanayileşme hareketi bu yönde ve doğrultuda gelişmiş, kısmen daha kuruluştaki, kısmen de kapitalist ilişkilerin gelişim çizgisi içerisinde, yalnız iç pazara dönük olmak koşuluyla, önemli bir tekelleşme eğilimi gözlenmiştir. Bu eğilim-

ler, yalnızca belli üretim kollarını denetim altına almak açısından önem kazanmıyor; aynı zamanda, üretim araçlarının ve toplumsal üretimin belli bir azınlığın elinde toplandığını da bize gösteriyor.

**TABLO 37: İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜRETİMİN DAĞILIMI VE ÜRETİM ARTIŞ ENDEKSİ**

Çalışan işçi sayısı	İşyeri sayısı		Üretim yüzdeleri		Sanayi üretim endeksi 1963: 100 (Cari fiyat)
	1963	1970	1963	1970	
10 - 49	2.199	3.391	17.7	13.8	246
50 - 99	334	604	9.2	8.4	289
100 - 199	201	337	8.9	8.1	304
200 - 499	147	283	20.4	21.9	344
500 - 999	71	126	16.2	18.6	366
1000 +	60	79	27.6	29.2	367
<b>Toplam</b>	<b>3.012</b>	<b>4.820</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>320</b>

**Kaynak: D.İ.E. İlgili Yıllar Sanayi Sayımı Sonuçları.**

Yukarıdaki veriler, yalnızca yapım sanayiinin yapısındaki teknelci niteliği göstermekle kalmıyor; aynı zamanda, çok kısa bir zaman aralığında bile, tekelleşme yönündeki gelişmelerin önemini bize gösteriyor. Nitekim, 10 - 49 işçi çalıştıran işyerlerinin toplam üretim içindeki payları, ilgili dönemde, yüzde 17.7'den yüzde 13.8'e düşerken, en önemli kaybın bu kesimde görülmesi dikkati çekmektedir. Ayrıca, 1963 - 1970 yılları arasında kaybeden öteki iki kesim, 50 - 99 ve 100 - 199 işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarıdır; birincinin toplam üretime katkısı yüzde 9.2'den yüzde 8.4'e ve ikincininki ise yüzde 8.9'dan yüzde 8.1'e düşmüştür.

Öbür yandan, 200 - 499 işçi çalışan sanayi kuruluşlarının toplam üretim içindeki payları, yüzde olarak, 20.4'den 21.9'a; 500 - 999 işçi çalışan işyerlerinin toplam üretime katkıları ise, yüzde 16.2'den yüzde 18.6'ya ve 1000'den çok işçi çalıştıran kuruluşların toplam üretim içindeki payları da yüzde 27.6'dan yüzde 29.2'ye yükselmiştir.

Sonuç olarak söylenmesi gereken şudur: 1963 - 1970 yılları arasında, 10 - 199 işçi çalıştıran (1963'de 2.734 ve 1970'de 4332 iş-



yeri) işyerinin, toplam sanayi üretimi içindeki payı yüzde 35.8'den yüzde 30.3'e düşmüştür. Başka bir deyişle, 200'den daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar, yani 278 sanayi işyeri, 1970 yılına gelindiğinde, toplumsal üretimin yüzde 69.7'sini kontrolü altında tutmaktadır.

**Soru 76 : Sömürü düzeyinin yüksek olması yapım sanayiinin bir özelliği olarak gösterilebilir mi?**

Türkiye yapım sanayiinin bir öteki önemli özelliği de, sömürü ya da kârlılık oranının çok yüksek bir düzeyde bulunmasıdır. Bu düzeyi belirlemeden önce, sömürü oranı (artı-değer oranı) ne demektir ve nasıl hesaplanır, bu konuda biraz durmak istiyorum.

Her sınıflı toplumda olduğu gibi Türkiye'de de çalışma süresi iki bölümden oluşur: Gerekli - çalışma süresi ve ek - çalışma süresi. Gerekli çalışma süresi içinde işçi, yaratılan değer aldığı ücreti karşılayan bölümünü; ek çalışma süresi içinde de, egemen güçlerin eline geçen bir «artı-değer» kitlesi (kâr, faiz, rant ve vergi) üretir. Bir başka deyişle, kapitalist üretim koşulları altında üretimde bulunan bir işçi, çalışma süresinin bir bölümünde kendisi için (gerekli çalışma süresi) ve arda kalan bölümünde ise, üretim araçları sahibi için (ek çalışma süresi) üretimde bulunur.

Söz gelimi bir işçi, günde 8 saatlik bir çalışma sonucunda 100 liralık bir değer yaratmakta ve buna karşılık 50 lira ücret almaktadır. Bu durumda, yaratılan toplam değer 50 lirası emek-gücüne ve arda kalan 50 lirası da üretim araçları sahibine gidiyor demektir. Başka türlü söylenirse, 8 saatlik çalışma süresinin 4 saatlik bölümünde işçi kendisi için, arda kalan 4 saatte de egemen sınıflar için üretimde bulunmaktadır.

Kapitalist üretimde bir malın değeri üç bölümden oluşur. Birinci bölüm; üretim süreci içinde hiçbir değişikliğe uğramayan (değer olarak) ve bu nedenle de değişmeyen sermaye denilen girdilerle, üretim araçlarının aşınma payından oluşur. İkinci bölüm, emek-gücünün değerini alır; emek gücü, üretim süreci içerisinde hem kendi değerine eş bir büyüklüğü yeniden yaratır, hem de koşullara göre değişen bir artı - değer yaratır. Bu nedenle bu bölüme, değişen sermaye (işçi-ücretleri) adı verilir. Üçüncü bölüm, artı - değerdir ve ek - çalışma süreci içinde üretilir.

Değişmeyen sermaye'ye C, değişen sermaye'ye V, artı değere de S dersek; C+V+S üretilen malın değerini ve V+S yaratılan değeri oluşturur. Artı-değer kitlesinin işçi ücretlerine (değişen sermaye) bölümüyle (S/V) artı-değer ya da sömürme oranı elde edilmiş olur. Öteki bir deyişle, sömürme oranı, ek-çalışma süresinin gerekli-çalışma süresine bölümü biçiminde de tanımlanabilir ve bu tanım pratikte daha anlamlıdır.

Bu söylediklerimi bir örnekle açıklamak istiyorum; bir işçi 8 saatlik bir çalışma gününde 75 lira gündelik almakta ve günde 500 liralık ayakkabı üretmektedir. İşveren, işçiye ödediğinden ayrı olarak, 500 liralık ayakkabı üretebilmek için gerekli girdilere de (hammadde, yardımcı madde, enerji, aşınma payı v.b.) 200 liralık bir harcamada bulunmaktadır. Burada değişmeyen sermaye C: 200; değişen sermaye V: 75; artı-değer S: 225 liradır. C+V+S: 500 üretilen malın değerini; V+S: 300 bir iş gününde yaratılan değeri gösteriyor. Artı-değer kitlesinin işçi ücretlerine bölümü, sömürme oranını verdiği göre; 225/75 de, bu işçinin yüzde 300 oranında sömürüldüğü anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, örnekteki işçi 8 saatlik çalışma süresinin 2 saat 40 dakikalık bölümünde (gerekli-çalışma süresi) kendisi için. arda kalan 5 saat 20 dakikalık sürede ise (ek-çalışma süresi) fabrika sahibi için üretimde bulunmaktadır.

Bu yöntemi kullanarak Türkiye yapım sanayiinin değişik yılları için yaptığımız hesaplama sonucunda ortaya çıkan sömürme oranlarının oldukça yüksek boyutlara ulaştığı görülmektedir. 1950'de yüzde 178 olan artı-değer oranı, 1959'da 216'ya, 1963'de 263'e ve 1973 yılına gelindiğinde de önemli bir artışla yüzde 341'e yükselmiştir.

TABLO 38 : YILLARA GÖRE ARTI - DEĞER ORANI (100 TL.)

Yıllar	Artı - değer	Ücretler	Artı - değer oranı %
1950	419.062	235.660	178
1959	3.365.847	1.559.119	216
1963	4.001.993	1.519.229	263
1973	37.618.810	11.032.060	341

Kaynak: D.İ.E. İlgili Yıllar Yapım Sanayii Sayım ve Yıllık Anket Sonuçları

Yukarıdaki tablonun özet sonucu şudur: Yapım sanayiinde ortalama bir işçi, sekiz saatlik bir iş gününde, 1950 yılında 2 saat 53 dakika kendisi için, 5 saat 27 dakika da egemen sınıflar için çalışmak zorunluğundaydı. Ortalama bir işçi 1959 yılında, 2 saat 33 dakika kendisi, 5 saat 37 dakika işveren için; 1963 yılında 2 saat 12 dakika kendisi ve arda kalan 5 saat 48 dakika da egemen sınıflar için üretimde bulunmaktaydı. 1973 yılına gelindiğinde durum daha da kötüleşmiş; işçiler 8 saatlik bir iş gününün 1 saat 48 dakikasını kendileri ve arda kalan 6 saat 12 dakikalık bölümünde de işverenler için çalışmak zorunluğunda bırakılmışlardır.

Bir başka deyişle, 1950 yılında sınıai üretim sonucunda yaratılan 100 liralık bir değerin, 37 lirası işçilere ve arda kalan 63 lirası da üretken olmayan (egemen sınıflar) sınıfların eline geçmekteydi. 1973 yılında ise, yaratılan 100 liralık bir değerden emekçilerin aldığı pay 22.5 liraya düşerken, egemen güçlerin bu bölüşümden aldığı pay 77.5 liraya yükselmiştir.

**Soru 77: Ölçek büyüklüğü ve teknoloji açısından Türkiye yapım sanayii ne durumdadır?**

Türkiye yapım sanayiinin temel özelliklerinden biri de, belli tekelleşme eğilimlerine rağmen, genellikle küçük ölçekli işletmelerden oluşmasıdır. Ölçek büyüklüğü ile teknoloji arasında ayrılmaz bir ilişki olduğu düşünülürse; Türkiye yapım sanayiinin aynı zamanda geri bir teknoloji ile üretimde bulunduğu kolaylıkla söylenebilir.

Kapitalist yoldan sanayileşmek isteyen tüm geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'de ölçek büyüklüğü ve teknoloji, bu ülkeler için özel bir sorundur. Bugünün gelişmiş kapitalist ülkeleri, kapitalizmin devrimci çağında küçük ölçeklerle yola çıkmışlar, zamanla hem ölçekler, hem de kapitalist üretim ölçek büyüklüğüyle birlikte ileri teknolojiyi de yaratmış. Açıkçası, büyük ölçek ve ileri tekniklere doğru gelişme, kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte yürümüş; teknoloji ve ölçek sorunu kapitalizmin eti kemiği olmuştur.

Oysa geri kalmış ülkeler ve Türkiye için sorun çok değişik; bu ülkeler aynı yoldan giderek, Amerika'yı yeniden keşfetmek durumunda değiller. Teknoloji transferi bu ülkeler için kaçınılmaz oluyor. Ama ne var ki; kapitalist yoldan kalkınmak isteyen

geri kalmış ülkeler için, teknoloji transferinin yapıldığı yer, gelişmiş kapitalist ülkeler ve de onların emperyalist tekelleri.

Geri kalmış ülkeler ve Türkiye kapitalist yoldan sanayileşmek isteyince, kalkınma girişimi emperyalist devletlerin icazeti altında yürütölmek zorunluğunda. Bu da, yapım sanayiinin küçük ölçekli ve geri teknoloji ile üretimde bulunması demek. Bunun iki nedeni var; bir kere, gelişmiş kapitalist ülkeler ileri teknoloji ve büyük ölçeğe izin vermezler. Ayrıca, geri kalmış bir ülkede, özel kişilerin elinde büyük ölçek ve ileri teknoloji kullanacak büyüklükte paralar toplanmış değildir. Kaldı ki, bu tür ülkelerde sanayicinin yöneldiği üretim alanları, dayanıksız tüketim malları ve kimi dayanıklı tüketim malları montajcılığıdır. Bu sanayi kolları yüksek gümrük duvarlarıyla korunduğu ve iç pazarda alıcı bulunabildiği sürece, ne ileri teknolojiye, ne de büyük ölçeğe gerek var. Bu doğrultudaki sanayileşme yönteminden, belli bir süre gerek gelişmiş kapitalist ülkeler ve gerekse onların yerli işbirlikçileri fazla şikâyetçi değildirler. Çünkü bu yöntemle hem geri kalmış ülkeler emperyalist tekeller için iyi bir pazar olma niteliğini sürdürmekte, hem de yerli işbirlikçiler küçük yatırımlarla kısa sürede büyük vurgunları gerçekleştirebilmektedirler.

Türkiye'de kullanılan ölçek büyüklüğü ve teknoloji, tekel-leri, özünde, iki nedenle ilgilendirir. Birincisi, Türkiye tekel-ler için iyi bir pazardır; bu korunmalı ve de geliştirilmeli. İkincisi, Türkiye yapım sanayiinde üretilen mallar. dünya pazarlarında tekel-lerle rekabet edecek bir niteliğe kavuşturulmamalı; yani bu ürünler tümüne yakın bir ağırlıkla yalnızca iç pazara dayalı olmalıdır. Her iki istek de küçük ölçek ve geri teknoloji ile çözülebiliyor. Türkiye yapım sanayii, küçük ölçek ve geri teknoloji ile çalıştığından; bir kere, bu malların yurt dışında satılması söz konusu olmuyor; ayrıca, küçük ölçek ve geri teknikle çalışan bu sanayi kollarının hem girdileri, hem de üretim araçları dışarıdan satın alındığından, Türkiye tekel-ler için iyi bir pazar olma niteliğini yitirmiyor.

**TABLO 39: TÜRKİYE BATI ALMANYA VE HOLLANDA'DA ÇALIŞANLAR VE İŞYERİ SAYISINA GÖRE ÖLÇEK BÜYÜKLÜĞÜ**

Çalışanlar sayısı	Türkiye		Batı Almanya		Hollanda	
	İşyeri sayısı	%	Üretim değeri	%	İşyeri sayısı	%
1-4	92.70		12.1		7	
5-9	4.55		4.2		6	
10-49	1.93		11.5		17	
50-99	0.35		7.1		10	
100-499	0.35		24.7		25	
500-999	0.07		15.6		9	
1000 +	0.05		24.4		26	
<b>Toplam</b>	<b>100</b>		<b>100</b>		<b>100</b>	

**Kaynak :** D.İ.E. 1970 Sanayi ve İşyerleri Sayımı (yayımlanmadı); G. Kazgan, Ortak Pazar ve Türkiye, 3. Baskı S. 157

Ölçek büyüklüğü açısından Türkiye ile iki gelişmiş ülke karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: Toplam yapım sanayii işyerleri içinde, 1-9 kişi çalışan işyerlerinin (küçük zanaat işyerleri) payı, Batı Almanya'da yüzde 13, Hollanda'da yüzde 10 dolaylarında iken; bu büyüklük, Türkiye yapım sanayiinde yaklaşık yüzde 97 gibi akıl almaz bir düzeyde bulunmaktadır.

10-99 kişi çalıştıran sanayi işyerlerinin, toplam içindeki ağırlıkları, Batı Almanya'da yüzde 27, Hollanda'da yüzde 30 ve Türkiye'de yüzde 2.28'dir. 100-499 kişi çalıştıran kuruluşların toplam yapım sanayii içindeki ağırlıkları, Batı Almanya'da yüzde 25, Hollanda da yüzde 13 olmasına karşılık, bu büyüklük Türkiye'de ancak binde 4 dolaylarındadır.

500'den daha çok işçi çalıştıran sanayi işyerlerinin, toplam yapım sanayii içindeki payları ise; Batı Almanya'da yüzde 35, Hollanda'da yüzde 38 iken, bu oran Türkiye'de yaklaşık binde bir gibi komik bir büyüklüktür.

Ölçek büyüklüğüne yıllık satış açısından bakıldığında, durum hiç de iç açıcı gözükmemektedir: «Türkiye'de en büyük ölçekli sanai kuruluşlar olan iktisadi devlet teşekkülleri, ait olduk-

ları sanayi dallarında ancak 13 veya 15'inci sırayı kapsamaktadır; en büyük özel firmalar ise, AET firmaları yanında, çok zaman 100'üncülüğün de altına düşmektedir. Meselâ, Türkiye Şeker Fabrikaları, 14. sırayı alabilmektedir. Ancak, iktisadi devlet teşekküllerinin bir kısmı dahi, Türkiye'de yıllık ciro itibarıyla birinci sırayı kapsarken, AET firmaları yanında yüzüncülüğün de altındadır. Meselâ, Azot Sanayii, kimya sanayii içinde, yıllık ciro itibarıyla sınıflamaya girmeyecek kadar küçüktür. Montecatini-Edison (İtalyan) AET içinde en büyük kimya sanayi firmasıdır, cirosu yılda iki milyar dolardır; Azot Sanayiinin yıllık cirosu ise, ancak 11.2 milyon dolardır. Veya, Türkiye Çimento Sanayii A.Ş., yılda 44.4 milyon dolar cirosuyla, Türkiye içinde birinciliği kapsarken, AET çimento firmaları yanında, 50'inciliğin de altına düşmektedir.

«Türk özel sanayi firmalarının durumu, iktisadi devlet teşekküllerinden daha kötüdür. Türkiye'nin en büyük basın tröstü olan Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. yıllık 4.8 milyon dolar tutarındaki cirosuyla, Hachette (Fransız)'in 460 milyon dolar cirosu yanında (ancak yüzde biri) pek cüce kalmaktadır. Veya, elektrikli ve elektronik aletler sanayiinde, Philips'in (Hollanda) yıllık 2,4 milyar dolar cirosu yanında, Türkiye'nin birinci sırayı kapsayan Arçelik firması, yıllık 24.7 milyon dolar cirosuyla, yine ancak yüzde biri tutturabilmektedir.» (G. Kazgan, a.g.e., s. 157-158).

**Soru 78 : Türkiye'de montaj sanayii nasıl bir nitelik taşımaktadır?**

Montaj sanayii, son yıllarda üzerinde büyük tartışmaların sürdürüldüğü güncel bir konudur. Kuşkusuz bunun Türkiye için özel nedenleri var; Türkiye'deki montajcılık uygulamaları, genel anlamda olandan çok değişik bir niteliğe sahip. Bu özellik, yalnız Türkiye için söz konusu değil; aynı zamanda, kapitalist yoldan sanayileşmek isteyen pek çok geri kalmış ülke için de geçerli.

Genel anlamda montaj sanayii, değişik ünitelerde ya da fabrikalarda üretilen belli parçaların başka bir ünite ya da fabrikada birleştirilmesi, bu parçaların birbirine monte edilmesi demek. Bu noktada, montaj sanayiine karşı çıkmanın hiçbir anlamı yok; çünkü montaj sanayii, üretici güçlerin yüksek düzeyde

**gelişmişliğinin** vazgeçilmez bir sonucu; ileri çağdaş sanayiın temel işlevlerinden birisidir.

Türkiye'de, ilerici unsurlar arasında, montaj sanayiine bu açıdan karşı çıkışlar oldu; eskilerde montajcılık belki de en çok bu noktadan eleştirildi. Değişik parçaların birleştirilmesi biçimindeki üretim yöntemleri azımsandı; montajcılık yapan işletmelerin sanayi kuruluşu sayılamayacağı bile ileri sürüldü.

Türkiye'de montaj sanayii, karşı çıkılması gereken en önemli sorunlardan birisi ve belki de birincisi; ama genel anlamda değil, özel anlamda. Bizde montajcılığı özelleştiren ve buna dayalı olarak da karşı çıkılması gereken iki önemli neden var; bunlardan birisi teknolojik, öteki de bu yolla ülkenin dışa bağımlı kılınması. Sorunun teknoloji ile ilgili yanı şudur: Türkiye'de birleştirilen bu parçalar, büyük bir ağırlıkla yurt dışında, gelişmiş kapitalist ülkelerde büyük ölçek ve ileri tekniklerle üretiliyor. Oysa, Türkiye'de bu parçaları birleştiren sanayi kuruluşları, tümüyle küçük ölçekli ve de geri teknoloji ile üretimde bulunuyor.

Konunun ülke ekonomisinin dışa bağımlı kılınmasıyla ilgili iki yanı var; birincisi dış ticaret, ikincisi de yabancı sermaye. Bir kere, Türkiye'deki montaj sanayii kuruluşlarının girdileri büyük oranda dışarıdan ve ana firmalardan ithal edilmek durumunda. Bu üretimin sürdürülebilmesi için gerekli büyüklükteki montaj parçaları ithal edilemez ya da sermaye ihraç eden ülkeler bu parçaların ihracatını durdurmaya kalkarlarsa, Türkiye büyük oranda dışarıdan ve ana firmalardan ithal edilmek durumunda. Ayrıca geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'deki montaj sanayii tesisleri, tümüne yakın bir ağırlıkla yabancı sermaye ile ortaklık halinde çalışmaktadır. Yani montajcılığın temel işlevlerinden biri de, emperyalist tekellerin Türkiye'ye sermaye ihracını kolaylaştırmak, yaygınlaştırmak olmaktadır. Açıkçası bu biçimiyle montaj sanayii, yalnızca emperyalist tekellerin sermaye ihracını kolaylaştırmakla kalmıyor; aynı zamanda, ülkeyi ekonomik açıdan dışarıya bağımlı kılıyor.

TABLO 40 : MONTAJ SANAYİİNDE TEMEL KATSAYILAR  
(1973 ve yüzde olarak)

Toplam sermayeye göre kâr oranı	.37
Yabancı sermayeye göre kâr oranı	.87
Üretim girdilerine göre ithalât	.38

Üretim değerine göre ihracat	.03
Toplam sermaye içinde yabancı sermayenin payı	.42
Yerli personel başına ödeme (yıllık TL.)	40.356
Yabancı personel başına ödeme (yıllık TL.)	176.147

**Kaynak :** Yalçın Küçük, Türkiye'de Montajcılığın Yapısı adlı konferans metninden

Yukarıdaki veriler; 6224 sayılı yasa gereğince Türkiye'de montajcılık alanında, yabancı sermaye ile ortaklık biçiminde faaliyette bulunan 89 sanayi işyerinin 1973 yılına ilişkin kimi önemli bilgileri bize vermektedir. Andığımız sanayi kuruluşlarının 3 milyar 578 milyon liralık sermaye toplamının 1 milyar 524 milyon liralık bölümü, yani tüm sermayenin yüzde 42'si yabancı sermayeye ait bulunmaktadır. Arda kalan yüzde 58'i, yani 2 milyar 34 milyon liralık bölüm ise, yerli sermayeye ait bulunmaktadır. İşin ilginç olan yanı da, bu sanayi kuruluşlarının 3 milyar 578 milyon liralık ana sermayelerine karşılık; 1973 yılı içinde 2 milyar 787 milyon liralık iç kredi kullanabilmiş olmalarıdır. Başka bir deyişle, Türkiye'de yabancı sermaye ile birlikte faaliyette bulunan montaj sanayii kuruluşlarının kullandıkları kaynağın yaklaşık yüzde 44'ünü iç krediler oluşturmaktadır.

Bu verilerde dikkati çeken ikinci bir nokta, üretim girdileri içinde ithalâtın payının yüzde 38 gibi akıl almaz bir büyüklük olmasıdır. Kaldı ki, yukarıdaki veriler, ithalâtın payını olandan eksik gösteren bir nitelik taşımaktadır. Çünkü, ithalât büyüklüğü burada toplam üretim giderlerine oranlanmış bulunmaktadır. Üretim giderlerinin içinde işçi ücretleri, faiz, rant gibi bu karşılaştırmada dikkate alınmaması gereken kalemler de var. Esas karşılaştırılması gereken kalemler, üretimde kullanılan yerli mallarla ithal mallarıdır. Nitekim, bu işyerlerinin 1973 yılı içerisinde üretimde kullandıkları 7 milyar 776 milyon liralık girdinin, 3 milyar 647 milyonunu yerli mallar ve arda kalan 4 milyar 129 milyon liralık bölümünü de ithal malları oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, bu sanayi kuruluşlarının girdi olarak kullandıkları malların yüzde 54'ü dışarıdan ithal edilmek durumundadır. Oysa bu kuruluşların aynı yıl içinde ihracatları toplam üretim değerinin ancak binde 3'ü gibi komik bir büyüklüktür.



**Soru 79 : Montaj sanayiine ağır bir sömürü yönteminin aracı gözüyle bakılabilir mi?**

Türkiye'de montaj sanayii kuruluşları tarafından üretilen malların fiyatları, dünya pazarlarına göre yüksek bir düzeyde oluşturulmaktadır. Bunun değişik nedenleri var; bir kere, yurt dışından getirilen parçaların fiyatları çok yüksek. Yüksek olan yalnızca parçaların fiyatları değil; Türkiye'deki kâr oranları da akıl almaz bir büyüklüğe ulaşmış durumda. Montaj sanayii işyerlerinin, kendi öz sermayesinden daha büyük boyutlara ulaşan kredi kaynaklarıyla çalışması, küçük ölçek ve geri teknolojilerle üretimde bulunması, bu malların fiyatlarının yüksek bir noktada belirlenmesini doğuran öteki nedenler olarak söylenebilir.

**TABLO 41 : KİMİ MONTAJ SANAYİİ MALLARININ DÜNYA FİYATLARINA GÖRE PAHALILIK KATSAYILARI**

<u>Malın türü</u>	<u>Pahalılık katsayısı</u>
Binek arabası (A)	2.3
Binek arabası (B)	1.9
Binek arabası (C)	2.6
Minibüs	3.0
Kamyon	3.5
Traktör	1.6
Teyp	2.9
Televizyon	2.6

Yukarıdaki veriler, öğretim görevlisi Dr. Cem Alpar'ın yaptığı bir çalışmanın sonucu; bu çalışma, Türkiye'de genellikle dayanıklı tüketim malı montajı yapan sanayi kuruluşlarının, bu ürünleri dünya fiyatlarına göre ortalama 2-3 kez daha pahalıya sattıklarını göstermektedir. Açıkça bellidir ki, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan ve hemen hemen tümüyle hiçbir ihraç olanağı olmayan montaj sanayii malları, iç pazara dayalı olarak üretimde bulunmaktadır. Bu bir şeyi gösteriyor: Emperyalist tekel ve onların yerli işbirlikçileri, Türkiye'deki montaj sanayii uygulamalarıyla büyük çıkarlar elde etmekte ve bunların tüm yükü de tüketicilerin omuzlarına yüklenmektedir.

Kaldı ki, bir önceki soruda verdiğimiz kâr oranları, yalnız-

ca legal (yasal) büyüklükleri gösteriyor; oysa işin illegal yanları da var. Yabancı sermayeli sanayi kuruluşlarında kâr büyüklüklerini, yalnızca vergiye matrah olan miktarla ya da kâr transferi, royalti, lisans ve benzeri ödemelerle sınırlamak, sorunun önemli bir yanını gözden kaçırmak demektir. Bu konuyu bütünüyle kavrayabilmek için dış ticaret alanında oynanan oyunları da ortaya koymak gerekli. Bu konuda ciddi bir araştırma, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanı iken Çahid Kayra'nın yaptığı bir çalışmadır. İlgili kişi, bu çalışma ile Türkiye'nin resmi dış ticaret istatistiklerindeki kayıtlı ithalât büyüklüklerinin gerçek ithalât değerleriyle uyuşmadığını gösteriyor. Açık bir deyişle, yabancı sermaye ile çalışan sanayi işyerlerinin girdi olarak yurt dışından ithal ettikleri malların gerçek fiyatları, resmi istatistiklerde kayıtlı olandan farklıdır.

**TABLO 42: KİMİ İTHAL MALLARININ GERÇEK VE KAYITLI FİYATLARI**  
(Belli birimler için TL.)

<u>İthalât kalemleri</u>	<u>Gerçek ithalât</u>	<u>Kayıtlı ithalât</u>	<u>Fark</u>
Ham kauçuk	5.151	8.424	3.273
Kimyasal bileşikler	39.261	44.521	5.273
Elektrik makinaları	76.067	50.892	25.175
Taşıt araçları	108.202	70.527	37.675

Kaynak : C. Kayra'dan aktaran, Y. Küçük, a.g. konferans metninden

Bu veriler iki şeyi gösteriyor; yabancı sermayeli kuruluşların yurt dışından getirdikleri malların bir bölümünün kayıtlı ithalât değeri, gerçek ithalât değerinden daha düşük; bir bölümünün ise, daha yüksek gösteriliyor. Kayıtlı ithalâtı gerçek ithalâttan küçük göstermenin iki amacı var; biri vergi kaçakçılığı, öteki de, kota sınırlamalarından kurtulmak.

Kayıtlı ithalâtın gerçek ithalâttan yüksek gösterildiği kalemlere gelince; bu maddeler, genellikle imalât sanayiinde hammadde ya da ara malı olarak kullanılan girdileri oluşturmaktadır. Sözelimi, örnekteki ham kauçuk ve kimyasal bileşikler Türkiye'de yapım sanayiinde hammadde olarak kullanılmakta; buna karşılık, elektrik makinaları ve taşıt araçları doğrudan doğruya kullanıcılara satılmaktadır.

**Kayıtlı ithalâtın gerçek ithalâttan fazla gösterilmesinden amaç, ithalât fiyatlarını yüksek göstermektir. Bunun nedeni şu: Bir firma, yabancı sermaye ile çalışan bir montaj firması yurt dışındaki ana firmadan ithal ettiği hammadde fiyatlarını yüksek gösterdiğinde, bu maddelerin Türkiye’de kullanılması ile elde edilen kârların bir bölümü, hem de Türkiye’de gerekli gelir ve kurumlar vergisini ödemedен transfer edilmiş oluyor.**

Nitekim, yabancı sermaye ile çalışan lastik sanayiindeki firmaların ham kauçuk ithalâtı için gösterdikleri fiyatın aynı yılın dünya fiyatlarından yüzde 50 ve sentetik kauçuk için gösterdikleri ithalât fiyatının da yüzde 85 pahalı olduğu hesaplanmıştır. İlgili lastik firmaları 1973 yılında bu yolla 40 milyon lirayı ana firmalarına transfer etmişlerdir; oysa, resmi istatistikler üç yabancı lastik tekelinin aynı yıl içinde, üretim sonucu olarak ülkelerine transfer ettikleri kârın (legal kâr) 27 milyon lira olduğunu belirtiyor. Sonuç olarak, Türkiye’deki üç lastik tekele, yalnızca iki madde üzerinde yaptıkları dış ticaret oyunlarıyla, ana firmalarına resmi kâr transferinin çok üstünde yasal olmayan bir kâr transferini gerçekleştirebilmişlerdir.

**Soru 80 : Türkiye’de montaj sanayiine neden ve nasıl karışı çıkılmalı?**

Kolaylıkla söylenebilir ki, Türkiye’deki montaj sanayii uygulamaları yeni sömürgeciliğin en etkin aletlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Bir kere, bu yoldan, sermaye ve mal ihracının ülkeye girişi kolaylaştırılmakta; böylece Türkiye yapım sanayii, hem yabancı sermaye, hem de dış ticaret kanalıyla dünya emperyalist sistemine bağımlı kılınmaktadır.

İkinci Büyük Savaş’tan sonra, hızla gelişmeye başlayan Türkiye-ABD ilişkilerinin asıl amacı, tekellerin Türkiye’ye mal ve sermaye ihracını kolaylaştırmak idi. Uygulama. Türkiye’ye borç vermelerle başlamış ve fakat her alınan kredi, Amerika’dan ithal edilecek mallar için kullanma koşuluna bağlanmıştı. Ama ne var ki, bir süre sonra bu yoldan sermaye ihracı, meta ihracını artan ölçüde gerçekleştirmeye yetmedi. Türkiye’ye montajcılığın gelmesinin önemli nedenlerinden biri bu; çünkü günümüzde montajcılık, hem sermaye, hem de meta ihraç etmenin en güvenilir yolu durumuna geldi.

Sorunun dış ticaretle ilgili yanına kısaca değinmiştim; Tür-

kiye'de genellikle dayanıklı tüketim malı ile kimi yatırım malı montajı yapan kesimler ve bir de kimya sektörü, yabancı sermayenin en çok girdiği ve hatta egemen olduğu sanayi kollarıdır. Ve bu sanayi kollarının kullandığı üretim girdilerinin yarısından daha çoğu dışarıdan, ana şirketlerden satın alınmak durumundadır. Türkiye yapım sanayiinin girdileri içinde, önemli bir ağırlığa sahip olan bu mallar, dışarıdan satın alınamazsa ya da tekeller bunları satmak istemezlerse Türkiye'deki mevcut sanayi kuruluşları ve buna bağlı olarak da ekonomi stop etmek durumunda.

İşte bundan ötürüdür ki, son aylarda dış ticaret açıklarının yüksek boyutlara ulaşması karşısında, konuyla ilgili en çok şikâyet, sanayicilerden geliyor. Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununun, Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunu sanayiciler her yerde ve her fırsatta söylüyorlar. Bu, bir gerçek; ödemeler dengesi Türkiye'nin en önemli sorunu; ancak bu konu en çok montaj sanayicilerinin sorunu.

Konuyu bitirmeden önce, montaj sanayii ile ilgili önemli sonuçları, kimi yinelemeler yapma tehlikesini göze alarak vurgulamak istiyorum. Bir kere, belli parçaları birleştirme biçimindeki sanayi kolları olduğu için, montaj sanayiine karşı çıkmamızın hiçbir anlamı yok. Karşı çıkılması gereken asıl nokta, bu parçaların tümüne yakınının dışarıdan, gelişmiş kapitalist ülkelerden ithal edilmesi ve ayrıca da montajcılık uygulamalarının yabancı sermayeyi de beraberinde getirmesi.

Buna dayalı olarak, karşı çıkılması gereken ikinci nokta; Türkiye yapım sanayiinin, buna dayalı olarak da Türkiye ekonomisinin dünya emperyalist sistemine bağımlı kılınması. Kuşkusuz, Türkiye'yi bağımlı kılmanın sonuçları, yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda, sorunun siyasal ve ideolojik yanlarını da aklıdan uzak tutmamak gerekir.

Emperyalist tekellerin ve onların yerli işbirlikçilerinin, birlikte yürüttükleri sömürü politikasının en önemli ve açık bir göstergesi olması nedeniyle, Türkiye'deki montaj sanayii, üzerinde ciddi olarak durulması ve karşı çıkılması gereken bir noktadır. Anımsayalım ki Türkiye'nin montaj sanayii ürünleri, dünya fiyatlarına göre 2.5-3 kez daha pahalıya satılmakta ve bunun tüm yükü de emekçi sınıfların, geniş tüketici kitlelerin omuzlarına yüklenmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki montaj sanayiinin günümüzdeki biçimi; kalkınma girişimlerini sınırlayan, Türkiye'yi dünya

kapitalist sistemine bağımlı kılan ciddi bir sorundur. Sorunun kapitalist sistemin içinde çözümü olanaksızdır. Konuyu, Türkiye'deki geçerli sistemin mantığı içinde tartışmak ve bu doğrultuda soruna çözüm yolları aramak, zaman kaybından başka bir anlam taşımaz. Özel olarak montaj sanayiini ve genel olarak da Türkiye'nin sanayileşme sorunlarını kapitalizmin dışında düşünmek, bu sorunların halk yararına çözümünü sistemin dışında aramak kaçınılmaz olmaktadır.

**Soru 81 : Kamu kesiminin toplam yapım sanayii içindeki önemi nedir?**

Türkiye'de 1973 yılı verilerine göre, büyük işyeri sayılan, 10 ve daha çok kişi çalışan 5.937 yapım sanayii işletmesinden 377'si kamuya ve arda kalan 5.560 işyeri de özel kişilere ait bulunmaktadır. Devletin elinde tuttuğu 377 sanayi kuruluşunda yaklaşık 226 bin ve 5.560 özel sanayi işyerinde ise 412 bin kişi çalışmaktadır. Başka bir deyişle, ölçek büyüklüğü açısından, bir kamu sanayii işyerinde ortalama 598 kişi çalışırken, bu büyüklük bir özel sanayi işyerinde 74 kişi dolaylarındadır.

Üretim açısından olaya baktığımızda durum şudur: 1973 yılı verilerine göre, Türkiye yapım sanayiinde 10 ve daha çok kişi çalışan işyerlerinde üretilen malların toplam değeri 141 milyar Türk lirası dolaylarındadır. Bu büyüklüğün 52 milyar liralık bölümü kamu ve arda kalan 89 milyar liralık bölümü de özel sanayi işyerleri tarafından üretilmiştir. Başka bir deyişle, büyük sanayi işyerlerinin toplam üretimlerinin yüzde 36.6'sı kamu kuruluşları ve yüzde 63.4'ü de özel sanayi işletmeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

**TABLO 43 : DEVLET VE ÖZEL SANAYİ İŞYERLERİNİN ÜRETİM AÇISINDAN SANAYİN ALT KESİMLERİ İÇİNDEKİ ÖNEMİ (1973, yüzde olarak)**

Alt kesimler	Devlet	Özel	Toplam
Gıda - içki - tütün	43.6	56.4	100
Dokuma	16.5	83.5	100
Orman ürünleri ve mobilya	28.0	72.0	100
Kâğıt, kâğıt ürünleri ve basım	47.4	52.6	100

Kimya	54.9	45.1	100
Taş ve toprağa dayalı sanayi	24.4	75.6	100
Metal ana sanayii	60.6	39.4	100
Metal eşya, makine ve ulaşım araçları	17.9	82.1	100
Toplam yapım sanayii	36.6	63.4	100

Kaynak : D.İ.E. 1973 Yıllık Sanayi Anketi

Türkiye yapım sanayii içinde, üretim büyüklüğü açısından en önemli kesimler; başta gıda olmak üzere, kimya, metal eşya, makine ve ulaşım araçları sanayii, dokuma ve metal ana sanayii kolları olmaktadır. Bu sanayi kollarından ikisi hariç, ötekilerde özel sektör egemen durumdadır. Devletin üretim büyüklüğü olarak etkili olduğu kesimler, başta ana metal sanayii olmak üzere, kimya ve kâğıt sanayii kollarıdır. Kuşkusuz bunun nedenleri var; dikkat edilirse, genellikle devlete bırakılan sanayi kesimleri, öteki sanayi kollarına girdi üreten alanlar olmaktadır. Bu sanayi kollarının özelliği, özel kesimin yöneldiği sanayi kollarına göre, oldukça büyük ölçekli olmaları ve buna dayalı olarak da bu yatırımların önemli paralarla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, özel girişimcilik kendisine ucuz girdi temin edebilmek amacıyla büyük ölçekli ve pahalı yatırımları devlete bırakmış; ama, küçük yatırımlarla kısa sürede büyük kârların gerçekleştirilebildiği dayanıklı ve dayanıksız tüketim malı üreten kesimlere ise, tümüne yakın bir ağırlıkla, özel sektör kendisi sahip çıkmıştır.

Bizde kamu kesiminin yapım sanayii alanına ciddi olarak girişi, 1932'de başlamış ve İkinci Büyük Savaş'ın sonuna kadar, sanayi alanında kamu kuruluşları ağırlıklarını korumuşlardır. Bu sanayi kuruluşları, gerek devletçilik uygulamalarının yaygın olduğu dönemde ve gerekse savaş yıllarında, özel kişilerin elinde önemli sermayelerin birikmesinin etkin bir aracı olarak kullanılmıştır. İkinci Büyük Savaş'ın ardından, özel kişilerin elinde biriken bu olanaklar sanayie yönelince, kamu kesiminin sanayideki ağırlığı görece olarak sürekli küçülmüş ve 1973 yılına gelindiğinde de yüzde 36.6'ya kadar düşmüştür.

**TABLO 44 : KAMU VE ÖZEL SANAYİ İŞYERLERİNİN TOPLAM ÜRETİM İÇİNDEKİ PAYLARI (Yüzde olarak)**

	1950	1959	1963	1973
Devlet	46.5	44.3	44.2	36.6
Özel	53.5	55.7	55.8	63.4
Toplam	100	100	100	100

**Kaynak : D.İ.E. İlgili Yıllar Sanayi Sayım ve Yıllık Anket Sonuçları.**

Yukarıdaki veriler, 1950-1973 yılları arasında toplam yapım sanayii içinde kamu ve özel sektörün paylarındaki değişme ve gelişmeleri göstermektedir. Görüldüğü gibi, özel kesimin toplam yapım sanayii üretimi içindeki payı 1950'de yüzde 53.5 iken 1959'da yüzde 55.7'ye, 1963'de yüzde 55.8'e ve 1973'de de yüzde 63.4'e yükselmiştir.

**Soru 82 : Türkiye yapım sanayiinin temel nitelikleri nasıl özetlenebilir?**

Türkiye yapım sanayiinin en belirgin özelliği, genellikle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşmış olmasıdır. Üretim araçları ya da yatırım malları üreten kesimlerde, bugüne değin ciddi bir gelişme gerçekleştirilebilmiş değildir. Her ne kadar, resmi istatistiklerde ve planlarda, tüketim malları üretiminin görece olarak sürekli kaybettiği ve buna karşılık da ara ve yatırım malları üretiminin geliştiği belirtilmekte ise de bunları ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

Çünkü Türkiye'de gerek resmi istatistiklerde, gerekse planlarda yapım sanayiinin bileşimi ile ilgili sınıflandırmalar önemli eksiklikler ve yanlışlıklar taşımaktadır. Sözelimi, tüketim malları içinde yalnızca dayanıksız tüketim mallarına yer verilmiş; dayanıklı tüketim mallarının tümü yatırım malları üreten kesim içinde varsayılmıştır. Ayrıca, çoğu dayanıksız tüketim malı olan ilaç, sabun, deterjan, kâğıt ve basım ve orman ürünlerinin tümü, ara malları üreten sanayi kolları olarak kabul edilmiştir.

Yapım sanayiinin bu özelliği; yani tüketim araçları üretiminde yoğunlaşmış bulunması, Türkiye'de sanai üretimin gelişmesini sınırlayan önemli bir faktör olmaktadır. Çünkü kapi-

talist üretimde gelir dağılımı veri iken, belli bir noktadan sonra, tüketim araçları üreten kesimlerde üretim artışı durmak zorunda. Türkiye'de de tüketim malları üreten kesimlerin genişleme sınırına ulaştığını söylemek mümkün; nitekim, resmi istatistiklerin gösterdiğine bakılırsa, bu sanayi kollarında gelişme hızı sürekli gerilemektedir. Gerçekten de, istihdam açısından, tüketim malları üreten kesimlerde yıllık ortalama artış hızı, 1950 - 1963 döneminde yüzde 5.35. 1963 - 1967 yılları arasında yüzde 4.95 iken; 1967 - 1973 yılları arasında yüzde 4.05'e düşmüştür.

Türkiye'de daha çok tüketim malının pazarlarda satılmıyor olması, halkın gereksinimlerinin yeterince karşılandığı anlamına gelmiyor. Çalışan kitlelerin hemen hemen tümünün, sağlıklı bir beslenmenin gereği olan en temel maddeleri bile satın almaktan yoksun olduğu biliniyor. Sorun, tümüyle, gelir dağılımının niteliğinden ileri gelmekte; gelir dağılımının biçimi, belli bir noktadan sonra, çalışan kitlelerin ürettikleri malları satın almalarına yetmemektedir.

Türkiye yapım sanayiinin en güncel sorunu budur; bu sorunun çözümü ise, üretim araçları üretimine geçmekle mümkün. Bu nasıl olacak; üretim araçları üretimine geçebilmek için para ve pazar gerekli; bir de batı dünyasından izin. Çünkü üretim araçları üretimi büyük ölçek ve ileri teknolojiyi zorunlu kılıyor ve bundan ötürü de hem Türkiye dışında pazarlar gerekiyor, hem de yeni finansman kaynakları.

Finansman sorununun çözümü, içeride sömürü oranını artırmakla mümkün; bunun anlamı şu: Sanayi mallarının fiyatı yüksek ve fakat iş-gücünün fiyatı düşük bir düzeyde belirlenmeli ya da dondurulmalı. Ekonominin egemen çevreleri, en çok bundan ötürü 12 Mart modeli hükümetlere gerek duyuyorlar; ancak böyle bir yöntemle işçi ücretlerinin dondurulabileceğini biliyorlar.

Konunun ölçek büyüklüğü ve teknoloji ile ilgili yanına geçmeden önce Türkiye yapım sanayiinin birkaç temel özelliğini daha anımsamakta yarar var. Bir kere, Türkiye yapım sanayii büyük bir ağırlıkla küçük ölçek ve geri teknoloji ile üretimde bulunan sanayi kuruluşlarından oluşmaktadır. Günümüzdeki biçimiyle bunlar, değişik yollardan dışarıya, emperyalist tekellere bağımlı kılınmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkeler yabancı sermayesiyle, montajcılık uygulamalarıyla, dış ticaretiyle, uluslararası finans şebekeleriyle Türkiye yapım sanayiini ve hatta tüm ülke ekonomisini kısıvrak bağlamış bulunmaktadır.



Söylüyoruz ki, yapım sanayii kendi sorunlarını aşmak için, üretim araçları üretimine geçmek zorunda; bu ise, büyük ölçek ve ileri teknoloji kullanmak demek. Tüm bunlar için de yeni pazarlar ve özellikle de dış pazar gerekli; çünkü, Türkiye ekonomisinin boyutları çok küçük.

Asıl sorun şu: Türkiye ekonomisi bu denli dışa bağımlı iken, batı dünyası ileri teknolojiye izin verir mi? Türkiye yapım sanayii ürünlerinin hem iç, hem de dış pazarlarda, kendi mallarına rakip olmasına razı olabilir mi? Gelişmiş kapitalist ülkeler ve onların tekelleri, kendi zararlarına olan böyle bir duruma kolay kolay evet demezler, diyemezler; çünkü, hem kendileri için iyi bir pazar olan Türkiye'yi kaybetmek istemezler, hem de Türkiye'nin dış pazarlara açılarak kendi pazarlarına el atmasını göze alamazlar.

**Soru 83 : Türkiye'de sanayileşmeyi sınırlayan kimi iç etkenlerden söz edilebilir mi?**

Şimdi bu noktada, Türkiye'de sanayileşme ya da kalkınmayı sınırlayan kimi önemli iç etkenlerden söz etmek istiyorum. Çağımızda geri kalmış bir ülke, kapitalist yoldan kalkınma yöntemini benimseyince, yani sanayileşme hareketi özel girişimciliğin eline bırakılınca, sanayileşmenin kimi önemli araç, alet ve gerekleri, bizzat sanayileşmeyi sınırlayan birer faktör olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu durumu doğuran nedenlerden bir bölümü, kapitalizmin tüm aşamaları için söz konusu olmakla birlikte, büyük bir çoğunluğu, dünyadaki değişen koşulların bir sonucu olarak, geri kalmış ülkelerde kalkınmayı sınırlayan özel nedenlerdir.

Sözgelimi, kapitalist üretimde, üretim ve tüketim araçlarının dağılımından gelen özellikler, sektör ya da kesimler arasındaki dengesizlikler, hiç kuşkusuz, kapitalizmin tüm uğraklarında kalkınmayı sınırlayan birer etken olmuşlardır. Ama kapitalizmin devrimci çağında, dış ticaret, gelir, tasarruf ve yatırım üçlüsünün yetersizliği ya da bir teknoloji ve bir ölçek sorunu, hiçbir zaman kapitalist kalkınmayı sınırlayan etkenler olmamışlardır. Oysa günümüzde, geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'de bunların her biri, sanayileşme girişimlerini sınırlayan birer faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir.

İşin ilginç olan yanı, burjuva iktisatçılarının ya da politi-

kacılarının konuya yaklaşım biçimleridir. Böyle bir durum ortaya çıktığında, gerek bu iktisatçılar ve politikacılar ve gerekse sanayiciler için tek suçlu, her şeyden soyutlanmış olan araçlardır. Sözgelimi dış ticaretin Türkiye'de sanayileşmeyi sınırlayan önemli bir etken olduğu söylenir. Sanayiciler sürekli şikâyetçidirler; isterler ki dış açık ortadan kaldırılsın ve de onlar gerek duydukları malları dışarıdan kolaylıkla satın alabilsinler; plan ve programlar da aynı doğrultuda yazmaktadırlar. Oysa dış ticaret, ne bir neden, ne bir uygulayıcı ve ne de bir sosyal sistemdir. O, yalnızca bir araç, ve onun yapısının taşıdığı özellikler, bir toplumsal ekonomik biçimlenmenin ve buna dayalı olarak da uygulanan ekonomik politikanın bir sonucudur.

Hep bilinir ki, bir toplumda ve özellikle kapitalist yoldan kalkınma yolunu benimseyen bir ekonomide, belli bunalımlar ya da kalkınmayı sınırlayan kimi faktörler ortaya çıkabiliyorsa (burada, sosyal sistemle ilişkisi olmayan kimi teknik ve yan etkenleri ayrı tutuyorum), hiç kuşkusuz bu, sistemin kendi niteliğinden gelen bir özelliktir. Yoksa, kalkınmada kullanılan kimi araç, alet ve yöntemler ya da ekonominin değişik kesimleri, kendi başlarına kalkınma ya da sanayileşmeyi sınırlayan etkenler olamazlar. Sözgelimi, sektörler arasındaki dengesizlikler, dış ticaretin ve bizzat yapım sanayiinin yapısındaki bozukluklar, bir sistem olarak üretim biçiminin ve buna dayalı olarak da, uygulanan ekonomi politikasının niteliğiyle ilişkilendirilmeden, kalkınmayı sınırlayan birer etken olarak gösterilemezler.

Planlama tekniği ve plan uygulamaları, bu araçların üretim biçimiyle olan yakın ilişkilerini göstermesi açısından, oldukça ilginç ve kanımca en gerçekçi göstergelerdir. Planlama, toplumsal ve ekonomik kalkınma girişimlerinde etkin bir biçimde kullanılabilen bir araçtır. Ama bu araçtan beklenen amaçlar, daha çok, toplumsal ekonomik biçimlenmenin niteliğiyle yakından ilgili. Sözgelimi, sosyalist üretim biçiminin geçerli olduğu bir toplumda planlama, kalkınmanın en etkin araçlarından biri ve belki de birincisi olabilirken; kapitalist yolu benimsemiş toplumlarda plan, tümüyle zengin yaratmanın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar, bu ikinciler için, burjuva iktisat literatüründe «plan» sözcüğü kullanılmaktaysa da, bilimsel bir kategori olarak bunların planlama ile yakından ve uzaktan hiçbir ilişkisi olamaz. Çünkü, bu tür toplumsal ekonomik biçimlenmelerde, planlar ekonomiyi değil, ekonomi planları yönlendirir, biçimlendirir ve denetim altında tutar.

Bu durumu kanıtlayan yüzlerce örnek Türkiye'deki planlama uygulamalarından verilebilir. Bizim planlarımızda öngörülen hedefler, hemen hemen tümüne yakın bir ağırlıkla, elde edilen sonuçlarla hiçbir zaman uyuşmamıştır. Sözelimi plan, belli bir dönem için, A kadar binek arabası üretileceğini öngörmüş iken; zaman zaman bu kesimdeki üretim düzeyi A/2'ye kadar düşebileceği gibi, amaçlanan üretim düzeyinin iki katına ulaşılabilirdiği dönemler de olmuştur. Bunu da doğal karşılamak gerek; plan aslında kapitalist ekonomilerde öngörmüyor, öngöremiyor; o, yalnızca, kapitalizmin yasaları doğrultusunda tahminlerde bulunabiliyor. Ama, ne kapitalizmin dengesizliklerini, ne de üretim düzeyini kestirmek pek kolay bir şey değil. Çünkü kapitalist bir toplumda, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi, hiçbir zaman, üretimin düzeyini belirleyen esas etken olmuyor. Olamıyor. Başka bir deyişle, salt kâr amacıyla üretimde bulunan sanayiciler, üretim kapasitesinin elverdiği olanakları kullanarak üretimde bulunmuyorlar; onlar, yalnızca satabilecekleri kadar mal üretiyorlar.

Demek oluyor ki sosyalist bir ekonomide, üretimin düzeyini belirleyen esas etken, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyidir. Oysa, kapitalist bir ekonomide, neyin ne kadar üretileceği kararını oluşturan tek etken pazardır. Bu kısa girişten sonra. şimdi sıra, kalkınma ya da sanayileşmeyi sınırlayan iç etkenlerin kimilerini tek tek ele alıp fazla ayrıntılara girmeden açıklamaya geldi.

**Soru 84 : Genel gelir düzeyinin düşüklüğü sanayileşmeyi olumsuz yönde etkileyen bir faktör olabilir mi?**

Sanayileşmeyi sınırlayan etken olarak en çok şikâyet edilen noktalardan biri de, genel gelir ve tasarruf düzeyinin düşük olmasıdır. Nitekim, İkinci Beş Yıllık Planda bu konunun, Türkiye ekonomisinde gelişmeyi sınırlayan yapısal güçlük olduğuna işaret edilerek şöyle denilmektedir : "Türkiye gibi (...) gelişmenin başlangıcında olan ülkelerde, kalkınma hızını tayin eden temel faktör talep yetersizliği değil fakat üretim kapasitesinin, dolayısıyla yatırımların yükseltilebilme imkânlarıdır. (...) Ekonomik kalkınma her şeyden önce yükselen gelirin gittikçe artan kısmının tasarruflara ayrılmasını zorunlu kılar. (...) Tasarruflarda sağlanacak artışları sınırlayan temel neden şüphe yok

ki, tasarrufların seviyesini tayin eden gelir seviyesinin düşük olmasıdır. (...) Gittikçe artan dinamizme kavuşmasına rağmen toplumdaki tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun yeterli güç ve genişliğe erişmemiş olması tasarrufları kârlı olarak kullanma imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle tasarruflar seviyesinin düşük olmasına yol açmaktadır.» (İkinci Beş Yıllık Plan, s. 40).

Burada kastedilen, halkın gelir ve buna dayalı olarak da tasarruf düzeyinin düşük olduğu ise bu gerçektir. Aslında Türkiye'ye geri kalmış bir ülke deyişimizin nedeni, çalışanların, yani halkın büyük bir bölümünün yaşama standartlarının minimum bir düzeyde ve buna bağlı olarak da tasarruf hacminin sıfıra yakın bir noktada bulunmasıdır. Ama burada söylenmek istenen, yatırıma yöneltilecek parasal olanakların yetersizliği ise, bu hem gerçek değildir, hem de sanayileşmeyi sınırlayan önemli bir sorun değildir. Bir kere, halkın gelir ve tasarruf düzeyinin düşük bir noktada bulunması, bir ülkede belli ellerde önemli parasal fonların birikmediğini göstermez.

**TABLO 45: TÜRKİYE'DE GAYRİ SAFİ SERMAYE TEŞEKKÜLÜ (Milyon TL.)**

Yıllar	Ulusal hâsıla	Sermaye teşekkülü	GSST'nün GSMH içindeki payı
1948	37.1	3.9	10.5
1950	39.5	6.3	16.2
1955	56.6	9.7	17.1
1960	70.9	10.8	15.2
1965	90.4	13.2	14.5
1970	125.2	23.5	18.8

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, D.İ.E. 1973, s. 486

**TABLO 46 : PLANLI DÖNEMDE GSMH VE YATIRIMLAR**  
(1965 fiyatları ve milyar lira)

Yıllar	GSMH	Toplam yatırımlar	Yapım sanayii yatırımları	Yatırımların GSMH içindeki payı %	Y. Sanayi yatırım larının GSMH içindeki payı %	Y. Sanayi yatırımlarının tüm sanayi içindeki payı %
1963	66.7	10.7	2.5	16.1	3.8	22.6
1964	70.0	10.7	2.1	15.3	3.0	19.6
1965	73.2	11.5	2.0	15.7	3.7	17.1
1966	80.7	13.9	2.4	17.2	3.0	17.6
1967	85.6	14.8	3.0	17.2	3.5	20.4
1968	91.4	17.1	3.7	18.8	4.0	21.5
1969	99.1	19.0	4.4	19.6	4.5	23.1
1970	102.5	20.2	5.0	19.7	4.9	24.7
1971	111.9	20.8	5.9	18.6	5.3	28.2
1972	133.8	26.1	7.8	19.6	5.8	29.7

Kaynak: Dr. Yakup Kepenek, Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerinde Bir Deneme, Şubat 1974, s. 38.

Yukarıdaki tablolarda, Türkiye'de gayri safi sermaye teşekkülü ile yatırımların zaman içindeki gelişmeleri görülmektedir. Türkiye'de uzun ve kısa dönemlerde, gerek gayri safi sabit sermaye teşekkülünün ve gerekse yatırımların gelişme hızları, gayri safi milli hâsıladan çok daha hızlı bir seyir takip etmiştir. Örneğin, 1948 - 1970 yılları arasında (basit aritmetik ortalama ile), gayri safi milli hâsıladaki yıllık ortalama gelişme hızı yüzde 11 dolaylarında iken, gayri safi sermaye teşekkülü, yılda yaklaşık olarak yüzde 23 oranında bir gelişme hızına ulaşabilmiştir.

Aynı doğrultudaki gelişmeler, toplam yatırımlar ve yapım sanayii yatırımları için de söz konusudur. Planlı dönemde, hem toplam yatırımlarda, hem de yapım sanayii yatırımlarındaki gelişmeler, gayri safi milli hâsıladaki gelişmelerden çok daha yüksek bir düzeye ulaşabilmiştir. Sözgelimi, 1963-1972 döneminde, gayri safi milli hâsılda yılda ortalama yüzde 11.1'lik bir gelişme hızına karşılık, aynı dönemde toplam yatırımlarda yılda ortalama yüzde 16

ve yapım sanayii yatırımlarında da yılda ortalama yüzde 23.5 dolaylarında bir gelişme hızı gerçekleştirilebilmiştir.

**Soru 85 : Yatırımların niceliğinden çok niteliğini tartışmanın daha önemli olduğu söylenebilir mi?**

Bu noktada söylenmesi gereken şudur: Günümüz Türkiyesinde toplumun sanayileşme çabasını başarıya ulaştırabilmek için, gerek duyulan parasal fonların yetersiz oluşundan fazla şikâyet etmemek gerekir Ülkede hem sanayileşmeye yönlitilebilecek önemli parasal fonlar birikmiştir. hem de bu olanakları daha da artırmak mümkündür. Ama ilk yapılması gereken, eldeki olanakların yeterli ya da yetersiz olduğunu tartışmaktan öteye, bunların kimler tarafından ve hangi kesimlere yatırılacağı sorusuna cevap aramaktır. Yani yatırımların niceliğinden çok, niteliğini tartışmak çok daha önemli ve çok daha gerçekçidir.

Aksi takdirde, tasarruf ve yatırım düzeyinin yetersiz oluşu, kalkınma hızını belirleyen temel etken olarak öne sürülürse; iki durumla karşı karşıyasınız demektir. Birincisi, demokratik olmayan yöntemlerle, emekçi kitlelerin yaşama düzeyini daha da aşağı noktalara düşürmek. Bu aletler, aslında, yeterince kullanılmakta; ama, yeni yöntemlerle halkın yaşama düzeyini bulduğundan da aşağı bir noktaya indirmek, çalışan insanların kolay kolay razı olabilecekleri bir durum değildir. O zaman geriye tek çıkar yol (aslında çıkmaz yol) kalıyor; eğer, Türkiye'de tasarruf ve yatırımların bugünkü düzeyi kalkınma hızını belirliyorsa ve ulaşılan kalkınma hızının büyüklüğü ile de sanayileşmenin üstesinden gelinmiyor ise; hiç kalkınamayacağız demektir. Başka bir deyişle, düşük gelir düzeyi hem geri kalmışlığımızın nedeni, hem göstergesi, hem de sonucu olmaktadır. Şu ünlü «geri kalmışlığın kısır döngüsü» hikâyesi karşımıza çıkmaktadır; bu, saçma ve anlamsız bir şeydir.

Demek ki sorun burada değil; daha çok, yatırımların kimler tarafından, hangi amaçla ve hangi alanlara yapıldığı noktalarında konuyu tartışmak, soruna açıklık kazandırabilir sanıyorum. Dünyada ve Türkiye'deki son on yılların deneyleri göstermiştir ki, geri kalmış bir ülkenin yatırım ve sanayileşme politikası, özel kesimin denetimi ve isteği doğrultusunda yürütülürse, o ülkede yatırımlar ekonominin gelişme potansiyelini yüksek bir düzeye ulaştıracak alanlara değil, en kârlı alanlara yönelmektedir.

Ekonomide en kârlı alanların, ekonomik gelişmeyi en yüksek düzeye ulaştırarak alanlar olduğu düşünülebilir. Ne yazık ki geri kalmış ülkelerde ve bizde böyle olmuyor. Genellikle özel sektörün yöneldiği yatırım alanları, ekonominin sürükleyici kesimleri değil, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üreten sanayi kollarıdır. Çünkü, bu kesimlere yatırım yapmak için, hem büyük paralar gerekmemektedir, hem de bu kesimler en kârlı alanlar olmaktadır. Ayrıca, özel girişimcinin, ilk bakışta bir dış rekabet ve dış pazar sorunu yoktur. Çünkü, bu girişimlerin hemen hemen tümüne yakını iç pazara dayalı olmakta ve dış rekabete karşı yüksek gümrük duvarlarıyla korunmaktadır.

İşte Türkiye'de uygulanan sanayileşme politikasının açmazı da buradadır. Özel girişimci, gümrük duvarlarıyla korunan ve dışarıya satma olanakları bulunmayan malların üretimine yönelince, çok kısa bir süre sonra ekonomide büyümeyi sınırlayan iki temel güçlük çıkar ortaya. Bunlardan biri, pazar sorunu ve öteki de dış ticaretin yapısıdır. İç pazar, Türkiye gibi geri kalmış ve boyutları küçük bir ekonomide, çok çabuk doymuşluğa ulaşır ve üretilen malları pazarlarda satabilmek ciddi bir sorun olur. Bu durum, insanların gereksinimlerinin karşılanmış olmasından değil, satınalma güçlerinin yetersizliğinden meydana gelir.

Tüm bunları, klasik yoldan sanayileşme politikası izlenen bir ülkede, yatırımlara yöneltilecek parasal olanakların yetersizliğinden söz etmenin anlamlı bir şey olmadığını belirtmek için söylüyorum. Bir yanlış anlamaya neden olmamak için, şu açıklamayı yeniden yapayım. Yatırım, sanayileşmenin ya da kalkınmanın temel bir ögesidir; ama kapitalist bir ekonomide değil, akılcı bir düzende. Türkiye'de yatırımların niceliği, sanayileşme ya da kalkınmanın çok önemli bir fonksiyonu değildir. Türkiye'de sanayi yatırımlarının hem niceliğini, hem de sanayi kesimi içindeki yöneldiği alanları belirleyen en önemli etken, kârlılıktır. Her özel girişimci, kârını sürekli artırabilmek için, üretimi de sürekli artırmak ister. İster ama, üretimi yüksek düzeylere ulaştırmak çoğu kez sanayicinin elinde olan bir şey değildir. O, ancak satabileceği kadar mal üretmek zorunludur. Çünkü, daha çok yatırım ve üretim daha çok kâr getirir ama, üretimle elde edilen kârların gerçekleştirilebilmesi için, üretilen malların satılabilmesi gerekir. Bundan ötürü de, kapitalist bir ekonomide üretimin hacmini, hiç bir zaman üretim kapasitesi değil, daha çok pazar belirler.

Yatırımlar konusuyla ilgili olarak öteki önemli bir nokta

da şudur: Türkiye'de yatırımlar acaba hangi kaynaklardan finanse edilmektedir? Türkiye'de sanayi yatırımları görünürde ikili bir sektör, yani kamu ve özel kesim eliyle yapılmaktadır. Nitekim, 1972 yılında yapım sanayiine yapılan toplam 7.8 milyar liralık yatırımın yüzde 52'sini oluşturan 4.1 milyar liralık bölümü özel kesim eliyle, arda kalan 3.7 milyar liralık bölümü de kamu kesimi tarafından yapılmıştır. Benim burada asıl yapmak istediğim, ister kamu elinde olsun, ister özel kesim elinde, biriken bu fonların hem hangi kaynaklardan oluştuğuna ve hem de bu kaynakların nasıl kullanıldığına kısaca değinmektir.

Türkiye'de siyasal iktidarların şimdiye değin uyguladığı ekonomik politikanın niteliği, bir yandan toplumun maddi olanaklarının büyükçe bir bölümünün küçük bir azınlığın elinde toplanması sonucunu doğurmuş, öte yandan da bu durum giderek Türkiye'nin sanayileşmesine en büyük ayak bağı olmaya başlamıştır. Bu politikanın nitelikleri kalın hatları ile şöyle özetlenebilir: Sanayi kesimindeki üretim ilişkilerinin niteliği gereği, üretilen ürünlerin bölüşümünden çalışanların aldıkları pay, hem kamu kesiminde, hem de özel kesimde sürekli olarak azalmıştır. Sözelimi, 1950 yılında yaratılan toplam değerden emeğin aldığı 100 liralık paya karşılık, sermayenin payı 178 lira dolaylarında idi. 1968 yılına gelindiğinde, emeğin aldığı 100 liraya karşılık, sermayenin payı 377 lira gibi hayli yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Başka bir deyişle, 1950 yılında yapım sanayiinde yaratılan gelir olan 733.7 milyon liranın 235.7 milyon lirası işçi ücretlerinin, arda kalan 419.0 milyon lirası sermayenin payı iken; 1968 yılında yaratılan toplam 18 milyar liralık değer 14.2 milyar lirası sermayeye giderken, emeğe düşen pay ise, ancak 3.8 milyar lira gibi küçük bir bölüm olmuştur.

Ayrıca devlet, günümüze kadar uyguladığı bütçe politikasıyla, elinde biriken önemli fonların büyükçe bir bölümünü de aslında çok düşük bir yaşama düzeyinin ağır koşulları altında bulunan dar gelirli kesimlerden aktarmıştır. Sözelimi, 1968-1971 döneminde 145.5 milyar lira olan kamu gelirlerinin en büyük bölümünü 90.4 milyar lira ile vergi gelirleri oluşturmaktadır. Toplam vergi gelirlerinin 57.4 milyar lirası dolaylı vergilerden, arda kalan 33.0 milyar lirası da dolaysız vergilerden meydana gelmektedir. Hem dolaylı vergilerin yükünü halkın çektiği, hem de dolaysız vergilerin de önemlice bir bölümünün maaşlı ve ücretliler tarafından karşılandığı düşünülürse, devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün dar gelirli tarafından ödenen ver-



gilerden oluştuğu kolaylıkla söylenebilir. Tüm bunların sonucunda bir tek cümle ile söylenebilecek olan şudur: Sanayileşmenin maddi olanakları, büyük oranda çok düşük bir yaşama düzeyinde bulunan kitleler tarafından karşılanmakta ve fakat sorun halkın isteği doğrultusunda, halk yararına çözülememektedir.

Burada devletin harcama politikasından da kısaca söz etmek istiyorum. Daha önce de söylemiştim, eğer Türkiye'de mevcut sistemin dışına çıkılırsa, hem devletin elindeki maddi olanakların sanayileşmeye yönelen bölümü büyük oranda artırılabilir, hem de bu fonlar, sanayileşmeyi gerçekleştirecek olan sanayi kesimlerine yöneltilebilir. Bu, bugüne değin yapılamamış ise, bunun nedeni, mevcut sistemin mantığına bağlı olarak uygulanan ekonomik politikanın yanlışlığındandır. Bir kere, devlet harcamalarının büyük bir bölümü üretken olmayan kesimlere gitmektedir. Bunun için en güzel örnek, genel bütçe harcamaları içindeki devletin maaşlılarıyla cretlilerine ödediği paralarla askeri harcamalara ayrılan fonların şişkinliğidir. Kuşkusuz burada söylemek istediğim, sayıları bir milyona yaklaşan devlet görevlilerinin kulaklarından tutularak sokağa atılmaları değildir. Ama, ülkede rasyonel bir üretim ve buna bağlı olarak da ciddi bir eğitim politikası uygulanmış olsa idi, üretken olmayan kesimlerde böyle büyük yığılmalar söz konusu olmazdı. Yine uygulanan iç ekonomik politikaya bağlı olarak, gelişmiş kapitalist ülkelerin isteği doğrultusunda yanlış bir politika izlenmemiş olsa idi, herhalde Türkiye bu kadar büyük askeri harcamalar yapmak zorluğunu duymazdı.

**Soru 86 : Türkiye'de dış ticaretin yapısı ve gelişimi sanayileşme girişimlerini hangi yönde etkilemektedir?**

Sanayileşmeyi sınırlayan bir etken olarak en çok şikâyet edilen bir nokta da dış ticaretin yapısı ve özellikle dış ticaret açığı olmaktadır. Bir kere, Türkiye sanayileşme girişimlerini sürdürebilmek için gerekli makine ve teçhizatı dışarıdan satın almak zorluğundadır. Dışarıdan satın alınması gereken şeyler kuşkusuz bu kadar değil. Burada yeniden ayrıntılara girmeye hiç gerek yok; anımsayalım ki, Türkiye'de mevcut sanayi kuruluşları pek çok yönüyle ve büyük bir ağırlıkla dışa bağımlı bir nitelik taşımaktadır. Konunun dış ticaretle ilgili yanı şudur: Yalnızca, sanayileşme girişimlerini sürdürebilmek için gerekli ya-

tırım mallarını dışardan ithal etmekle sorun çözülmüş olmuyor; aynı zamanda, mevcut sanayi kuruluşlarının üretimlerini sürdürebilmek için gerekli hammadde, ara malı ve montaj malzemelerini de dışarıdan satın almak zorunlu olmaktadır.

Nitekim, 1973 yılıyla ilgili ithalâtın yapısına bakıldığında dışarıdan satın alınan malların yaklaşık yüzde 96'sının, Türkiye'nin kalkınma ya da sanayileşme girişimleriyle yakından ilgili olduğu görülmektedir. Gerçekten de, ilgili dönemde toplam ithalâtın yüzde 47.5'ini yatırım malları, yüzde 48.4'ünü ara malı ve hammaddeler ve arada kalan yüzde 4.1'ini de tüketim malları oluşturmaktadır. Tüm bunların anlamı şudur: Türkiye, bir yarıyla sanayileşme girişimlerini sürdürebilmek ve öteki yarıyla da ülkede varolan sanayi kuruluşlarının üretim düzeylerini koruyabilmek için, ithalât düzeyini günümüzdekinden daha düşük bir noktaya indirmeyi göze alamaz.

**TABLO 47 : TÜRKİYE İTHALÂTININ YAPISI**  
(1973, Milyon lira)

	İthalât değeri	Yüzde
Yatırım malları	13.808	47.5
Ara malı ve hammaddeler	14.081	48.4
Tüketim malları	1.194	4.1
<b>Toplam</b>	<b>29.083</b>	<b>100.0</b>

**Kaynak:** D.İ.E. Dış Ticaret İstatistikleri

Hep bilinir ki dışarıdan bir şeyler satın alabilmek için dışarıya bir şeyler satmak gerekmektedir. Yalnız bir koşulla: Dışarıya satılan malların toplam değeri ile satın alınanların tutarı arasında anlamlı ve kabul edilebilir bir denge olmalıdır. Açık bir deyişle, ihracat ve ithalât değerleri arasında büyük farklılıklar olmamalı ya da dış ticaret açığı büyük boyutlara ulaşmamasıdır. Türkiye'de dış ticaretin gelişimi, tümüyle bu söylenenlerin tersi bir doğrultuda olmuş ve 1975 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı akıl almaz boyutlara ulaşmıştır.

**TABLO 48 : TÜRKİYE'NİN İTHALÂT, İHRACAT VE DIŞ TİCARET AÇIĞINDAKİ GELİŞMELER (Milyon dolar)**

Yıllar	İthalât	İhracat	Dış ticaret açığı
1963	688	386	320
1964	537	411	126
1965	572	464	108
1966	718	491	227
1967	685	522	163
1968	764	496	268
1969	801	536	265
1970	948	588	360
1971	1.171	677	494
1972	1.563	885	678
1973	2.086	1.317	769
1974	3.778	1.532	2.246
1975 (9 aylık)	3.561	992	2.569

Kaynak: D.İ.E. Dış Ticaret İstatistikleri

Resmî dış ticaret istatistikleri, Türkiye'nin dış ticaret yoluyla büyük bir hızla iflâsa sürüklendiğini göstermektedir. Nitekim, 1963-1975 döneminde ithalât ve ihracat büyüklükleri arasındaki farka baktığımızda, 1963 yılında 320 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1974 yılına gelindiğinde yaklaşık yedi kez artarak 2 milyar 246 milyon dolara ulaşmıştır. Bu büyüklük, yaklaşık 33 milyar 690 milyon Türk lirasına eş değerdedir. 1975'in ilk dokuz ayındaki gelişmeler daha da tüyler ürperticidir; gerçekten de, 1975'in Eylül sonunda dış ticaret açığı, 2 milyar 569 milyon dolara ve Türk parası olarak da 38 milyar 535 milyon liraya ulaşmıştır.

Dış ticaret açıklarını Türkiye 1974 yılına kadar iki kaynaktan karşılayabilmıştır. Bunlardan birincisi ve önemlisi işçi dövizleri, ikincisi de dış finansman kaynaklarıdır. Bir kere, işçi dövizleri 1974 yılından itibaren eski umutlu durumunu yitirmiş ve bu alandaki olumsuz gelişmeler her halde ilgililere işçi dövizlerine umut bağlanabilecek sürekli bir kaynak gözüyle bakılması gerektiğini öğretmiş olmalıdır. Dış finansman kaynaklarına gelince; bu yola baş vurmanın sakıncalarına daha sonra değineceğim. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim: Bu yöntem, tümüyle

sanayileşmeyi sınırlayan bir dış etken, ülke ekonomisini dışa bağımlı kılan etkin araçlardan birisidir. Kaldı ki, 1974 ve 1975 yıllarında dış ticaret açığının ulaştığı boyutlar, dış finansman kaynaklarıyla karşılanması olanaksız bir büyüklüktür.

Bugün geçerli üretim biçimi ve buna dayalı olarak da yürütülen ekonomik politikalar veri iken, Türkiye'nin ihracatını artırarak bu sorunun üstesinden gelebilmesi olanaksız görünmektedir. Geriye birkaç şık kalmaktadır; ya ithalat büyüklükleri önemli oranda kısıntıya uğrayacak ya da önemli ödümler verilerek, her ne pahasına olursa olsun, yeni dış finansman kaynaklarına başvurulacaktır. Üçüncü bir yol olarak, ihracatı teşvik etmek amacıyla yeni bir devalüasyon uygulamasına gidilebilir. Bu doğrultuda başvurulacak tedbirlerin hiç biri soruna kesin bir çözüm yolu getirmeye yetmeyecektir. Çünkü bunlar, kısa dönemli, tümüyle çalışan kesimlerin zararına yürütülen ve ekonomide yeni bunalımlara yol açabilecek geçici tedbirlerdir.

Tüm bunların anlamı şudur: Hiç müneccim olmaya gerek yok, Türkiye ekonomisi çok ciddi bunalımların eşliğinde bulunmaktadır. Sanıyorum, ekonominin egemen çevreleri ve onların siyasal güçleri, varolan koşullarda demokratik yöntemlerle bu sorunu çözme olanağına sahip değildirler. Türkiye'de bugün belli çevrelerce tezgâhlanmak istenen oyunları, ufukta görülen ekonomik bunalımlardan ayrı düşünmemek gerekir. Ancak, geçici bir dönem için de olsa, burjuvazinin bu bunalımlardan büyük tahribat görmeden kurtulabilmesi için, 12 Mart modeli hükümetlere gerek duyulmaktadır. İnanıyorum ki oynanan oyunun iç yüzü tümüyle budur; ve bu yolla kapitalizmin kendi niteliğinden gelen bunalımların maddi ve manevi yükü bütünüyle halkın, çalışan kitlelerin üstüne yıkılmak istenmektedir. Kuşkusuz bu, o kadar kolay bir şey değildir; çalışan kitleler bu oyunu bozacak ve bu doğrultudaki uygulamalara boyun eğmeyecektir.

**Soru 87 : Tarım kesiminin sanayileşmeyi olumsuz yönde etkilediği söylenebilir mi?**

Sanayileşme süreci içerisinde tarım kesimine önemli ödevler düşmektedir. Çağımızda geri kalmış bir ülke, eğer sanayileşmede klasik yolu benimsemiş ise, sanayicilerin tarımdan bekledikleri çok şey var demektir. Öncelikle, üretilen tarımsal malların, birkaç nedenle, hem nitelik, hem de nicelik olarak hızla gelişti-

rilmesi istenir. Birinci olarak, sanayileşmede gerekli makine ve teçhizatın dışarıdan satın alınabilmesi için, tarımsal ürünlerin ihracatını artırmak gerekmektedir. İkinci olarak tarım, bir yandan nüfusun, özellikle kentsel nüfusun artan gereksinimlerini, öte yandan da sanayiin hammadde ihtiyaçlarını bir tıkanıklığa neden olmadan karşılayabilmelidir. Sanayicilerin tarımdan istedikleri bu kadarla da kalmaz; isterler ki tarım, hem sanayi malları için iyi bir pazar olsun, hem de önemli parasal fonları sürekli olarak sanayi kesimine aktarabilsin.

Eğer sanayileşmede klasik yol seçilmiş ise, tüm bunlar tarımdan istenir; hem de tarıma çok az şey verildiği halde istenir. İstenir ama, tarım kısa sürede özünde kendisinden istenen iki şeye cevap verebilecek duruma kolaylıkla getirilemez. Bunlardan birincisi, hızlı bir üretim artışı, öteki de tarımsal malların ucuzlatılmasıdır. Sanayiciler, malın iki türünün de ucuz olmasını isterler; hem işçilerin biyolojik gereksinimleri için gerekli olanı, hem de sanayiin girdileri olan tarımsal ürünleri. Sanayiciler, toplumda güç dengesini kendi lehlerine çevirdikleri andan itibaren tarımsal ürünlerin fiyatlarını ucuzlatabilirler ama tarımdan bekledikleri hızlı üretim artışını kolaylıkla gerçekleştiremezler.

Çünkü bir kere tarımda üretim, hem büyük oranda doğal koşullara bağlıdır, hem de üretim ilişkileri ataerkil bir nitelik gösterir. Daha açık bir deyişle, tarımda uygulanan üretim yöntemlerinin ikelliği, tümüyle tarımdaki üretim ilişkilerinin niteliğine bağlı bir durumdur. Bu ilişkilerin değiştirilebilmesi ve buna bağlı olarak da tarımın doğal koşullara bağılıktan kurtarılabilmesi için, bu kesimde ileri üretim teknik ve yöntemlerinin hızla uygulanması gerekir. Bu ise, ciddi oranda bir sermayenin tarıma aktarılması demektir. Oysa tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesi, sanayide olanların aksine, oldukça yavaştır ve uzun yıllar beklemeyi gerektirir. Çünkü kapitalist yoldan kalkınmada tarım belli bir noktadan sonra sürekli bir kaybetme dönemine girer. Siyasal iktidarın dahi tüm olanaklarıyla sanayiin emrinde olduğu dönemdir bu.

Yukarıdaki söylenenler, günümüzde aynen Türkiye tarımı için de geçerlidir. Tarım kesiminin içinde bulunduğu koşullar, Türkiye'de sanayileşme girişimlerinin hızlı bir tempoda yürütülmesine elvermemektedir. Bunca uğraşlara rağmen, bu kesimde uygulanan üretim teknik ve yöntemleri hâlâ ilkel bir nitelik taşı-

makta ve buna dayalı olarak da gelir ve üretim düzeyi gelişmiş ülkelere bakarak çok düşük bir noktada bulunmaktadır.

Türkiye ile kimi ülkelerin ileri tarım girdilerini kullanma büyüklükleri karşılaştırıldığında ülkemiz tarımında traktör, gübre, tarımsal ilaç ve sulama gibi girdileri kullanma büyüklüklerinin hayli düşük olduğu görülmektedir. Nitekim, hektara gübre kullanımı Türkiye'de 24 kg. iken; İtalya'da 342, Yunanistan'da 350 ve Fransa'da 850 kg.'dır. 100 hektara düşen traktör sayısı ise, Türkiye'de 0.35 iken; İtalya'da 3.89, Yunanistan'da 1.77 ve Fransa'da 6.37'dir. Başka bir deyişle, traktör kullanma açısından Yunanistan Türkiye'den yaklaşık 5 kez, İtalya 11 kez, Fransa da 18 kez daha ileri bir düzeyde bulunmaktadır.

**TABLO 49 : TARIMSAL GİRDİ KULLANIMININ ÜLKELER ARASINDA KARŞILAŞTIRILMASI (1970)**

<u>Girdiler</u>	<u>Türkiye</u>	<u>İtalya</u>	<u>Yunanistan</u>	<u>Fransa</u>
Kimyasal gübre (kg/ha.)	24.0	82.0	84.0	204.0
Toplam ilaç (kg/ha.)	1.79	5.16	7.06	—
Traktör (adet/100 ha.)	0.35	3.89	1.77	6.37
Sulanan alanlar (% olarak)	7.1	20.0	18.5	—

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Plan, s. 230

Tüm bunlara dayalı olarak, tarımsal üretim büyük bir ağırlıkla doğal koşullara bağlı bulunmakta ve bu durum altında düşük olan tarımsal üretimi hem olumsuz yönde etkilemekte, hem de üretim büyüklüklerinde büyük sapmalara neden olmaktadır. Tüm bunların anlamı ise tarım kesiminin sürekli bir biçimde kalkınma hızını olumsuz yönde etkilediğidir. Çünkü görece olarak sürekli küçülmesine rağmen, tarımın hem ulusal gelir, hem de aktif nüfus içindeki payı hâlâ büyük bir düzeyde bulunmaktadır. Nitekim, tarımın ulusal gelir içindeki payı, gelişmiş ülkelerde yüzde 10'un altına düşmüş bulunurken, bu büyüklük Türkiye'de yüzde 20'nin üstünde bulunmaktadır. Çalışan aktif nüfus açısından olaya bakıldığında, durum daha da ilkel bir görünüm arz etmektedir; nitekim, tarım kesiminde çalışanların aktif nüfus içindeki ağırlığı Fransa'da yüzde 6, A.B.D.'de ve İngiltere'de yüzde 3 dolaylarında iken, bu büyüklük Türkiye'de yüzde 70'in üstünde bulunmaktadır.

Tüm bunların sonucu olarak tarım kesiminde yaşayan topraksız ya da yeteri kadar toprağı olmayan milyonlarca insan, ilkel bir üretim ve düşük bir yaşama düzeyinin ağır koşulları altında bulunmaktadır. Aşağıdaki veriler, bu noktaya açıklık kazandıracak niteliktedir sanıyorum.

**TABLO 50 : ULUSAL GELİRİN BELLİ SINIFLAR ARASINDAKİ DAĞILIMI**

Gelir grupları	Nüfus (bin kişi)	Toplam nüfusun %'si	Ulusal gelirin %'si
Düşük tarım geliri	10.292	72.21	22.4
Orta tarım geliri	1.484	3.40	8.2
Yüksek tarım geliri	84	0.65	7.8
İşçi ve zanaatkarlar	2.284	20.25	29.7
Memurlar	401	2.82	7.5
Müteşebbisler	95	0.65	24.4

Kaynak: Prof. Dr. Yüksel Ülken, 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, s. 310

**Soru 88 : Ekonominin değişik sektörleri ya da sanayinin alt kesimleri arasındaki dengesizlikler sanayileşme hareketini ne yönde etkilemektedir?**

Kalkınma ya da sanayileşmeyi sınırlayan önemli etkenlerden biri de Türkiye ekonomisindeki yapısal bozukluklar olmaktadır. Bu yapısal bozukluklar, tümüyle ülkede geçerli olan üretim biçiminin ve buna dayalı olarak da yürütülen sanayileşme politikasının bir sonucudur. Kalkınmayı sınırlayan bu dengesizliklerin önemli bir bölümü, genel olarak kapitalizmin bir sonucu iken, özel olarak geri kalmışlığın bir sonucu olmaktadır. Şöyle de söylemek olanaklı: Kapitalist kalkınma, özünde, dengesizlik demek; kapitalizmin bu genel yasası Türkiye ekonomisi için de geçerli. Ama ne var ki 20. yüzyılda kapitalist yoldan sanayileşmek isteyen geri kalmış bir ülke için bu yapısal bozuklukları çoğaltan özel nedenler de var.

Kapitalizmin genel yasası, ekonominin tüm sektörlerini belli bir uyum içinde ve birlikte harekete geçirmeye engeldir. Bu

uyumsuzluk, yalnızca ekonominin değişik kesimleri için değil, aynı zamanda sanayiın alt kesimleri için de söz konusudur. Sözgelimi, kapitalist ilişkilerin tarım ve sanayi kesimlerindeki gelişme hız ve biçimleri çok değişik olmuş, bunlar arasında hiç bir ciddi uyum sağlanamadığından, her iki ana sektör sürekli olarak birbirini sınırlamıştır.

Üretim araçları üreten sanayi kolları ile demir-çelik ve yapı malzemeleri üreten kesimler arasındaki ilişkiler, sanayiın alt kesimleri arasındaki dengesizliğe örnek olarak gösterilebilir. Demir-çelik ve yapı malzemeleri üreten sanayi kesimlerinin çıktılarının önemli bir bölümü, üretim araçları üreten sanayi kollarının girdilerini oluşturur. İkincilerin üretiminde bir sınırlılık olduğu sürece birincilerin üretiminin de bundan etkilenmesi kaçınılmazdır. Motor üreten sanayi kolları gerekli demir ve çeliği bulamazlarsa üretimleri sınırlı kalmak zorundadır. Kapitalist üretim, planlanamaz ya da anarşik bir yapıya sahip bulunduğundan ekonominin değişik sektörlerinde de, sanayiın alt kesimlerinde de ekonominin gerek duyduğu üretim düzeyleri hiç bir zaman kestirilemez.

Bu genel kural, kapitalizmin bu kendine özgü niteliği, Türkiye ekonomisinde de bütün ağırlığıyla hükmünü sürdürmektedir. Geri kalmış bir ülke olmanın sonucu olarak bu uyumsuzlukları artıran özel sorunlara gelince; biliyoruz ki, Türkiye sanayii gerek girdiler açısından, gerekse yatırım malları açısından büyük bir ağırlıkla dışarıya bağımlı bulunmaktadır. İhraç ettiğimiz mallarla gerekli ithalât büyüklüklerini karşılayamadığımızdan dış ticaret kalkınmayı sınırlayan önemli bir faktör olmaktadır. Açıkçası, batıda daha çok ulusal düzeyde görülen sektörler ve kesimler arasındaki dengesizlikler, geri kalmış ülkeler ve Türkiye için, boyutları büyümüş bir biçimde daha çok uluslararası düzeyde görülmektedir.

Sonuç olarak söylemek istediğim şudur: Batıda kapitalist ilişkiler gelişirken, ne ölçek büyüklüğü ve teknoloji, ne de bir dış ticaret sanayileşmeyi sınırlayan ciddi birer etken olmuşlardır. Tüm bunlara dayalı olarak da, batıda kapitalist sanayileşme bağımsız bir biçimde yürütülmüş, geri kalmış ülkeler üstüne yürütülen sömürgecilik politikası da kapitalistleşme sürecini büyük ölçüde hızlandırmıştır.

Bir kere, sanayileşme yöntemi olarak, kapitalizmin sınırları içinde kalındığı sürece, Türkiye'nin sanayileşme girişimlerini bağımsız olarak yürütebilmesi olanaksızdır. Ayrıca, batıda kapita-



list sanayileşmenin gelişmesine önemli bir katkıda bulunan dış sömürü olanakları, çağımızda artık ne herhangi bir geri kalmış ülke için söz konusu ne de Türkiye için.

Tüm bunları şunun için söyledim: Kapitalizmin dengesizlikleri, hiç kuşkusuz, kapitalizmin her döneminde kalkınma büyük-lüklerini olumsuz yönde etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Kapitalizmin bu genel yasası günümüzün gelişmiş kapitalist ülkelerinin sanayileşme süreçlerini etkilemiş; ama, onların gelişmiş-sanayileşmiş bir ülke durumuna gelmelerini engelleyememiştir. Oysa, geri kalmış ülkeler ve Türkiye için sorun oldukça değişik; kapitalizmin dengesizlikleri, dün yalnızca kalkınmayı sınırlayan bir etken iken bugün geri kalmış ülkeler ve Türkiye için, sanayileşmenin en temel engeli ve tümüyle geri kalmışlıktan kurtulamamanın tek nedenidir.

**Soru 89 : Türkiye'de sanayileşmenin bölgeler itibariyle büyük dengesizlikler taşıdığı söylenebilir mi?**

Kapitalist sanayileşmenin dengesizliklerinin önemli bir göstergesi de Türkiye'de bölgeler arasında görülen farklılıklardır. Türkiye'de sanayi gelişmesi, bölgeler itibariyle büyük farklılıklar göstermekte ve sanayi gelişmiş yörelerde yoğunlaşması biçiminde oluşmaktadır. Nitekim, 1963 yılında 3 bin 12 yapım sanayii işyerinden 2 bin 92'si (% 70'i) Marmara ve Ege bölgesinde iken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki toplam işyeri sayısı yalnızca 112 (% 3.7) idi. 1972 yılına gelindiğinde, Ege ve Marmara bölgesindeki büyük sanayi işyerleri iki katına yakın bir artışla 3 bin 794'e yükselirken (% 70'i), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki büyük yapım sanayii işyerleri sayısı 133'e ulaşmış ve toplam işyeri içindeki payı yüzde 2.4'e düşmüştür. Olaya salt özel girişimcilik açısından bakılırsa durum daha da belirginleşiyor; 1963 ve 1972 yıllarında özel kesim büyük işyerlerinin yüzde 72'si Ege ve Marmara bölgelerinde faaliyet göstermekte iken; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu büyüklük 1963'de yüzde 2.9'dan 1972'de yüzde 1.8'e düşmüştür. Böylece planlı dönemde, planlama uygulamaları plansızlığın en güzel örneğini oluşturmuş; dengeli kalkınma temel hedeflerden biri olarak alınmış iken, planlar bölgeler arasındaki dengesizliği artırmanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Soruna gelir açısından bakılırsa, durum şöyle olmaktadır;

1963 yılında toplam yapım sanayii işyerlerinde yaratılan gelirin yüzde 59'u Ege ve Marmara bölgesinden, yüzde 11'i de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelmekteydi. Bu oranlar, 1972 yılına gelindiğinde sırasıyla yüzde 58 ve yüzde 5.6 oluyor. Akdeniz ve özellikle Çukurova yöresinde gelişen sanayi, ilgili dönemde Ege ve Marmara bölgesinin payında bir artışı önlemiştir. Akdeniz bölgesinde 1963 yılında 211 olan büyük yapım sanayii işyeri, 1972 yılına gelindiğinde önemli bir artışla 389'a ulaşmıştır. Bölgenin toplam yapım sanayiinde yaratılan gelire katkısı da, aynı dönem içinde, yüzde 8'den yüzde 15'e yükselmiştir.

Olayın yaratılan gelirle ilgili yanına özel ve kamu sektörleri açısından bakılırsa, durum çok daha ilginç bir görünüm almaktadır. 1972 yılında yapım sanayiinde yaratılan toplam değer yüzde 53'ü kamu ve arda kalan yüzde 47'si de özel kesimden gelmektedir. Bu büyüklükler, Ege ve Marmara bölgesinde, sırasıyla, yüzde 36 ve yüzde 64 iken; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kamu kesiminin payı yüzde 97, özel kesimin ise yalnızca yüzde 3 dolaylarındadır.

Türkiye'nin gelişmiş ve az gelişmiş yörelerinde bulunan sanayi kuruluşları arasında yapı bakımından da büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Sözelimi, 1972 yılında Ege ve Marmara bölgesinde özel kesimde işyeri başına ortalama katma değer 3 milyon 940 bin olmasına karşılık; bu büyüklük, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için yalnızca 712 bin liradır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, yapım sanayiinde yaratılan toplam gelirin yüzde 55'i gıda, içki, tütün gibi geleneksel tüketim malları üretiminden gelir iken, söz konusu kesimlerin payı Ege ve Marmara bölgesinde yüzde 19'dur. Yatırım malları üreten sanayi kesimlerinin ağırlığı Ege ve Marmara bölgesinde yüzde 26 iken, bu büyüklük Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yüzde 1'in altındadır.

Kuşkusuz tüm bunlar, Türkiye'de gerek kamu ve gerekse özel kesim yatırımlarının, bölgeler arasındaki dengesiz dağılımının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim «1969 gerçekleşme rakamlarına göre, toplam imalât yatırımlarının yüzde 50'den fazlası Ege ve Marmara bölgesinde yapıldığı halde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin payı ancak yüzde 8.2'dir. Özel kesim yatırımlarında bu dengesizlik çok daha belirgindir.

«Kişi başına düşen yatırım rakamlarına bakıldığında geri kalmış bölgelerin yine çok geride olduğu görülüyor. 1970 program yatırım rakamlarına göre Türkiye'de kişi başına ortalama yatı-

rım miktarı 266 TL.'dir. Bu miktar Ege ve Marmara bölgesi için 317 TL. olduğu halde, Kuzey Doğu bölgesinde 202 TL., Güneydoğu bölgesinde ise 148 TL.'dir.

«Diğer yandan yatırımları geri kalmış bölgelere çekmek üzere gösterilen bütün özendirme çabalarına rağmen özel girişimci-ler yatırımlarını yine gelişmiş bölgelerde yoğunlaştırmaktadır. 1973 yılında teşvik belgesi almış özel sektör yatırım projelerinin yüzde 52.3'ü Ege ve Marmara bölgesinde (Akdeniz bölgesi de eklendiğinde % 75), ve ancak yüzde 5.1'i Güney ve Doğu Anadolu bölgesindedir.» (F. Son Söz, Yürüyüş, 18 Eylül 1975)

**TABLO 51 : YATIRIMLARIN BÖLGESEL DAĞILIMI**  
(Yüzde olarak)

Bölgeler	Kamu	Özel	Toplam
Ege ve Marmara	46.3	78.2	50.9
İç Anadolu	11.1	13.2	11.4
Akdeniz	7.5	4.2	7.0
Doğu ve Güneydoğu	9.4	0.8	8.2
Karadeniz	25.7	3.6	22.5
Toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilâtı

**Soru 90 : Kalkınma politikasının enflasyoncu bir nitelik taşıması sanayileşmeyi olumsuz yönde etkilemekte midir?**

Türkiye'de yürütülen kapitalist yoldan sanayileşme politikasının belirgin bir özelliği de, onun enflasyoncu bir nitelik taşımasıdır. Politik nedenlerle kimi anlamsız yadsımlar bir yana bırakılırsa enflasyon dediğimiz olayın Türkiye'de süreklilik kazanmakta olduğunu hemen hemen herkes kabullenmektedir. Bu noktada çok ciddi bir tartışma söz konusu değil; Türkiye'de sorunla ilgili olarak sürdürülen tartışmalar, genellikle enflasyonu doğuran nedenler konusunda yoğunlaşmaktadır.

Tüm kapitalist ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de enflasyon, toplumun temel sınıfları olan burjuvaziye ve çalışan kitleleri yakından ilgilendirir. Konunun burjuvazi ile ilgili iki yanı var; bir kere, enflasyon egemen sınıfların kârlarını artırıcı bir nite-

liĝe sahip. Bu, işin sanayiciler için tatlı bir yanı; ama, olayın tatlı olmayan yanları da var. Bu da şu: Enflasyon uzun dönemde kapitalizmin satma sorununu körükleyici bir etkiye sahip. Çünkü enflasyon, çalışan kitlelerin gelirinin görelisi olarak sürekli düşürülmesi demek. Bu ise, pazarların daralması ile eşanlımlı; çünkü, kapitalist üretimde nihai ürünlerin tümüne yakınının satın alıcılarını emekçiler oluşturuyor.

Konunun ulusal ekonomiye olan olumsuz etkileri, kuşkusuz yalnızca bunlar deĝil; enflasyon, dış ticaret ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyen bir niteliĝe sahip. Ulusal düzeyde fiyatların hızla artması, ihrac ürünlerinin dünya pazarlarında daha zor satılması demek. Bu ise, ihracat gelirlerinin azalması ya da dış ticaret aıĝının daha da büyümesiyle eşanlımlı. Tüm bunların sonucu şudur: Uzun dönemde enflasyon, çalışma hayatındaki artış hızının, büyüme ve kalkınma büyüklüklerinin yavaşlaması ve hatta tümüyle durması sonucunu doĝuruyor.

Enflasyon konusunda asıl ilginç olan nokta, sanayicilerin, Türkiye’de enflasyona neden olan etkenler konusundaki garip iddialarıdır. Onlar savunmaktadırlar ki üretim girdilerinde ve özelikle de işçi ücretlerinde görülen hızlı artışlar, Türkiye’de fiyat artışlarını doĝuran esas etkenler olmaktadır.

Türkiye’de egemen çevrelerin ve özellikle sanayicilerin en çok şikâyetçi oldukları konu, hiç kuşkusuz, işçi ücretlerindeki artışlardır. Onlara göre, ücretlerdeki artış hızı sınai üretimi ve buna dayalı olarak da sanayileşmeyi sınırlayan bir ykseklige ulaşmıştır. Her şeyin metalařtıĝı Türkiye toplumunda bu tür yorumlara tanık olmak fazla şaşırtıcı bir olay olmasa gerektir. Bu konuda kasıtlı olarak yapılan şudur: Işçi cretlerinin cari fiyatlarla (cretlerin fiyat artışlarından soyutlanması) ve mutlak olarak (işçi ücretlerinin burjuvaların gelirlerinden soyutlanması) artışından söz edilerek, artış yüzdesi kadar emekçilerin ücretlerinin ykseldiĝi ne sürülür. Biliyoruz ki işçi ücretlerinin mutlak olarak artması (kaldı ki cari fiyatlarla ücret artışı gerçek artışı göstermez), işçilerin toplumsal deĝerlerden aldıkları payın, görece olarak artması anlamına gelmez.

**TABLO 52 : İŞÇİ ÜCRETLERİ VE FİYATLARDAKİ ARTIŞLAR**  
(1963 : 100)

Yıllar	İşçi ücretleri	Geçinme endeksi
1963	100.0	100.0
1965	120.7	104.8
1966	131.4	113.6
1967	144.3	129.6
1968	157.6	137.6
1969	179.9	144.2
1970	191.2	155.4
1971	219.5	185.2
1972	245.0	213.7
1973	282.4	243.6

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü ve Çalışma Bakanlığı

Yukarıdaki veriler, 1963-1973 yılları arasında işçi ücretleriyle geçinme endeksindeki gelişmeleri gösteriyor. Bir kere, bu tabloya bakarak kolaylıkla söylenebilir ki sanayicilerin işçi ücretlerindeki artış hızlarının büyük boyutlara ulaştığı biçimindeki iddiaları kesinlikle gerçek dışıdır. Nitekim, 1963-1973 döneminde cari fiyatlarla işçi ücretlerinde yüzde 182.4'lük bir artış olmuş ve fakat bunun yüzde 143.6'sını fiyat artışları alıp götürmüştür. Başka bir deyişle, ilgili dönemde işçi ücretlerinde görülen gerçek artış (mutlak anlamda) yalnızca yüzde 37.8 gibi (10 yılda) oldukça küçük bir büyüklüktür. Kaldı ki yukarıdaki veriler gerçekleri tam yansıtmamaktadır. Türkiye'de emekçilerin ilk planda gerek duydukları maddelerin fiyatlarındaki artış yüzdeleri endekstekinden çok daha yüksek bir düzeydedir.

**TABLO 53 : ULUSAL GELİR VE GERÇEK ARTIŞ HIZLARI**  
(Sabit fiyatlarla)

Yıllar	Ulusal gelir artışı %	Sanayi kesimi gelir artışı %	Gerçek ücret artışı %
1963	9.7	12.0	—
1964	4.1	11.2	6.4

1965	3.1	9.5	4.5
1966	12.0	15.2	4.3
1967	4.2	8.2	3.5
1968	6.7	11.1	4.9
1969	5.4	12.0	8.3
1970	5.6	2.1	0.8
1971	10.7	10.4	-5.1
1972	7.1	11.8	-1.4
1973	6.4	9.1	-3.9

Kaynak: Türkiye'de İşçi Ücretleri ve Enflasyon, TİB Yayınları,  
No: 5

Tabloda birinci ve ikinci hanedeki veriler, 1963-1973 yılları arasında ulusal gelir ve sanayi kesimindeki gelir artışlarını gösteriyor. Üçüncü hanede ise işçilerin ilgili dönemde gerçek ücret artışlarındaki gelişmeler yer alıyor. Gerçek ücret artışı kavramından kasıt, işçi ücretlerindeki artışların sabit fiyatlarla hesaplanmasıdır. Olaya bu açıdan bakıldığında, 1969 yılı bir yana bırakılırsa, 1963-1970 yılları arasında işçi ücretlerindeki artışlar sürekli düşmüş ve 1971, 1972 ve 1973 yıllarında ise, ücretler, artmak bir yana, sırasıyla yüzde 5.1, yüzde 1.4 ve yüzde 3.9 oranlarında düşmüştür.

Aslında işçi ücretlerinde gerçek bir artışın varlığından söz edebilmek için işçilerin gelirlerindeki artışların burjuvaların gelirlerindeki artıştan daha yüksek bir boyuta ulaşmış olması gerektir. Oysa yukarıdaki veriler oldukça açık: Türkiye'de işçilerin gerçek ücretlerindeki artışlar, ulusal gelirdeki ve özellikle de sanayi kesimindeki gelir artışlarının çok gerisinde kalmıştır. Bu, iki şeyi gösteriyor; birincisi şu: 1963-1973 yılları arasında işçi sınıfının geliri, görece olarak sürekli azalmış ve buna karşılık sanayicilerin bu bölüşümden aldıkları pay, sürekli bir biçimde yükselmiştir. İkinci olarak, bu olgu şunu gösteriyor: Türkiye'de enflasyonu doğuran esas neden, sanayicilerin çok yüksek kâr oranlarıyla çalışması ve bu oranları da sürekli yükseltmek istemeleridir.

**Soru 91 : Türkiye'de yabancı sermayeden umulan amaçlar ne idi?**

İkinci Büyük Savaş'tan sonra, burjuva iktisatçılarının geri

kalmış ülkeler üstüne geliştirdiği ilginç bir yöntem, 1950'lerden itibaren Türkiye'de de başarıyla yürütülmeye başlandı. Söylenen, özünde, şu idi: Geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin sermaye ve yatırım olanakları sınırlıdır; bu durum, sanayileşme girişimlerinin hızlı bir tempoda yürütülmesine engeldir; eğer Türkiye, dış finansman kaynaklarına başvuracak olursa (yardım programları ve yabancı sermaye), kalkınma ya da sanayileşme yolunda önemli adımlar atabilecektir.

Yabancı sermayenin Türkiye'nin sanayileşme çabalarına yapacağı katkılar uzun boylu propaganda edilmiş, bu kaynağın ülkeye sağlayacağı yararlar anlatıla anlatıla bitirilememiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar da, Ocak 1954'de Vaşington'da egemen sınıflar adına konuşurken, yabancı sermayeye tüm kapıların açıldığını açıkça ilân ediyordu: «Memleket, mamul maddeler, istihlak maddeleri için büyük bir pazar haline gelmiştir. Yeni kabul edilen bir kanun yabancı sermayenin Türkiye'ye en müsait şartlar altında akmasını mümkün kılacaktır. Hülâsa, denebilir ki, Türkiye'de sarfedilen her dolar, münbit bir toprağa ekilmiş refah ve bereket filizleri verecek bir tohum gibidir.»

Sermaye ihraç eden ülkeler, burjuva iktisatçıları ve bunların yerli işbirlikçileri iddia ediyorlardı ki Türkiye yabancı sermayeden sayısız yararlar sağlayacaktır. Bir kere, yabancı sermaye, yatırım büyüklüklerini ve buna dayalı olarak da sanayileşme hızlarını yüksek hızlara ulaştırabilecektir. Ayrıca, yabancı sermaye, değişik nedenlerle dış ödemeler dengesinde olumlu katkılarda bulunacak; Türkiye'nin döviz sorunu diye bir şey olmayacaktı. Çünkü yabancı sermayenin, döviz olarak gelmesinin doğurduğu dolaysız katkının yanında, dış ticareti olumlu yönde etkileyecek pek çok dolaylı katkılarda da bulunacaktı. Örneğin, yabancı sermayenin yöneleceği alanlar; bir yanıyla, ithalat talebini azaltmayı gerçekleştiren sanayi kolları olacak, öteki yanıyla da ihracata yönelik üretim yapılacağından Türkiye'nin dış ödemeler dengesi, hızlı bir sanayileşmenin tüm gereklerine cevap verebilecekti.

Kuşkusuz, yabancı sermayeden umulan yararlar bu kadarla kalmıyordu; yabancı sermaye, büyük ölçek ve ileri teknolojiyi de beraberinde getireceğinden, Türkiye yapım sanayiinde çağdaş üretim teknik ve yöntemlerini kullanma olanağına da kavuşabilecektik. Şimdi sıra, yabancı sermayenin Türkiye'ye ne getirip ve bizden de neleri alıp götürdüğü sorusunu yanıtlamaya geldi.

Başka bir deyişle, yabancı sermayeden umulan yararlar gerçekleşebilmiş midir, yoksa olayların gelişimi tümüyle söylenenlerin tersi bir doğrultuda mı olmuştur?

Anımsayalım ki birinci iddia, Türkiye'de gelir, tasarruf ve yatırım üçlüsünün düşük bir düzeyde bulunduğu noktasından kaynaklanıyor ve bu durumun, Türkiye'nin sanayileşme girişimlerini sınırlayıcı bir etken olduğu biçiminde sürdürülüyordu. Bu görüşe göre, Türkiye eğer yabancı sermaye denilen kaynağa başvurursa, yatırım yetersizliğinden ileri gelen kalkınmayı sınırlayıcı etkenler ortadan kaldırılabilirdi. Aşağıdaki veriler, bu iddianın gerçekten anlamsız ve saçma olduğunu ortaya koyacak bir açıklıktadır.

**TABLO 54 : YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TOPLAM YATIRIM VE SANAYİ YATIRIMLARI İÇİNDEKİ PAYI**  
(Milyon lira)

Yıllar	Toplam yatırımlar	Sanayi yatırımları	Yabancı sermayenin payı %		
			Yabancı sermaye	Toplam yatırımlarda	Sanayi yatırımlarında
1963	9.664	2.305	79	.08	3.4
1964	10.277	2.016	62	.06	3.1
1965	11.548	1.964	82	.07	4.1
1966	14.714	2.593	70	.05	2.8
1967	16.854	3.434	68	.04	2.1
1969	23.608	5.463	61	.03	1.2
1970	27.342	6.755	91	.04	1.6
1971	32.202	8.524	103	.03	1.3

Kaynak: Üçüncü Plan, s. 39 ve Emekçi s. 54

Genel olarak yatırımların ve özel olarak da sanayi yatırımlarının yetersizliği, kalkınmayı sınırlayan önemli bir etken ise (yabancı sermayeyi savunanlar böyle söylüyorlardı), yabancı sermayenin bu açıdan kalkınma girişimlerimize katkısının komik bir büyüklük olduğunu yukarıdaki tabloda görmek olanaklıdır. Bu konuda uzun boylu konuşmaya hiç gerek yok; planlı dönemde yabancı sermayenin toplam yatırımlar içindeki payı yüzde yarım



ve sanayi yatırımları içindeki ağırlığı da yüzde 1.9 gibi gülünç büyüklükler olmuştur.

**Soru 92 : Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin mutlak büyüklük olarak önemsiz oluşu, onu azımsamanın gerekçesi yapılabilir mi?**

Yabancı sermayenin ulusal hâsıla, toplam yatırımlar ya da sanayi yatırımlarının içinde büyük bir ağırlık taşımaması, onun önemini azımsamamızı gerektirmez. Çünkü yabancı sermayenin Türkiye'nin yatırım büyüklüklerini etkileme açısından önemi küçüktür; ama yabancı sermaye, Türkiye ekonomisini dışa bağımlı kılma açısından etkin bir araçtır. Kaldı ki yabancı sermaye yeni sömürgeciliğin aletlerinden yalnızca birisidir; her yöntem ya da aletin önemini iyi kavrayabilmek için, emperyalist dünyanın geri kalmış ülkeler üstüne uyguladığı yöntemleri birlikte düşünmek gerekir.

Ayrıca yabancı sermayeyi salt matematik büyüklük olarak değerlendirirken bile onun etkisini yalnızca gelen yabancı sermayenin mutlak büyüklüğü ile ölçmek ciddi bir eksiklik, kesin bir yanılgıdır. Yabancı sermayenin mutlak büyüklük açısından önemini belirtirken iki önemli nokta daha gözden ırak tutulmalıdır: Bunlardan birincisi, yabancı sermaye ile birlikte çalışan yerli işbirlikçilerin sermayesi, ikincisi de onların kullandıkları kredinin büyüklüğüdür.

**TABLO 55 : YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ KİMİ VERİLER**  
(1973, Milyon lira)

Toplam yabancı sermaye	1.524
Yerli sermaye	2.054
Toplam sermaye	3.578
Yıl içinde kullanılan iç kredi	2.787
Toplam kaynak	6.365
Yıl içindeki satışlar	12.933

6224 sayılı yasa gereğince faaliyette bulunan ve yabancı sermaye ile çalışan 89 işyerine ait kimi veriler, yukarıda söylenenleri tümüyle doğrulamaktadır. Nitekim, yabancı sermayenin toplamı 1.5 milyar lira dolaylarında iken, bu büyüklükle 6 milyar

365 milyon liralık bir kaynak yaratılabılmış ve yaklaşık 13 milyar liralık da bir satış geliri elde edilebilmiştir. Yaratılan kaynakların 2 milyar 54 milyon lirası yerli ortaklardan, arda kalan 2 milyar 787 milyon lirası da iç kredilerden elde edilmiştir.

Yabancı sermayenin mutlak büyüklük olarak önemi, ancak bir açıdan azımsanabilir; bu da, yabancı sermayenin, Türkiye'nin yatırım ve buna bağlı olarak da kalkınma hızına önemli katkılarda bulunacağı biçimindeki iddiaların yanlışlığını ortaya koymak için yapılabilir. Benim de göstermek istediğim nokta yalnızca budur. Kaldı ki yabancı sermayenin, günümüzdeki niteliği, gelen büyüklük oranında dahi Türkiye'nin yatırım büyüklüklerine olumlu bir katkıda bulunmasına engeldir. Nitekim, yabancı sermayenin legal (yasal) kâr transferleri dahi, son yıllarda gelen sermayeden daha büyük boyutlara ulaşmıştır.

TABLO 56 : GELEN YABANCI SERMAYE VE KÂR TRANSFERLERİ (Bin lira)

Yıllar	Fillen gelen sermaye	Kâr transferi	Transfer edilen Kâr %
1964	69.885	17.632	25
1965	95.598	35.557	34
1966	69.580	47.243	68
1967	67.750	53.488	77
1968	92.357	68.010	74
1969	61.367	64.344	105
1970	90.550	71.086	79
1971	102.350	72.518	70
1972	129.125	98.515	76
1973	374.000	123.196	33
1974	106.728	148.884	140
<b>Toplam</b>	<b>1.259.857</b>	<b>806.473</b>	<b>64</b>

Kaynak : TÜSİAD, 1975 Yılı'nın İlkbaharında Türk Ekonomisi, s. 137.

Yukarıdaki veriler, yabancı sermayenin Türkiye'ye getirdiği parasal olanakların tümünü ve fakat Türkiye'den alıp götürdük-

lerinin küçük bir bölümünü bize göstermektedir. Bu kadarı bile yabancı sermayenin Türkiye'yi soymada etkin bir araç olduğunu söyleyebilmek için yeterli bir kanıttır sanıyorum. Açıkça görüldüğü gibi, yabancı sermayenin yasal yoldan aktardıkları hızla artmış; 1964 yılında yabancı sermayenin kâr transferi yüzde 25 oranında iken, 1974 yılında bu büyüklük, yüzde 140 gibi inanılmaz bir boyuta ulaşmıştır.

**Soru 93 : Yabancı sermaye Türkiye'ye nasıl bir teknoloji getirmektedir? Yabancı sermaye Türkiye'nin dış ticaretini hangi yönde etkilemektedir?**

İleri teknoloji getirdiği gerekçesiyle, yabancı sermayeye Lisans, Patent, Know-How, Royalty gibi deyimler adı altında gayri maddi hak ödemelerine de izin verilmektedir. Bu tür ödemelerin, genellikle kâr transferlerini ve gelen yabancı sermaye düzeyini geçtiği ileri sürülmektedir. Ancak bu konuda, kesin bir sayı vermek ya da herhangi bir araştırma yapmak olanağı hemen hemen yok gibidir. Bu bilgileri elinde bulunduran Maliye Bakanlığı, bu konuda büyük bir gizlilik içinde bulunmakta ve gerçekler halkımızdan saklı tutulmaktadır. Bu verilerin gizliliğinden ve dağınıklığından kimi sanayici ve iş adamlarının da şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır: «Yabancı sermayeli kuruluşlarla ilgili bilgilerin çoğu kamu kuruluşlarınca açıklanmadığından ve bu çalışmada yer alan biçimde derlenmediğinden bilgi derlemede araştırmacılar özel imkânlarını kullanma durumunda kalmışlardır.» (TÜSİAD, a.g.y., s. 129).

Yabancı sermayeyi Türkiye'ye getirenler savunmaktaydılar ki yabancı sermaye, Türkiye'nin dış ödemeler dengesine olumlu katkılarda bulunacaktır. Oysa gördük ki yabancı sermayenin getirdiğinden daha büyük paraları, döviz olarak, geldiği ülkeye aktarması, Türkiye'nin dış ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir, Bu, yalnızca, yabancı sermayenin, dış ödemeler dengesine yapmış olduğu olumsuz etkinin dolaysız olan yanıdır. Asıl önemli olan nokta, yabancı sermayenin dış ticaret üzerine yaptığı olumsuz etkidir.

Yabancı sermayenin savunucuları yine söylemekteydiler ki yabancı sermaye Türkiye'ye büyük ölçek ve ileri teknoloji ile birlikte gelecektir. Yabancı sermayenin, hem ileri tekniklerle üretimde bulunması, hem de yöneleceği alanların özelliği; bir

yandan Türkiye'nin ithalât talebini azaltacak, öte yandan da üretilen sanayi ürünleri dünya pazarlarında satılabilecekti.

Bu alandaki bulgular, olayların tam tersi doğrultuda geliştiğini göstermektedir. Bu gerçekler karşısında, yabancı sermayenin savunuculuğunu yapan sanayici ve iş adamları, yabancı sermayenin olumsuz etkilerini zaman zaman itiraf etmek zorunluğunu duymakta ve fakat yine de suçu başka bir yerde aramaktadırlar: «Uygulayıcılar Türkiye'ye 'ciddi', iç pazar yanında, dış pazara da dönük, ekonomik büyüklüğün üzerinde projelerin gelmemesinden şikâyet etmektedirler. Bugüne kadarki uygulama da bunu belgelemektedir. Sadece iç pazarı hedef alan, genellikle ileri teknoloji getirmekten çekinen («getirmekten çekinen» diye söz ediliyor. — Ö.Ö.) ve ekonomik büyüklüğün altında projelerde ortaya çıkan güncel sorunlar büyük gürültüler koparmaktadır. Öte yandan yabancı müteşebbisler ise Türkiye'de sorumlu kuruluşların yabancı sermayeye karşı olumsuz tutumları nedeniyle ciddi-ekonomik büyüklükteki proje teklifleriyle gelemeliklerinden söz etmektedirler. Bu konudaki tereddütleri gidermek için, Türkiye'nin yabancı sermaye konusundaki politikasını, tercihlerini, hangi sektörlere yabancı sermayenin hangi koşullarla, hangi büyüklükteki projelerde ve en çok hangi oranlarda kabul edilebileceğini açıklıkla belirlemesi gerekmektedir.» (TÜSİAD, a.g.y., s. 129. Altlarını ben çizdim. — Ö.Ö.).

TABLO 57 : YABANCI SERMAYELİ SANAYİ KURULUŞLARININ İTHALÂT-İHRACAT BÜYÜKLÜKLERİ (Milyon dolar)

Alt sektörler	Yabancı sermayenin payı %	1975 Ocak-Mayıs ithalâtı	1975 Ocak-Haziran ihracatı
Lastik ürünleri	58.5	55.6	3.5
Ana kimya	46.1	125.4	15.0
Taşıt araçları	44.2	107.8	4.6
Elektrik makineleri	40.2	117.4	—
Öteki kimya	29.7	119.0	—
<b>Toplam</b>		<b>525.2</b>	<b>23.1</b>
Genel dış ticaret		1.887.5	533.5
Genel dış ticaret içinde yüzde		27.8	4.3

Kaynak : DPT, Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Temmuz 1975, s. 65; Ekonomik Rapor, Ağustos 1975, s. 30 - 36.

Yukarıdaki tablo, yabancı sermayenin egemen olduğu sanayi kollarındaki ithalât ve ihracat büyüklüklerini göstermektedir. Veriler, üzerinde uzun boylu konuşmayı gereksiz kılacak kadar açıktır sanıyorum. Yabancı sermayenin girdiği sanayi kolları, Türkiye'nin dış ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemekte, dış ticaret açıklarının büyük boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır.

1975 yılının ilk beş ayında, yabancı sermayeli kuruluşların, yalnızca yukarıdaki sanayi kesimlerinde yaptıkları ithalâtın büyüklüğü 525 milyon 200 bin dolara ulaşırken; bu büyüklük, Türkiye'nin toplam ithalâtının yüzde 27.8'ini oluşturmaktadır. Oysa, bu kesimlerde üretilen malların yurt dışına satılan bölümü, 23 milyon dolar gibi komik bir büyüklüktür; bu da, Türkiye'nin toplam ihracatı içinde ancak yüzde 4.3 gibi küçük bir orandır.

**Soru 94 : Yabancı sermayenin Türkiye yapım sanayii içindeki önemi nedir? Yabancı sermaye en çok hangi alanlara yönelmektedir?**

Yabancı sermayenin ya da yabancı sermayeli kuruluşların Türkiye ekonomisindeki önemine gelince; 1973 yılı verilerine göre, yabancı sermayeli kuruluşların (yalnızca yapım sanayii için) üretim ve istihdam açısından önemleri şöyledir: 1973 yılında yabancı sermayeli kuruluşların faaliyet gösterdiği yapım sanayiinde toplam üretim 97.9 milyar liradır; bu büyüklük içinde yabancı sermayeli kuruluşların üretimi 16 milyar lira olarak hesaplanmaktadır. Aynı biçimde, 503 bin dolaylarında olan toplam istihdamın 40 binlik bölümü, yabancı sermayeli kuruluşlarda görülmektedir.

Başka türlü söylenirse; üretim açısından yabancı sermayeli kuruluşlar, toplam yapım sanayii üretiminin yüzde 11.7'sini, kamu kesimi hariç toplam büyüklüğün yüzde 18.57'sini ellerinde tutmaktadırlar. Bu işyerleri, yabancı sermayeye açık faaliyet kollarında toplam üretimin yüzde 16.42'sini; yabancı sermayeye açık faaliyet kollarında (kamu kesimi hariç) toplam üretim büyüklüğünün yüzde 26.84'ünü kontrol etmektedirler. Yabancı sermayeli kuruluşların üretim ve istihdam açısından önemleri, yapım sanayiinin alt kesimleri itibariyle aşağıda verilmektedir.

**TABLO 58 : TÜRKİYE YAPIM SANAYİNDE YABANCI SERMAYENİN EGEMENLİĞİ (1973, Yüzde olarak)**

Alt kesimler	Üretim içindeki payı	İstihdam içindeki payı
Lastik ürünleri	58.5	25.5
Ana kimya sanayii	46.1	24.4
Taşıt araçları	44.2	18.3
Elektrikli aletler	40.2	31.1
Çimento ve diğer	37.0	18.9
Öteki kimyasal ürünler	29.7	10.1
Makine sanayii	17.9	7.4
Cam ve mamuller	13.7	4.9
Plastik	13.4	4.7
Metal eşya	13.0	5.9
İçki	8.7	17.2
Gıda	5.2	2.4
Kâğıt ve mamulleri	3.5	1.0
Deri	1.3	2.5
Dokuma	1.1	0.5
<b>Toplam</b>	<b>16.4</b>	<b>7.8</b>

**Kaynak :** DPT, Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler, Temmuz 1975, s. 65.

Yapım sanayii toplam cirosu içinde, yabancı sermayeli kuruluşların payı 1963 yılında yüzde 6.9 iken, 1968 yılında yüzde 7.6 ve 1973 yılında yüzde 16.4 olarak hesaplanmıştır. On yılda yabancı sermayeli kuruluşların payında yüzde 150'ye yaklaşan (yüzde 137.7) bir artış, uluslararası ölçülere göre, çok hızlı bir artışı belirtmektedir.

Kaynak ülke açısından Türkiye'deki yabancı sermayenin dağılımında en önemli sermayedar ülke A.B.D.'dir. Bunu, önem sırası ile, Batı Almanya, İsviçre, Fransa ve İtalya izlemektedir.

Yapım sanayii içindeki yoğunlaşma açısından Türkiye, yabancı sermaye şirketlerinin öteki geri kalmış ülkelerdeki faaliyetlerine paralel bir görünüm vermektedir. 1974 yılı itibariyle, yabancı sermaye yatırımları açısından en büyük yeri tutan kesimler, sırasıyla kimya (ilâç), taşıt araçları, elektrikli makine ve gereçler, tarım alet ve makineleri ve gıda-içki alt sektör-

leridir. Görüldüğü gibi, yabancı sermayenin en yoğun olduğu kesimler (dayanıklı-dayanıksız) tüketim malları ile dayanıklı tüketim mallarına ara malı üreten (lastik) sektörlerdir.

1973 yılı itibariyle yabancı sermaye egemenliği açısından yapılan sınıflandırmada, yabancı sermaye egemenliğinin en yüksek olduğu sektörler sırası ile lastik, kimya, taşıt araçları, elektrikli makine ve aletler ve çimento kesimleri olmaktadır. Bu sektörler yüzde 58.5-37.0 yabancı sermaye egemenliğindedir. Ayrıca, 17 sayılı karara göre faaliyetini sürdüren ve «çikolata, sabun, deterjan, bilgisayar kâğıtları» üreten üç şirketin sektör egemenliğinin yüzde 40 olduğu saptanmıştır.

**Soru 95 : Dış ticaretin hem bir sömürü yöntemi, hem de sanayileşmeyi sınırlayan bir etken olduğu söylenebilir mi?**

Daha önce de belirtmiştim; dış ticaret günümüzdeki biçimiyle yeni sömürgeciliğin en etkin araçlarından birisi ve belki de birincisidir. Bu uygulamalarla geri kalmış ülkeler, büyük zararlar uğratılmakta; emperyalist tekeller, bu yoldan sürekli artan ve büyüklüğü milyarlarla belirtilen maddi değerleri her yıl ülkelerine aktarmaktadırlar.

Geri kalmış bir ülke olan Türkiye de, bu uygulamalardan olumsuz yönde etkilenmekte; dış ticaret, gelişmiş kapitalist ülkelerin Türkiye'yi soymada kullandıkları etkin bir araç olmaktadır. Yurt dışına sattığı ürünlerin fiyatları düşük ve satın aldığı malların fiyatları da yüksek bir noktada belirlendiğinden, dış ticaret hadleri sürekli Türkiye'nin kaybına olarak gelişmektedir.

Nitekim, resmi istatistiklere göre, 1968 yılı 100 alındığında, 1974 yılında ihracat fiyatları 191.5'e, ithalât fiyatları ise, hızlı bir artışla 226.4'e yükselmiş ve buna dayalı olarak da dış ticaret hadleri büyük bir inişle 84.6'ya düşmüştür. Bunun anlamı şudur: Bu verilere dayanarak yaptığım hesaplama göre, 1968-1974 yılları arasında Türkiye, ihraç ettiği malların fiyatları düşük ve satın aldığı malların fiyatları yüksek bir noktada belirlendiğinden, yaklaşık 26 milyar 970 milyon Türk lirası zarar etmiştir. Başka bir deyişle, kapitalist ülkeler ya da onların tekel-leri salt fiyat farklılaştırmaları yoluyla, 27 milyar lira dolaylarındaki bir büyüklüğü ülkelerine aktarmışlardır.

TABLO 59 : TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET HADLERİ (1968 : 100)

Yıllar	İthalât fiyatları	İhracat fiyatları	Dış ticaret hadleri	Türkiye'nin zararı (milyon dolar)
1968	100	100	100	—
1969	101.4	100.5	99.1	8
1970	102.5	99.2	96.8	28
1971	109.2	106.8	97.8	58
1972	124.0	116.8	94.1	177
1973	136.6	145.3	106.4	149
1974	226.4	191.5	84.6	1.378
			Toplam	1.798

Kaynak: D.İ.E. Dış Ticaret İstatistikleri.

Burada bir soru akla gelebilir: Acaba nasıl oluyor da Türkiye kendi ürünlerinin düşük bir fiyatla satın alınmasına ve buna karşılık aldığı malların fiyatlarının da yüksek bir düzeyde belirlenmesine razı olabiliyor? Bu soruyu yanıtlamadan önce Türkiye'nin dış ticaretiyle ilgili kimi özellikleri vurgulamakta yarar vardır. Bir kere, bizim dış ticaret ilişkilerimiz, tümüne yakın bir ağırlıkla, gelişmiş kapitalist ülkelerle yürütülmektedir. Türkiye'nin bu ülkelere satın aldıklarını genellikle sanayi malları ve sattıklarını da tarımsal ürünler oluşturmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye'nin yapım sanayii ve buna dayalı olarak da ekonomisi, dış ticaret yoluyla dışarıya, gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlı kılınmıştır. Kuşkusuz, buradaki bağımlılık kavramının niteliğini, boyutlarını ve önemini iyi kavrayabilmek için, bağımlı kılmanın araçlarından yalnızca birisini oluşturan dış ticareti, ötekilerden soyutlayarak ele almamak gerekir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin dış ticaret yoluyla dışa bağımlı kılınışı; yabancı sermayeden, montajcılıktan, askeri ittifaklardan ve yardım programlarından ayrı düşünülemez. Çünkü, tüm geri kalmış ülkelere olduğu gibi Türkiye'de de yeni sömürgeciliğin uyguladığı yöntemler bir bütündür; birini ötekinden ayrı düşünmek olanaksızdır.

Yeni sömürgeciliğin kullandığı aletlerin birbiriyle olan yakın ve ayrılmaz ilişkisinin en güzel örneklerini Türkiye'deki yabancı sermaye ve montajcılık uygulamalarında görmek ola-



naklıdır. Anımsayalım ki her iki yöntem aracılığıyla yapım sanayiinin en ağırlıklı kesimleri girdiler açısından dışa bağımlı kılınmıştır. Bir kere, mevcut sanayi kuruluşları üretimlerini sürdürebilmek için bunları dışarıdan satın almaktan vazgeçemez. O kadar ki, Türkiye'nin bu girdileri ithal ederken satın alacağı ülkeyi belirlemede de fiyatlar üzerinde de hemen hemen hiçbir pazarlık hakkı yoktur. Çünkü bu girdilerin bırakınız satın alınacağı ülkeyi, hangi tekelden temin edileceği dahi, Türkiye'deki bu sanayi kuruluşları daha işletmeye geçmeden belirlenmiştir. Çünkü bizdeki bu kuruluşlar, büyük bir ağırlıkla emperyalist tekellerin bir şubesi, bir filyali durumundadır. Türkiye'deki otomotiv, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon, radyo, makine, kimya ve lastik yapım sanayii alt kesimlerini bir düşünün; bunların girdilerinin büyük bir bölümünün nereden ithal edileceği işyeri düzeyinde belirlenmiştir.

Türkiye'de mevcut sistem veri iken, dış ticaretin bu olumsuz etkileri giderilebilir mi? Şimdi bizi bu noktada ilgilendiren, sanayileşmeyi sınırlayan faktör olarak, dış ticaretin yapısından gelen iki özelliştir. Bunlardan birincisi dış ticaret açığı, öteki de dış ticaret hadlerinin sürekli Türkiye'nin aleyhine gelişmesidir. Hiç kuşkusuz, dış ticaret açığını ortadan kaldırmanın en akılcı yolu, Türkiye'nin ihracatını geliştirmesi, yani ihracat büyüklüklerini dışarıdan satın aldığı malların düzeyine ulaştırmasıdır.

Bu nasıl olacaktır? Biliyoruz ki Türkiye genellikle tarımsal ürünler ihraç eden ve dışarıdan sanayi malları satın alan bir ülkedir. Ashında dış ticaret hadlerinin aleyhimize gelişmesini doğuran esas neden de bu ürün türlerinin niteliğidir. Kapitalist dünyada ürünlerin fiyatları, gelişmiş kapitalist ülkeler ve onların dev tekelleri tarafından belirlenmekte ve bu nedenle de sanayi mallarının fiyatları yüksek, tarımsal ürünlerin fiyatları da düşük bir noktada saptanmaktadır.

Demek ki Türkiye bu iki sorunu çözebilmek için ihraç ettiği ürünlerin türlerini artırmak, daha çok sanayi malı ihraç etmek zorunluğundadır. Oysa, mevcut yapım sanayiinin niteliğiyle Türkiye'nin sanayi malları ihracatını yüksek düzeylere ulaştırması olanaksızdır. Türkiye, kapitalist sistem içinde kaldıkça, bu sorunların üstesinden gelinemez; bu sorunların çözümü, emperyalizmin Türkiye'deki göbek bağlarını kesmekle mümkün. Emperyalizmin göbek bağlarını kesmek demek, yabancı sermaye egemenliğine, tekellerin güdümündeki montajcılık uygulamalarına, askeri ittifaklara ve yardım programlarına son vermek demek-

tir. Tüm bunların üstesinden gelebilmek için de Türkiye'nin mevcut sistemin dışına çıkması gerekmektedir.

**Soru 96 : Dış yardım Türkiye'ye hangi gerekçelerle geldi?**

Dış yardım, tüm geri kalmış ülkelere olduğu gibi, Türkiye'ye de özünde iki gerekçe ile gelmiştir. Bunlardan biri, Türkiye'nin döviz açığını karşılamak, öteki de küçük olan yatırım büyük-lüklerini olumlu yönde etkilemektir. Dış yardımlar, bir yandan dış ödemeler dengesini olumlu yönde etkilerken, öte yandan da, yatırımların hacmini yükselteceğinden, Türkiye'nin kalkınma girişimleri hızlı bir tempoda yürütülebilecekti.

İkinci Büyük Savaş'ın hemen ardından, burjuva iktisatçıları tarafından geliştirilen bu kuram, Türkiye'ye de ithal edilmiş, egemen çevrelerle onların sözcülüğünü yapan bizim kimi iktisatçılarımız da aynı doğrultuda düşünür olmuşlardır. Söylenen şudur: Planlı ekonomi içinde dış yardımlar, hem iç tasarruf, hem de döviz açığı yönünden önemli bir yere sahiptir. Çünkü hedef alınan gelişme hızını sağlamak amacıyla her yıl yapılması gereken yatırım büyüklüklerini iç finansman kaynaklarından karşılamak mümkün olmamıştır. Sözgelimi, buradan giderek söylenmektedir ki 1967-1972 döneminde, toplam yatırımlar G.S.M.H.'nin yüzde 22.7'sini teşkil ederken, iç tasarruflar bu yatırımların yüzde 20.8'lik bölümünü finanse edebilmiş, yüzde 1.9'luk bölüm ise, dış tasarruflarla gerçekleştirilebilmiştir.

Dış finansman kaynaklarından elde edilen yararlar kuşkusuz bu kadar değil; dış yardımlar, planlı dönemde önemli bir ek finansman kaynağı olmak yanında, modern teknolojinin ve teknik bilginin yerleşmesinde, işgücünün vasfını ve verimliliğini artırmada ve bu arada dış pazarlara açılmada önemli bir role sahip olmuştur.

Bu söylenenlerin gerçeklere ne denli ters düştüğünü gösterebilmek için; söze «dış yardım» kavramından başlamak gerekmektedir. Türkiye'ye dış yardım adı altında giren kimi önemsiz kalemler bir yana bırakılırsa (bedelsiz ithalât), bunları üç grupta toplamak olanaklıdır: 1) Özel yabancı sermaye; 2) Proje kredileri; 3) Program kredileri. Görüldüğü gibi, bu kalemlerin herhangi birinin, «yardım» kavramıyla yakından ve uzaktan hiç bir ilişkisi yoktur. Yabancı sermaye ki. daha önce gördük, yüksek kâr oranlarıyla çalışmakta ve getirdiğinden daha çoğunu geldiği

yere alıp götürmektedir. Yüksek faiz oranlarıyla batı dünyasından alınan borçların niteliğinin de, yabancı sermayeden çok farklı olmadığını biraz sonra göreceğiz.

**TABLO 60 : G.S.M.H.'NİN YÜZDESİ OLARAK TOPLAM YATIRIMLAR, YURT İÇİ TASARRUFLAR VE DIŞ TASARRUFLARIN DAĞILIMI**

Yıllar	Toplam yatırımlar	Yurt-içi tasarruflar	Yurt-dışı tasarruflar
1962	14.8	10.8	4.0
1963	17.6	13.1	4.0
1964	16.8	15.1	1.7
1965	17.0	16.1	0.9
1966	19.5	17.9	1.6
1967	19.1	18.1	1.0
1968	20.6	18.8	1.8
1969	21.5	20.0	1.5
1970	22.6	21.2	1.4
1971	23.8	22.8	1.0
Dönem boyunca	19.1	17.4	1.7

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Plan, s. 72

Yukarıdaki tablodan şu sonuçlar çıkmaktadır: 1962-1971 yılları arasında, gayri safi ulusal hâsılanın yüzde 19.1'i yatırımlara ayrılmış; bunun yüzde 17.4'ü iç kaynaklardan, arda kalan yüzde 1.7'si de dış kaynaklardan gerçekleştirilmiştir. Burada asıl ilginç olan nokta, yurt içi tasarruflarla dış tasarruflar arasında görülen ters yöndeki gelişmedir. Yurt içi tasarruflar, 1962 yılında toplam ulusal hâsılanın yüzde 10.8'i iken, 1971 yılına gelindiğinde önemli bir artışla yüzde 22.8'e yükselmiştir. Dış tasarruflar ise, 1962 yılında ulusal hâsılanın yüzde 4'ünü oluştururken 1971 yılında bu oran önemli bir inişle yüzde 1'e kadar düşmüştür.

Dış finansman kaynaklarının toplam yatırımlar içindeki payı ise, 1962 yılında yüzde 26 dolaylarında iken, 1971 yılında bu büyüklük yüzde 5'e kadar düşmüştür. Başka bir deyişle, 1962-1971 yılları arasında, ulusal hâsıla içinde yüzde 1.7'lik bir öneme sahip olan dış finansman kaynaklarının toplam yatırımlar içindeki önemi ise dönem boyunca yüzde 8 dolaylarında olmuştur.

**Soru 97 : Dış finansman kaynakları Türkiye'ye ne getirmekte ve bizden neleri alıp götürmektedir?**

Dış finansman kaynaklarının, Türkiye'de hem iç tasarruf, hem de döviz açığı yönünden önemli bir yere sahip olduğu biçimindeki görüşlere gelince.. Bir kere, dış kaynaklardan elde edilen parasal olanaklar, hiç bir zaman, dış ticaret açıklarına da, yatırım büyüklüklerine de ciddi bir katkıda bulunabilecek bir büyüklüğe ulaşmamıştır. Gerçi, özünde yabancı sermaye ve borç vermeler biçiminde gelen dış kaynaklar ilk yıllarda önemli bir kaynak olarak görülebilir ve de gösterilebilir. Ama, aradan kısa bir süre geçince, yabancı sermayenin kâr transferleri ve alınan kredilerin borç ve faiz ödemeleri başlayınca bu görünüm tersine dönmeye başlar. Öyle bir noktaya gelinir ki artık dış finansman kaynaklarının götürdükleri getirdiklerinden daha büyük bir bozuta ulaşır.

Türkiye'de de gelişmeler bu yönde olmuş; bu kaynakların götürecekları ve götürdükleri saklı tutulmuş, salt gelen büyüklükler yatırımlara oranlanarak dış finansman kaynaklarının yararları uzun boylu propaganda edilmiştir. Dış kaynaklardan yarar sağlayan çevreler, bu tutumlarını bugün de sürdürmektedirler. Yapılan şudur: Yalnızca yabancı sermaye ve borç almaların mutlak büyüklükleri açıklanarak bunların Türkiye'nin kalkınma girişimlerine önemli katkılarda bulunduğu ileri sürülmekte ve fakat yabancı sermayenin kâr transferlerinden, borç ve faiz ödemelerinin büyüklüğünden hiç söz edilmemektedir.

**TABLO 61 : TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI SERMAYE VE KREDİLER (Milyon dolar)**

<u>Yıllar</u>	<u>Yabancı sermaye</u>	<u>Proje kredileri</u>	<u>Program kredileri</u>
1963	21	61	154
1964	24	47	126
1965	22	48	150
1966	30	71	153
1967	17	83	134
1968	13	127	118
1969	24	174	96
1970	58	175	142

1971	45	219	89
1972	43	222	73
1973	50	300	50
1974	60	275	10
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Toplam	407	1.802	1.295

**TABLO 62 : TÜRKİYE'NİN BORÇ, FAİZ ÖDEMELERİ VE YABANCI SERMAYENİN KÂR TRANSFERLERİ**  
(Milyon dolar)

Yıllar	Dış borç faizi	Kâr transferi	Proje hizmet ödemeleri	Dış borç ödemesi
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
1963	24	8	—	100
1964	31	10	4	85
1965	28	15	7	145
1966	28	16	7	97
1967	32	25	9	79
1968	34	32	15	72
1969	39	32	18	87
1970	47	33	30	131
1971	47	36	32	91
1972	62	35	35	235
1973	110	45	40	125
1974	120	35	20	130
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Toplam	602	322	217	1.377

Kaynak: DPT Yıllık Programlar

Yukarıdaki veriler şunu gösteriyor: 1963-1974 yılları arasında Türkiye'ye yabancı sermaye, proje kredisi ve program kredisi olarak gelen kaynakların toplamı 3 milyar 504 milyon dolar olmuş; buna karşılık, bu büyüklüğün 2 milyar 518 milyon doları kâr transferi, proje hizmet ödemeleri, borç ve faiz ödemeleri biçiminde geri gitmiştir. Başka bir deyişle, 1963-1974 döneminde yaratılan dış finansman kaynaklarının yüzde 72'si döviz olarak kaynağın temin edildiği ülkelere geri ödenmiş ve bu dönemde gelen 3 milyar 504 milyon dolardan görünürde Türkiye'nin yararlandığı büyüklük yalnızca 986 milyon dolar olmuştur.

İkinci önemli bir nokta: Dönem boyunca kâr transferi, borç ve faiz ödemeleri toplamı, dış finansman kaynaklarının büyüklüğüne bakarak, görece olarak sürekli bir artış göstermiştir. Nitekim döviz olarak yapılan ödemelerin toplam dış kaynaklara oranı 1963 yılında yüzde 56 dolaylarında iken, 1974 yılında bu büyüklük yüzde 87'ye ulaşmıştır.

Kaldı ki bu veriler gerçekleri yansıtmaktan hayli uzaktır; bir kere, Türk parası olarak ödenen borç ve faizler bu tabloda yer almamıştır. Ayrıca, bu tabloda Sovyetler Birliği'nden çok düşük faiz ve uzun vade ile alınan ve son yıllarda büyük boyutlara ulaşan yardımlar da yer almaktadır. Türkiye'nin sanayileşmesi için önemli ve yararlı bir kaynak olan Sovyet yardımlarının bu verilerin içinde yer almış bulunması; batı dünyasının bize verdiklerinden daha çoğunu tekrar kendi ülkelerine alıp gittikleri gerçeğini açık bir biçimde görmemizi engellemektedir.

**TABLO 63 : DIŞ FİNANSMAN KAYNAKLARI VE YAPILAN ÖDEMELERLE KÂR TRANSFERLERİ (Milyon dolar)**

Yıllar	Yabancı sermaye ve alınan krediler	Borç, faiz ödemeleri ve kâr trans.	Transfer ve ödemelerin dış kaynak içindeki yüzdesi
1963	236	132	56
1964	197	130	65
1965	220	195	88
1966	254	148	59
1967	234	145	62
1968	258	153	59
1969	294	176	61
1970	375	241	65
1971	353	206	59
1972	338	387	108
1973	400	320	80
1974	345	305	87
<b>Toplam</b>	<b>3.504</b>	<b>2.518</b>	<b>72</b>

Kaynak: DPT Yıllık Programlar

**Soru 98 : Dış finansman kaynakları ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilediğine göre Türkiye bu uygulamaları neden sürdürmektedir?**

Açıkça görülüyor ki dış finansman kaynaklarının Türkiye'nin iç tasarruf ve döviz gereksinimlerine uzun dönemde olan katkısı olumsuzdur. Artık günümüzde Türkiye'ye batı dünyasından gelen yabancı sermaye ve krediler, getirdiklerinden daha büyük maddi değerleri kendi ülkelerine aktarabilmektedirler. Bizim burada resmi istatistiklere dayanarak belirtmeye çalıştığımız aktarmalar; yani, yabancı sermayenin kâr transferi, borç, faiz ve teknik hizmet ödemeleri, bu sömürü mekanizmasının yalnızca dolaysız ve yasal olan yanlarını gösteriyor.

Oysa olayın yasal olmayan yanları ve bu mekanizmanın Türk ekonomisi üstüne olan olumsuz dolaylı etkileri çok daha önemlidir. Mekanizmanın yasal olmayan yanlarından bir bölümü, daha önce de söz ettiğim gibi, dış ticaret uygulamalarıyla yakından ilgili. Bir kere, yapım sanayii kollarında çalışan yabancı sermayeli kuruluşlar, değişik dış ticaret oyunlarıyla Türkiye'den milyonlarla ifade edilen maddi olanakları her yıl sürekli olarak ülkelere aktarmaktadırlar. Ayrıca, biz resmi istatistiklerde yabancı sermayenin yalnızca kâr transferlerini görebiliyoruz. Oysa yabancı sermayenin Royalty, Know-How, Patent ve Lisans adları altında Türkiye'den alıp götürdükleri bilinmiyor, açıklanmak istenmiyor.

Bunlardan çok daha önemli olarak, dış finansman kaynaklarının esas fonksiyonunun, Türkiye'yi yalnızca ekonomik açıdan değil aynı zamanda siyasal açıdan da emperyalist etki ve denetim altında tutmanın etkin bir aracı olmasıdır. Amerika'nın 1975 yılı içinde Türkiye'ye uyguladığı ambargo kararları, bu söylediklerimin en güzel kanıtı olsa gerektir. Tüm dünya ve 40 milyon Türkiyeli ibretle izledi ki Amerika, Kıbrıs sorununu dünya emperyalist sisteminin isteği doğrultusunda çözebilmek için, Türkiye ve Yunanistan'a her türlü baskıyı yapmış, dış yardımları bir baskı aracı olarak kullanmış ve taahhütlerini yerine getirmemiştir.

Şimdi bu noktada, kimi önemli sorular akla gelmektedir; bir kere, tüm bu olumsuz etkilerine rağmen Türkiye acaba neden bu yardım programlarını kabullenmektedir? Bu soruyu aslında sanayicilere sormak gerek; çünkü, sorun tümüyle onları ilgilendiriyor. Konunun sanayiciler için hayati olan yanı şudur: Türkiye yapım sanayii kuruluşları, girdiler açısından büyük bir ağır-

lıkla dışa bağımlı bulunmaktadır. Sanayiciler üretimlerini sürdürbilmek için, hem sanayiın gerek duyduğu bu girdileri, hem de kimi yatırım mallarını her yıl sürekli dışarıdan satın almak zorunluğundadırlar.

Bunun ihracat yoluyla karşılanabilmesi, kuşkusuz en akılcı yol; ama ne var ki, Türkiye'de gerekli ithalat büyüklükleri mevcut ihracat olanaklarıyla karşılanamıyor. İşçi dövizlerinin de 1974'den itibaren umutlu durumunu yitirmeye başladığı biliniyor; bundan ötürü de sanayiciler sorunun çözümünü borçlanmada buluyorlar. Şu soru da sorulmaya değer: Sanayiciler bilmiyorlar mı ki, bu kaynaklar uzun dönemde dış ödemeler dengesini olumsuz yönde etkileyecektir? Bu konunun sanayicileri endişelendiren yanları kuşkusuz yok değil; ama onlar hiç bir zaman uzun dönemli ve ulusal ekonominin bütünü için düşünmek gereğini duymazlar; sanayicileri ilgilendiren kısa dönemli sorunlar, günlük çıkarlar olmaktadır.

Yani batı dünyasından alınan borçlara, salt Türkiye ile gelişmiş kapitalist ülkeler arasında sürdürülen basit ekonomik ilişkiler gözüyle bakmak çok yanıltıcıdır. Sorunun asıl önemli olan yanı şudur: Bu uygulamalar bütünü, yalnızca dünya emperyalist sisteminin Türkiye'yi sömürme ve bağımlı kılma yöntemi olmakla kalmıyor, aynı zamanda, emperyalist güçlerle onların Türkiye'deki ortakları arasında yürütülen işbirliğinin de önemli bir göstergesi oluyor.

Soru şudur: Gelişmiş kapitalist ülkelerde ve Türkiye'de dış yardım programlarının maddi yükünü kimler çekmekte ve bunun nimetlerinden kimler yararlanmaktadır? Türkiye'ye batı dünyasından gelen paraların ve özellikle borç vermelerin tümüne yakını kapitalist devletler tarafından yapılmaktadır. Bu ülkelerde devlet gelirlerinin yaklaşık üçte ikisini emekçilerden alınan vergilerin oluşturduğu anımsanırsa, devlet bütçesinden transit olarak Türkiye'ye ve geri kalmış ülkelere aktarılan fonların hangi kaynaklardan gerçekleştirildiği daha kolay anlaşılabilir sanıyorum.

Bir yanıyla, tekellerin Türkiye'de sürdürdüğü yağmanın sınırlı bir karşılığı ve öteki yanıyla da bu yağmanın kesintisiz sürdürülebilmesi için etkin bir araç olan bu uygulamalardan; ne yardımı veren ülkelerde ve ne de Türkiye'deki emekçi halkın en küçük bir çıkarı bulunmamaktadır. Açıkçası, yardım programlarının hem Türkiye'ye giren bölümü, hem de buna karşılık Türkiye'den yapılan ödemeler, tümüyle emekçi kitlelerden emperya-



list tekellere ve onların yerli işbirlikçilerine yapılan bir transfer niteliği taşımaktadır.

**Soru 99 : Türkiye'nin askeri bloklara girmesi sanayileşme hareketini olumsuz yönde etkilemekte midir?**

Anımsayalım ki dünya kapitalist sistemi, özellikle İkinci Büyük Savaş'tan sonra hızla ekonomileri askerileştirmeye başlamıştır. Bugün, gelişmiş kapitalist ülkelerde savaş araçları üretiminin toplam sanayi üretimi içindeki ağırlığı ciddi bir büyüklüğe ulaşmış bulunmakta ve bu büyüklüğün boyutları her geçen gün daha da genişlemektedir. Üretim ve satın alma açısından gelişmiş kapitalist ülkeler için söz konusu olan bu olgu, satın alma açısından geri kalmış ülkeleri de ilgilendirmektedir.

Ve yine anımsayalım ki, yeni sömürgeciliğin etkin araçlarından biri de, geri kalmış ülkeleri emperyalizmin güdümündeki askeri bloklara sokmaktır. Dünya kapitalist sistemi, bu uygulamalarla değişik çıkarlar sağlamakta; her şeyden önce, bu genç uluslar askeri bloklara sokulunca eski sömürge ve yarı-sömürge ülkeler emperyalizmin etki ve denetimi altında tutulabilmektedir.

Bu uygulamaların ekonomik açıdan iki boyutu var; birincisi tekellerin kârını artırmak, ikincisi de kapitalizmin satma sorununa belli bir çözüm aramak. Ekonomileri askerileştirmenin tekellerin kârını büyük boyutlara ulaştırdığına hiç kuşku yok; ama bu yöntem, kapitalizmin satma sorununu çözebilir mi? Kuşkusuz, bu olgunun kapitalizmin pazar sorununu kesin çözümleyici değil (çünkü, hiç bir olgu kapitalizmin satma sorununu çözemez); ama rahatlatıcı bir yanı var. Çünkü savaş araç ve gereçlerinin satın alıcısı devletler ve özellikle de burjuva devletlerdir. Yapılan yalnızca şudur: Yaklaşık üçte ikisi emekçi kitlelerden alınan vergilerden oluşan devlet gelirlerinin büyük bir bölümü silâh satın alımlarıyla tekellere aktarılmış olmaktadır.

Bilindiği gibi, Türkiye de, gerek ikili ve gerekse çok yanlı anlaşmalarla dünya emperyalist sisteminin güdümü altındaki askeri bloklara (ki bunların en önemlisi NATO ve A.B.D. ile yapılan ikili antlaşmalardır) sokulmuştur. Ekonomik açıdan bu durum, sanayileşme ya da kalkınma girişimlerini olumsuz yönde etkilemiş ve Türkiye her geçen gün devlet bütçesinden daha büyük paraları askeri harcamalara ayırmak zorunluğunu duymuştur. Nitekim, 14 NATO ülkesi içinde askeri harcamaları en hızlı gelişen ülke Türkiye'dir. Resmî istatistikler askeri harcama-

ların tümünü göstermiyor; yalnızca tüketim harcamalarını veriyor. Yalnızca askeri tüketim harcamalarının günümüzde ulaştığı boyutlar bile geri kalmış bir ülke olan Türkiye için azımsanamıyacak büyüklükler olarak gözükmektedir.

**TABLO 64 : ASKERİ TÜKETİM HARCAMALARININ YATIRIMLAR İÇİNDEKİ PAYI (Milyon lira)**

Yıllar	Toplam yatırımlar	Sanayi yatırımları	Askeri tüketim harcamaları
1963	9.664	2.305	2.589
1964	10.277	2.016	2.877
1965	11.548	1.964	3.084
1966	14.714	2.593	3.422
1967	16.854	3.434	3.846
1968	20.256	4.348	4.243
1969	23.608	5.463	4.295
1970	27.342	6.755	4.576
1971	32.202	8.544	6.634
<b>Toplam</b>	<b>166.465</b>	<b>37.402</b>	<b>35.566</b>

**Kaynak: D.İ.E. Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları**

Gerçekten de, 1963-1971 yılları arasında Türkiye'nin askeri tüketim harcamalarına ayırdığı para 35.5 milyar liradır. Sanayileşme çabası içinde olan bir ülke için, bu o kadar önemli bir büyüklüktür ki bu harcamalar, Türkiye'nin toplam yatırımlarının yüzde 22'sine ve toplam sanayi yatırımlarının da yüzde 97'sine eşit olan bir büyüklüğe ulaşmıştır.

**Soru 100 : Türkiye'nin sanayileşme politikası hakkında sonuç olarak ne söylenebilir?**

Cumhuriyet öncesi dönemler bir yana bırakılırsa, Türkiye toplumu 50 yılı aşkın bir süredir sanayileşme çabası içinde bulunmaktadır. Bu çabaların sonucunda, 1920'lere bakarak, sanayileşme ya da kalkınma yolunda kimi önemli adımların atıldığını söylemek olanaklıdır. Örneğin, 1976'nın Türkiye'si hiç kuşku yok,

bırakınız 1920'leri, 1960'lardan bile oldukça farklı bir düzeyde bulunmaktadır.

Ama ne var ki, bir toplumun kalkınma ya da sanayileşme girişimlerinin başarılı ya da başarısızlığına karar verebilmek için, onu salt kendi geçmişiyle karşılaştırmak yetmez. Çünkü, geri kalmış bir ülke için, kalkınmanın çağdaş bir anlamı vardır. Kalkınma ya da sanayileşme, göreceli bir kavram; kimi toplumlara geri kalmış-sanayileşmemiş ülkeler denilmesi, kimi toplumların gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler olmasındandır.

Türkiye'nin sanayileşme girişimlerine bu açıdan bakıldığında, bu uygulamaları başarılı saymak olanaksızdır. Tüm uluslararası göstergelere bakarak kolaylıkla söylenebilir ki yarım asırdan daha uzun bir süredir yürütülen kapitalist yoldan kalkınma girişimleri, toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarını kapsayan gerilik çemberini kırmaya yetmediği gibi, gelişmiş ülkelerle aramızdaki eşitsizlik daha da büyümüştür.

Bu hiç de şaşırtıcı bir sonuç değildir; çağımız kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır. Kapitalizm koktuğu bir dönemde, geri kalmış bir ülke için, kapitalist yoldan sanayileşme yönteminin kendisi, sanayileşme ya da kalkınmayı engelleyen tek etkidir. Bunun anlamı şudur: Türkiye toplumunun kapitalist yoldan sanayileşme girişimleriyle geri kalmışlığın üstesinden gelebilmesi olanaksızdır.

Türkiye ve geri kalmış ülkelerdeki uygulamalar, salt kapitalizmin çağımızda sanayileşme sorunlarını çözmede yetersizliğini ortaya koymakla kalmıyor, aynı zamanda geri kalmış ülkelerin her yönden dünya emperyalist sistemine bağımlı kılınmasına neden oluyor. Türkiye'de de böyle oldu; kapitalist yoldan sanayileşme girişimleri, bir yanıyla geri kalmışlığımızın ve öteki yanıyla da dışa bağımlı kılınışımızın tek nedeni oldu.

Bu söylenenler, bu çalışmanın vardığı temel sonuçlar; ama, böyle bir çalışmadan sonra hep istenir ki bir kalkınma ya da sanayileşme modeli sunulabilsin. Bu model ya da kalkınma yöntemi, bu çalışmanın içinde var; Türkiye toplumunun geri kalmışlığın üstesinden gelebilmesi için kapitalizmin dışına çıkması gerekmektedir.

# İÇİNDEKİLER

## I. Bölüm

### GİRİŞ VE KİMİ TEMEL KAVRAMLAR

	<u>Sayfa</u>
Soru 1 Bu kitapta neler, nasıl bir yöntemle anlatılacak?	5
Soru 2 Ekonomi politığın toplumsal kalkınma anlayışında dünden bugüne nasıl bir değişim olmuştur?	8
Soru 3 Sanayileşme ne demektir? .....	10
Soru 4 : Kalkınmanın ölçüsü nedir? Sanayileşme neden kalkınmayla özdeş sayılmaktadır? .....	13
Soru 5 İlk birikim ne demektir? Klasik sanayileşme nasıl olmuştur? .....	16
Soru 6 Sanayileşme ve kalkınma sorunlarına çağımızda duyulan aşırı ilginin nedeni nedir? .....	19
Soru 7 Sanayileşmede nasıl bir yöntem uygulanmalı?	22
Soru 8 Sanayileşmede yatırımların nitelik ve nicelik olarak önem ve içeriği nedir? .....	24
Soru 9 Gerçek bir sanayileşme neden temel mallar üreten kesimleri zorunlu kılar? .....	27
Soru 10 Sanayileşmede denge kavramı ne anlama gelmektedir? .....	30
Soru 11 : Toplumsal değerlerin bölüşüm biçimi sanayileşmeyi nasıl etkiler?	34

## II. Bölüm

### GERİ KALMIŞ ÜLKELER, SANAYİLEŞME VE YENİ-SÖMÜRGEÇİLİK

Soru 12 : Geri kalmışlık neden çağımızın en güncel sorunlarından biridir? .....	38
Soru 13 Geri kalmışlığın kökenleri nasıl özetlenebilir?	41
Soru 14 Geri kalmış ülkelerin temel özellikleri nasıl özetlenebilir? .....	43
Soru 15 Geri kalmış ülkelerin sanayileşmelerini sınırlandıran dış etkenler nelerdir? .....	48
Soru 16 Yabancı sermaye geri kalmış ülkelere ne getirmekte ve oralardan neleri alıp götürmektedir?	50
Soru 17 Yabancı sermaye yatırımları genellikle hangi alanlara yönelmektedir? .....	52
Soru 18 Yabancı sermaye yatırımlarının geri kalmış halkların kalkınma girişimlerine olan olumsuz etkisi nasıl özetlenebilir? .....	55
Soru 19 Dış ticaretten gelişmiş ve geri kalmış ülkelerin beklediği amaçlar nelerdir?	60

Soru 20	Sanayileşme girişimlerine dış ticaretin yapısından gelebilecek olumsuz etkiler nelerdir? .....	63
Soru 21	: Dış ticaret açığı karşısında geri kalmış ülkelerin aldıkları tedbirler yeterli olmakta mıdır?	65
Soru 22	: Geri kalmış ülkelerde emeğin üretkenliğinin düşük olması, dış ticaret ilişkilerini nasıl etkiler?	68
Soru 23	Emeğin üretkenliğinin düşük olması, geri kalmış ülkelerin ihracat olanaklarını neden sınırlı kılar?	70
Soru 24	Gelişmiş kapitalist ülkelerin dış ticarete uyguladıkları fiyat politikasının, geri kalmış ülkeler üstüne etkisi nasıl olmaktadır? .....	72
Soru 25	Dış yardım ne demektir? Yabancı sermaye hareketleri dış yardımın kapsamı içinde düşünülebilir mi? .....	75
Soru 26	Dış yardım programlarıyla gelişmiş kapitalist ülkelerin güttüğü asıl amaçlar ne olmaktadır?	76
Soru 27	İki ve çok taraflı devlet yardımları ne demektir?	79
Soru 28	Dış yardımın bedelini kimler ödemekte ve bunun nimetlerinden kimler yararlanmaktadır?	81
Soru 29	Dünya kapitalist sisteminin ekonomileri askeri-leştirilmesi ve askeri harcamalara ayrılan paraların bu kadar yüksek boyutlara ulaşması nasıl bir gerekçeye dayandırılabilir? .....	84
Soru 30	Ülkeleri bu kadar büyük askeri harcamalara ve silâhlanma yarışına iten nedenler nedir? .....	87
Soru 31	Geri kalmış ülkeler kalkınma yöntemi olarak nasıl bir yol seçmelidirler? .....	90
Soru 32	Kapitalist olmayan kalkınma yolu ne demektir? Bu yolu burjuva ve sosyalist devrimlerden ayırdeden temel özellikler nelerdir? .....	92
Soru 33	Kapitalist olmayan kalkınma yolunun yürütülmesinde devletin rolü ve önemi nedir?	97

### III. Bölüm

#### KALKINMA VE OSMANLI TOPLUMU

Soru 34	Türkiye'nin sanayileşme ya da kalkınma sorunlarına açıklık kazandırmaya neden Osmanlı toplumundan başlanmalıdır? .....	100
Soru 35	ATÜT tartışmalarını doğuran nedenler nelerdir?	103
Soru 36	ATÜT'ün temel özellikleri ve evrim yasaları nasıl özetlenebilir? .....	108
Soru 37	Osmanlı toplum yapısı tartışılırken hangi noktalara ağırlık yerilmeli ve nelere dikkat edilmelidir?	109
Soru 38	Osmanlı toprak rejimi nasıl bir nitelik taşı-maktaydı? .....	111
Soru 39	Osmanlılarda üretim ilişkilerinin niteliği nasıl özetlenebilir? .....	114
Soru 40	Kimi özel mülklerin varlığına dayanarak Osman-	

lı toplumunun feodal bir nitelik taşıdığını söyleyebilir miyiz? ..... 115

- Soru 41 Osmanlı toplumunu klasik batı feodalitesi ile aynı kaba koyanlar, bu iddialarına gerekçe olarak hangi noktaları ileri sürmektedirler? ..... 118
- Soru 42 Osmanlı toplum yapısı ile batı feodalitesi arasında ne gibi benzezmelikler vardı? Bu benzezmelikler toplumun kapitalist üretime devinmesini engellemiş midir? ..... 121
- Soru 43 : Osmanlı toplumu ile batı feodalizmi arasında başka benzezmelikler yok mudur? ..... 125
- Soru 44 Osmanlı toplum yapısını değiştiren kimi önemli iç ve dış etkenler nelerdir? ..... 128
- Soru 45 : Osmanlılarda miri sistem neden ve nasıl bozulmuştur? ..... 131
- Soru 46 : 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda oluşmaya başlayan yeni ilişkiler nasıl özetlenebilir? 133
- Soru 47 Batılılaşma hareketleri ne demektir? Batılılaşma ile Osmanlıların yarı-sömürge oluşu arasında nasıl bir ilişki vardır? ..... 138

#### IV. Bölüm

#### CUMHURİYET TÜRKİYESİ VE SANAYİLEŞME SORUNLARI

- Soru 48 Türkiye toplumunun geri kalmışlığını doğuran önemli nedenlerden bir bölümünün Cumhuriyet dönemiyle yakından ilgili olduğunu söyleyebilir miyiz? ..... 140
- Soru 49 İlk Cumhuriyet Hükümetlerini burjuva bir program uygulamaya yönelten nedenler nasıl özetlenebilir? ..... 142
- Soru 50 Geri kalmışlığımızın boyutları hangi göstergelerle izlenebilir? ..... 144
- Soru 51 Türkiye'de ekonomik ve ulusal gelirin yapısı geri kalmışlığın bir göstergesi olarak kullanılabilir mi? ..... 146
- Soru 52 Geri kalmışlığımızı simgeleyen öteki ekonomik göstergeler nelerdir? ..... 149
- Soru 53 Geri kalmışlığımız kimi sosyal ve kültürel göstergelerle de gözlenebilir mi? ..... 151
- Soru 54 : İzmir İktisat Kongresi'nin önemi ve bu Kongre'nin toplanma nedenleri nasıl özetlenebilir? 154
- Soru 55 İzmir İktisat Kongresi'ne kimler ve nasıl bir yöntemle seçilmişti? ..... 157
- Soru 56 1923'lerde Türkiye'de uygulanmaya başlayan ekonomi politikasının niteliğini belirleyen iç ve dış etkenler nasıl özetlenebilir? ..... 159
- Soru 57 İlk Cumhuriyet Hükümetleri kapitalist ilişkileri geliştirmede ne gibi tedbirler almışlardır? ..... 162
- Soru 58 Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım dışı alanlarda ne gibi gelişmeler olmuştur? ..... 164

Soru 59 :	Özel teşebbüsçü uygulamalardan başarılı sonuçlar alındığı söylenebilir mi? .....	166
Soru 60	«Liberal» bir ekonomi politikasından «devletçilik» uygulamasına neden ve nasıl geçilmiştir? ...	168
Soru 61 :	Devletçilik uygulamaları nasıl yorumlanmakta idi? .....	171
Soru 62 :	Devletçilikle ilgili yaşalara Meclis içinden ve dışından gelen tepkiler yöneticileri hangi yönde etkilemiştir? .....	173
Soru 63	Devletçilik döneminde yürütmenin toplumun değişik sınıf ve katmanları karşısında tutum ve davranışı nasıl olmuştur? .....	176
Soru 64	Savaş yıllarında Türkiye'de nasıl bir ekonomi politikası uygulandı? Ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı nasıl bir görünüm içindeydi? .....	180
Soru 65	Savaş yıllarında ekonomi politikasını belirlemede etkili olan yasalar hangileriydi? .....	183
Soru 66 :	İkinci Büyük Savaş'ın ardından kapitalist ilişkileri geliştirmede tarıma ilişkin ne tedbirler alınmıştır? .....	186
Soru 67	Özel kesimin sanayi ve gıda ekonomiyi denetimi altına aldığı dönem hangi yıllarda başladı? .....	188
Soru 68	1950-1960 yılları arasında yürütülen ekonomi politikası nasıl bir özellik taşımaktaydı? .....	190
Soru 69	Türkiye ekonomisinde daha hızlı gelişmelerin 1960'larda başladığı söylenebilir mi? .....	192
Soru 70	1923'ten günümüze sürdürülen kalkınma girişimlerinin başarılı bir biçimde yürütüldüğü söylenebilir mi? .....	195

## V. Bölüm

### TÜRKİYE YAPIM SANAYİİNİN YAPISI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Soru 71	Gelir ve üretim açısından Türkiye ekonomisindeki değişme ve gelişmeler nasıl özetlenebilir? .....	198
Soru 72	Türkiye yapım sanayiindeki gelişmelerin önemi nedir? .....	200
Soru 73	Yapım sanayi üretiminin bileşimi nasıl bir özellik taşımaktadır? .....	202
Soru 74	Türkiye yapım sanayiinde yatırım malları üreten kesimlerde önemli gelişmelerin olduğu söylenebilir mi? .....	205
Soru 75	Türkiye yapım sanayi kollarında tekelleşme eğilimlerinin varlığından söz edilebilir mi? .....	207
Soru 76	Sömürü düzeyinin yüksek olması yapım sanayinin bir özelliği olarak gösterilebilir mi? .....	209
Soru 77	Ölçek büyüklüğü ve teknoloji açısından Türkiye yapım sanayi ne durumdadır? .....	211
Soru 78	Türkiye'de montaj sanayi nasıl bir nitelik taşımaktadır? .....	214

Soru 79 :	Montaj sanayiine ağır bir sömürü yönteminin aracı gözüyle bakılabilir mi? .....	217
Soru 80	Türkiye'de montaj sanayiine neden ve nasıl karşı çıkılmalı? .....	219
Soru 81 :	Kamu kesiminin toplam yapım sanayii içindeki önemi nedir? .....	221
Soru 82	Türkiye yapım sanayiinin temel nitelikleri nasıl özetlenebilir? .....	223
Soru 83	Türkiye'de sanayileşmeyi sınırlayan kimi iç etkenlerden söz edilebilir mi? .....	225
Soru 84	Genel gelir düzeyinin düşüklüğü sanayileşmeyi olumsuz yönde etkileyen bir faktör olabilir mi? .....	227
Soru 85	Yatırımların niceliğinden çok niteliğini tartışmanın daha önemli olduğu söylenebilir mi? .....	230
Soru 86	Türkiye'de dış ticaretin yapısı ve gelişimi sanayileşme girişimlerini hangi yönde etkilemektedir? .....	233
Soru 87	Tarım kesiminin sanayileşmeyi olumsuz yönde etkilediği söylenebilir mi? .....	236
Soru 88	Ekonominin değişik sektörleri ya da sanayiinin alt kesimleri arasındaki dengesizlikler sanayileşme hareketini ne yönde etkilemektedir? .....	239
Soru 89	Türkiye'de sanayileşmenin bölgeler itibariyle büyük dengesizlikler taşıdığı söylenebilir mi? ...	241
Soru 90	Kalkınma politikasının enflasyoncu bir nitelik taşıması sanayileşmeyi olumsuz yönde etkilemekte midir? .....	243
Soru 91	Türkiye'de yabancı sermayeden umulan anaçlar ne idi? .....	246
Soru 92	Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin mutlak büyüklük olarak önemsiz oluşu, onu azımsamanın gerekçesi yapılabilir mi? .....	249
Soru 93	Yabancı sermaye Türkiye'ye nasıl bir teknoloji getirmektedir? Yabancı sermaye Türkiye'nin dış ticaretini hangi yönde etkilemektedir? .....	251
Soru 94	Yabancı sermayenin Türkiye yapım sanayii içindeki önemi nedir? Yabancı sermaye en çok hangi alanlara yönelmektedir? .....	253
Soru 95	Dış ticaretin hem bir sömürü yöntemi, hem de sanayileşmeyi sınırlayan bir etken olduğu söylenebilir mi? .....	255
Soru 96	Dış yardım Türkiye'ye hangi gerekçelerle geldi? .....	258
Soru 97	Dış finansman kaynakları Türkiye'ye ne getirmekte ve bizden neleri alıp götürmektedir? .....	260
Soru 98	Dış finansman kaynakları ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilediğine göre Türkiye bu uygulamaları neden sürdürmektedir? .....	263
Soru 99	Türkiye'nin askeri bloklara girmesi sanayileşme hareketini olumsuz yönde etkilemekte midir? .....	265
Soru 100 :	Türkiye'nin sanayileşme politikası hakkında sonuç olarak ne söylenebilir? .....	266





«100 Soruda» dizisinde, «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi»nden sonra, okurlarımıza Özlüm Özgür'ün yeni bir çalışmasını sunuyoruz: «Sanayileşme ve Türkiye». Özlüm Özgür, Türkiye'de sanayileşme sorunlarını incelemeye girmeden önce, geniş bir bölüm halinde «Geri kalmış ülkeler, sanayileşme ve yeni-sömürgecilik» konusunu incelemekte ve epeydir pek sözü edilme-ye «kapitalist olmayan kalkınma yolu» üzerinde önemle durmaktadır. Sonra «Türkiye toplumunun geri kalmışlığının nedenlerinden bir bölümü son elli yıllık uygulamalar döneminin içinde bulunmakta birlikte, bu nedenlerin en az bu süreç kadar, belki de bundan daha önemli bir bölümü Osmanlı toplumunun tarihsel gelişiminde» yattığı için «Osmanlı toplumu ve kalkınma» sorununu incelemekte ve bundan sonra «Cumhuriyet Türkiye'si ve sanayileşme sorunları»nı ele almaktadır. «Bizi burada asıl ilgilendiren nokta şudur: Geri kalmış ülkelerde, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihinde gördüğümüz türden bir ilerleme neden olmamış ya da bu ülkelerin kapitalist gelişme doğrultusundaki girişimleri neden sınırlı kalmış ve neden çarpık bir nitelik almıştır?» diye açıklamalarına başlayan yazar, kitabını, «Türkiye toplumunun geri kalmışlığın üstesinden gelebilmesi için kapitalizmin dışına çıkması gerekmektedir.» diye bitirmektedir.